FYODOR MİHAYLOVİÇ DOSTOYEVSKİ

ÖLÜLER EVİNDEN ANILAR

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

RUSÇA ASLINDAN ÇEVİREN: NİHAL YALAZA TALUY

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Fyodor Mihailoviç Dostoyevski

ÖLÜLER EVİNDEN ANILAR

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş

Sibirya'nın ücra köşelerinde, stepler, dağlar, geçit vermez ormanlar arasında, bin, en çoğu iki bin nüfuslu, fakir, evleri ahşap, iki kilisesi olan –biri kasaba içinde diğeri mezarlıkta–, şehirden ziyade Moskova dolayındaki güzel köyleri andıran tek tük kasabalara rastlanır. Birçoğunda emniyet müdürleri, yargıçlar ve memur nüfusu oldukça kabarıktır. İklim soğuk olmakla beraber, Sibirya'da memurluk hayatına genellikle kolay ısınılır. Basit, tutucu bir halkı vardır; kurallar eski, sağlamdır ve asırlar boyunca handiyse kutsallık kazanmıştır. Memurlar haklı olarak kendilerini Sibirya eşrafı sayarlar; bunların bazıları yerli ve kökleşmiş Sibiryalılardır, bazıları da Rusya'dan, hatta birçoğu büyük şehirlerden gelmişlerdir. Bunlar, atandıkları işle pek ilgisi olmayan aylıklara, iki kat harcıraha ve istikbal için parlak ümitlere kapılarak gelirler. Aralarında hayat bilmecesini çözebilenler hemen hemen her zaman Sibirya'da kalır, orada seve seve yerleşirler. Sonraları da birçok zengin ve faydalı ürün meydana getirirler. Fakat aklı bir karış havada olanlar, hayat bilmecesini çözmeyi bilemeyenler, Sibirya'dan çabucak bıkarlar, üzüntüyle kendi kendilerine, buraya niçin geldiklerini sorarlar. Sabırsızlıkla üç yıllık mecburi hizmet süresinin dolmasını bekler, hemen sonra da nakilleri için uğraşmaya başlarlar; sonunda da Sibirya'ya küfürler savurup onunla alay ederek pılı pırtıyı toplayıp evlerine dönerler. Bu adamlar haksızdırlar: Çünkü Sibirya'da yalnız memurluk bakımından değil, türlü bakımlardan rahat, mutlu yaşanabilir. Bir kere iklim fevkaladedir; gayet zengin, konuksever birçok tüccar, hali vakti yerinde pek çok yabancı da vardır. Genç kızlar birer gül gibidir, son derece namusludurlar. Av kuşları sokaklarda uçuşur, avcıların üstüne kendileri konarlar. Haddinden fazla şampanya içilir. Havyarı olağanüstüdür. Bazı yerler bire on beş ürün verir… Sözün kısası, bereketli topraklardır. Ancak faydalanmasını bilmek gerekir. Sibirya'da yaşayanlar da bunu pekâlâ bilirler.

İşte, yerleşmiş göçmenlerden Aleksandr Petroviç Goryançikov'a neşeli, halinden memnun, halkı gayet sevimli ve kalbimde silinmez bir iz bırakan böyle bir kasabada rastladım. Rusya'da soylu ve mülk sahibi olarak doğan Goryançikov, karısını öldürme suçundan ikinci sınıf sürgün ve kürek cezası yemiş, hükümetin verdiği on yıllık cezasını uslu uslu çektikten sonra da K. şehrine yerleşmiş, sessiz, kendi halinde yaşayıp gidiyordu. Civar bucaklardan birine kayıtlı olmakla beraber, hayatını şöyle böyle kazanabilmek için şehirde yaşıyor, çocuklara ders veriyordu. Sibirya şehirlerinde sürgün göçmenlerden öğretmenlere sık rastlanır; kimse de onları hor görmez. En fazla öğrettikleri şey, hayatta pek gerekli olan ve bu öğretmenler olmasa, Sibirya'nın ücra köşelerinde kimsenin ne olduğunu bilemeyeceği, Fransızcadır. Aleksandr Petroviç'le ilk defa pek konuksever emekli bir memur olan İvan İvaniç Gvozdikov'un evinde karşılaştım; Gvozdikov'un çeşitli yaşlarda, gelecekleri parlak görünen beş kızı vardı. Aleksandr Petroviç onlara, ders başına otuz gümüş kapikten, haftada dört kere ders verirdi. Bu adamın görünüşü bana ilginç gelmişti. Son derece soluk benizli, zayıf, henüz yaşlı sayılmayacak, en fazla otuz beş yaşlarında, ufak tefek, çelimsiz bir adamdı. Her zaman çok temiz, alafranga giyinirdi. Onunla konuşmaya başladığınız vakit, gözlerinizin ta içine dikkatle bakar, her sözünüzü de üstünde düşünüyormuş, sorunuzla ona çözülmesi gereken bir problem vermişsiniz ya da ağzından bir sır almak istemişsiniz gibi ciddiyet ve saygıyla dinler, sonunda da kısa ve açık cevaplar verirdi; ama cevabındaki her kelime öylesine ölçülü olurdu ki, nedense birden

huzursuzluk duymaya başlar, sonunda bu konuşmanın bittiğine sevinirdiniz. Daha o vakitlerde İvan İvaniç'ten onu soruşturmuş ve Goryançikov'un düzgün, ahlaklı bir yaşam sürdüğünü, zaten aksi halde kızlarına ders verdirmeyeceğini öğrenmiştim; yalnız son derece içine kapalı, herkesten kaçan bir insanmış ve gayet bilgili, okumuş olmasına rağmen hiç konuşkan değilmiş, onunla bir sohbete girmek hayli güçmüş. Bazı kimseler, Goryançikov'un düpedüz deli olduğu kanısındaymış, ama bunu öyle büyük bir kusur da saymazlarmış; hatta şehrin ileri gelenlerinin çoğu, Aleksandr Petroviç'i korumaya, kendisi isterse dilekçe yazmada ya da buna benzer işlerde kullanarak, ona faydalı olmaya bile hazırlarmış. Rusya'da temiz, hem de hatırlı akrabaları olduğu tahmin ediliyordu, ama sürüldüğünden beri onlarla bütün ilişkisini kestiği, böylelikle kendi kendine kötülük ettiği de ortadaydı. Goryançikov'un öyküsünü, yani evliliklerinin daha ilk yılında kıskançlık yüzünden karısını öldürüp sonra teslim olduğunu (bu yüzden cezası epey hafiflemişti) öğrenmiştik. Zaten bu türden suçlar, daima bir talihsizlik sayılır ve acıma duygusu uyandırır. Gene de bu garip adam ısrarla herkesten kaçıyor, sadece ders vermek için insan içine çıkıyordu.

Önceleri ona özel bir ilgi göstermiyordum, ama zamanla, nedendir bilmem, bende merak uyandırmaya başladı. Goryançikov'da esrarlı bir şey vardı. Onu karşınıza alıp sohbet etmek mümkün değildi. Gerçi sorularıma her vakit, hatta bunu önemli bir ödev sayıyormuş gibi karşılık verirdi, ama ben aldığım cevapların ardından başka bir şey sormaya çekinirdim; üstelik bu gibi konuşmalardan sonra adamcağızın yüzünde bir çeşit ıstırap, yorgunluk belirirdi. Hiç unutmam, güzel bir yaz akşamı birlikte İvan İvaniç'ten dönüyorduk. Birdenbire Goryançikov'u bir sigara içmek için evime çağırmak aklıma geldi. Yüzünde beliren dehşet ifadesini tarif edemeyeceğim, basbayağı afallayıp birtakım saçma sapan sözler kekelemeye, sonra da bana nefret dolu bir bakış atarak aksi istikamete doğru kaçmaya başladı. Şaşırdım. O günden sonra Goryançikov, her karşılaşmamızda bana adeta korkarak bakmaya başladı. Ama ben yılmadım. Zira içimde beni ona çeken bir şey olduğunu hissediyordum; bir ay sonra, durup dururken Goryançikov'un evine gittim. Tabii bu hiç de yakışık alır, ince bir davranış değildi. Goryançikov şehrin ta öbür ucunda, veremli kızı ve evlik dışı doğmuş güzel, şen bir kızcağız olan on yaşlarındaki torunuyla birlikte yaşayan, eşraftan bir kocakarının evinde kiracıydı. İçeri girdiğim zaman Aleksandr Petroviç kıza okuma dersi veriyordu. Beni görünce, suçüstü yakalanmış gibi şaşırdı. Fena halde bozuldu, oturduğu sandalyeden fırladı, bana dik dik bakmaya başladı. Nihayet ikimiz de oturduk; Goryançikov, bambaşka, esrar dolu bir anlam gizlendiğinden şüphelenirmiş gibi dikkatle bakışlarımı izliyordu. Aklını oynatma derecesinde evhama kapıldığını anladım. Bana öfkeyle, handiyse, "Buradan ne zaman defolup gideceksin be adam?" dercesine bakıyordu. Bizim kasabadan, günlük havadislerden söz açmaya başladım, ama o hiç konuşmuyor, sadece nefretle gülümsüyordu; adamcağızın herkesçe bilinen en basit şehir havadisini bilmek şöyle dursun, bunlarla hiç ilgilenmediği de belliydi. Ben de bölgemiz ve ihtiyaçları konusuna geçtim; hiç sesini çıkarmadan beni dinleyen Goryançikov, gözlerimin içine öyle garip bakıyordu ki, doğrusu konuşmamdan adeta utandım. Yine de onu, postadan aldığım, elimdeki yeni kitap ve dergilerle az kaldı baştan çıkaracaktım; daha sayfaları kesilip açılmamış olan kitapları ona vermeyi teklif ettim. Goryançikov bunlara açgözlülükle baktıysa da hemen niyetinden vazgeçti ve işinin çokluğunu bahane ederek teklifimi reddetti. Sonunda onunla vedalaştım ve dışarı çıkar çıkmaz kalbimden ezici bir ağırlığın kalktığını hissettim. Kendini bütün dünyadan mümkün olduğu kadar saklamayı amaç haline getiren bu adamı rahatsız etmeyi çok budalaca bulmuş, utanmıştım. Ama olan olmuştu bir kere. Odasında hemen hemen hiç kitap görmediğimi hatırlıyorum; şu halde, Goryançikov'un çok okuduğu hakkındaki söylentiler doğru değildi. Gene de bir iki kere, gecenin geç vaktinde evinin önünden arabayla

geçerken pencerelerinde ışık görmüştüm. Şafak sökene kadar oturarak ne yapıyordu acaba? Bir şey mi yazıyordu? Böyleyse yazdığı şeyler ne olabilirdi?

Bazı sebeplerden şehrimizden üç ay kadar uzaklaşmak zorunda kaldım. Kışın döndüğümde, Aleksandr Petroviç'in sonbaharda öldüğünü öğrendim. Tek başına ölmüş, bir kere olsun doktor çağırmamıştı. Şehirde onu hemen unuttular. Evi de boş duruyordu. Kiracısının en çok neyle uğraştığını, bir şey yazıp yazmadığını öğrenmek amacıyla derhal ev sahibiyle ahbap oldum. Kadın, yirmi kapik karşılığında, bana rahmetliden kalma bir sepet dolusu kâğıt getirdi. İhtiyar kadın, bunlardan başka, iki defteri olduğunu söyledi. Asık suratlı, az konuşan, ağzından doğru dürüst laf alınması mümkün olmayan bir kadındı. Kiracısı için yeni bir şey söylemedi. Anlattığına göre, Goryançikov hiçbir zaman bir şey yazmıyor, aylarca eline kağıt kalem almıyormuş; bununla beraber, geceleri odasında dolaşır, bir şeyler düşünür, hatta bazen kendi kendine konuşurmuş. Torunu Katya'yı çok severmiş; hele çocuğun adının Katya olduğunu öğrendikten sonra daha çok ilgilenmeye başlamış, çünkü her yıl Katerina Günü'nde kiliseye giderek birisi için matem ayini yaparmış. Misafire hiç katlanamazmış; sokağa ancak ders vermek için çıkarmış. Haftada bir odasını, şöyle bir üstünkörü bile olsa temizlemeye gelen ev sahibi kocakarıya yan yan bakarmış ve üç yıllık kiracılığı süresince onunla hemen hemen hiç konuşmamış. Katya'ya öğretmenini unutup unutmadığını sordum. Küçük kız bir şey söylemeden baktı, sonra duvara dönerek ağlamaya başladı. Demek ki, bu adam tek bir insana olsun kendini sevdirebilmişti. Kâğıtlarını alıp götürdüm ve bütün günü onları karıştırmakla geçirdim. Bu kâğıtların dörtte üçü birtakım önemsiz kâğıt parçalarıyla, öğrencilerin güzel yazı ödevleriydi. Ama aralarında oldukça kalın, ufak yazılarla yazılmış ve bitirilmemiş, muhtemelen yazanın bir kenara atıp unuttuğu bir defter vardı. Bu, birbiriyle bağlantısı olmayan bölümler halinde yazılmış olmakla birlikte, Aleksandr Petroviç'in on yıllık sürgün hayatının hikâyesiydi. Hikâyenin arasına yer yer başka hikâyeler sokulmuştu; bunlar, sanki bir mecburiyetle, sinir gerginliği anlarında yazılmış garip, korkunç anılardı. Bu parçaları birkaç defa okuduktan sonra, delilik halinde yazıldığına aşağı yukarı kanaat getirmiştim. Fakat Goryançikov'un, müsveddesinin bir yerinde "Ölüler Evinden Sahneler" adını verdiği sürgün anılarına o kadar kayıtsız kalamadım. Yepyeni, o ana kadar hiç bilmediğim bir âlem, bazı olayların garip özellikleri, mahvolmuş bir kitleye ait bazı özel notlar beni pek sarmıştı; bazı kısımları merakla okudum. Tabii bunların ilgi çekiciliği üzerinde yanılmış olabilirim. Deneme için önce iki üç bölüm seçiyorum; hükmü okuyucular versin…

İKİNCİ BÖLÜM

I: Hastane

Bayram haftası biter bitmez hastalandım ve askeri hastanemize gönderildim. Hastane, kaleden yarım verst ötede, öbür binalardan ayrı, uzun, tek katlı, sarı boyalı bir yapıydı. Yazları onarılırken dehşetli sarı boya harcanırdı. Hastanenin kocaman avlusunda eklenti binalarla lojmanlar ve diğer hastane pavyonları bulunuyordu. Merkez binasında yalnızca koğuşlar vardı. Koğuş sayısı çok olmasına rağmen, mahpuslara yalnız iki tanesi ayrılmıştı; bunlar da, hele yazın o kadar dolardı ki, çoğu zaman yatakları birbirine bitiştirmek gerekirdi.

Koğuşlarımızı dolduran “zavallılar” çeşit çeşitti. Bizim mahpuslar, çeşitli askeri tutukevlerinde bulunan tutuklular, hüküm giyiniş ve henüz giymemişler, sürgünler, inzibat bölüğündekiler, hepsi buradaydı; bu inzibat bölüğü pek garipti, taburlardan ıslah olmaları için, suç işlemiş ve mimli askerler gönderilir, ama iki üç yıl sonra, eşine az rastlanır hergeleler olarak ayrılırlardı. Hastalanan mahpuslarımız, âdete göre, sabahleyin başçavuşa rahatsız olduklarını haber verirlerdi. Böylece deftere yazıldıktan sonra bu defterle, bir de muhafızla birlikte tabur revirine gönderilirlerdi. Burada da doktor, kale içerisindeki bütün askeri birliklerden gelen hastaları ön muayeneden geçirerek gerçekten hasta bulduklarını hastaneye gönderirdi. Beni de deftere yazmışlardı; saat ikiye doğru, arkadaşlar yemekten sonra işe gidince, ben de hastaneye yollandım. Hasta bir mahpus, daima yanında alabildiği kadar para ve ekmek götürürdü, çünkü hastaneye girdiği gün ona hemen tayın çıkmazdı; ayrıca küçük bir çubukla bir torbacık içinde tütün, çakmaktaşı da alırdı. Bunlar büyük bir dikkatle kunduraların içine saklanırdı. Hapishane hayatımızın henüz bilmediğim bu yüzüne oldukça merak duyarak hastane avlusuna girdim.

Ilık, puslu, hüzünlü bir gündü; yani hastane gibi kuruluşların en meşgul, sıkıcı, tatsız olduğu günlerden biriydi. Muhafızla birlikte, içinde iki tane bakır küvet olan bekleme odasına girdik; benim gibi muhafızlarla birlikte gelen iki mahkûm daha oturmuş bekliyordu. İçeriye bir sıhhiye çavuşu girdi, tembel ama ezici bir bakışla bizi süzdü ve daha tembelce bir hareketle nöbetçi doktora haber vermeye gitti. Nöbetçi doktor hemen geldi, gayet nazik bir tavırla bir muayene edip hepimize üstünde adlarımızın yazıldığı birer kâğıt verdi. Hastalığın bundan sonraki seyri ve ilaç, yemek vesairenin sağlanması işleriyle mahpus koğuşlarına bakan doktor ilgilenecekti. Daha önceden, mahpusların hekimlerini öve öve bitiremediklerini biliyordum. Hastaneye gitmeden soruşturduğumda bana, “Öz babadan yakın!” diye karşılık vermişlerdi. Neyse, üstümüzü değiştirdik. Geldiğimiz vakit üzerimizde bulunan elbise ve çamaşırları alıp hastane çamaşırları giydirdiler; ayrıca uzun çorap, terlik, takke ve astarı keten mi, yoksa yakı bezi mi olduğu anlaşılmayan, kalın, boz renkli çuhadan uzun birer sabahlık verdiler. Yalnız son derece kirli nesneler olduğu belliydi; bunu da ancak koğuşuma yerleştikten sonra anladım. Sonra bizi çok uzun, yüksek tavanlı, temiz bir koridorun öbür ucundaki mahpuslar koğuşuna götürdüler. Görünüşte temizlik tatminkârdı; ilk bakışta her şey parlıyor gibiydi. Belki de hapishaneden sonra bana öyle gelmişti. İlk mahpus soldaki, ben de sağdaki koğuşa gittik. Demir sürgüyle sürgülenmiş kapının önünde tüfekli bir nöbetçi, yanında da bir yardımcı nöbetçi duruyordu. Hastane karakolunun çavuşu benim içeri alınmam için emir verdi, kendimi iki duvarı boyunca yirmi iki yatak sıralanmış, uzun, dar bir odada buldum; üç dört yatak boştu. Yeşile boyalı tahta karyolalar,

Rusya'da herkesçe bilinen, her ne hikmetse tahtakurusu asla eksik olmayan cinstendi. Pencerelerin bulunduğu tarafın bir köşesine yerleştim.

Demin söylediğim gibi, burada bizim hapishanenin mahpusları da vardı. Bazıları beni tanıyordu, hiç olmazsa göz aşinalığımız vardı. Henüz hüküm giymemiş olanlarla inzibat bölüğündekiler çoğunluktaydı. Ağır hastalar, yani yataktan kalkamayacak gibiler oldukça azdı. Geriye kalan hafif hastalar ya da iyileşmiş olanlardan kimi yataklarında oturuyor, kimi iki karyola arasındaki gezinecek kadar yerde dolaşıyorlardı. Koğuşta gayet ağır, hastanelere mahsus bir koku vardı. Vücutlardan yayılan birtakım kötü kokularla ilaç kokuları, odanın bir köşesinde sabahtan akşama kadar soba yanmasına rağmen, koğuşun havasını berbat etmişti. Yatağımın üzerine serilmiş olan çizgili örtüyü kaldırdım. Altta teyellenmiş bir keten çarşafla bir battaniye, temizliği şüpheli bir kat çamaşır vardı. Yatağın yanında, üzerinde bir maşrapayla bir alüminyum kaşık olan ufak bir masa duruyordu. Bunlar, âdet yerini bulsun diye verilen ufak bir peşkirle örtülüydü. Masanın alt kısmında bir raf vardı; çay içenler çaydanlıklarıyla kvas testilerini buraya koyuyordu, ama hastalar arasında çay içen azdı. Çubukla tütün kesesiyse, veremlilere varıncaya kadar, hemen herkeste vardı ve bunları döşeklerin altına saklıyorlardı. Doktorların da, diğer üstlerin de herhangi bir arama yaptıkları yoktu zaten; hatta bir kimseyi tütün içerken görseler bile görmezden gelirlerdi. Bununla beraber, hastalar da ihtiyatı pek elden bırakmaz, tütün içmek için sobanın yanına giderlerdi. Ancak geceleri yatakta içiyorlardı; ara sıra koğuşlara şöyle bir uğrayan hastane karakol subayı haricinde geceleri pek dolaşan yoktu.

O vakte kadar hiç hastanede yatmadığımdan, çevremdeki her şey benim için bir yenilikti. Koğuşta biraz merak uyandırdığımı fark etmiştim. Hakkımda birkaç şey işitmişlerdi ve beni teklifsizce, hatta biraz yukarıdan aşağı, okullarda yeni gelen öğrenciye ya da resmi bir dairede elinde istidasıyla dolaşan bir ricacıya bakar gibi süzüyorlardı. Sağımda yazıcı bir tutuklu yatıyordu; emekli bir yüzbaşının gayrimeşru oğluydu. Kalpazanlık suçundan yargılanıyordu ve hiçbir hastalığı olmadığı halde, doktorlar anevrizması olduğuna inandıklarından bir yıla yakın bir zamandan beri burada yatıyordu. Sonuçta istediği olmuştu; hem sürgünden, hem dayak cezasından yakayı sıyırdığı gibi, bir yıl sonra da T.'ye bir hastaneye yerleştirilmek üzere gönderildi. Yirmi sekiz yaşlarında, tıknazca, gürbüz bir delikanlıydı; kanundan anlayan, dehşetli bir madrabaz, laubali, kendine güvenen, aşırı derecede onurlu bir adamdı. Kendini ciddi ciddi dünyanın en doğru, en namuslu adamı olduğuna, hiçbir suç işlemediğine inandırmış, bu inancına da ömrü boyunca bağlı kalmıştı. Benimle ilk konuşan o oldu. Merakla şunu bunu sormaya başladı; oldukça ayrıntılı bir şekilde, hastanenin sözde uygulanan nizamlarından söz açtı. Tabii her şeyden önce bana bir yüzbaşı oğlu olduğunu bildirdi. Soylu ya da hiç olmazsa "kibar sınıftan" görünmeye pek hevesliydi. Bunun arkasından inzibat bölüğünden bir hasta gelerek, bana daha önce sürgüne gelmiş soyluları bir bir adlarını söyleyerek tanıdığını anlattı. Bu saçı başı ağarmış bir askerdi, yalan söylediği yüzünden belliydi. Adı Çekunov'du. Besbelli beni paralı sandığı için yaltaklanıyordu. Çayla şeker paketimi görünce, hemen bana bir çaydanlık bulup çay kaynatma teklifinde bulundu. Çaydanlığı arkadaşım M. yarın hapishaneden hastaneye çalışmaya gelecek bir mahpusla göndereceğine söz vermişti. Şimdilik işi Çekunov idare ediverdi. Tencere gibi bir şey, hatta bir fincan da bulup suyu kaynattı, çayı demledi; kısacası öyle bir gayretle hizmete girişti ki, derhal hastalardan birinin oldukça acı birkaç alayıyla karşılaştı. Karşımda yatan, Ustyantsev adlı bu adam veremdi. Ustyantsev cezadan korkarak, içinde tütün erittiği şarabı içmiş, bu yüzden de verem olmuştu; bu olaydan daha önce de söz etmiştim. Ustyantsev, o zamana kadar sessizce yatarak güçlükle soluyor, dikkatli dikkatli ve ciddi ciddi beni inceliyor, bir yandan da tiksintiyle Çekunov'u gözlüyordu. Tabii olmayan, kederli ciddiyeti, öfkesine bir çeşit komiklik veriyordu. Sonunda

dayanamadı:

— Şu uşağa bak! İşte bir efendi buldun!

Kesik eksik, heyecandan boğulan bir sesle konuşuyordu. Hayatının son günlerini yaşıyordu.

Çekunov öfkeyle ona döndü. Ustyantsev'i hakaret dolu bir bakışla süzerek:

— Kimmiş o uşak? dedi.

Öteki, sanki tek işi Çekunov'u azarlamakmış gibi, kendine güvenen, tok bir sesle:

— Sensin uşak! diye karşılık verdi.

— Benim ha?

— Tabii sensin. Şuna da bakın hele millet, bir de inanmıyor! Şaşıyor!

— İyi ama, sana ne oluyor? Beyler tek başlarına elleri kolları bağlı gibi olur. Hizmetçisiz yapamazlar, alışmamışlardır. Onlara hizmet etsek ne olur, kıllı suratlı soytarı!

— Kimmiş o kıllı suratlı?

— Sensin!

— Kıllı suratlıyım, ha?

— Ne sandın ya?

— Sen çok mu yakışıklısın peki? Hadi ben kıllı suratlıyım, ama senin yüzün de… karga yumurtasından farksız.

— Kıllı suratlısın ya! Tanrı bile unutmuş seni, yat da geber! Ona buna sataşma! El âleme neden çatıp duruyorsun?

— Neden mi? Boyun eğeceksem çarığa değil, kunduraya eğerim. Babam boyun eğmedi, bana da vasiyet etti. Ben… ben…

Sözüne devam etmek istedi. Ama birdenbire kan tükürerek, birkaç dakika süren müthiş bir öksürük nöbetine tutuldu. Az sonra da dar alnını soğuk, mahvedici ter damlaları kapladı. Öksürüğü engel olmasa Ustyantsev daha da söylenecekti, çatıp kavga etmeyi ne kadar istediği gözlerinden belliydi. Ama halsizliğinden ancak elini sallayabiliyordu… Çekunov'sa artık onu unutmuştu bile.

Veremlinin bu öfkesinin Çekunov'dan çok bana yöneltilmiş olduğunu hissetmiştim. Birkaç kapik kazanmak hevesiyle yaltaklanan Çekunov'a kimse ne kızacak, ne de hor görecekti. Bunu yalnızca para hatırına yaptığını herkes anlıyordu. Bu tür hizmetler karşısında basit halk fazla duygusal değildir; üstelik hizmetin ne için yapıldığını anlamakta hiç güçlük çekmezler. Ustyantsev benden, çay içişimden, prangalı olduğum halde bey gibi duruşumdan, beyler gibi hizmetçisiz yapamayışımdan hoşlanmamıştı; oysa ben kimseyi çağırmamış, uşak falan da istememiştim. Doğrusu, tam tersine, ben her vakit her işimi kendim görmek istiyor, hatta işe alışmamış, nazlı bir kibar durumuna düşmemeye çabalıyordum. Yeri gelmişken şunu da söyleyeyim ki, bu benim için biraz da onur meselesiydi. Ama nedense, karşıma mutlaka birtakım gönüllü hizmetkârlar, uşaklar çıkıyordu; hem hizmetime girdikten sonra, ben onların değil, onlar benim efendim durumuna dönüştükleri halde, görünüşte ben adamsız yapamayan, işe alışmamış bir beydim. Tabii buna fena halde içerliyordum. Ama Ustyantsev veremli, sinirli bir adamdı. Öbür hastalarsa aldırışsız, hatta biraz kibirli bir tavır almışlardı. O sıralarda hepsini ilgilendiren bir olay olduğunu hatırlıyorum: Mahpusların aralarındaki konuşmalardan, şu dakikada dayak cezasını çekmekte olan bir mahpusun gece bizim koğuşa getirileceğini öğrendim.

Mahpuslar yeni geleni biraz da merakla bekliyorlardı. Gerçi söylediklerine göre, cezası hafifmiş, yalnızca beş yüz.

Yavaş yavaş etrafımı gözden geçirmeye başladım. Anlayabildiğim kadarıyla burada en çok, bu bölgede sıkça rastlanan iskorbüt ve göz hastalıklarından yatılıyordu. Birkaç kişi bu hastalıklardan koğuşumuzdaydı. Diğerleri, hem de gerçekten hasta olanlar arasında sıtmalılar, yaralılar, göğsünden rahatsız olanlar vardı. Burası öteki koğuşlar gibi değildi: Zührevi hastalıklara varıncaya kadar türlü hastalığa rastlanırdı. Hastalardan söz ederken, *gerçekten* hasta olanlar diyorum, çünkü bazıları buraya sapasağlam olmalarına rağmen, *şöyle* bir "istirahat etmek" için gelirlerdi. Doktorlar da böylelerine acıdıklarından göz yumarlardı; özellikle boş yatak sayısı çok olduğu zamanlarda. Askeri tutukevlerinde ve hapishanelerdeki hayat hastanedekine kıyasla o kadar berbattı ki, mahpusların çoğu, koğuşların havasının fena, kapılarının daima kapalı olmasına bakmadan, seve seve buraya yatmaya gelirdi. Hatta hastanede yatıp kalkıp burada yaşamanın heveslileri de vardı; bunların çoğu inzibat bölüğündendi. Yeni arkadaşlarımı merakla inceliyordum; hatırladığıma göre en fazla ilgimi çeken, hapishanemizden gelmiş, ölüm döşeğinde bir veremli olmuştu. Ustyantsev'den bir yatak ötede, yani hemen hemen karşımda yatıyordu. Adı Mihaylov'du; daha iki hafta önce onu hapishanede görmüştüm. Hastalığı yeni değildi, yalnız tedavisine çok geç başlanmıştı; fakat Mihaylov kendine vergi bir inatçılık ve yararsız bir sabırla hastalığıyla savaşıyor dayanmaya uğraşıyordu. Ancak bayramdan hemen önce, sanki korkunç veremi onu üç hafta içinde ateşte kavurarak öldürsün diye hastaneye gitmişti. Mihaylov'un son derece değişmiş yüzüyle karşılaşır karşılaşmaz dehşetle irkildim, hapishaneye gelişimde dikkatimi çeken ilk yüzlerdendi onunki. Nedense, gözüm ona takılmıştı. Mihaylov'un bir yanında inzibat bölüğü askerlerinden biri, öbür yanındaysa ihtiyar, iğrenç derecede pasaklı bir adam yatıyordu… Ama hastaların hepsini sayacak değilim… Bu kocamış ihtiyarı sırf o an üzerimde bıraktığı tesir ve bir dakikada mahpus koğuşunun bazı özellikleri hakkında bana oldukça dolgun bilgi verdiği için hâlâ hatırlıyorum. Hatırımda kaldığına göre, adamcağız o sırada fena halde nezleydi. Boyuna hapşırıyordu, tam bir hafta, uyku arasında bile hapşırdı durdu; hapşırıkları da birdenbire kopan beşerlik, altışarlık nöbetler şeklindeydi. İhtiyarsa, her defasında hiç değiştirmeksizin, "Hey Tanrım, nasıl cezadır bu!" diye söylenip duruyordu. O dakikada yatağının içinde oturmuş, daha güçlü, daha sert hapşırabilmek için, burnunu hırsla, bir kâğıttan aldığı enfiyeyle doldurmaya çalışıyordu. Belki yüz kere yıkanmış kareli ve rengi tamamıyla solmuş, kendi malı olan basma bir mendile hapşırıyordu. Aksırırken ufak burnu tuhaf bir şekilde buruşuyor, sayısız ince kırışıklıklarla doluyor, dudaklarının arasından kırmızı, salyaya bulanmış diş etleriyle, kocaman, kararmış dişlerinin kırık parçaları görünüyordu. Hapşırması bitince mendilini açarak, içinde bol bol toplanmış balgamını dikkatli dikkatli incelemeye başlar, sonra da balgamları hemen boz renkli beylik sabahlığa silerdi. Böylelikle sabahlığın üzerinde balgamlar, mendildeyse sadece bir ıslaklık kalırdı. Tam bir hafta böyle yaptı. Kendi mendilini, beylik sabahlık zararına bu kadar miskince, pintice sakınması hastalar arasında hiçbir itiraz uyandırmıyordu; oysa hepsinin sabahlığı sırtına geçirme ihtimali vardı. Ne var ki, basit halk tabakamız garip denecek derecede bu tiksinti ve iğrenme duygularından yoksundur. Bu manzara beni öyle etkilemişti ki, tiksinti, merak dolu bir bakışla, üstümdeki sabahlığı incelemeye koyuldum. Keskin kokusu daha önce dikkatimi çekmişti zaten; sabahlık üzerimde ısındıkça, içindeki ilaç, yakı ve sanırım irin kokuları gittikçe kuvvetleniyordu, ama bunda şaşılacak bir şey yoktu, çünkü bu sabahlık kim bilir kaç yıldır hastaların sırtındaydı. Belki astar bezinin sırta gelen kısmı arada bir yıkanıyordu, ama bundan da pek emin değildim. Bildiğim bir şey varsa o da bu astarın şimdi türlü türlü nahoş mayi, ilaç, ezilmiş sineklerin özsuları vesaireden

dolayı fena halde kokmasıydı. Üstelik mahpus koğuşlarına sık sık dayak yemiş, sırtları kan içinde gelen mahkûmlara, türlü türlü mayilerle birtakım pansumanlar yapılırdı yani yaş gömleğin üstüne giyilen sabahlığın bozulmaması imkânsızdı; her şey üzerinde kalıyordu. Hapishanede kaldığım süre içinde her hastaneye gidişimde (bu hayli sık oluyordu), sabahlığı ürkek bir kaygıyla üstüme geçiriyordum. En hoşuma gitmeyen şey, bu sabahlıklar üzerinde bazen rastlanan iri iri, pek semiz bitlerdi. Mahkûmlar bunları zevkle idam ederlerdi; kalın, biçimsiz mahkûm tırnağıyla ezdiği bitin çıtırtısını işitince, celladın yüzünde beliren ifadeyi görmek, aldığı zevkin derecesini anlamaya yeterdi. Tahtakurularına da fena halde tutkunduk; bazen uzun, sıkıcı kış gecelerinde bütün koğuş bir olarak onları yok etmeye kalkıyorduk. Koğuşun ağır havası bir yana, görünüşte her şey az çok temizdi, ama iç temizliğimiz, yani temizliğimizin “astarı” hiç de övünülecek gibi değildi. Hastalar buna alışmıştı, hatta böyle olması gerektiğine inanıyorlardı; zaten hastane nizamları da temizliğe pek elverişli değildi. Ama bu nizamları daha sonra anlatacağım…

Çekunov bana çay getirirken (söz arasında şunu da söyleyeyim ki, çay koğuşa yirmi dört saat için getirilen ve ağır havada çabucak bozulan suyla kaynatılmıştı) kapı gürültüyle açıldı ve içeriye birkaç muhafızla dayak cezasından çıkmış asker girdi. Cezalandırılan bir adamı ilk defa görüyordum. Bunun gibilerini sonraları sık sık getirdiler (hatta cezası ağır olanlar sedyeyle getiriliyordu), bu durum da her defasında öbür hastalar için büyük bir eğlence oluyordu. Geleni yüzlerinde aşırı bir sertlik ifadesiyle, hatta zoraki bir ciddiyetle karşılarlardı. Gerçi bu karşılama az çok suçun önemine, dolayısıyla da cezanın miktarına bağlıydı. Çok dayak yiyen ve “azılı cani” diye tanınmışlar, şimdi koğuşumuza gelen asker kaçağı acemi erden daha fazla saygı, itibar görürlerdi. Ama bütün bu gelenler için koğuştakiler ne fazla üzülürler, ne de onları sinirlendirecek herhangi bir fikir ileri sürerlerdi. Zavallıya sessizce yardım edilir ve pek bitkin düşmüş olan adamdan bakım, dikkat esirgenmezdi. Sıhhiye çavuşları, dövüleni tecrübeli, usta ellere teslim ettiklerini bilirlerdi. Tedavi etmek, hele cezayı yiyen kendisi bunu yapabilecek durumda olmadığı zaman, parçalanmış sırtı soğuk suya batırılmış çarşafla sararak mahkûm gömleğini giydirmek, bir de büyük bir ustalıkla, dövülenin sırtında kırılan değneklerin kıymıklarını yaralardan çıkarmaktı. Bu son işlem hastalar için pek can acıtıcı oluyordu. Cezalandırılanların acılara karşı gösterdikleri olağanüstü dayanıklılık beni şaşkınlığa düşürürdü. Bunlardan pek çoğunu gördüm, bazıları pek kıyasıya dövülmüşlerdi, ama hemen hemen hiçbirinin ağzından bir inilti dahi çıkmazdı! Sadece yüzlerindeki ifade değişir, renkleri uçar, alev alev yanan gözlerinde dalgın, ıstıraplı bir ifade görünür; dudakları da öyle titremeye başlardı ki, biçareler dayanmak için kanatıncaya kadar ısırmak zorunda kalırlardı. Koğuşumuza giren asker yirmi üç yaşlarında, sağlam yapılı, iri pazılı, güzel yüzlü, uzun, ince, esmer tenli bir delikanlıydı. Sırtı adamakıllı dövülmüştü. Yarı beline kadar çıplaktı, omuzlarına çocuğu sıtmaya tutulmuş gibi zangır zangır titreten yaş bir çarşaf atılmıştı. Bir buçuk saat kadar koğuşta bir aşağı bir yukarı gezindi. Dikkatle yüzüne bakıyordum: O dakikada hiçbir şey düşünmüyor gibiydi ve hiçbir yerde dikkatle durmadan sürekli dönen gözlerinin tuhaf, vahşi bir bakışı vardı. Bana, çay fincanıma bakıyormuş gibi geldi. Çay sıcaktı, fincandan buharlar çıkıyordu. Zavallı adam da donmuştu, tir tir titrerken dişleri birbirine çarpıyordu. Onu çaya buyur ettim. Bir şey söylemeden sert bir dönüşle yanıma geldi. Fincanımı aldı, çayı ayakta, şekersiz içti; içerken acele ediyor, bir yandan da bana bakmamaya çalışıyordu. Çayını bitirince, bir şey söylemeden fincanı masaya bıraktı, başıyla bile teşekkür etmeden gene koğuşta mekik dokumaya devam etti. Konuşacak ya da başını sallayacak durumda değildi ki! Öteki mahpuslara gelince, nedense hepsi de ceza yemiş neferle konuşmaktan kaçınıyorlardı; tam tersine, baştan yardım ettikten sonra, şimdi sanki bile bile onunla ilgilenmemeye

başlamışlardı. Belki böylelikle onu daha rahat bırakmak, ilgileriyle, birtakım sorularla rahatsız etmemek istiyorlardı. Çocuk da bundan memnundu galiba.

Derken, ortalık karardı, gece lambasını yaktılar. Bazı mahpusların şamdanlar içinde kendi mumları da vardı, yalnız bunlar pek azdı. Nihayet, doktorun akşam vizitinden sonra, karakol çavuşu gelip hastaları saydı, sonra da gece ihtiyaçları için bir kova getirip koğuşu kilitlediler… Bu kovanın koğuşta bütün gece sabaha kadar bırakıldığını hayretle öğrendim; oysa ayakyolu aynı koridorda, koğuşun kapısından iki adımlık yerdeydi. Ne yaparsın, usul bu. Gündüz mahpusları koğuştan dışarı çıkarıyorlardı ama, ancak bir dakika için, geceleriyse asla… Mahkûmların koğuşları diğer koğuşlara benzemezdi; hasta bir mahkûm, hastalığında bile cezasını çekmeye devam ederdi. Bu nizamı ilkin kimin koyduğunu bilmiyorum; tek bildiğim bu durumun gerçek intizamla hiçbir ilgisi olmadığı, yalnızca gereksiz ve yersiz şekilciliğin saçmalığına açık bir örnek teşkil ettiğidir. Bu nizamı elbette doktorlar koymamışlardı. Tekrar edeyim: Hastalar hekimlerini övmekle bitiremiyorlar, onları öz babaları sayıyorlardı. Hepsi onlardan şefkat görüyor, yalnız iyi söz işitiyorlardı; kimsenin insan yerine koymadığı mahpus bu çeşit muameleleri takdir ediyordu, çünkü bu tatlı sözlerin ve şefkat duygularının gerçekliğine, içtenliğine inanıyordu. Halbuki bunlar olmayabilirdi de; doktorlar başka türlü, yani daha kaba, daha merhametsizce davransaydılar, onlardan hesap soran olmazdı: Demek iyi olmaları, insanı içtenlikle sevmelerinden ileri geliyordu. Şüphesiz ki, onlar mahpus da olsa her hastanın temiz hava ihtiyacının en yüksek rütbeli hastalarınkinden farksız olduğunu bilirlerdi. Öbür koğuşlardaki hastalar hiç olmazsa nekahet devrelerinde koridorda serbestçe dolaşabiliyor, böylece ağır ve daima bozuk koğuş havasından daha az zehirlenmiş bir havadan faydalanıyorlardı. Şimdi korkuyla, tiksinerek, geceleyin yanan sobanın sıcaklığında bir gece kovası konulup da bazı hastaların bundan faydalanması gerekince, koğuşumuzun zaten zehirli olan havasının ne hale geldiğini düşünüyorum. Mahpusların hastalıkları sırasında bile cezalarını çektiklerini söylüyorum, ama bu usulün onlara verilen cezaların bir başka şekli olduğunu o sıralar tahmin etmiyordum, hâlâ da etmiyorum. Şüphesiz böyle bir düşünce saçma bir suçlama olurdu. Resmen, hastaların cezalandırılması diye bir şey yoktu. Şu halde belki de çok zararlı, kötü sonuçlar veren bu tedbire acı, mutlak bir zaruret yüzünden başvuruluyordu. Ama neydi bu zaruret? Ne yazık ki, gerek bu, gerek birçok başka anlaşılması güç, hatta sebebi belirsiz bazı tedbirleri doğuran zaruretleri mantıkla açıklamak imkânsızdır. Peki, bu faydasız gaddarlığı nasıl açıklamalı? Mahpus hastalık bahanesiyle doktorları aldatarak hastaneye gelecek, gece helaya çıkıp karanlıktan yararlanarak kaçacak mı? Bu düşüncenin ne kadar saçma olduğu açıktır. Nereye kaçacak? Nasıl kaçacak? Neyle kaçacak? Gündüzleri birer birer çıkmaya izin veriyorlar, gece de aynı şey yapılabilirdi. Karşıda, dolu tüfeğiyle bir nöbetçi duruyor. Ayakyolu nöbetçinin burnunun dibinde olduğu halde, gerekirse hastayı nöbetçinin yardımcısı götürür, işi bitinceye kadar onu gözünden ayırmaz. Oradaki bir tek pencerenin karşısında, mahkûm koğuşlarının pencereleri önünde de bütün gece bir nöbetçi gezer; hem pencereden kaçabilmek için camla demir parmaklığı kırmak lazım. Bir defa buna kim meydan verir? Hadi kaçak, nöbetçinin yardımcısını kimseye duyurmadan öldürdü, nöbetçi de fark etmedi diyelim. Bu manasızlığı kabul etsek bile, pencereyle camı kırmak lazım. Şuna da dikkat ediniz ki, nöbetçinin yanında koğuş hademeleri uyumaktadırlar; on adım uzakta, öteki mahkûmlar koğuşu önünde başka bir nöbetçiyle yardımcısı, başka hademeler var. Hem de kışın soğuğunda, çorapla, terlikle, hastane sabahlığıyla, takkeyle nereye kaçarsın? Mademki böyle, mademki tehlike bu kadar az (aslında hiç yok) hastaların belki bu son günlerini, şu son saatlerini zehirlemekte, onları sağlıklı insanlardan daha çok muhtaç oldukları temiz havadan mahrum etmekte ne anlam var? Niçin yapılıyor bu? Bunu asla

anlayamamıştım…

Bir "niçin"den sonra laf açılmışken; yıllardan beri bir türlü anlayamadığım, yanıt bulamadığım başka bir meseleyi söylemeden geçemeyeceğim. Yazıma devam etmeden evvel bu konu üzerinde hiç olmazsa birkaç söz edeceğim. Prangadan bahsediyorum; hiçbir hastalık, hüküm giymiş bir mahpusu bunlardan kurtaramaz. Gözlerimin önünde eriyip giden veremli bile prangalıydı. Herkes buna alışmıştı; bunu bir kere kabul edilmiş, artık değişmez bir usul sayıyorlardı. Hatta bunun üzerinde uzun boylu düşünenler olduğunu hiç sanmıyorum; bu birkaç yıl içinde doktorların aklına bile bir defacık olsun ağır hastaların, veremlilerin prangalarının çıkarılması için üstlerine başvurmak gelmedi. Haydi prangaların pek de öyle ağır bir yük olmadığını varsayalım. Pranganın ağırlığı sekizle on iki funt arasıdır. Sağlam bir adam için on funtluk bir ağırlık taşımak o kadar da önemli değildir. Ama işittiğime göre, birkaç yıl pranga taşıyanların ayakları kurumaya başlarmış. Bunun ne ölçüde doğru olduğunu bilmem, ama bir miktar gerçeklik payı olduğu kesin. Ufak, on funtluk bir ağırlık bile, bir ayağa temelli bağlanınca bu organın ağırlığını tabii olmayan bir şekilde artırır, uzun zaman sonra zararlı bir etki yapabilir. Hadi diyelim ki, sağlam bir adam için bundan bir şey çıkmaz. Ya hastaya göre? Diyelim ki, hastalığı hafif olan için de mesele yoktur. Ama tekrar söylüyorum, ağır hastaları, eli ayağı zaten kurumakta olan veremlileri düşünelim: Onlara bir saman çöpü bile çekilmez bir yük gibi gelmez mi. Hastane amirleri hiç olmazsa veremlilere böyle bir kolaylık gösterilmesi için başvursaydılar, gerçekten çok büyük iyilik etmiş olurlardı. Belki de bazı kimseler mahpusların cani, kötü insanlar oldukları için iyiliğe layık olmadıklarını söyleyecekler: Peki Tanrı'nın gazabına uğramış bir kulun cezasını bir de bizim mi artırmamız lazım? Hem de bu tedbir ceza olsun diye de alınmıyor… Veremli bir adamı kanun bile dayak cezasından affetmiştir. Demek oluyor ki, bu gene ihtiyat düşüncesiyle alınmış, ama anlaşılmaz, önemli bir tedbir olsa gerek. Ancak neye karşı? İşte bunu anlamak imkânsız. Bir veremlinin kaçmasından da korkulmaz ya. Kimin aklına gelebilir bu; hele hastalık belli dereceye geldikten sonra kaçmak amacıyla veremli görünerek doktorları aldatmak da imkânsız, çünkü verem ilk bakışta belli olan, bu iş için hiç elverişli olmayan bir hastalıktır. Hem de sırası gelmişken şunu da söyleyeyim: Kaçmasına engel olmak için mi insanın ayaklarına prangalar takılır? Hiç de değil. Pranga sadece küçük düşürme aracı, bir ayıp, bedene de, ruha da bir ağırlıktır. Hiç değilse böyle varsayılmaktadır. Yoksa mahpusların en acemisi, en beceriksizi bile, fazla uğraşmadan perçini eğeyle kesmeyi ya da bir taşla ezmeyi çabucak becerebilir. Ayaklara takılan prangalar önleyici bir tedbir diye kullanılmaktan çok uzak olduklarına göre, hüküm giymiş bir suçluya bunların taşıtılması sırf ceza diyedir; madem öyle tekrar soruyorum: Ölüm döşeğindekileri cezalandırmalı mı gerçekten?

Şimdi de şu satırları yazarken, bir veremlinin ölümünü gayet açık bir şekilde hatırlıyorum. Bu adam hemen karşıda, Ustyantsev'in yakınında yatan, koğuşa girdiğimin dördüncü günü ölen Mihaylov'du. Belki de yukarıda veremlilerden konuşurken, sadece bu ölüm dolayısıyla o zaman aklıma gelen düşüncelerle, kafamda yer eden izleri elimde olmayarak tekrarladım. Bununla beraber, Mihaylov'u öyle pek fazla tanıdığım da yoktu. Henüz çok genç, yirmi beş yaşlarında, uzun, ince bir adamdı; son derece sevimli bir yüzü vardı. Hapishanede özel bölümde kalıyordu, orada da şaşılacak kadar az konuşurdu; daima sessiz, durgun bir hüzün içindeydi. Sanki "kuruyordu" hapishanede. Bunu mahpuslar da söylüyordu, Mihaylov aralarında iyi bir anı bırakmıştı. Aklımda yalnız gözlerinin çok güzel olduğu kalmış, neden bu adamın belleğimde bu kadar yer ettiğini doğrusu ben de bilemiyorum. Işıklı, soğuk bir günün öğle sonrası saat üçte öldü. Güneşin kuvvetli, yandan gelen ışıklarının koğuş pencerelerinin yeşil, hafifçe donmuş camlarından sızdığını hatırlıyorum. Bu ışık seli zavallıyı boğuyordu sanki.

Kendini bilmeyerek, azap çekerek öldü; can çekişmesi uzun, aralıksız birkaç saat sürdü. Daha sabahtan yanına gelenleri tanımamaya başlamıştı. Acı çektiğini gören koğuş arkadaşları ona bir yardımda bulunmak istiyorlardı; Mihaylov ta derinden, hırıltılı bir şekilde soluyordu. Göğsü havasız kalmış gibi şiddetle kabarıp iniyordu. Üstünden her şeyini, yorganını, elbisesini attı, sonunda iç gömleğini de sıyırmaya çalıştı. O bile ağır geliyordu ona. Yardım ettiler, gömleği çıkardılar. Korkunç bir manzaraydı: Kemiklerine kadar kurumuş eller, ayaklar, içeri çökmüş bir karın, kabarmış göğüs, iskeletlerde olduğu gibi adamakıllı çıkmış kaburga kemikleriyle upuzun bir vücut… Boynundaki tahta haçla muskadan, prangadan başka üzerinde bir şey yoktu. Ayakları o kadar kurumuştu ki, prangadan kolayca geçebilirdi. Ölümünden yarım saat önce koğuştakilerin hepsinde bir yavaşlık, bir sessizlik oldu; fısıldayarak konuşuluyor, ayaktakiler de sessizce yürüyorlardı. Gevezelik eden pek azdı; ara sıra, hırıltıları gitgide daha hızlanan ölüm halindeki hastaya bakıyorlardı. Sonunda Mihaylov zayıf, titreyen eliyle göğsündeki muskayı yakaladı, onu rahatsız eden, ezici bir ağırlıkmış gibi koparmaya çalıştı. Muskayı da çıkardılar. Aşağı yukarı on dakika sonra öldü. Nöbetçinin kapısını çalıp haber verdiler. Bir hademe geldi, bön bön ölüye baktı. Sonra da sıhhiye çavuşuna haber vermeye gitti. Genç, iyi ve güzel bir çocuk olan, dış görünüşüne de fazlaca önem veren sıhhiye çavuşu çabuk geldi; sessizleşen koğuşun içinde hızlı, gürültülü adımlarla ölüye yaklaştı ve sanki böyle durumlara özel olarak hazırladığı laubali bir hareketle nabzını tuttu, elini salladı, dışarı çıktı. Hemen karakola haber verildi. Mahpus önemli mahpuslardan, yani özel bölümden olduğu için, ölümün tasdiki de ayrıca bir merasime bağlıydı. Nöbetçilerin gelmesi beklenirken, mahpuslardan biri alçak sesle, ölünün gözlerini kapamanın fena olmayacağı düşüncesini ortaya attı. Başka biri onu dikkatle dinledi, sessizce ölüye yaklaştı, gözlerini kapattı. Yastığın üstünde duran haçı görünce eline aldı, evirip çevirdi, tekrar Mihaylov'un boynuna taktı. Sonra da istavroz çıkardı. O sırada ölünün yüzü soğumaktaydı. Üstünde bir ışık huzmesi titreşip duruyordu; ağzı aralıktı. Diş etlerine yapışmış ince dudaklarının arasından iki sıra beyaz, sağlam diş parlıyordu. En sonra, belinde kasatura, başında bir miğfer, arkasında iki hademeyle nöbetçi çavuş geldi. Hiç ses çıkarmayan, kendisini her yandan sert bakışlarla süzen mahpuslara şaşkın şaşkın bakarak, gitgide yavaşlayan adımlarla yürüyordu. Ölüden bir adım ötede birdenbire durakladı, ürkmüş gibiydi. Bu çırılçıplak, kupkuru, prangalı ölü onu şaşırtmıştı; birdenbire palaskasını gevşetti, hiç sırası değilken miğferini çıkardı, sonra da geniş bir el hareketiyle istavroz çıkardı. Çavuş sert, saçı ağarmış, kıdemli bir askerdi. O anda yine ak saçlı bir ihtiyar olan Çekunov'un da orada durduğunu hatırlıyorum. Sessizce, dik dik çavuşun yüzüne bakıyor, garip bir dikkatle her hareketini takip ediyordu. Gözleri karşılaştı ve nedense Çekunov'un alt dudağı titreyiverdi. Dudakları tuhaf bir hareketle çarpıtıp dişlerini gösterdi, sonra hızla, sanki istemeye istemeye, başıyla ölüyü çavuşa göstererek:

— Bunun da bir anası vardı! deyip bir köşeye çekildi.

Bu sözlerin bıçak gibi yüreğime saplandığını hatırlıyorum… Neden böyle söylemişti, nereden aklına gelmişti? Ölüyü kaldırmaya başladılar. Yatakla beraber götüreceklerdi; saman hışırdadı, o sessizlikte prangalar gürültüyle şangırdayarak aşağı sarktı… Prangaları topladılar. Sonra ölüyü götürdüler. Birdenbire bütün koğuş bir ağızdan konuşmaya başladı. Koridordan çavuşun birini demirciye gönderdiği duyuldu. Ölünün demirlerini çıkarmak lazımdı…

Ama konudan uzaklaştım…

I: Ölüler Evi

Hapishanemiz kalenin kenarında, tabyaların yanındaydı. Belki bir şey görürüm diye, ara sıra çit aralığından Tanrı'nın dünyasına bakarsınız, ama görüp göreceğiniz, göğün ufak bir parçası, yabani otlar sarmış, yüksek, toprak bir tabya ve üzerinde gece gündüz bir aşağı bir yukarı dolaşan nöbetçilerdir; yılların geçeceğini, sizinse dönüp dolaşıp hep böyle bir çit aralığından etrafa bakacağınızı ve hep aynı tabyayı, aynı nöbetçileri, aynı küçücük gök parçasını, ama hapishane üstündekini değil de başka, uzaklardaki hür göğün bir parçasını göreceğinizi düşünsenize. Gözünüzün önüne iki yüz adım boyunda, yüz elli adım eninde, kocaman, düzgün olmayan, altı köşeli, yüksek kazıklar arasına çekilen bir çitle çevrilmiş bir avlu getiriniz; çitin toprağa derince gömülmüş, uzun, uçları sivri kazıklarının köşeleri birbirine bitişiktir ve kazıklar da enli tahta parçalarıyla birbirine sıkıca tutturulmuştur; işte bu, hapishanenin dış duvarıdır. Duvarın bir yanında, nöbetçilerin gece gündüz bekledikleri sağlam, daima kapalı duran çift kanatlı bir kapı vardı; kapı, mahpuslar çalışmaya gönderildiği zaman, verilen emir üzerine açılırdı. Bu kapının öte yanında aydınlık, hür bir dünya vardı; insanlar, bütün insanlar gibi yaşarlardı. Ama duvarın bu yanındakiler için o dünya yalnızca bir masaldı. Burada bambaşka, hiçbir yerdekine benzemeyen bir âlem vardı; kendine has kanunları, elbiseleri, ahlak ve âdetleri olan bir yaşayan ölüler evi; hiçbir yerde olmayan bambaşka bir hayat ve bambaşka insanlar. Ben de işte bu, bambaşka köşeyi yazmaya başlıyorum.

Dışarıdan avluya girdiğiniz zaman, içinde birkaç bina görürsünüz. Geniş iç avlunun iki yanında yüksek, tek katlı iki yapı yer alır. Burası kışladır. Mahpuslar bölümlere ayrılmış halde burada tutulurlar. Ayrıca, avlunun iç tarafına doğru bunun gibi bir yapı daha vardır; bu da iki bölüğe ayrılmış mutfaktır. Daha ötedeki binada da aynı çatı altında kilerler, ambarlar, odunluklar bulunur. Avlunun ortasında dümdüz, oldukça büyük bir alan vardır. Burada mahpuslar sıraya girer, sabah, öğle, akşam, bazen de nöbetçilerin vesveselerine ve mahpusları saymaktaki ustalıklarına göre fazladan birkaç sayım, birkaç yoklama daha yapılır. Binaların çevresinde, binalarla duvar arasında epey mesafe vardır. Pek sokulgan olmayan, gamlı tabiatlı mahpuslar, boş vakitlerinde bütün gözlerden uzak, düşüncelere dalmış bir halde bu yapıların arkasında dolaşmayı severler. Bu gezintilerde onlarla karşılaşınca, damgalı, üzgün yüzlerine bakarak, neler düşündüklerini anlamaya çalışmaktan zevk alırdım. Sürgünlerden biri, işi olmadığı zamanlarda çitin kazıklarını saymayı pek severdi. Bin beş yüze yakın kazığın hepsi sayılı, her biri işaretliydi. Her kazık, bir günü gösteriyordu. Her gün bir tanesini işaretliyor, henüz saymadığı kazıkları da hapishanede kalan günleri olarak görüyordu. Altıgenin bir kenarı bitince, içten sevinirdi. Daha uzun yıllar beklemesi lazımdı, ama hapiste sabırlı olmayı öğrenecek kadar zamanı vardı. Bir defa, yirmi yıl sürgünde kaldıktan sonra özgürlüğe kavuşmuş bir mahpusun arkadaşlarıyla nasıl vedalaştığını gördüm. Bu adamın hapishaneye ilk girişini hatırlayanlar vardı; ne suçunu, ne de cezasını düşünen pervasız bir genç. Şimdi ak saçlı, asık suratlı, hüzünlü bir ihtiyar olarak çıkıyordu. Altı koğuşumuzun hepsini sessizce dolaştı. Her koğuşa girişte ikonalar karşısında dua ediyor, sonra arkadaşlarının önünde yarı beline kadar eğilerek selamlıyor, helalleşiyordu. Bir olay daha hatırlıyorum: Mahpuslardan birini, eskiden hali vakti yerinde olan Sibiryalı bir mujiği, bir akşamüstü kapıya çağırdılar. Bundan altı ay önce eski karısının başkasıyla evlendiğini haber almış, çok üzülmüştü. İşte o eski karısı hapishane kapısına arabayla gelmiş; onu çağırmış, sadaka vermişti. Bir iki dakika konuştular, ağlaştılar, bir daha görüşmemek üzere vedalaştılar. Kışlaya dönerken yüzünü gördüm… Doğru, burada insan sabırlı olmayı öğrenebilir.

Karanlık basınca hepimizi koğuşa götürür, sabaha kadar kapalı tutarlardı. Avludan koğuşumuza dönmek bana her zaman güç gelirdi. Burası uzun, basık, havasız, içyağı mumlarının donuk ışığıyla aydınlatılan, ağır, boğucu bir kokuyla dolu bir odaydı. Orada on yıl nasıl yaşadığımı şimdi bir türlü anlayamıyorum. Ranzam üç tahtadan ibaretti; bana ayrılan bütün yer bu kadardı. Aynı ranzalarda, yalnız bizim odada otuz kişi kadar vardı. Kışın kapıyı erken kapatırlardı; herkesin uyuması için üç dört saat beklemek lazımdı. Yatıncaya kadar gürültü patırtı, kahkahalar, küfürler, zincir şangırtıları, duman, is, tıraşlı kafalar, damgalı yüzler, yamalı elbiseler, hep aşağı, hep bayağı şeyler… ama insan yedi canlıdır! İnsan her şeye alışan bir yaratıktır ve sanırım bu onun en iyi niteliğidir.

Hapishanede ancak iki yüz elli kişi kadardık; bu neredeyse değişmeyen bir rakamdı. Bazıları gelir, bazıları günlerini doldurup gider, bir kısmı da ölürdü. Kimler, hangi milletten insanlar yoktu orada! Sanırım, Rusya'nın her eyaletinin, her bölgesinin temsilcileri vardı. Yabancılardan, hatta Kafkas dağlarından bile birkaç sürgün bulunuyordu. Bunlar işlenen suçların derecelerine, yani suçlar için belirlenen yıl sayısına göre ayrılırdı. Burada her türden suçlu vardı. Sivil sınıftan küreğe mahkûm olanlar (mahkûmların masum deyimiyle, *tepeden tırnağa kadar prangalılar*) hapishanenin gediklilerini oluşturuyordu. Bunlar her hakları ellerinden alınarak toplum dışına atılmış ve bu atılışın sonsuza dek çıkmayacak bir belirtisi olarak yüzleri damgalanmış canilerdi. Bunlara sekiz yıldan on iki yıla kadar kürek cezası verilir, sonra da Sibirya'nın adı sanı belirsiz köylerine göçmen olarak yerleştirilirlerdi. Asker sınıfından da suçlular vardı; bunlara genel olarak bütün Rus askeri hapishanelerinde olduğu gibi bazı haklar tanınıyordu. Kısa bir süre için gelirler, sürelerini doldurduktan sonra, yine asker olarak geldikleri yere, Sibirya hudut taburlarına giderlerdi. Bunların çoğu, aradan çok geçmeden ikinci kez işledikleri ağır suçlardan ötürü yeniden hapishaneye dönerlerdi, fakat bu defa kısa bir zaman için değil, yirmi yıl hüküm giyerek. Bu sınıfa, "temelliler" denirdi. Ama "temelliler" de haklarından bütün bütüne yoksun edilmiyordu. Bir de en korkunç canilerden, oldukça kalabalık ve çoğu asker olan ayrı bir sınıf vardı. Bu sınıfa "özel bölüm" deniyordu. Rusya'nın her köşesinden caniler vardı içlerinde. Ömürlerinin sonuna kadar oranın malı oldukları inancındaydılar ve cezalarının süresini bile bilmezlerdi. Kanuna göre, gördükleri işlerin, ötekilere oranla ikişer, üçer kat artırılması gerekliydi. Bunlar, Sibirya'da en ağır kürek cezalılarının yeri açılıncaya kadar hapishanemizde kalırlardı. Diğer mahpuslarla konuşurken, "Sizin gününüz belli, bizse uzun pranga yolunun yolcularıyız." derlerdi. Sonraları bu bölümün kaldırıldığını duydum. Bundan başka, kalemizde sivil düzen kaldırılarak genel askeri hapishane bölüğü kuruldu. Tabii bu değişikliklerle beraber, amirler de değişti. Sizin anlayacağınız, burada yazdıklarım, eskiden, çoktan olmuş bitmiş şeylerdir…

Evet, çok önceden olmuştu bunlar; şimdi bana hepsi rüya gibi geliyor. Hapishaneye girişimi hatırlıyorum. Bir aralık akşamıydı. Ortalık kararıyordu; işten dönen mahkûmlar yoklamaya hazırlanıyorlardı. Bıyıklı bir çavuş, ömrümün nice yıllarını geçireceğim, tecrübe etmemiş olsam tahmin bile edemeyeceğim onca duyguları yaşamak zorunda kalacağım bu garip evin kapısını açtı bana. Mesela, on yıllık sürgün hayatımda bir kerecik olsun yalnız kalamamanın ne korkunç, ne azaplı bir şey olduğunu anlayamazdım. Daima konvoylar halinde çalışmaya gider, iki yüz arkadaşla beraber gecelersin; hiçbir zaman, bir kerecik olsun yalnız kalamazsın! Bunun yanında öyle çok şeye alışmam gerekmişti ki!

Kazara katil olanlar, adam öldürmeyi meslek edinmiş katiller, haydutlar, haydutların elebaşıları, hepsi buradaydı. Basit hırsızlar, serseriler, soyguncular, devleti dolandıranlar da. Aralarında buraya

nasıl düştüklerinin anlaşılması güç olanları da vardı. Hemen herkesin, akşamdan kalma birinin sersemliğini andıran bulanık, ağır birer hikâyesi vardı. Genel olarak geçmişlerinden az konuşurlar, anlatmayı sevmezlerdi; besbelli geçmişi düşünmemeye çalışırlardı. Aralarında son derece neşeli, öyle havai katiller tanırdım ki, vicdanlarının onları kesinlikle rahatsız etmediğine bahse girilebilirdi. Ama asık suratlı, neredeyse hiç ağzını açmayanlar da vardı. Mahpuslar hayatlarını pek anlatmazlardı. Zaten orada merak modası da yoktu; alışık oldukları bir şey değildi ve hoş karşılanmazdı. Nadir de olsa kimi zaman birisi, iş güç olmadığı zaman laf açar, öbürü de onu soğukkanlılıkla, asık suratla dinlerdi. Burada hiç kimse diğerlerini hiçbir şeyle şaşkınlığa düşüremezdi. Tuhaf bir gururla sık sık, "Biz okuryazar adamlarız!" derlerdi. Hiç unutmam, bir defasında caninin teki sarhoş kafayla (sürgünde bazen içki içmek mümkündü), beş yaşında bir çocuğu nasıl öldürdüğünü, onu önce bir oyuncakla aldattığını, sonra boş bir odunluğa götürüp kestiğini anlatmıştı. Latifelerine o ana kadar gülen bütün kışla, tek bir adam gibi bağırınca cani susmak zorunda kaldı; ama kışladakilerin bağırışları, duydukları öfkeden falan değildi, *bu konuda* konuşmak *gerekmiyor*, uygun da görülmüyordu ondan. Şunu da söylemek isterim ki, bu adamlar gerçekten, hem de kelimenin tam anlamıyla okuryazar kimselerdi. Belki yarısından fazlası okuma yazma biliyordu. Rus halkının büyük kitle halinde bulunduğu başka hangi yerde, aralarından ayıracağınız iki yüz elli kişinin yarısı okuma yazma bilir? Sonraları birisi, buna benzer bir noktaya dayanarak okuryazarlığın halkı bozduğu sonucunu çıkarmıştı. Ama bu doğru değildir; okuryazarlığın halkta aşırı bir kendine güven geliştirdiğine katılmamak imkânsız olsa da bozulmanın nedenleri bambaşkadır. Ama bu da sonucu bakımından kusur sayılamaz. Mahpus sınıfları birbirinden elbiseleriyle ayırt edilirdi: Bazılarının ceketlerinin yarısı koyu boz, bazılarının kurşuni renkteydi; pantolonlarının da bir bacağı kurşuni, öbürü boz renkteydi. Bir gün, kalaç[1] satan kız, iş arasında mahpusların yanına sokuldu. Bana uzun uzun baktıktan sonra birdenbire bir kahkaha salıverdi.

1 Pide hamurundan bir tür ekmek.

— Tüh!.. Bir halta benzemiyor be! diye bağırdı. Kumaşın kurşunisi de, siyahı da eksikmiş!

Bazılarının ceketleri gri, yalnız kolları koyu boz renkteydi. Tıraş biçimleri de başka başkaydı. Bir kısmının başlarının yarısı, kafatasının eninden; öbürlerinin de boyundan tıraş edilmişti.

Bu garip ailenin bir örnekliği ilk bakışta açıkça göze çarpıyordu. En sivri, en orijinal, diğerlerine farkında olmadan hükmeden kişiler bile, hapishanenin toplu ahengine uymaya çalışırlardı. Kısaca şunu söyleyeyim ki –daima neşeli olan ve bu yüzden herkesçe hor görülen birkaç kişi haricinde– bütün bu kalabalık, kasvetli, kıskanç, müthiş gösterişçi, övünmeyi seven, alıngan, son derece teşrifata düşkün kimselerdi. Hiçbir şeye şaşırmamak, aralarında en övülecek erdem sayılırdı. Hepsi, takınacak tavırlara verdikleri aşırı önemle akıllarını bozmuşlardı. Ama görünüşte en kabadayı olanı, çok defa şimşek hızıyla değişerek en tabansızı oluverirdi. Birkaç tane de gerçekten kuvvetli adam vardı; bunlar sade adamlardı ve asla kırıtmazlardı. Ancak işin garip yanı, gerçekten kuvvetli olan bu insanlar arasında birkaçı hastalığa varan ölçüde fiyakacıydı. Genellikle böbürlenme ve gösteriş ön plandaydı. Çoğunun ahlakı bozulmuş, bayağılaşmıştı. Dedikodular, birbirinin arkasından fısıldaşmalar bitip tükenmezdi; burası kapkaranlık, tam anlamıyla cehennem gibi bir yerdi. Lakin kimse, hapishanenin iç düzenine ve geleneklerine karşı koymaya cesaret edemez, hepsi itaat ederdi. Diğerlerinden göze çarpacak şekilde ayrılan ve güçlükle boyun eğen bazı karakterler bile buna karşı koyamazlardı. Hapse gelenler arasında her sınırı aşmış, serbest yaşayışta her ölçüden dışarı taşmış kimseler vardı; suçlarını akılları başlarında değilken, niçin yaptıklarını bilmeyerek, bir nöbet halinde ya da kafaları

dumanlıyken, hatta çok defa son haddine kadar kışkırtılan o yalancı gurur yüzünden işlemişlerdi sanki. Ama bizde hadleri derhal bildirilirdi, hem de içlerinden bazıları hapishaneye girmeden önce birçok köy ve şehre dehşet salan kimseler olmasına rağmen. Yeni gelen, çevresine bakınırken, burada alışık olduğu gibi karşılanmayacağını, kimseye çalım satamayacağını çabucak anlar ve mutlaka alttan alarak genel ahenge uyardı. Bu genel ahengin özünü, görünüşte kendilerine özgü ve hemen hemen her hapishane sakininin taşıdığı bir onur duygusu teşkil ederdi. Sanki pranga mahkûmu sıfatı, bir rütbe, hem de onurlu bir rütbe oluyordu. En ufak bir utanç ve pişmanlık alameti yoktu! Bununla beraber, dıştan bakılınca bir çeşit boyun eğişleri, kendilerine özgü, hani nasıl denir, resmi, sakin bir düşünüş tarzları vardı: “Biz mahvolmuş insanlarız.” derlerdi. “Hür yaşamayı beceremedin, şimdi düş kodese, gir sıraya.” – “Ananın babanın sözünü dinlemedin, şimdi ye bakalım zılgıtı.” – “Sırma kılaptanla nakış işlemeyi istemedin, çekiçle taş kır bakalım.” Bu sözler, kâh ibret olsun diye, kâh sadece bir atasözü ya da vecize niyetine sık sık tekrarlanıyor, ama hiçbir zaman ciddiye alınmıyordu. Kuru laftı. Tek bir kişinin yaptığı kanunsuzlukları açık yürekle itiraf ettiğini zannetmem. Hele sürgün olmayan bir kimse, bir mahpusun suçunu başına kakacak, azarlayacak olsa (gerçi Ruslarda canileri azarlamak âdeti yoktur ya) sonsuz küfürler işitir. Hepsi de küfür ustasıydı! İnce anlamlar taşıyan, ustaca küfürler ederlerdi. Küfür, mahpuslar arasında bir sanat haline gelmişti; hasımlarını ağır sözlerden ziyade sözlere yükledikleri anlamlarla aşağılamaya çalışırlardı ki, böylelikle küfürler daha ince, daha zehirli olurdu. Bitmez tükenmez kavgalar, bu sanatın daha da gelişmesine yardım ederdi. Tüm bu mahpus milleti, sırf sopa korkusuyla çalıştığı için tembel, ahlaksızdı; önceden ahlaklı olanları da sürgünde ahlaksızlaşırdı. Buraya kendi istekleriyle toplanmamışlardı; birbirlerine yabancıydılar. Kendileri, “Şeytan, bizi buraya toplayıncaya kadar, üç çift çarık eskitmiştir.” derlerdi; işte bunun için bu zifiri karanlık hayatta dedikodular, entrikalar, kocakarı iftiraları, kıskançlıklar, şamatalar, hınçlar daima ön plandaydı. Hiçbir kocakarı, bu canavarların bazıları kadar kocakarılık edemezdi. Ama tekrar ediyorum, aralarında kuvvetli insanlar, hayatları boyunca her şeyi çiğneyerek emretmeye alışmış, gözü pek ve korkusuz karakterler de vardı. Böylelerine gayriihtiyari saygı gösterirlerdi; berikiler de çok defa, şöhretlerini kıskanmakla beraber, diğerlerini rahatsız etmemeye çalışır, olur olmaz kavgalara girişmez, son derece onurlu durur, ağırbaşlı hareket eder ve ekseriyetle amirlerine boyun eğerlerdi, ama bunu itaat prensiplerine ya da hislerine uyarak değil, bir anlaşma üzerine ve her iki tarafın çıkarını kavrayarak yaparlardı sanki. Amirler de onlara karşı ihtiyatlı davranırlardı doğrusu. Bu mahpuslardan korkusuz, kararlı, amirler arasında vahşi eğilimleriyle tanınmış bir tanesinin cezalandırılışını hâlâ anımsıyorum. Bir yaz günüydü, iş de yoktu. Hapishanenin amiri olan binbaşı, ceza yerine getirilirken orada hazır bulunmak üzere nizamiyeye bizzat gelmişti. Bu binbaşı bütün mahpusları korkutup önünde tir tir titreten aksi bir adamdı. Müthiş sertti; mahkûmların dedikleri gibi, “insanlara saldırırdı”. Her şeyden çok adamın keskin, vaşak bakışından korkarlardı; bu bakıştan bir şey gizlemek imkânsızdı. Bakmadan görürdü sanki. Hapishanenin eşiğinden girerken öbür ucunda ne olduğunu görürdü. Mahpuslar ona, “Sekizgözlü” adını takmışlardı. Nahoş yöntemleri vardı. Bu kudurgan, sert davranışları, zaten hırçınlaşmış mahkûmları büsbütün çileden çıkarırdı; üstü olan, asil, ağırbaşlı ve bazen onun vahşi hareketlerine gem vuran hapishane komutanı olmasa, bu yönetim biçimi büyük felaketlere yol açabilirdi. Bu adamın nasıl olup da başını belaya sokmadan buradan ayrıldığını anlamıyorum doğrusu; gerçi mahkemeye verilmişti, ama kazasız belasız emekliye ayrılmıştı.

Mahpus çağrılınca sarardı. Her vakit sopa altına sessiz, kararlı bir tavırla yatan, cezasını gık demeden çeken, başına geleni soğukkanlılıkla, filozofça bir talihsizlik sayan ve bir şey olmamış gibi kalkan bir adamdı. Yine de ona karşı ihtiyatlı davranırlardı. Ama bu defa kendini haklı görüyordu

nedense. Sarardı, İngiliz kundura bıçağını gizlice ceketinin yenine sokarak sessizce çıktı. Hapishanede bıçak ve benzeri sivri aletler bulundurmak kesinlikle yasaktı. Sık sık, ansızın, şakaya gelmez aramalar yapılırdı; cezası amansızdı, ama saklamaya azmetmiş bir hırsızda bir şey bulmak kolay iş değildi, üstelik bıçak ve diğer aletlere hapishanede her zaman gerek duyulduğundan, aramalara rağmen eksik olmuyorlardı. Toplasalar bile yerlerine hemen yenileri tedarik edilirdi. Hapishane halkı duvarlara yapışıp tahta aralıklarından soluk almadan bakmaya başladı. Petrov'un bu defa sopa altına yatmak istemediğini ve binbaşının sonunun geldiğini hepsi biliyordu. Ama en önemli anda bizim binbaşı arabasına bindi ve cezanın infazını başka bir subaya devrederek gitti. Mahpuslar, bu olaydan sonra, "Tanrı kurtardı onu." dediler. Petrov'a gelince, cezasını sessizce çekti. Öfkesi, binbaşının gidişiyle sönmüştü. Mahkûmlar son derece itaatkâr ve uysaldılar aslında, ama her şeyin bir sınırı vardır. Şu sabırsızlık ve karşı koyma parlamaları kadar ilginç bir şey olamaz. Birçok kere adam birkaç yıl dayanır, en gaddar cezalara katlanır, sonra birdenbire, ufak, önemsiz, hiç denecek bir şeyden patlayıverir. Bir açıdan buna delilik denebilir; sonları da budur zaten.

Bu adamlar arasında yaşadığım birkaç yıl içinde, en ufak pişmanlık, işledikleri suçlardan ötürü bir parçacık olsun acı düşünce görmedim; üstelik büyük kısmı, içten içe kendilerini tamamıyla haklı görürdü. Bu bir gerçektir. Tabii çoğunda bunun sebebi onur, kötü örnekler, kabadayılık, yanlış anlaşılmış, bir esasa dayanmayan utançtır. Öte yandan, kim bu mahvolmuş kalplerin derinlerine inip bütün dünyadan saklanmış şeyleri okuduğunu söyleyebilir ki? Bu mümkün olsaydı, onlarla geçirdiğim bunca yıl içinde bu kalplerde içten gelen bir kedere, bir acıya tanık olabilir, bir şeyler fark edebilir, bir şeyler yakalayabilirdim. Lakin böyle şey yoktu, kesinlikle yoktu. Evet, suç belirli, basmakalıp bir görüşten doğmaz sanırım; suç felsefesi tahmin edildiğinden biraz daha güç anlaşılır. Şüphesiz hapishane ve kürek cezaları caniyi düzeltmez, ancak onu cezalandırır ve beri yandan topluluğu da suçlunun ileride işleyeceği muhtemel suçlardan korur. Suçluda da hapishane ve en ağır kürek mahkûmluğu ancak kin, yasak zevklere karşı arzu ve müthiş bir havailik geliştirir. Ama sarsılmaz kanaatime göre, meşhur ayrı hücre yöntemi de yanlıştır, aldatıcıdır, ancak görünüşte amaca ulaştırır. O, insanın hayat özünü emer, ruhunu hırpalar, zayıflatır, sindirir; sonra da bu yarı delirmiş haldeki ruhça kurumuş insan mumyasını, bir düzelme, pişmanlık örneği olarak sunarlar. Tabii, topluma karşı gelen bir cani, ondan nefret eder ve hemen hemen her zaman kendini haklı, toplumu da suçlu görür. Bundan başka, verilen cezayı da çekmiş; bu yüzden kendini aşağı yukarı temizlenmiş, topluma karşı borcunu ödemiş sayar. Bu görüşler sonunda caniyi aklamaktan başka yol kalmayacak galiba. Ama türlü görüşlere rağmen, bazı suçların dünya kurulalı beri her yerde, her kanunda su götürmez suçlar olduğunu herkes kabul eder ve insan, insan olarak kaldığı sürece de böyle sayılacaktır. Ancak en korkunç, en gayritabii hareketlerin, en dehşetli, en canavarca cinayetlerin, hapishanede en neşeli çocukça kahkahalar arasında anlatıldığını da duydum. Hele bir baba katili vardı ki, bir türlü hatırımdan çıkmaz. Soylu bir memurdu; altmış yaşındaki babası da onu bir nevi piç sayarmış. Hareketleri, doğru yoldan sapmış bir adamın hareketleriydi; gırtlağa kadar borçlanmıştı. Babası onu sıkmaya çalışır, öğütler verirmiş; babasının bir evi ve bir çiftliği varmış, parası olduğu da zannediliyordu ki, oğlu da onu miras hırsıyla öldürmüş zaten. Cinayet ancak bir ay sonra meydana çıkmış. Katil, babasının kaybolduğunu polise kendisi haber vermiş. Bir ay boyunca da hep sefahatle vakit geçirmiş. Sonunda polisler, evde olmadığı bir zamanda cesedi bulmuşlar. Avlunun uzunluğuna, üstü tahtalarla örtülü bir lağım çukuru varmış. Ceset de bu çukurun içindeymiş. Giyinik, derli toplu bir haldeymiş; ak saçlı kafası kesilmiş ve yerine konmuş; katil, cesedin başı altına bir de yastık koymuş. Cinayetini itiraf etmemiş; soyluluk unvanı ve rütbesi alınarak, yirmi yıl kürek cezasına çarptırılmış.

Beraber kaldığımız süre onu daima gayet keyifli, olağanüstü neşeli gördüm. Aptal olmamakla beraber, son derece delibozuk, zıpırın, düşüncesizin biriydi. Ondan hiçbir zaman olağanüstü bir zalimlik görmemiştim. Mahpuslar onu aşağı görüyorlardı, ama işlediği suç yüzünden değil –suçu anmıyorlardı bile– aptallığı, kendini idare etmesini bilmediği için. Konuşurken, bazen babasını hatırlardı. Bir keresinde bana ailesinin ve tüm soyunun sağlıklı olduğunu anlatırken şöyle demişti: "İşte *babam da* ölünceye kadar hiçbir hastalıktan şikâyet etmemişti." Bu kadar hayvanca duygusuzluk elbette mümkün değildir. Bu ya bir yaradılış kusuru ya da bilimin henüz bilmediği herhangi bir beden veya ruh sakatlığı olan garip bir yaratıktı; suçu basit bir cinayet değildi. Şüphesiz ki, ben bu cinayete inanmıyordum. Ama hikâyesini ayrıntılarıyla bilen memleketlileri bana bu olayı anlattılar. Olaylar o kadar açıktı ki, inanmamak elden gelmiyordu.

Bir kere mahpuslar onun gece, uykudayken:, "Tutun onu, tutun! Kafasını kes, kafasını!.." diye bağırdığını duymuşlardı.

Mahpusların aşağı yukarı hepsi geceleri konuşuyor, sayıklıyorlardı. Bu sayıklama sırasında dillerine en çok gelen şey, küfürler, hırsızlık deyimleri, bıçaklar, baltalardı. "Biz dayak yiyen milletiz, dövüle dövüle içimiz kopmuş da geceleri ondan bağırıyoruz." derlerdi.

Sürgünlere kalede verilen beylik işler bir meşgale değil, angarya olarak görülürdü. Mahpus ya verilen belli bir görevi yapardı ya da belirlenen iş saatlerinde çalışıp sonra hapishaneye dönerdi. İşten nefret ederlerdi. Tüm zihnini meşgul eden, çıkarını ilgilendiren kişisel bir uğraşısı olmadıkça insan hapiste yaşayamazdı. Erişkin, gönlünce yaşamış ve hâlâ yaşamak isteyen bu kitlenin, zorla toplumdan, günlük hayattan uzaklaştırılmış bu insanların burada tabii bir şekilde, düzen içinde, kendi iradeleri ve istekleriyle yaşamalarına imkân var mıydı? Bazılarında o vakte kadar hiç bilmedikleri, vahşice eğilimlerin gelişmesine oradaki işsizlik yeterdi. Kanuni ve tabii bir şekilde mülk sahibi olamayan, işsiz insan yaşayamaz; ahlakça düşer, hayvanlaşır. Bunun için hapishanede herkes tabii bir ihtiyaçla, bir çeşit kişisel korunma duygusuyla kendisine bir sanat, bir uğraşı bulurdu. Uzun yaz günlerinin aşağı yukarı tamamı beylik işlerle geçirilirdi; kısa gecelerse ancak uykuyu almaya yeterdi. Ama kışın mahpuslar, nizama göre, ortalık kararmaya başlayınca hapishaneye kapatılmalıdır. Uzun, sıkıcı kış gecelerinde ne yapılırdı ki? Bunun için hemen hemen her koğuş, yasaklara rağmen, kocaman bir atölye halini alırdı. Aslında iş ve meşgale yasak edilmezdi; yasaklanan, mahpusların üzerinde ve hapishane içinde alet bulundurmalarıydı, ama bunlarsız da hiçbir iş yapılamazdı. Gene de gizliden çalışırlardı ve galiba amirler de bazen buna göz yumardı. Hapishaneye girerken hiçbir şey bilmeyen mahpuslar, başkalarından öğrendikleriyle iyi birer usta olarak çıkarlardı. Burada kunduracı, ayakkabıcı, terzi, marangoz, çilingir, hakkak, yaldızcı her meslekten adam vardı. İsay Bumşteyn adında bir Yahudi vardı, kuyumcu ve tefeciydi. Herkes çalışır, beş on kapik kazanırdı. Şehirden siparişler verilirdi. Para, darphaneden çıkmış bir hürriyettir; bu yüzden hürriyetten tamamıyla yoksun bırakılmış bir insan için paranın kıymeti on kat fazladır. Sarf etmeyip yalnız cebinde şıngırdatmakla bile kalsa, yarı yarıya kendini avutmuş olur. Ama para her vakit, her yerde harcanabilir, ayrıca yasak meyve iki kat tatlıdır. Sürgünde şarap bile bulunabilirdi. Çubuk içmek şiddetle yasak edilmişti, ama herkes içiyordu. Parayla tütün, mahpusları iskorbütten ve başka hastalıklardan koruyordu. Bir işle uğraşmaları da cinayetten; işsiz kalan mahpuslar, şişeye kapatılmış örümcekler gibi birbirlerini yerlerdi yoksa. Buna rağmen iş de, para da yasaktı. Birçok defa, geceleri ani aramalar yapılır, yasak edilen her şey toplatılırdı; para da bütün saklamalara rağmen, arayanların eline geçerdi. Biraz da bu sebepledir ki, bu paralar biriktirilmez, hemen içkiye verilirdi; hapishanede şarap bulunması da bu

yüzdendi. Her aramadan sonra suçlu, varından yoğundan mahrum edildikten başka, âdet olduğu üzere, adamakıllı cezalandırılırdı da. Ama aramalardan sonra, eksilen şeyler hemen tamamlanır, derhal yeni eşya alınır, her şey eskisi gibi yürürdü. Amirler bunu bilirler, mahpuslar da cezalardan şikayet etmezlerdi; Vezüv Dağı'nda yaşayanların hayatına benzer bir hayat doğrusu.

Elinde sanatı olmayanlar, başka bir geçim yolu tutarlardı. Oldukça orijinal tarzları vardı. Mesela, bazıları yalnız vurgunculukla geçinirdi; bazen öyle mallar satılırdı ki, hapishane dışında alınıp satılmaları şöyle dursun, maldan bile sayılmazlardı. Ama sürgündekiler çok yoksul ve olağanüstü hünerliydi. Onlar için adi bir paçavra parçası bile değerliydi ve bir iş için kullanılırdı. Hep bu fakirlik yüzünden hapishanede paranın değeri, dışarıdakine göre bambaşkaydı. Büyük ve çetin bir iş, yok pahasına yapılırdı. Bazıları tefecilikte büyük başarı gösterirdi. Sıkıntıya düşmüş ya da iflas etmiş bir mahpus, elinde son kalan eşyayı tefeciye götürerek korkunç bir faizle birkaç mangır alırdı. Bu eşya zamanında kurtarılmazsa derhal ve merhametsizce satılırdı; tefecilik o denli gelişmişti ki, bazen teftişlerde giyilen beylik elbise, çamaşır, kundura gibi, her mahpusun her an ihtiyacı olabilecek eşyalar dahi kabul edilirdi. Ama bu gibi olaylarda zaman zaman iş bambaşka şekil alırdı ki, bu da pek beklenilmedik bir şey değildi: Eşyasını rehine yatırmış ve parasını almış mahpus hemen, uzun boylu laf etmeden, hapishanede en yakın amiri olan başçavuşa giderek geçit resminde kullanacağı eşyayı rehine koyduğunu haber verir, eşya da derhal tefeciden geri alınır, hatta üstlere dahi haber verilmezdi. İşin ilgi çekici yanı, bu gibi olaylarda bazen en ufak bir tartışma bile yaşanmazdı: Tefeci eşyayı asık suratla, fakat sessizce geri verirdi; hatta böyle olacağını beklerdi sanki. Belki içinden rehine getirenin yerinde olsaydı, aynı şeyi yapacağını itiraf etmekten kendini alamazdı. Bu yüzden, arkasından kavga çıkarsa bile, bunu öfkeyle değil, sırf âdet yerini bulsun diye yapardı.

Genellikle, herkes birbirinin eşyasını çalardı. Hemen hemen herkesin beylik eşyayı saklamak için birer kilitli sandığı vardı. Buna izin verilirdi, ama sandıklar da hırsızlığı önleyemezdi. Artık oradaki hırsızların ne kadar usta olduklarını tahmin edebilirsiniz. Bana çok bağlı olan (bunu bütün içtenliğimle söylüyorum) bir mahpus, hapishanede bulundurulması yasaklanmamış yegâne kitap olan kutsal kitabımı çalmıştı, ama aynı gün bunu itiraf etmişti; bu itirafı da pişman olduğundan değil, kitabı çok aradığım için bana acıdığından yapmıştı. Şarap satanlar çabucak zenginleşirdi. Şarap satışını fırsat bulunca ayrıca anlatırım; oldukça ilginç bir konudur bu. Hapishaneye gelenler arasında birçok kaçakçılık suçlusu vardı; bunun için bütün araştırmalara, muhafızlara rağmen, şarabın hapishaneye nasıl sokulduğuna hiç hayret etmemelidir. Kaçakçılığa gelince; bu, mahiyeti bakımından bambaşka bir suçtur. Mesela, bu işte bazı mahpuslar için para ve çıkarın ikinci derecede rol oynadığı, ikinci planda olduğu düşünülebilir mi hiç? Oysa tam olarak böyle olurdu işte. Kaçakçı içten gelen bir istekle, tutkuyla çalışır. Bir bakıma sanatçıdır da. Her şeyini ortaya koyar; gözünü budaktan sakınmaz, kurnazlıklar yapar, bir şeyler icat eder, güçlüklerden sıyrılmaya çalışır; hatta bazen bir tür ilhamla hareket eder. Bu ihtiras, kumar tutkusu kadar güçlüdür. Hapishanede tanıdığım bir mahpus vardı; dev gibi bir şeydi, ama o kadar iyi, sessiz ve uslu bir adamdı ki, hapishaneye nasıl girdiğine kendisi de akıl erdiremezdi. Yumuşak başlılığıyla uysallığından ötürü, hapishanede kaldığı süre içinde kimseyle kavga etmemişti. Batı sınırından, kaçakçılık suçuyla gelmişti ve elbette burada da dayanamayıp gizlice şarap getirmeye başlamıştı. Kaç defa ceza yemişti; üstelik sopadan da öyle korkardı ki! Oysa bu şarap kaçakçılığı ona çok az bir kâr bırakırdı. Şaraptan yalnız müteşebbis kâr ederdi. Adamcağızsa bu sanatı, sanat adına severdi. Kadın gibi sulu gözlüydü de; kaç kere cezadan sonra tövbe etmiş, bir daha kaçakçılık yapmayacağına yemini basmıştı. Bazen dişini sıkıp bir ay dayandığı bile olurdu, ama sonunda yine kendini tutamazdı… İşte bu gibilerin sayesinde hapishanede şarap hiç

eksik olmazdı.

Mahpusları zenginleştirecek kadar olmasa da sağlam ve düzenli bir geçim yolu daha vardı. Bu da sadakaydı. Toplumumuzun yüksek tabakası, tüccarların, alt tabakanın ve bütün halkımızın “zavallılar”la ne kadar ilgilendiğini bilmez bile. Sadaka hemen hemen hiç kesilmeden akar gelirdi; en çok da ekmek, kalaç verirlerdi, para veren azdı. Sadaka olmasaydı, birçok yerde mahpusların, hele hüküm giymişlerden daha çok sıkıntıda olan sanıkların durumu çok güç olurdu. Sadaka, mahpuslar arasında dindarca paylaşılırdı. Sadaka kalaçlardan adam başına birer tane düşmese bile eşit parçalara, hatta bazen altı kısma bölünür, her mahkûm mutlaka payını alırdı. ilk defa para sadakasını nasıl aldığımı hiç unutmayacağım. Hapishaneye hemen hemen ilk geldiğim sıralardaydı. Sabahki işimden yalnız olarak, muhafızımla beraber dönüyordum. Yolda on yaşlarındaki melek gibi kızıyla beraber yürüyen bir kadınla karşılaştım. Onları bir kere daha görmüştüm. Annesi dul bir asker karısıydı. Genç bir asker olan kocası, ben hastanede hasta yattığım sıralarda bizim mahkûmlar koğuşunda ölmüştü. Yargılandığı için bizim koğuştaydı. Ana kız son görevlerini yapmak üzere geldikleri zaman acı acı ağlamışlardı. Beni gören çocuk kızardı, annesine bir şeyler fısıldadı; öteki hemen durdu, çıkınından bir çeyrek kapik çıkardı ve kızına verdi. Kızcağız arkamdan koştu. Önüme geçip parayı elime sıkıştırırken, “Ah ‘zavallı’, al şunu İsa aşkına!” diye bağırdı. Kapiği aldım, kız da çok memnun olarak annesine döndü. O kapiği uzun zaman saklamıştım.

II: İlk İzlenimler

İlk ayın ve hapishane hayatının ilk izlenimleri hayalimde olanca canlılığıyla yaşıyor. Sürgün hayatımın ondan sonraki yıllarının anılarımdaki izleri epey siliktir. Hatta bazıları sanki büsbütün silindi gitti, birbirine karıştı ve ağır, tekdüze, boğucu bir izlenim yığını olarak kaldı.

Ama sürgünde geçirdiğim ilk günler gözümün önüne, sanki dünkü olaylarmış gibi geliyor. Zaten böyle olması da gerekti.

Sürgün hayatına ilk adımımı attığımda olağanüstü, daha doğrusu umulmadık bir şey olmadığını ve bunun da beni şaşkına çevirdiğini hatırlıyorum. Sibirya'ya giderken, kaderimi anlamaya çalıştığım sıralarda, hayalimden gelip geçenler bunlardı sanki. Ama kısa zaman sonra, bir yığın sürpriz ve olağanüstü olaylar, hemen her adım başında dikkatimi çekmeye başladı. Zaman geçip hapishanede epeyce kaldıktan sonra, bu hayatın bambaşka olduğunu kavradım ve şaşkınlığım da arttı. Bu şaşkınlığın uzun sürgün hayatım boyunca devam ettiğini itiraf ederim, bu hayatla sonuna kadar bağdaşamadım.

Hapishanedeki ilk izlenimlerim genel olarak pek berbattı; fakat –tuhaf iş doğrusu!– hapishane hayatı yolda düşündüğümden daha katlanılır geldi bana. Mahpuslar, prangalı oldukları halde, hapishanenin her yanında serbestçe geziyor, kavga ediyor, şarkılar söylüyor, kendi işlerini görüyor, çubuk tüttürüyorlardı; hatta (pek azı da olsa) şarap da içiyor, bazen geceleri kumar oynuyorlardı. Mesela, bana oradaki angarya bile o kadar ağır, o kadar *sürgün işi* gibi gelmedi; ama epey zaman geçince, bu hizmetin ağır, *sürgün işi* görünmesinin, güçlüğünden, aralıksız sürüp gitmesinden değil, mecburi oluşundan, *zorla* ve sopa tehdidiyle yapılmasından ileri geldiğini anladım. Bir köylü dışarıda belki daha çok çalışır, hatta yazın geceleri bile didinir, ama o kendisi için ve makul bir amaçla çalışır; bu sebeple, onun çalışması zoraki ve kendi gözüyle faydasız gördüğü sürgün işinden daha kolaydır. Bir keresinde aklıma şöyle bir fikir geldi: Bir insanı ezip mahvetmek, ona en korkunç bir katilin bile duyunca titreyeceği kadar ağır bir ceza vermek isteyenlerin, insana yaptığı işin tamamen anlamsız, faydasız olduğu duygusunu vermesi yeterlidir. Bugünkü sürgün hizmeti ilgi çekmeyen can sıkıcı bir iş olduğu halde, aslında makuldür: Mahpus tuğla keser, toprak kazar, badana yapar, inşaatlarda çalışır; bu işlerin de bir anlam ve amacı vardır. Sürgün kendini bazen buna kaptırır, daha iyi, daha becerikli olmak ister. Ama bir kovadan öbürüne su dökmek, kum elemek, bir yığın toprağı bir yerden başka bir yere taşımak gibi işleri ona zorla yaptırırsanız, sanırım birkaç gün sonra ya kendini asar ya da bu küçülmeden, utançtan ve azaptan kurtulmak için, "öleyim bari" diye binlerce cinayet işler. Böyle bir cezanın ancak işkence, intikam aracı olacağına şüphe yoktur; bu ceza hiçbir makul amaca hizmet etmediği için anlamsızdır. Ama her zorlama işte muhakkak biraz anlamsızlık, hakaret ve bir utanç telakkisi vardır; yani zora dayanan sürgün hizmeti de serbest hayatta yapılan işlerden daha ağır ve azaplıdır.

Gerçi ben hapishaneye kışın, aralık ayında girmiştim ve beş misli ağır olan yaz işinin ne demek olduğunu henüz bilmiyordum. Zaten kalemizde beylik iş kışın azdı. Mahpuslar, İrtiş Nehri kıyısına eski beylik sandalları yıkamaya gider, kasırgaların resmi binalar önüne yığdığı karı temizler, kireç söndürüp döverlerdi vs. Kış günleri kısa olduğu için iş çabuk biter, mahkûmlar da kendi işleri olmasa işsiz güçsüz oturacakları hapishaneye erken dönerdi. Fakat mahpusların ancak üçte biri kendi işleriyle uğraşır, geri kalanlarsa boş boş dolaşıp hapishanenin bir koğuşundan öbürüne geçer, kavga eder,

aralarında birtakım dolaplar çevirir, meseleler çıkarır, bir yerlerden para bulmuşlarsa içer, geceleri de sırtlarındaki gömleği bile kumara verirlerdi. Bunları can sıkıntısından, tembellik ve işsizlikten yaparlardı. Sürgün hayatında hürriyet yokluğundan ve zorla çalıştırmadan başka, belki diğerlerinden daha korkunç bir azabın olduğunu zamanla öğrendim: *Zorunlu ortak hayat*. Ortak hayat başka yerlerde de vardır tabii, ama hapiste öyle insanlar var ki, onlarla bir arada yaşamak herkesin arzuladığı şey değildir ve eminim sürgünlerin çoğu, bilinçsiz de olsa bu azabı duymuştur.

Yemekleri oldukça iyi bulmuştum. Mahpuslar, Avrupa Rusya'sının hiçbir hapishanesinde böyle yemek verilmediğini iddia ederlerdi. Bu konuda bir şey söyleyemem, çünkü oralara gitmedim. Bundan başka mahpuslardan çoğunun kendi ceplerinden yemeleri de mümkündü. Etin bir funtu[2] iki, yazın ise üç kapikti. Fakat ayrı yemeği yalnızca düzenli para bulanlar yerdi; sürgünlerin çoğu kazandan yerlerdi. Bunun için mahpuslar, yemeklerini överken yalnız ekmeklerini över, ekmeğimizin tartılarak değil de, ortak verilmesine de şükrederlerdi. Tayın usulü onları ürkütürdü, çünkü ekmek tartıyla verilmiş olsaydı, adamların üçte biri aç kalırdı; ortak yedikleri için herkese yetiyordu. Ekmeğimiz kendine özgü bir lezzetteydi; hatta bütün şehirde ün salmıştı. Bu özelliği hapishane fırınlarının elverişli yapılmasına yorarlardı. Çorbalara gelince, pek kötüydü. Kazanda kaynatılarak, içine atılan bulgur ve benzeriyle terbiye edilirdi; haftanın altı gününde sulu ve yağsızdı da. İçindeki hamamböceklerinin çokluğu beni dehşete düşürmüştü. Mahkûmlarsa hiç umursamazdı.

2 Bir funt, 410 gr.

İlk üç gün işe gitmemiştim; her yeni gelene aynı usul uygulanır, yol yorgunluğunu çıkarma fırsatı verilirdi. Ama ertesi gün prangalarımı değiştirmek üzere hapishaneden çıkmak zorunda kaldım. Benimkiler hapishane yönetmeliğine uygun olmayan halkalı, mahpusların "ince çıngırak" dedikleri zincirdendi. Dıştan takılırdı. Hapishanenin beylik, çalışmaya elverişli prangaları halkalardan değil, neredeyse bir parmak kalınlığında, dört halkayla birbirine bağlanmış demir çubuklardan yapılmıştı. Pantolon altına takılırdı. Orta halkaya bir kayış bağlanırdı. Bu kayış, gömlek üzerine takılan kemer kayışıyla birleştirilirdi.

Kışladaki ilk sabahımı hatırlıyorum. Karakolda, hapishane kapısının önünde kalk trampeti çalındı ve on dakika sonra, nöbetçi subay koğuşları açmaya koyuldu. Uyanmaya başladılar. Mahpuslar titreyerek kalkıyorlar, altılık içyağı mumunun[3] donuk ışığı altında ranzalardan iniyorlardı. Çoğu uyku sersemliğiyle konuşamıyor, somurtuyordu. Esniyor, geriniyor, damgalı alınlarını buruşturuyorlardı. Bazıları istavroz çıkarıyordu; bazıları da hemen kavgaya başlamıştı. Boğucu bir havasızlık vardı. Kapı açılır açılmaz, içeriye temiz kış havası girdi ve bir buhar bulutu gibi koğuşu doldurdu. Mahpuslar su kovaları önünde toplandılar. Sırayla maşrapayı alıyor, ağızlarına su dolduruyor, suyu ağızlarından dökerek ellerini yüzlerini yıkıyorlardı. Suyu paraşnik daha akşamdan hazırlamıştı. Usule göre, her koğuşta mahpusların kendi aralarından seçtikleri bir arkadaş, koğuş hizmetini görürdü. Bunlara paraşnik denirdi ve işe gitmezdi. Görevi koğuşun temizliğine bakmak, ranzaları ve yerleri ovmak, gece ihtiyacı için kova getirip götürmek, temiz su sağlamaktı; biri sabahları yıkanmak için, biri de gündüzleri içmek için, iki kova su getirilirdi. Topu topu bir tane olan maşrapa yüzünden hemen kavgalar başlamıştı.

3 O tarihte mumlar ağırlıklarına göre adlandırılırdı.

Asık suratlı, uzun boylu, zayıf, esmer ve tıraşlı kafatası birtakım garip şişkinlikler dolu bir mahpus, pembe, neşeli yüzlü, şişman, tıknaz olan bir mahpusu itti:

— Nereye be, damgalı kafa, çekil!

— Ne bağırıyorsun be? Haybeye çekilmeyiz biz; sen yıkıl git! Kazık gibi dikildi karşıma. Yani kardeşler, herifte şu kadarcık “akıl tohumu” yok.

“Akıl tohumu” sözü epey etki yaptı; çoğu gülüştü. Neşeli şişkonun da zaten istediği buydu. Kışlanın bir nevi gönüllü soytarısıydı galiba. Uzun boylu mahpus ona derin bir küçümsemeyle baktı. Kendi kendine söyleniyormuş gibi:

— Agop’un kazı! dedi. Hapishanenin has somunuyla bak nasıl da semirdi. Paskalya aşı için on iki domuz yavrusu doğuracağına seviniyor.

Şişko sonunda kızmıştı. Birdenbire kızararak bağırdı:

— Ne ötüp duruyorsun kuş gibi?

— Kuşum ya, ne olacak?

— Ne kuşusun?

— Öyle kuş işte.

— Ne kuşu?

— Öyle dedik ya.

— İyi de ne kuşu?

Birbirlerine gözlerini diktiler. Şişko hem cevap bekliyor, hem de dövüşe hazırlanmış gibi yumruklarını sıkıp duruyordu. Ben de gerçekten dövüşeceklerini sandım. Bunlar benim için yepyeni şeylerdi ve merakla seyrediyordum. Ama buna benzer sahnelerin çok masum şeyler olduğunu, komedilerde olduğu gibi, topluluğu eğlendirmek için oynandığını sonraları öğrendim; işi hemen hemen hiçbir zaman dövüşe kadar vardırmıyorlardı. Bunlar oldukça tipik şeylerdi ve hapishane âdetlerini gösteriyordu.

Uzun boylu mahpus sessiz, azametli azametli duruyordu. Etraftakilerin ona baktıklarını, vereceği karşılıkla rezil olup olmayacağını beklediklerini hissediyordu; mahcup olmamalı, gerçekten bir kuş, hem de nasıl bir kuş olduğunu göstermeliydi. Tarifi imkânsız bir küçümsemeyle hasmını süzdü; bakışlarının daha da aşağılayıcı olması için ona omzunun üstünden, yukarıdan aşağı, bir böceğe bakıyormuş gibi baktı. Sonra ağır ağır, tane tane:

— Kağan! dedi.

Yani kuşların kağanı olduğunu söylemek istedi. Mahpuslar, bu buluşu kahkaha tufanıyla ödüllendirdi. Her bakımdan mat olduğunu anlayan şişko, fena halde köpürdü:

— Kağan mağan değil, alçak keratanın birisin sen! diye kükredi.

Ama kavga ciddileşmeye başlayınca, kabadayılarımızı hemen yatıştırdılar. Dışarıdakilerin hepsi birden bağırmaya başladılar:

— E, ne bağırıyorsunuz?

Köşeden:

— Bağırmaktansa dövüşün yahu! diye bir ses duyuldu.

Birisi karşılık olarak:

— Çok beklersin dövüşmelerini! dedi. Biz de yaman milletiz hani; ancak yedi kişi birleşince bir

kişiden korkmayız…

— Al birini vur ötekine! Biri bir funt ekmek yüzünden hapse düştü, öteki de zamparalıktan; bir karının yoğurdundan tattı, ama arkasından kırbacı yedi.

Kışlanın düzeninden sorumlu olduğundan, bir köşede özel yatakta yatan bir sakat söze karıştı:

— Eee, yeter artık!

— Su getirin çocuklar! Nevalid[4] Petroviç uyandı. Öz kardeşimiz Nevalid Petroviç'e su getirin!

4 Sakat; Fransızca "invalide" sözcüğünden "invalid" olarak Rusçaya geçmiştir. Mahpuslar, "invalid"i nevalid şeklinde söylüyorlar.

Sakat hem kaputunu sırtına geçiriyor, hem de söyleniyordu:

— Kardeşmiş… Nereden kardeşin oluyorum? Birlikte bir rublelik bile içmedik ki kardeş olalım!

Yoklamaya hazırlanıyorlardı; ortalık ağarmaya başlamış, mutfak tıklım tıklım dolmuştu. Gocuklu, iki renk şapkalı mahpuslar, ekmek kesen aşçının çevresinde toplanmışlardı. Her mutfak için iki aşçıyı mahpuslar seçerdi. Etle ekmeğin kesilmesi için her mutfağa birer tane verilen bıçakları da aşçılar saklardı.

İşe çıkmak üzere hazırlanmış şapkalı, gocuklu, kuşaklı mahpuslar, köşelere ve masaların etrafına yerleştiler. Bazılarının önünde kvasla[5] dolu tahta çanaklar vardı. İçine ekmek doğradıkları kvası içiyorlardı. Ortalık dayanılmaz bir gürültü patırtıyla uğulduyordu; ama bazıları da köşelerde alçak sesle konuşuyorlardı.

5 Kvas: Muhtelif tahıllardan yapılan mayalı bir içki.

Genç bir mahpus, suratı asık, dişsiz bir mahpusun yanına oturarak:

— Afiyet şeker olsun İhtiyar Antoniç, merhaba! dedi.

Beriki gözlerini kaldırmadan, dişsiz ağzıyla ekmeği çiğnemeye çalışarak:

— Dalga geçmiyorsan, merhaba! dedi.

— Yemin olsun, ben seni ölmüş biliyordum be Antoniç.

— Yok canım sırada sen varsın, sonra ben…

Yanlarına oturdum. Sağımda iki ağırbaşlı mahpus konuşuyordu, ikisinin de birbirlerine karşı ölçülü davranmaya çalıştıkları belliydi. Biri:

— Benden bir şey çalamazlar, ama ben bir şey çalacağım diye korkuyorum, diyordu.

— Eh, bana da destursuz pek yanaşma, yakarım.

— Nasıl yakacaksın? Sen de herkes gibi haydudun birisin; başka adımız yok… Karı seni soyar; üstelik teşekkür de etmez. Bizim paracıklarımız da bu yolda suyunu çekti kardeş. Geçen gün kendisi geldi. Nereye gidersin ki onunla? Cellat Fedka'ya yalvardım; hani varoşlarda, uyuz Yahudi Solomonka'dan aldığı bir ev vardı… hani şu sonradan kendini asan Solomonka…

— Biliyorum. Evvelsi yıl meyhanecilik yapıyordu, lakabı da Kara Meyhane Grişka'ydı

— E, bilmiyorsun işte; Kara Meyhane başkasıydı.

— Nasıl başkası? Ta kendisiydi! Hem ben sana istediğin kadar tanık getiririm…

— Getirirmiş! Sen kim oluyorsun yahu, âlâsını bizden sor!

— Ben mi kim oluyorum? Seni pataklandığım günler oldu, ama övünmüyorum. Sen de, "kimsin" diye

kabarıyorsun.

— Sen mi pataklıyordun beni? Beni pataklayacak adam daha anasından doğmadı; bir kere pataklayan oldu, o da kara toprağın altında yatıyor.

— Seni Bender[6] vebası seni!

6 1765-1772 yılları arasında Bender Kalesi'nde etkili olan veba salgını; halk ağzına argo olarak geçmiş. (Rd.n.)

— Sibirya ülserine tutulasın!

— Boynuna Türk kılıcı insin!

Kavga kızıştı. Etraftan bağırmaya başladılar.

— Hey, hey! Çok bağırmayın be!

— Dışarıda yaşamasını beceremediniz; has somunu bulunca kuduruyorsunuz…

Derhal susturdular. Atışmaya, çene yarıştırmaya izin verilirdi. Hatta bu kısmen başkaları için de eğlenceydi. Ama çok kere dövüşe vardırmalarına meydan vermezler, hasımlar ancak binde bir dövüşürlerdi. Dövüş olursa da binbaşıya haber verirler, soruşturma yapılır, binbaşı bizzat gelir; sözün kısası, ağızlarının tadı kaçar, işte bu yüzden dövüşe izin vermezlerdi. Zaten hasımlar da daha çok eğlence için ve küfür talimi yapmak amacıyla ağız dalaşına girişirlerdi. Çoğu zaman hırsla, ateşle kavgaya başlayıp kendilerini aldatırlar… hani neredeyse, birbirlerinin üstüne atlayacaklarını zannederdiniz, ama hiç de öyle olmazdı: Belli bir noktaya kadar gelir ve derhal dururlardı. Bu haller beni ilk zamanda son derece hayrete düşürüyordu. Burada örnek olarak gösterdiğim konuşmalar, sürgün hayatının en basit konuşmalarındandır. Zevk için kavga edilebileceğini; bunun bir eğlence, hoş bir idman, keyifli bir uğraş olabileceğini önceleri aklım almıyordu. Bu arada gurur meselesini de unutmamalı. Usta bir küfürbazı herkes sayardı. Aktörlerden farkları, bunların alkışlanmamalarıydı.

Akşamdan beri, bana yan yan baktıklarını fark etmiştim.

Birkaç düşmanca bakış bile yakalamıştım. Ancak bazı mahpuslar da paralı olduğumu tahmin ederek etrafımda dolaşıyorlardı. Bunlar hemen bana yaranma telaşına düşmüşlerdi: Yeni prangaların nasıl kullanıldığını öğretmeye başladılar, elbette para karşılığında, bana verilen beylik eşyayla, getirdiğim birkaç parça çamaşırı saklamam için kilitli küçük bir sandık buldular. Ertesi günse, çamaşırımı çaldılar ve satıp parasıyla sarhoş oldular. Sonraları bunlardan biri beni her fırsatta soymakla beraber, bana candan bağlı bir adam olmuştu. Hırsızlığı hiç çekinmeden, hemen hemen bilinçsizce, sanki bir vazifeymiş gibi yapardı ve ona darılmak yersiz olurdu.

Bir çaydanlık sahibi olmamı, kendi çayımı almamı öğütlediler ve birisinden emanet bir çaydanlık bile buldular; dışarıdan erzak alıp yemek isteyecek olursam, bu işi ayda otuz kapiğe yapacak olan aşçılarından birini de salık verdiler… Elbette benden ödünç para da aldılar; daha ilk gün hepsi ayrı ayrı üçer defa gelip para istediler.

Sürgünde eski soylulara genellikle düşmanca, yan yan bakarlar.

Her haktan yoksun, öteki mahpuslarla tamamıyla aynı mevki ve düzeyde bulunmalarına rağmen, mahpuslar onları hiçbir zaman arkadaş saymazlar. Bunu bilinçli bir kötü niyetle değil, tam bir içtenlikle, gayriihtiyari yaparlar. Gayet içtenlikle bizi asil saymakla birlikte düşmemizle alay etmeyi de severlerdi.

"Yağma yok, bitti artık! Pyotr'un Moskova sokaklarında çalım sattığı günler oldu; şimdi hapiste ip

bükecek.”[7] gibi övgüleri esirgemezlerdi.

7 Kafiyeli bir Rus atasözü.

Onlara göstermemeye çalıştığımız ıstıraplarımızı zevkle seyrederlerdi. Hele ilk zamanlarda, işte onlar kadar kuvvetli olmayışımızı ve onlara yeterince yardım edemeyişimizi… Halkın (hele bu türlü insanların) güvenini, sevgisini kazanmak kadar güç şey yoktur.

Sürgünde birkaç soylu vardı. İlkin beş tane Polonyalı vardı. Onlardan sırası gelince ayrıca söz ederim. Mahpuslar, Polonyalıları hiç ama hiç sevmezlerdi; hatta sürgün Rus soylularından daha çok. Polonyalılar (yalnız siyasi suçlulardan söz ediyorum) öteki mahpuslara aşağılayıcı bir kibarlık, nezaket göstererek uzak durur, onlara karşı duydukları nefreti bir türlü saklayamazlardı; ötekiler de bunu gayet iyi anlar ve aynı şekilde karşılık verirlerdi.

Bazı mahpusların yakınlığını ancak iki yıl sonra kazanabilmiştim. Ama çoğu sonunda beni sevdi ve “iyi” bir adam olarak kabul etti.

Benden başka dört Rus soylusu daha vardı. Biri adi, alçak, tamamıyla ahlaksız bir yaratıktı; işi gücü ispiyonculuk, fesatçılıktı. Daha hapishaneye girmeden önce adını duymuştum ve daha ilk günlerde onunla ilgimi kestim. Öteki, notlarımda sözünü ettiğim baba katiliydi. Üçüncüsü Akim Akimiç’ti. Hayatımda bu Akim Akimiç gibi acayip adam görmedim. Hafızamda derin izleri kalmıştır. Uzun boylu, oldukça zayıf, zekâsı kıt, gayet cahil, ukala ve bir Alman kadar intizama düşkün bir adamdı. Mahpuslar onunla alay ederlerdi, ama bazıları onun kavgacı, titiz ve hırçın tabiatından korkardı. Hapse girdiği günden beri mahpuslarla senli benli olmuştu; kavga eder, hatta dövüşürdü. Son derece namusluydu. Bir haksızlık gördü mü, üstüne vazife olmayan olaylara bile karışırdı. Pek de saftı: Mahpuslarla tartışırken onları hırsız oldukları için azarlar, gayet ciddi olarak, bir daha bir şey çalmamaları için sözle yola getirmeye çalışırdı. Kafkasya’da asteğmenmiş. Daha birinci gün ahbap olduk ve Akim Akimiç hemen hikâyesini anlattı. Askerliğe bir piyade alayında, yunker[8] olarak başlamış, subay rütbesi alıncaya kadar hayli beklemişti; rütbe alınca da küçük bir istihkam komutanlığına atanmış. Barış yapılmış komşu prenslerden biri, kalesine kundak sokup gece baskın düzenlemiş, ama başaramamış. Akim Akimiç’se suçluyu bilmesine karşın bunu belli etmemiş. Kabahati savaş halinde olanların üstüne atmışlar; bir ay sonra Akim Akimiç, prensi arkadaşça kalesine davet etmiş. Öteki hiçbir şeyden şüphelenmeden kaleye gelmiş. Akim Akimiç bölüğünü sıraya dizmiş; bölüğün önünde kabahatini prensin yüzüne vurup azarlamış ve adama kalelere kundak sokmanın ayıp bir şey olduğunu örneklerle anlatmış. Barışta bulunan bir prensin nasıl hareket etmesi gerektiğine dair öğütler verdikten sonra da adamı kurşuna dizmiş; bu yaptığını derhal ve bütün ayrıntılarıyla üstlerine rapor etmiş. Bu yaptıkları yüzünden savaş divanında yargılanmış ve idam kararı verilmiş; ama bu karar sonradan hafifletilmiş ve Akim Akimiç Sibirya’da, kalede ikinci derece sürgün olarak on iki yıla mahkûm edilmiş. Bana prensi öldürmeden önce de kanunsuz hareket ettiğini bildiğini söylemişti; barış yapılmış bir prensi kurşuna dizmesi yüzünden normal kanunlara göre yargılanacağını da biliyordu, ama kabahatini de gereği gibi anlamıyormuş gibiydi.

8 Junker: Askeri okul öğrencisi.

Benim itirazlarıma karşılık olarak şöyle diyordu:

— İnsaf edin ama! Herif kalemize kundak sokmadı mı? Ona bir de teşekkür mü etseydim!

Mahpuslar, Akim Akimiç’in tuhaflığıyla biraz alay etmekle beraber, aşırı titizliği, gözü pekliği nedeniyle onu sayarlardı.

Akim Akimiç’in bilmediği zanaat yoktu. Marangoz, kunduracı, pabuççu, badanacı, yaldızcı, tesviyeciydi ve hepsini de sürgünde öğrenmişti. Her şeyi kendi kendine becerirdi: Bir işi bir kerecik görmesi hemen kavramasına yetiyordu. Kutular, sepetler, fenercikler, çocuk oyuncakları yapıp şehirde satardı. Böylece de elinde birkaç kuruşu bulunurdu; Akim Akimiç bu parayla fazla bir kat çamaşır ya da yumuşak bir yastık alırdı; bir de açılır kapanır döşek almıştı. Aynı koğuştaydık; sürgün hayatımın ilk günlerinde bana epey yardımı dokunmuştu.

İşe gitmek üzere hapishaneden çıkan mahpuslar nizamiye kapısının önünde iki sıra dizilir, muhafız askerler de ellerinde dolu tüfeklerle mahpusların önlerinde ve arkalarında dururlardı. Sonra istihkam subayıyla bir kılavuz ve işlere bakan birkaç istihkam birliği eri gelirdi. Kılavuz mahpusları ayırarak, gereken yerlere, takım takım işe gönderirdi.

Ben de bir grup arasında istihkam tezgâhına gittim. İstihkam tezgâhı, türlü türlü gereçlerle doldurulmuş büyük bir avlunun ortasında, basık, taş bir yapıydı. İçinde demirhane, marangozhane, çilingirhane ve badanacılık, boyacılık vs. bölümleri vardı. Akim Akimiç de buraya gelir, badanacılık, boyacılık bölümünde çalışırdı; beziryağı kaynatır, boya karıştırır, masalara, sandalyelere ceviz taklidi boya vururdu.

Prangalarımın değişmesini beklerken, Akim Akimiç’e hapishane hakkındaki ilk izlenimlerimden söz açtım. Bana:

— Evet mahpuslar, soyluları sevmez efendim, hele siyasi suçluları; ellerinden gelse, yerler onları, bunda şaşacak bir şey yok, dedi. Bir defa sizler bambaşka, onlara hiç benzemeyen insanlarsınız, sonra mahpusların bazıları vaktiyle ya mülk sahiplerinin, ya asker sınıfının adamlarıydılar. Kendiniz takdir buyurun, sizi nasıl sevsinler? Doğrusunu söyleyeyim, sizin burada yaşamanız zor. Ama Rus hapishanelerinde yaşamak, Sibirya’ya göre daha güçtür. Aramızda oradan gelenler var, hapishanemizi öve öve bitiremiyorlar; cehennemden cennete gelmiş gibiler. Oranın kötülüğü, işlerin ağırlığından değil efendim. Dediklerine göre, orada birinci derece hükümlülere uygulanan yönetim biçimi bütünüyle askeri değilmiş efendim ya da bu hareket tarzı bizimkinden farklıymış efendim. Mesela, oradaki sürgünler kendine ev açabiliyormuş efendim. Gerçi ben oraya gitmedim efendim, ama öyle söylüyorlar. Kafalarını tıraş etmiyor, hükümlüler de bir örnek elbise giymiyorlarmış, ama doğrusu bizde olduğu gibi tıraşlı, üniformalı gezmeleri daha iyidir; hem intizam bakımından daha iyi, hem de göze daha hoş geliyor efendim. Yalnız hükümlüler bundan hoşlanmıyorlar, o da başka. Oradaki hapishaneden gelenler de karmakarışık kimseler efendim! Biri Kantonistlerden[9], öteki Çerkezlerden, üçüncüsü Raskolniklerden[10], dördüncüsü memleketinde çoluk çocuğunu bırakmış Ortodoks bir mujik, beşincisi Yahudi, altıncısı Çingene, yedincisi de ne idüğü belirsizin biri; hepsi de her ne pahasına olursa olsun, burada birlikte yaşamaya, birbirleriyle anlaşmaya, aynı kaptan yemek yemeye, aynı ranzalarda yatmaya mecburdurlar. Hürriyete gelince, fazla bir lokma yemek istersen, bunu ancak gizli yiyebilirsin; eline geçen her meteliği, kunduranın içine saklamalısın. Hepsi bu işte, eh ne olsa hapishane hapishanedir… İster istemez, kafana saçma sapan şeyler gelmeye başlar.

9 Eski Rusya’da daimi askerlerin çocuklarının okuduğu okulun öğrencisi.

10 Raskolnik; XVII. yüzyılda din kitaplarında yapılan düzeltmeleri kabul etmeyenler.

Bunları zaten biliyordum. Ben, binbaşımız hakkında bilgi edinmek istiyordum. Akim Akimiç de bu konuda fazla ağzı sıkı davranmadı, ama anlattıklarının üzerimde bıraktığı etkinin pek de hoş olmadığını hatırlıyorum.

Kaderimde bu adamın yönetiminde iki yıl kalmak yazılıymış. Akim Akimiç'in onun hakkında anlattıkları baştan aşağı doğru çıkmıştı, ama gerçek, anlatılan bir hikâyeden çok daha etkili oluyor. Bu binbaşının korkunçluğu, iki yüz kişi üzerinde hemen hemen hudutsuz bir yetkiyle amir durumunda bulunmasından ileri gelirdi. Derbeder, kötü bir adamdı. Mahpusları da kendisi için doğal bir düşman gibi görürdü ki, bu da onun ilk ve en önemli hatasıydı. Bazı yetenekleri vardı, ama ondaki iyi taraflar bile insana hoş görünmezdi. Her şeyde aşırı ve hırçındı; bazen, geceleri birdenbire hapishaneye dalıverir, sol yanına ya da sırtüstü yatan bir mahpus görürse, ertesi sabah, emrettiği gibi sağ tarafına yatmadığı için onu cezalandırırdı. Hapishanede ondan hem nefret ederlerdi, hem de vebadan korkarcasına çekinirlerdi. Morumsu kırmızı yüzü haşin bir anlam taşırdı. Emir eri Fedka'nın binbaşıyı avucunda tuttuğunu herkes bilirdi. En sevdiği şey, Trezorka adlı finosuymuş; hatta bir defasında Trezorka hastalandığında binbaşı nerdeyse çıldıracakmış. Anlattıklarına göre, hasta köpeğin başında öz evladıymış gibi hıçkıra hıçkıra ağlamış; bir veterineri kovmuş, hatta Fedka'dan, hapishanede mahpuslar arasında tedavide becerisi olan bir alaylı veteriner bulunduğunu öğrenmese alışık olduğu üzere adamla dövüşecekmiş. Derhal adamı çağırtmış:

— Aman kurtar onu! diye bağırmış. Altınlara boğarım seni, Trezorka'yı iyi et yeter!

Kurnaz, zeki bir Sibirya köylüsü olan veteriner gerçekten çok becerikliymiş, ama tam anlamıyla bir köylü işte.

Bu ziyaretten epey zaman sonra, olay tümden unutulmuşken mahpuslara binbaşıyı ziyaretini şöyle anlatıyordu:

— Trezorka'yı görmeliydiniz çocuklar; itoğlu sedirde, beyaz bir yastığın üstüne öyle kurulmuştu ki… Hayvana bir baktım, gövdesinde bir yara vardı ve bir kan almakla iyileşeceği belliydi, yemin ederim iyileşecekti! Gel gelelim içimden: "Ya iyi edemezsem? Ya geberir giderse bu köpek?" düşüncesi geçti. "Yok efendimiz, beni geç çağırmışsınız; dün ya da önceki gün bu vakitler çağırsaydınız, kurtarırdım köpeğinizi, ama artık iş işten geçmiş…"

Trezorka böylece öldü gitti işte.

Günün birinde binbaşımızı nasıl öldürmek istediklerini bütün ayrıntılarıyla anlattılar. Hapishanede bir hükümlü varmış. Birkaç yıldır buradaymış ve son derece sakin, uysal bir adammış. Kimseyle konuşmazmış. Hapishanedekiler onu biraz meczup sayarlarmış. Okuyup yazması varmış ve son yıl gece gündüz İncil okurmuş. Herkes uyurken yatağından kalkıp kilise mumunu yakarak ocağın peykesine çıkarmış; orada da sabaha kadar kitabını okurmuş. Bir gün başçavuşa giderek işe gitmek istemediğini bildirmiş. binbaşıya haber vermişler; beriki köpürmüş ve hemen oraya koşmuş. Mahpus onun üzerine atılarak, evvelden hazırladığı bir tuğla parçasını fırlatmış, ama rast getirememiş. Yakalanmış, mahkemeye verilmiş ve cezalandırılmış. Bu işler bir çırpıda olup bitmiş. Hükümlü üç gün sonra hastanede ölmüş. Ölürken kimseye bir kini olmadığını sadece çileli bir ölüm istediğini söylemiş. Bununla beraber, Raskolnik mezhebiyle hiçbir ilgisi yokmuş. Bu adam hapishanede saygıyla anılırdı.

Sonunda prangalarımı değiştirmişlerdi. O sırada kalaç satan birkaç kız art arda atölyeye geldi. Bazıları henüz pek küçüktü. Olgunluk çağına varıncaya kadar annelerinin yaptıkları kalaçları satarlardı. Büyüyünce de hapishaneye gelmeye devam ederlerdi, ama kalaç satmaya değil; neredeyse her zaman böyle olurdu. Ayrıca kız da olmazlardı artık. Bir kalaç on paraydı; mahpusların aşağı yukarı hepsi kalaç alırdı.

Marangoz mahpuslardan ak saçlı, pembe yanaklı bir ihtiyar dikkatimi çekmişti; kalaç satan kızlara gülümseyerek takılıyordu. Kalaççı kızlar gelmeden önce de boynuna kırmızı bezden bir atkı sarmıştı. Şişman, yüzü kalbur gibi çopur bir kadın, tablasını tezgâhına koydu. Konuşmaya başladılar. Mahpus kendini beğenmiş bir gülümsemeyle:

— Dün oraya neden gelmediniz? diye sordu.

Oynak kadın:

— Amma yaptın, ben geldim, ama Mitka'yla siz yoktunuz, diye karşılık verdi.

— Bizi içeriden çağırtmışlardı, yoksa söz verdiğimiz yerde bulunurduk mutlaka… Önceki gün sizinkilerin hepsi bana geldi.

— Kimmiş o gelenler?

— Maryaşka geldi, Havroşka geldi, Çekunda geldi, İki Paralık geldi…

Akim Akimiç'e:

— Bu da ne? diye sordum. Yoksa?..

Öteki:

— Öyle efendim, diyerek utançla başını eğdi, çünkü çok onuruna düşkün bir adamdı.

Elbette bu olağan şeylerdendi, ama kırk yılda bir, bin bir güçlükle ayarlanırdı. Zaten baskı altındaki hayatın tabii ağırlığına rağmen, mahpuslar bu türlü eğlencelerden çok, içkiye hevesliydiler. Kadınları elde etmek zordu. Vakit ve yer bulunacak, söz kesilecek, tenha bir yer aranacaktı; işin daha güç yanıysa muhafızlarla anlaşmaktı, yani sözün kısası, duruma göre avuç dolusu para harcamak gerekirdi. Bununla beraber, sonraları bir iki aşk sahnesine tanık oldum. Bir yaz günü, İrtiş kıyısında, bir salaşta kireçtaşı yakıyorduk; üç kişiydik. Muhafızlarımız iyi kalpli çocuklardı. Birden iki tane "suflör" çıkageldi; mahpuslar böyle kızlara bu adı takmıştı.

Onları çoktandır bekleyen mahpus:

— E, neden geç kaldınız? dedi. Zverkov'larda mıydınız yoksa?

Kızlardan biri gayet neşeli bir tavırla:

— Ben mi geç kaldım? dedi. Orada çok oturmadım ki; karga bile ağaçta daha çok kalırdı.

Bu kız dünyanın en çirkin kızıydı. Çekunda dedikleri oydu işte. İki Paralık da onunla beraber gelmişti. O da sözle anlatılamayacak bir yaratıktı. Bizim zampara ona da laf attı:

— Sizi de epeydir göremedik. Biraz zayıflamışsınız galiba.

— Olabilir. Önceden o kadar şişmandım ki; artık iğne ipliğe döndüm.

— Hep askerler yüzünden değil mi?

— Yok canım, sizin gibi dili kopası, kötü insanların iftiraları bunlar; hem öyle olsa ne çıkar? Asker yarim olsun, varsın kaburga kemiğim kırılsın![11]

11 Eski bir halk şarkısından.

— Siz onlardan vazgeçin de bizleri sevin; bizde para var, para…

Bu manzarayı tamamlamak için kafası tıraşlı, yarısı başka, yarısı başka renkte elbise giymiş ve muhafızların gözü altında bulunan bir zamparayı göz önüne getiriniz.

Akim Akimiç'le vedalaşmıştım ki, hapishaneye dönmeme izin verildiğini öğrenince, muhafızımı

alıp gittim. Mahpuslar toplanmaya başlamışlardı. İlk olarak belli vazifeler görmekle ödevli olan mahpuslar dönerdi. Mahpusu gayretle çalıştırmanın çaresi, ona belli bir ödev vermektir. Bu ödevler bazen çok çetin olur. Buna rağmen öğle trampetine kadar çalışanlara kıyasla, işlerini daha çabuk bitirirlerdi. Verilen görevi bitiren mahpus koğuşuna döner, kimse de ona karışmazdı.

Yemeğe birlikte oturulmazdı; önce gelen rasgele bir yere otururdu, zaten mutfak herkesi birden alacak büyüklükte değildi. Çorbayı kaşıkladım, ama henüz alışmadığım için yiyemedim. Çay kaynattım. Masanın bir kenarına oturduk. Yanımda benim gibi soylu bir arkadaş vardı.

Mahpuslar girip çıkıyorlardı. Pek kalabalık değildi hepsi toplanmamıştı. Beş kişilik bir grup başka büyük bir masanın etrafında oturmuştu. Aşçı, masalarındaki iki kaba çorba ve bir sahan kızarmış balık koydu. Bunlar yemeklerini bir şeyi kutlayarak yiyorlardı. Bize yan yan baktılar. Bir Polonyalı gelip yanımıza oturdu.

Mutfağa giren uzun boylu bir mahpus, orada bulunanlara çabucak bir göz attıktan sonra:

— Evde değildim, ama her şeyi biliyorum! diye bağırdı.

Elli yaşlarında, adaleli ve kuru bir adamdı. Yüzünde şeytanlık, neşe okunuyordu. Yüzünün en dikkat çekici yanı, kalın, sarkık ve yüzünü çok gülünç gösteren alt dudağıydı.

— E, nasılsınız dünden beri? Selam sabah yok mu?.. Kursklu hemşeriler merhaba! dedi ve kendi paralarıyla aldıkları yemeklerini yiyenlerin sofrasına oturdu.

— Bereketli olsun. Tanrı konuğu kabul eder misiniz?

— İyi ama birader, biz Kursklu değiliz ki.

— Tambovlu musunuz?

— Tambovlu da değiliz. Sen şöyle bizden açıl da zengin herifin birini bulup ona yanaş.

— Aman çocuklar, bugün karnımda İvan Buruntulu ile Marya Hıçkırıklı karşı karşıya göbek atıyor. Şu zengin herif de neredeymiş; gösterin hele.

— Gazin zengindir, onu dene.

— Gazin bugün âlem yapıyor, içip duruyor. Kesesindekini tüketiyor.

Bir başkası:

— Yanılmıyorsam, yirmi ruble kadar bir parası vardı, dedi. Şarap satmak kârlı iş kardeşler.

— Demek konuk kabul etmiyorsunuz, ha? Ne yapalım, biz de beylik aşa kaşık sallarız.

— Git de çay iste. Bak işte, beyler içiyorlar.

Köşede oturan şimdiye kadar ağzını açmayan bir mahpus, asık suratla:

— Bey de ne demek oluyor? diye homurdandı. Bey filan yok burada. Herkes bizim gibidir.

Kalın dudaklı mahpus içten bir bakışla bize bakarak:

— İçerdim, ama doğrusu istemeye utanıyorum; onurluyuz da hani! dedi.

— İsterseniz verelim, diyerek mahpusu çağırdım. Buyurun, ister misiniz?

— İstemez olur muyum? Elbette isterim.

Masamıza yaklaştı. Suratı asık mahpus:

— Şuna bakın, evinde çarığını kaynatıp ekmek banardı, buraya gelince çay içmeyi öğrendi; bey içeceği istiyor, dedi.

Ona dönüp:

— Burada kimse çay içmez mi? diye sordum.

Ama mahpus bana cevap vermek lütfunda bulunmadı.

— İşte kalaç da getiriyorlar. Bari bir kalaç da lütfetsenize.

Kalaçları getirdiler. Genç bir mahpus, bir dizi getirir, hapishanede satardı. Kalaç satışı ona on kalaçta bir kalaç sağlardı. Mahpus işte bu bir kalaçın peşindeydi…

Bağırarak mutfağa girdi:

— Kalaçlar, kalaçlar, Moskova kalaçları sıcak sıcak!.. Param olsa da ben de yesem. Hadi çocuklar! Bir tanecik kaldı, anası olan alsın!

Ana sevgisini hatırlatması herkesi güldürdü; bunun sayesinde ondan birkaç kalaç aldılar.

— Size bir şey söyleyeyim mi çocuklar? dedi. Gazin bugün eğlene eğlene belayı bulacak. Yemin olsun! Tam da eğlenecek zamanı buldu ha! Sekizgözlü bir damlayıverirse.

— Saklarlar onu. Çok mu sarhoş?

— Ne diyorsun! Kızgın da, önüne gelene çatıyor.

— Canı yumruk istiyor da ondan…

Yanımda oturan Polonyalıya sordum:

— Kimden söz ediyor bunlar?

— Gazin adında bir mahpus var. Şarap satar burada. Eline geçen parayı hemen içmeye harcar. Gaddar, canavar gibi bir adam, ama kuzu gibidir; yalnız kafayı çekince bütün içini döker, çevresine bıçakla saldırır. Ancak o zaman onu yatıştırmaya başlarlar.

— Nasıl yatıştırırlar?

— Beş on mahpus üstüne atılıp adam kendini kaybedinceye, yani öldüresiye döverler. Sonra ranzaya yatırıp gocukla örterler.

— Ya adam ölüverirse?

— Ne gezer; başka birisi olsa, belki dayanamaz buna, ama Gazin yedi canlıdır. Hapishanenin en kuvvetli, en sağlam yapılı adamıdır. Bir de bakarsınız, ertesi sabah dipdiri, bir şey olmamış gibi kalkar.

Polonyalıya sormaya devam ettim:

— Söylesenize, buradakiler kendi paralarıyla yemek yerken, neden benim içtiğim çayı kıskanır gibiler?

Polonyalı:

— Çaydan değil, diye yanıt verdi. Soylu olduğunuz, onlara benzemediğiniz için kızıyorlar. Çoğu size takılmak istiyor. Sizi aşağılamak, küçültmek çok hoşlarına gider. Burada daha bir sürü tatsızlıkla karşılaşacaksınız. Bizim için buradaki hayat çok ağırdır. Her yönden, herkesten daha güç durumdayız. Alışmak için çok soğukkanlı olmak lazım, içtiğiniz şu çay, yediğiniz ayrı yemekler yüzünden daha kaç kere terslenecek, bir yığın küfür işiteceksiniz; oysa buradakilerin çoğu, hem de sık sık kendi paralarıyla yerler, bazılarıysa sürekli çay içer. Onlara serbest, bize gelince iş değişir.

Polonyalı sözünü bitirdikten sonra kalkıp gitti. Bir kaç dakika sonra dedikleri çıkmaya başladı…

III: İlk İzlenimler

M. (benimle konuşan Polonyalı) mutfaktan çıkar çıkmaz zilzurna sarhoş olan Gazin içeri daldı.

Herkesin çalışmakla yükümlü olduğu bir işgünü güpegündüz, hem de titiz amirlerin her an çıkagelmeleri ihtimali varken, Gazin'in bu serkeşliği beni afallatmıştı doğrusu; daima bir başçavuşun, muhafızların ve sakatların kontrolü altında, bu kadar sıkı disipline rağmen sarhoş bir mahpusun bulunması, hapishane hayatı hakkında henüz belirmeye başlayan düşüncelerimi altüst ediverdi. Ancak, epey zaman geçtikten sonra, sürgün hayatımın ilk günlerinde bana bilmece gibi gelen bu tür olayları kendi kendime açıklayabildim.

Mahpusların elinde daima birtakım özel işleri olduğunu ve bunun da sürgün hayatının tabii gereklerinden olduğunu daha önce söylemiştim; mahpusların parayı tutkuyla, her şeyden çok, hemen hemen hürriyet kadar sevdiklerini, ceplerinde para şıkırtıları duymakla bile avunduklarını da belirtmiştim. Aksi durumdaysa, yani ellerinde para yokken neşesiz, üzüntülü, tedirgin olur, metanetlerini kaybederler; işte o zaman da sırf bunu elde etmek için hırsızlığa varıncaya kadar her şeye başvururlar. Bununla birlikte, hapishanede değeri bu kadar yüksek olan bu nesne, bahtiyar sahibinin cebinde uzun süre kalamaz. Her şeyden önce, paranın açıkgöz birine kaptırılmaması, idarenin eline geçmemesinin sağlanması zor bir şeydir. Binbaşı da ansızın yaptığı aramalarda bulduğu paraya derhal el koyardı. Belki de bu parayı, mahpusların yemeklerinin düzeltilmesine kullanıyordu; ama çoğu zaman, saklanılan para daha binbaşının eline geçmeden çalınırdı. Sonraları, tehlikesiz para saklama usulü bulundu. Parayı saklamak üzere ihtiyar bir Starovere teslim ederlerdi; bu adam bize vaktiyle Starodub'un[12] Vetkovtsi adında bir köyünden gelmişti… Her ne kadar konudan uzaklaşmış olsam da onun hakkında birkaç söz söylemeden olmaz.

12 Starover, Staroobryadets: XVII. yüzyılda din kitaplarında yapılan düzeltmeleri kabul etmeyenler, eski inanç yanlıları. Starodub: Çernigov eyaletinde bulunan Staroobryadets akımının merkezi.

Altmış yaşında, ufak tefek, ak saçlı bir ihtiyardı. Daha ilk görüşümde beni büyülemişti. Başka mahpuslara hiç benzemiyordu: Öyle sakin, tatlı bakışları vardı ki, açık mavi, parlak ve bir hale şeklinde çizgilerle çevrilmiş gözlerine bakmaktan ayrı bir zevk duyduğumu hatırlıyorum. Sık sık konuşurduk; hayatımda onun kadar iyi kalpli, iyi huylu bir insana pek az rastlamışımdır. Çok önemli bir suç yüzünden sürülmüştü. Suçu da şuydu: Starodub bölgesinin Staroobryadetsleri arasında Hıristiyan olanlar görülmeye başlamış. Bunları destekleyen hükümet de henüz muhalif olanları bu yola teşvik etmek için elinden geleni yapıyormuş. İhtiyar, başka mutaassıplarla birleşerek, kendi deyişiyle "inancı korumaya" karar vermiş. Sonra da bir Ortodoks kilisesinin inşaatını kundaklamışlar. Elebaşılarından olan bu ihtiyar da sürgüne gönderilmiş. Eskiden hali vakti yerinde, ticaretle uğraşan bir şehirliymiş; evde karısıyla çocuklarını bıraktığı halde, sürgüne büyük bir metanetle gelmiş, çünkü sofuluğu yüzünden bunu "din uğruna çekilen bir cefa" sayardı. Bu adamla kısa bir süre bile beraber bulunmuş olsanız, kendi kendinize elde olmadan şunu sorardınız: "Bu kadar uslu, bir çocuk kadar iyi huylu olan bu adam, nasıl bir isyancıya dönüştü?" Birkaç kez "inanç" üzerine konuşmuştuk. Düşüncelerini asla değiştirmemekle beraber, itirazlarında hiçbir öfke ya da nefret belirtisi olmazdı. Bir kiliseyi yaktığını da asla inkâr etmezdi. Kanaatlerine göre, bu hareketi ve karşılığında çektiği "cefalar" bir kahramanlık sayılmalıydı. Ama onda ufacık da olsa bir kibir ya da gurur işaretine hiç rastlamadım. Hapishanemizde başka Staroobryadetsler de vardı ve çoğu

Sibiryalıydı. Feleğin çemberinden geçmiş, kurnaz adamlardı; son derece usta İncil yorumcuları, iyi birer hatiptiler ve kendilerine göre kuvvetli bir mantık sahibiydiler, ama gurur, küstahlık ve hilebazlıklarıyla son derece çekilmez insanlardı. Bizim ihtiyarsa, bambaşka bir adamdı. Muhtemelen diğerlerinin hepsinden daha iyi bir yorumcu olmasına rağmen tartışmadan daima kaçınırdı. Herkesle iyi geçinirdi. Neşeliydi ve sık sık gülerdi; hem de öbür mahpuslar gibi kaba ve arsızca değil, sakin, temiz ve ak saçlarına yakışan bir çocuk saflığıyla gülerdi. Belki yanılıyorum, ama herhangi bir kimse hakkında, yalnızca gülüşüne bakarak hüküm vermek kabildir bence; onun için hiç tanımadığımız birinin gülüşü daha ilk karşılaşmanızda hoşunuza giderse, karşınızdakinin iyi bir adam olduğundan tereddüt etmeyiniz. İhtiyar, bütün hapishanede herkesin saygısını kazanmıştı, lakin bununla övünmezdi. Mahpuslar onu “dede” diye çağırırlardı ve asla incitmezlerdi. Aynı mezhepten olanlar üzerindeki etkisini bir ölçüde anlayabiliyordum. Ama sürgün hayatına karşı görünüşte gösterdiği metanete rağmen, içinde herkesten saklamak istediği şifasız bir kederin varlığı belliydi. Koğuşlarımız aynıydı. Bir gece saat üçe doğru, rastlantı sonucu uyandığım zaman hafif, boğuk bir ağlama duydum. İhtiyar, (vaktiyle binbaşıyı öldürmek isteyen mahpusun geceleri üzerinde İncil okuduğu) ocak peykesine oturmuş, el yazması bir kitaba bakarak dua ediyordu. Ağlıyordu da, kesik kesik söylediği, “Tanrım, şu zavallı kulundan yardımını esirgeme! Bana dayanacak kuvvet ver Tanrım! Yavrularım, sevgili çocuklarım, göremeyeceğim sizi artık!” sözlerini duydum. Yüreğimin nasıl sızladığını anlatamam. Yavaş yavaş bütün mahpuslar paralarını işte bu ihtiyara emanet etmeye başladılar. Sürgünde bulunanların aşağı yukarı hepsi hırsızdı, ama nedense ihtiyarın kendi paralarına el süremeyeceği inancındaydılar. İhtiyar, sırrını ancak çok sonradan, bana ve birkaç Polonyalı arkadaşa açtı. Avlu duvarındaki kazıklardan birinin üstünde sağlam görünen bir budak vardı. Ama ihtiyar bunun altında derince bir oyuk keşfetmişti. İşte dede, paraları buraya saklıyordu ve herhangi birinin bunu sezmesine imkân yoktu.

Lakin ben hikâyemizden epey uzaklaştım. Mahpusların ceplerinin neden daima tamtakır olduğu meselesinde kalmıştım galiba. Para saklamanın güçlüğü yanında hapishane hayatı çok sıkıcıdır; mahpus da doğası gereği hürriyete öylesine susamış ve sosyal durumu dolayısıyla da öylesine havai, derbeder bir yaratıktır ki “nasılsa battık” düşüncesiyle son meteliğine kadar harcar. Can sıkıntısını bir an olsun giderebilme amacıyla gürültülü patırtılı ve müzikli bir cümbüşe dalmak, onun için tabii ihtiyaçtır. Hatta bazen bir bakarsın, aylarca durmadan dinlenmeden çalışan biri, bütün kazandığını bir gün içinde son meteliğine kadar içkiye vermiş tüketmiş; sonra da sırf böyle bir gün daha yaşamak için tekrar birkaç ay, kan ter içinde çalışıp didinir. Çoğu, üstüne başına yeni birtakım şeyler almaya meraklıydı; aldıkları da ille siyah pantolonlar, kazaklar, sibirkalar[13] gibi, hapishanenin verdiği beylik eşyalardan farklı olmalıydı. Basma mintan ve bakır tokalı kemerler de çok gözdeydi. En çok bayram günlerinde giyinip kuşanır, sonra da muhakkak koğuşların hepsini dolaşıp kendilerini çevresindekilere gösterirlerdi. Giyinişi beğenilen mahpus, bundan dolayı çocuk gibi sevinirdi; zaten birçok bakımdan tam anlamıyla çocuktular. Elbette böyle iyi elbiseler çoğu zaman durup dururken yok oluverirdi; bazen de daha giyildiği günün akşamı ya rehine verilir ya da yok pahasına satılırdı. Ama sefahat âlemi birdenbire değil, azar azar açılırdı. Eğlenceler bayramlara ya da düzenleyenlerin isim günlerine denk getirilirdi. O gün, isim günü olan mahpus, sabah erkenden ikonanın önünde mum yakar dua ederdi. Sonra da giyinir, yemek ısmarlardı. Çoğu zaman et ve balık alınır, mantı yapılırdı; mahpus da bu yemeği genellikle tek başına, bir öküz gibi yer, arkadaşlarını binde bir davet ederdi. Yemeğin ardından da şarap gelirdi: İsim günü sahibi körkütük sarhoş oluncaya dek içer, sonra da muhakkak koğuşları gezmeye çıkardı: Sallanarak, o yana bu yana yalpa vurarak sarhoş olduğunu,

“âlem yaptığını” göstererek topluluğun saygısını kazanmak isterdi. Rus halkı arasında hemen her yerde sarhoşa karşı bir tür sempati duyular; hapishanede de içki âlemi yapanlara pek itibar edilirdi. Hapishanenin eğlencelerinde kendine özgü bir aristokratlık vardı. Keyfi şöyle azıcık yolunda olan bir mahpus mutlaka bir çalgı kiralardı. Hapishanede asker kaçağı bir Polonyalı vardı; pek mendebur bir şeydi, ama biricik serveti olan kemanını iyi çalardı doğrusu. Hiçbir mesleği yoktu; bu yüzden kazancını, içkili toplantılarda neşeli birtakım oyun havaları çalmakla sağlardı. Bütün işi, sarhoş patronunun arkasından ayrılmadan, koğuştan koğuşa dolaşıp kemanını olanca gücüyle gıcırdatmaktan ibaretti. Çoğu zaman yüzünde bıkkınlık, üzüntü okunurdu. Ama, “Çal be, para verdik!” haykırışı üzerine toparlanır, telleri gıcırdatmaya devam ederdi. Mahpus içmeye başlarken, fazla kaçırınca, onu koruyacaklarını, zamanında yatıracaklarını ve amirleri gelirse daima bir yere saklayacaklarını bilirdi; hem bütün bu hizmetler en ufak çıkar gözetilmeksizin yapılırdı. Düzenin sağlanması için hapishanede bulundurulan başçavuşla sakatlar da kendi hesaplarına rahat olabilirlerdi; çünkü sarhoşun herhangi bir gürültü patırtı çıkarmasına engel olunurdu. Mahpus, sarhoşluk halinde bütün kışlanın onu kollayacağından emindir; bağırıp çağırmaya, kargaşa çıkarmaya kalkışsa derhal yatıştırılır, hatta bağlanırdı. Bütün bunlardan ötürü hapishanenin pek büyük olmayan amirleri sarhoşa göz yumar, varlığının farkına varmak bile istemezlerdi. Hem onlar da bilirdi ki, içkiyi yasak etmek büsbütün kötü olacaktır. Peki ama, nereden geliyordu şarap?

13 Sibirka: Kısa, kürk yakalı da olabilen bir kaftandır.

Şarap, hapishanede “meyhaneci” denilen satıcılardan alınırdı. Hapishanede ancak birkaç kişi şarap satardı; eğlenmeye para gerektiği ve mahpuslar da pek kolay para kazanamadığı için, içen ve “eğlenen” genellikle az olsa da şarapçılar ticaretlerini ara vermeksizin, başarıyla devam ettirirlerdi. Bu ticaretin başlaması, devamı ve bitmesi epey orijinaldi. Mesela, zanaatı ve çalışma isteği olmayan bir mahpus var diyelim (ki böyleleri vardı gerçekten); ama para kazanmak, hem de sabırsız olduğundan bir an önce kazanmak istiyor. Böyle bir mahpus, işe başlayacak kadar parası olunca şarap satmaya karar verir; çok riskli olan bu işe cesaretle atılıverir. İşin ucunda hem dayak yemek, hem de malla sermayeyi kaybetmek de vardır. Ama geleceğin şarap tüccarı tehlikeye bile bile atılır. Başlangıçta parası az olduğundan şarabı hapishaneye kendisi getirir elbette ve makul bir kârla elden çıkarır. Bunu iki, üç defa daha tekrarlar, idare tarafından yakalanmazsa, ticareti hızla gelişir ve ancak bundan sonra geniş çapta gerçek bir iş kurar; müteşebbis sermayeyi büyütür, ajanlar ve yardımcılar tutar, daha az riskle daha çok kazanır. Artık onun yerine riske atılanlar yardımcılarıdır.

Hapishanede her vakit varını yoğunu kumara ya da içkiye yatırmış zavallılar bulunur; belli bir sanatı olmayan bu acınası hırpaniler her şeye rağmen oldukça cesur, kararlı insanlardır. Bu adamlarda sermaye olarak ancak sağlam bir sırt kalmıştır, ama bu da birilerinin işine yarar elbet; işte, meteliksiz kalan sefih, bu son sermayesini tedavüle çıkarmaya karar verir. Bir müteşebbise başvurarak, hapishaneye şarap getirmek üzere hizmete girer; yükünü tutmuş bir şarap satıcısının böyle birkaç işçisi vardır. Şarabı hapishane dışından biri –bir asker, bir şehirli hatta bazen de bir fahişe– müteşebbisin parasıyla, pek de ufak olmayan bir ödül karşılığında bir meyhaneden alır ve mahpusların çalışma yerleri yakınında kuytu bir köşeye saklar. Satıcı, hemen hemen her vakit sattığı içkinin tadına önce kendisi bakar ve içtiğinin yerine de insafsızca suyu basar; canı isteyen zaten alır, mahpus da öyle güç beğenir değildir hani: Sonuçta parasını tüketmeden evvel ama iyi, ama kötü eline bir şişe şarap geçirmiştir, mırın kırın etmeden diker kafaya. Komisyoncuya hapishane şarapçısının önceden anlaştığı kaçakçılar gelir; bunlar gelirken yanlarında sığır bağırsakları getirirler. Bağırsaklar

önce yıkanır, sonra içine su doldurulur; böylece, hem yaş kalır, hem de şeklini korur ve ileride içine şarap koymaya yarar. Mahpus, şarabı bağırsaklara doldurduktan sonra bunu mümkün olduğu kadar vücudunun en görünmeyen kısımlarına sarar. Tabii burada bir kaçakçının bütün ustalığını, bütün hırsız kurnazlığını göstermesi gerekir. Bu onun için az çok bir onur meselesidir; çünkü muhafızları ve nöbetçileri atlatmak zorundadır. Atlatır da: Hele usta bir hırsıza acemi bir asker düşerse, mahpus içkiyi mutlaka kaçırır. Ama bunun için önce muhafız adamakıllı gözden geçirilir; ayrıca kaçakçılık için çalışma vakti ve yeri de göz önünde tutulur. Mesela, mahpus ocakçıysa, kim ocağın üstüne çıkıp orada neler becerdiğine bakar ki? Muhafızı da çıkıp bakmaz elbette. Yine de kaçakçı hapishaneye yaklaşırken, ne olur ne olmaz, on beş, yirmi gümüş kapik hazırlar; sonra da kapıda onbaşıyı bekler. Onbaşı, işten dönen mahpusları yoklar, arar, sonra içeriye sokar. İçkiyi iyice saklayan kaçakçının umudu onbaşıların üstünkörü bir yoklama yapmasıdır tabii. Ama bazı açıkgözler, mahpusun her tarafını iyice elden geçirirler ve içkiyi de bulurlar. Artık tek bir çare kalmıştır; kaçakçı sessizce ve muhafızından saklayarak, hazırladığı parayı onbaşının eline sıkıştırır. Bazen bu dalavere başarıyla sona erer; kaçakçı da şarabı kazasız belasız hapishaneye sokar. Lakin bazen de bir işe yaramaz ve kaçakçı son sermayesini yani sırtını ortaya koyar. Binbaşıya haber verilir, “sermayeyi” sopa altına yatırıp temiz bir dayak çekerler, içki idareye gider, kaçakçı da patronu ele vermeden bütün suçu üzerine alır; ispiyondan tiksindiğinden değil, sırf çıkarına uygun düşmeyeceğinden böyle yaptığını da belirtmeli: Sopayı nasıl olsa yiyecek, patronu ele vermek de cezayı hafifletmez. Her ne kadar önceden koşulmuş şarta göre, kaçakçı, dövülmüş sırtı için patrondan tek kapik bile alamazsa da, ileride ona yine ihtiyacı olacağından ispiyonlamaz. Bununla beraber, ispiyoncular hiç de küçük görülmez. Hapishanede ispiyoncu, en ufak bir hakarete maruz kalmadığı gibi ona öfkelenmek bile akıllarına gelmez. İspiyon o kadar olağan sayılır ki, hapishanedekilere ispiyonculuğun kötülüğünden söz etmeye kalkarsanız hiçbir şey anlamazlar. Kendisiyle ilgiyi kestiğim ahlaksız soylu mahpus, iyi arkadaşı olan binbaşının neferi Fedka’nın açıktan açığa casusuydu; beriki, ondan duyduklarını binbaşıya bildirirdi. Hepimiz bunu biliyorduk, ama bu alçağı cezalandırmak, hiç olmazsa onu küçümsemek kimsenin aklına gelmezdi.

Fakat ben yine konudan uzaklaştım. Tabii, şarabın dış kapıdan kazasız belasız geçirildiği de oluyordu; böyle zamanlarda bağırsaklar hapishane içi satıcısına teslim edilip parası alınırdı. Şarap, içerideki satıcıya epeyce pahalıya mal olur; bu yüzden masrafı karşılamak amacıyla şaraba yeniden yarı yarıya su katılır ve müşteriye satılacak içki hazırlanmış olur. Genellikle tatil günlerinde, bazen de iş günlerinde alıcı bulunur: Bu, birkaç aydan beri çift öküzü gibi çalışmış ve kendince belirli bir günde son meteliğine kadar içkiye vermek için para biriktirmiş bir mahkûmdur. Zavallı adamın hapishanenin sıkıcı hayatında tek avuntusu, hep bugünün hayaliyle yaşamak olmuştur. Sonunda o mutlu gün de gelir; biriktirdiği parayı çaldırmamayı başaran mahpus, şarap satıcısına koşar. Beriki de önce mümkün olduğu kadar temiz, yani ancak iki defa sulandırılmış şarabı çıkarır; ama şişe dibini bulmaya başlayınca, içilen şarap yerine derhal bir o kadar su eklenir. Bir bardak şaraba, dışarıdaki meyhanelerdekinden beş, altı misli fazla para verilir. Sarhoş olmak için böyle kaç bardak içilmesi gerektiğini, bunun da ne tutacağını kolayca tahmin edebiliriz! Ama içme alışkanlığını kaybetmiş ve bir süre perhizde kalmış mahpusu şarap pek çabuk çarpar ve elindeki parayı tüketinceye kadar içmeye devam eder. Sonra da sıra yeni aldığı bazı eşyanın okutulmasına gelir: Şarapçı aynı zamanda tefecilik de yapar. Mahpusun özel ve yeni eşyasından en eski paçavrasına kadar her şeyi alır, sonunda sıra beylik eşyaya gelir. Son paçavra da şarapçının eline geçince sarhoş yatmaya gider; ertesi gün de

muhakkak müthiş bir baş ağrısıyla uyanır ve "çivi çiviyi söker" düşüncesiyle bir yudumcuk şarap vermesi için şarapçıya boşuna yalvarır. Bahtsızlığına kederli kederli katlanır ve hemen aynı gün yine çalışmaya başlar; dönmemek üzere uzaklaşmış o mutlu eğlence gününün hayaliyle birkaç ay boyunca başını kaldırmadan çalışır, yavaş yavaş metanetini toplamaya ve çok uzak görünse de öyle veya böyle gelecek olan o günü beklemeye başlar.

Şarap satıcısına gelince, o da yüklüce, yani yirmi rubleden kırk rubleye kadar bir parayı kıvırdıktan sonra son bir defa daha şarap getirir, ama bu kez içkiye su katmaz, çünkü kendisi içecektir; yaptığı ticareti yeterli sayar, artık eğlenme sırası ondadır! Yemekli, içkili, hatta çalgılı bir âleme dalar. Harcanan para o kadar çoktur ki, hapishanenin yakın ve küçük amirlerinin bile gönlü alınır. Âlem bazen birkaç gün sürer. Şüphesiz, tedarik edilen şarap çabucak tükenir; âlemci de onu bekleyen diğer şarapçılara gider ve orada son meteliğini verinceye kadar içmeye devam eder. Âlemcimiz mahpuslar tarafından kollansa da, bazen üst rütbelilerin, binbaşının ya da nöbetçi subayın gözüne ilişiverir. Suçlu hemen idareye götürülüp, kalmışsa üstündeki bütün para alınır ve adamakıllı bir sopa çekilir. Dayağı yedikten sonra suçlu bir şey olmamış gibi hapishaneye döner ve birkaç gün geçince tekrar şarap satıcılığına başlar. Mahpuslar arasında cepleri biraz dolu olanlar cinsilatife düşkündür. Böyleleri, epey para yedirdikten sonra, işe gider gibi kaleden çıkıp rüşvet verdikleri muhafızla birlikte gizlice şehrin civarına çıkarlar. Orada, şehrin ta kenarındaki tenha bir evde yüklü miktarda para harcayarak âlem yaparlar. Verdikleri paranın hatırı için mahpuslar gözde müşterilerdir; önceden seçilmiş muhafız da bu işin erbabıdır hani. Zaten bu gibi muhafızlar, hapishanenin gelecekteki mahpuslarıdır. Para sayesinde böyle kaçamaklar daima gizli kalır. Şunu da ekleyelim ki, böyle eğlenceler çok para gerektirdiğinden pek seyrek yapılır; cinsilatife düşkün olan mahpuslar genellikle daha tehlikesiz başka vasıtalara başvururlar.

Hapishanedeki hayatımın ta ilk günlerinde mahpuslar arasında, genç ve çok güzel bir çocuk özellikle ilgimi çekmişti. Adı Sirotkin'di. Birçok yönden bir sır kutusuydu bu çocuk. Her şeyden önce dikkatimi çeken olağanüstü güzel yüzü olmuştu; yirmi üç yaşından fazla değildi. Özel bölümde, yani müebbet mahkûmların bölümünde olduğuna göre, en ağır askeri suçlulardan demekti. Sessiz, yumuşak başlı bir çocuktu; az konuşur, az gülerdi. Gözleri mavi, temiz yüzünün hatları düzgün, ince saçları açık sarıydı. O kadar güzel bir çocuktu ki, yarısı tıraşlanmış kafası bile onu çirkinleştirmiyordu. Elinden hiçbir iş gelmediği halde, az da olsa parası olurdu hep. Oldukça tembeldi, pasaklıydı da. Kırk yılda bir, birisi üzerine temizce, kırmızı bir mintan giydirince Sirotkin sevinçten uçardı: koğuştan koğuşa gezer, kendini gösterirdi. İçki içmez, kumar oynamaz, hemen hemen hiç kimseyle kavga etmezdi. Düşünceli bir tavırla ellerini cebine sokup uslu uslu koğuşlarımızı gezerdi. Ne düşündüğünü kestirmek de güçtü. Bazen merak edip bir şey soracak olsan, Sirotkin hemen ve mahpuslar arasında pek rastlanmayan bir saygıyla, ama daima kısa, adeta atlatarak cevap verirdi. Bakışları, on yaşındaki çocuğunkiler kadar saftı. Eline para geçince, ne ceketini tamire verir, ne de yeni bir ayakkabı alayım der, yedi yaşında çocuk gibi tatlı çörek ya da kalaç alıp kemirirdi. Mahpuslar çok zaman ona, "Eh be Sirotkin," derlerdi, "sahiden bir Kazan öksüzüsün!"[14] derlerdi. İş saatleri dışında Sirotkin çoğu zaman başkalarının koğuşunda görülür; herkesin elinde bir iş vardır, yalnız Sirotkin elini kolunu sallayarak gezer durur. Birileri ona genellikle de alay dolu bir laf atınca (ona ve arkadaşlarına takılırlardı hep) sırtını çevirip bir başka koğuşa geçiverir; bazen de pek alaya alınınca, kızarıp bozarırdı. Bu yumuşak başlı, saf çocuğun hapishaneye düşme sebebinin ne olacağını çok düşündüm. Bir defa hastanede, mahpuslar koğuşunda yatıyordum. Sirotkin de hastaydı ve yanımdaki yatakta yatıyordu, bir akşamüstü adamakıllı açıldı bana. Her nasılsa müthiş coştu ve laf arasında, askere nasıl

gittiğini, annesinin kendisini uğurlarken nasıl gözyaşı döktüğünü, askerliğin ona ne derece çetin geldiğini anlattı. Askerliğe bir türlü ısınamamıştı: Herkes gaddar, herkes öfkeliydi, komutanları da hemen hemen hiçbir vakit ondan memnun kalmamışlardı…

14 Tatarlarla Kazan Savaşı'nda, Rusların verdiği kayıplar birçok aile ocağı söndürmüştür. Sirotkin adı Rusça öksüz anlamına gelen "sirota" sözcüğünden türetilmiştir.

— Ee, sonra? dedim. Buraya nasıl düştün? Hem de özel bölüme… Ah zavallı Sirotkin!

— Taburda bir yıldan fazla kalmadım Aleksandr Petroviç, bölük komutanım Grigoriy Petroviç'i öldürdüğüm için buraya geldim.

— Bunu duydum Sirotkin, duydum ama inanmıyorum. Adam öldürebilir misin sen?

— Oldu bir kere Aleksandr Petroviç. Askerlik pek zor geldi bana.

— İyi de diğer askerler nasıl alışıyor? Önceden güç gelir tabii, ama sonra alışırlar; bir de bakarsın, mükemmel asker olurlar. Seni anan şımarttı herhalde; on sekiz yaşına kadar tatlı çöreklerle, sütle besledi.

— Doğrusu, anacığım beni çok severdi. Ben askere gidince, arkamdan yatağa düştüğünü duydum; galiba bir daha da kalkmadı… Sonunda pek ağır geldi bana askerlik. Komutan sevmiyor, ne yapsam cezalandırıyordu; niye öyle yapıyordu ki? Her şeye boyun eğiyor, dürüstçe yaşayıp gidiyordum; içkim yok, kimseden bir şey istemem, çünkü başkalarından bir şey istemek fena şeydir Aleksandr Petroviç. Etrafın taşyürekli heriflerle doludur, ağlayacak tenha bir köşe bile bulamazsın. Bir gece nöbet bekliyordum. Beni abvahte'ye[15] nöbetçi bırakmışlardı. Sonbahardı; rüzgâr boyuna esiyor, göz gözü görmüyordu. Öyle bir canım sıkılıyor, öyle sıkılıyordu ki! Tüfeğin süngüsünü çıkarıp dipçiği yere koydum; sonra da sağ postalımı çıkardım, tüfeğin namlusunu göğsüme yasladım ve ayağımın başparmağıyla tetiği çektim. Canına yandığımın ateş almadı! Tüfeği muayene ettim, temizledim; taze barut doldurdum, yine göğsüme dayadım. Peki ne olsa beğenirsiniz? Bu sefer de barut parladı, ama kurşun namluda kaldı. Kendi kendime: "Bu da ne biçim iş?" diye hayret ediyordum. Postalımı giydim, süngüyü taktım; sessiz sessiz dolaşmaya başladım, işte tam o sırada kararımı verdim: Şu askerlik belasından, her ne pahasına olursa olsun yakayı sıyıracaktım! Yarım saat kadar sonra baktım biri geliyor. Baş karakol komutanıydı. Doğru bana yanaştı. "Böyle nöbet mi beklenir be?" dedi. Tüfeği kavradığım gibi, süngüyü namluya kadar herifin göğsüne daldırdım. Sonra da dört bin verst yürüdük işte ve soluğu burada, özel bölümde aldık…

15 Rusçaya Almancadan geçmiş, merkez karakol anlamına gelen *hauptwache* sözcüğünü yanlış telaffuz ediyor. (Rd.n.)

Şüphesiz, yalan söylemiyordu. Başka ne için özel bölüme yollanacaktı ki? Basit bir suçun cezası çok daha hafif olurdu. Arkadaşları arasında bu kadar güzel olan yalnız Sirotkin'di. Sirotkin'in içinde bulunduğu on beş kişilik gruba şaşkınlık duymadan bakmak zordu: İçlerinden ancak iki ya da üçü biraz yüzüne bakılacak gibiydi; geri kalanları koca kulaklı, çirkin, pasaklı, birkaçı da ihtiyardı. İmkân bulunca bu gruptan ayrıca, uzun uzadıya söz ederim. Zaman zaman Sirotkin'le Gazin arasındaki dostluğun arttığını görürdüm. Gazin'in, kafayı çekip mutfağa dalmasıyla hapishane hayatı hakkında edindiğim kanaatleri altüst eden mahpus olduğunu hatırlarsınız herhalde.

Bu Gazin korkunç bir yaratıktı. Herkeste dehşet uyandıran bir ifadesi vardı. Bana, dünyada ondan daha yırtıcı bir canavar yokmuş gibi gelirdi hep. Tobolsk'ta cinayetlerle ün salmış haydut Kamenev'i görmüştüm; korkunç bir katil olan asker kaçağı Sokolov'u da sonradan tanıdım. Ama hiçbiri, üzerimde Gazin kadar iğrendirici bir etki bırakmamıştı. Kimi zaman ona baktığımda, gözlerimin

önüne devasa bir örümcek gelirdi. Tatardı, çok kuvvetliydi. Hapishanede kuvvetten yana üstüne yoktu. Boyu ortadan fazlaydı; çirkin, nispetsiz derecede koca kafalı, Herkül gibi dev yapılıydı. Kambur yürür, sinsi sinsi bakardı. Hapishanede hakkında tuhaf söylentiler dolaşırdı: Asker olduğu bilindiği halde, mahpuslar arasında Gazin'in bir Nerçinsk[16] kaçağı olduğu söylenirdi; bu söylentilerin ne ölçüde doğru olduğunu bilemem, ama Sibirya'ya sürülüşü, ilk sürülüşü olmadığı gibi kaçışı da ilk kaçışı değilmiş. Bir kaç defa adını değiştirmiş; sonunda hapishanemize, özel bölüme düşmüş. Anlatıldığına göre eskiden, sırf zevk için küçük çocukları kesmeyi pek severmiş: Yakaladığı bir yavruyu kuytu bir yere götürdükten sonra, önce korkutup hırpalar, sonra küçük avına verdiği dehşet ve azabın tadını çıkararak, yavaş yavaş, acelesiz, keyifle kesermiş onu. Ama belki bütün bunlar sırf Gazin'in öbürleri üzerinde uyandırdığı nefret yüzünden uydurulmuş söylentilerdi; buna rağmen, uydurma da olsa, hakkında söylenilenler ona pek aykırı düşmezdi. Gazin, sarhoş olmadığı zaman çok usluydu. Sessizdi, kimseyle dalaşmaz, kavgadan kaçardı, ama bunu diğerlerini küçümsediği, kendini herkesten üstün gördüğü için yapardı sanki. Çok az konuşur, kimseye sokulmazdı. Tüm hareketleri ağır, sakin ve kendine güvenliydi. Aptal falan değil, son derece kurnaz olduğu gözlerinden okunurdu; fakat gerek yüzünde, gerek gülümseyişinde her zaman kibirli, alaycı, gaddar bir anlam sezilirdi. Şarap sattığı için hali vakti oldukça yerindeydi. Yılda bir iki kere de körkütük sarhoş oluncaya kadar kendi şarabından içerdi; yaradılışının bütün vahşiliği işte o zaman meydana çıkardı. Sarhoşluğu gitgide artar, ötekine berikine öfkeli, hesaplı, önceden hazırlanmış gibi duran alaylarla sataşmaya başlardı; sonunda bulut gibi olunca, adeta kudurur, bir bıçak kaparak çevresine saldırırdı. Korkunç kuvvetini bilen mahpuslar, kaçışarak öteye beriye saklanırlardı; karşısına çıkan herkesin üstüne atılırdı çünkü. Ama mahkûmlar onun hakkından gelmenin yolunu bulmuşlardı. Kendi koğuşundan on kadar mahpus üzerine atılır, pataklamaya başlardı. Bundan daha vahşi bir dayak düşünemezsiniz: Adamcağızı göğsüne, kaburgalarının altına, karın boşluğuna rasgele vurarak epey ıslatırlar ve ancak ölü gibi hissizleşip bayılınca dururlardı. Bir başkasını bu kadar dövmeye asla cesaret edemezlerdi, çünkü böyle bir dayaktan sonra Gazin'den başkasının sağ kalması imkânsızdı. Bu dayaktan sonra onu, kendini tamamıyla kaybetmiş halde gocuğa sararak, ayılsın diye ranzasına yatırırlardı. Ertesi gün Gazin asık bir suratla, ama gayet dinç, adeta bir şey olmamış gibi kalkar, kimseyle konuşmadan işine yollanırdı. Hapishanedekilerin hepsi Gazin'in her içtiği günün sonunda muhakkak bir dayak faslı olduğunu bilirdi. Bunu o da bilirdi, ama yine de kafayı çekerdi. Bir kaç yıl böyle sürüp gitti. Fakat sonunda bütün mahkûmlar, Gazin'in günden güne erimeye başladığının farkına vardılar. Birtakım ağrılardan şikâyet etmeye başlamış, gözle görülecek kadar zayıflamıştı ve sık sık hastaneye gidiyordu. Mahkûmlar aralarında, "Hapı yuttu!" diyorlardı.

16 Sibirya'da başka bir sürgün yeri.

Hikâyemin devam ettiği gün, içki âlemlerinde keman çalan o iğrenç Polonyalıyla mutfakta otururken birden Gazin içeri daldı, ortaya doğru ilerledi ve oradakileri dikkatle süzdü. Herkes susmuştu. Arkadaşımla beni görünce nefret ve alay dolu bir bakışla bizi süzdü, sonra aklına birdenbire bir şey gelmiş gibi gururla sırıttı ve basbayağı yalpalayarak masamıza yaklaştı.

— Müsaadenizle bir şey soracağım, diye konuşmaya başladı (Rusça konuşuyordu), şu çayı filan hangi geliriniz, hangi kazancınızla içersiniz bakayım?

Bir şey söylemeden arkadaşımla birbirimize baktık; susmanın, ona hiç cevap vermemenin en iyisi olacağını anlamıştım. Herhangi bir karşılık kudurtacaktı onu.

Sorgusuna devam etti:

— Demek paranız var ha? Demek keseniz dolu, ha? Ne demeye sürgüne gelirsiniz, çay içmeye mi? Çay içmeyi mi, ha? Cevap versenize be!..

Ağzımızı açıp cevap vermemekteki ısrarımızı görünce mosmor kesilip hiddetinden titremeye başladı. Köşede, hemen yanı başında, üstüne mahpusların öğle, akşam yemeğinde yedikleri kesilmiş ekmeğin konulduğu kocaman bir ekmek tablası duruyordu. O kadar büyüktü ki, üzerine bütün mahpusların yarısının ekmeği sığıyordu; o sırada da boştu. Gazin, tablayı iki eliyle kavradığı gibi, kafamıza doğru kaldırdı. Tablayı indirip beynimizi dağıtmasına ramak kalmıştı. Daha önce de söylediğim gibi, bir öldürme olayı ya da buna benzer bir girişim, hapishanede hiç kimsenin işine gelmeyen bir olaydı: Mahkûmlar bir sürü soruşturmayla, aramayla hiç arasız rahatsız edileceklerinden, yönetimin tavrı sertleşeceğinden elbirliğiyle bu gibi olaylara meydan vermemeye gayret ederlerdi; gene de o sırada mutfakta bulunanların hepsi oldukları yere sinip sessizce beklemeye başladılar. Bizi savunmak için kimse tek kelime etmedi! Bize duydukları nefret öylesine kuvvetliydi ki, Gazin'e tek bir uyarı yapılmadı! Tehlikeli durumumuzun hoşlarına gittiği belliydi… Fakat tehlikeyi kazasız belasız atlattık; Gazin, tam tablayı kafamıza yerleştireceği sırada avludan birisi:

— Gazin, senin şarapları tırtıklıyorlar! diye feryadı bastı.

Gazin tablayı bir kenara fırlatıp kudurmuş gibi dışarı koştu. Mahpuslar aralarında:

— Eh, Tanrı korudu! deyip duruyorlardı. Bunu epey zaman tekrarladılar.

Çalınan şarap hakkındaki haberin doğru mu, yoksa yalnızca bizi kurtarmak amacıyla mı uydurulmuş olduğunu bir türlü öğrenemedim.

O akşam, koğuşlar kapanmadan evvel alacakaranlıkta, duvar dibindeki kazıkların çevresinde dolaşıyordum; içimi derin bir keder sarmıştı. Sonradan sürgün hayatım boyunca öyle bir kederi hiç duymadım. Hapishane olsun, sürgün olsun, kürek cezası olsun, mahpusluğun ilk günü daima insana çok zor gelir… Kafamı her şeyden fazla kurcalayan ve hapishane hayatım boyunca bir türlü aklımdan çıkmayan bir düşünceye takıldığımı anımsıyorum; kısmen çözümsüz, benim içinse şimdi bile yanıtı olmayan bir düşünceye: Gerçekte birbirinden pek farklı olan bazı benzer suçların aynı şekilde cezalandırılması. Doğrusu, suçlar birbirleriyle kıyaslanmazlar, hatta benzer görünenleri bile. Mesela iki kişi birer adam öldürür, suçlar etraflıca incelenir ve her ikisine de aşağı yukarı aynı ceza biçilir. Oysa suçlar birbirinden ne kadar da farklıdır… Mesela biri, bir hiç yüzünden, bir baş soğan yüzünden adam kesmiş olabilir: Tenha bir yolda kurbanına rastlamış; bir şey bulurum umuduyla bıçağı saplayıvermiş, eline de topu topu bir baş soğan geçmiştir. "Bak babacığım! Ganimet gırla diye yolladın beni bu işe, mujiği kestik, ama topu topu bir baş soğan bulduk!" – "Aptal! Bir baş soğan, bir kapik demektir! Yüz can, yüz soğan eder; al sana bir ruble!" (Bu bir hapishane efsanesi tabii.) Öteki de, nişanlısının, kardeşinin ya da kızının namusunu şehvet düşkünü bir zorbadan korurken katil olmuştur belki. Biri sırf serserilikten ya da bir düzine hafiye tarafından sarılmış hürriyet ve hayatını savunurken ya da –nadir de olsa– açlıktan öldürür; başkası da küçücük çocukları boğazlar, hem de sırf ellerini kurbanının sıcak kanına bulamaktan zevk duyduğu, masum yavrucukların bıçağın altında yaralı güvercin gibi çırpınmalarından hoşlandığı için. Sonunda ne olur? Hepsi aynı yere sürülür. Gerçi verilen cezaların süreleri biraz farklıdır. Ama cüzi farklar; oysa aynı cinsten suçlar arasında sayısız fark vardır. Haydi diyelim ki, cezaların suçlar arasındaki farklar gözetilerek verilmesi ya da hafifletilmesi, bir dairenin kendisine eşdeğer bir kareye çevrilmesi türünden çözülmesi imkânsız bir problemdir. Ama böyle bir fark var olmasa bile bir başka farkı, verilen cezaların doğuracağı

uygunsuz sonuçları görmek gerekir. Bir yanda sürgün hayatının soldurduğu, her gün bir mum gibi erittiği bir adam; öte yandaysa sürgünde kendine neşeli arkadaşlar bulmuş, sürgüne dek varlığını hayal dahi edemediği keyifli bir yaşama kavuşmuş bir başkası. Hapishane bu gibilerle doludur. Mesela bir mahkûm okumuş, vicdanlı, bilinçli ve yüreklidir. Duyduğu vicdan azabının verdiği ıstırap onu cezasından çok daha fazla mahvetmektedir. Suçu yüzünden kendi kendini en zalim kanundan daha amansızca mahkûm etmiştir. Onun yanındaysa sürgün hayatı boyunca işlediği suçu bir defacık olsun aklına getirmeyen bir herif vardır. Hatta yaptığından ötürü kendini haklı sayar. Dışarıda, sürgündekinden daha düşkünce bir hayat yaşayıp sırf sürülmek için, bile bile cinayet işleyenler de vardır; böylelikle sürgün hayatıyla kıyaslama dahi kabul etmeyecek hür hayatından kurtulmuş olur. Eskiden yarı aç yarı tok sürünüp acımasız bir patronun emrinde sabahtan akşama dek didinirken, sürgünde rahata, başının üstünde bir dama, o vakte kadar görmediği iyi, bol yiyeceklere kavuşur; bayramlarda et yer, sadaka dağıtıldığı gibi, birkaç kapik kazanma ihtimali de vardır. Ya çevresindekiler? Feleğin türlü çemberinden geçmiş, her çeşit hüner ve bilgiye sahip onlarca madrabaz; yeni gelen mahkûm, arkadaşlarına saygı dolu bir şaşkınlıkla bakar, zira onun gözünde dünyanın en yüksek insanları bunlardır. Şu halde cezanın, söylediğimiz mahkûmla böyle bir adama etkisi aynı olabilir mi? Ama ne diye çözümü imkânsız problemlerle uğraşayım! Trampet çalıyor, koğuşlara girme zamanı.

IV: İlk İzlenimler

Şimdi de son yoklama başladı. Bu yoklamadan sonra koğuşların her biri ayrı kilitle kilitlenir, mahkûmlar sabaha kadar kapalı kalırdı.

Yoklama iki erle bir çavuş tarafından yapılırdı. Mahpusları arada bir avluda sıraya dizerler, nöbetçi subay da gelirdi. Fakat çok kere bu törene gerek görmez, yoklamayı koğuşta yaparlardı. Bu defa da öyle yaptılar. Ama yoklamacılar sık sık hata yapıyor, boyuna yeni baştan sayıyorlardı. Nihayet zavallıcıklar eldeki mahkûm sayısını gereken rakama güçlükle uydurup koğuşu kapatabildiler. İçeride oldukça sıkışık bir halde bulunan ranzalara otuz mahpus yerleşmişti. Yatmak için vakit henüz erkendi. Yatma zamanına kadar herkes bir şeyle uğraşırdı.

Önceden de sözünü ettiğim gibi, koğuş içinde amir olarak sadece sakatlar vardı. Ayrıca her koğuşta kıdemli mahpuslar arasından, iyi haline ödül olarak temsilci adıyla seçilen bir mahpus bulunurdu. Çok defa bu temsilciler de ciddi uygunsuzlukları yüzünden yakalanırlardı; bu durumlarda hemen sopayı yedikleri gibi temsilcilikten de derhal atılır, yerlerine başkaları seçilirdi. Koğuşumuzun temsilcisi Akim Akimiç'ti; mahkûmlara ara sıra ciddi ciddi çatarak bağırması epey tuhafıma gitmişti. Mahpuslar ona daha çok alayla karşılık verirlerdi. Bizim sakat, ondan daha akıllıydı: Hiçbir şeye karışmazdı; kırk yılın başı bir şey söylese bile, bunu daha çok âdet yerini bulsun diye yapardı. Yatağında sessizce oturup kundura yapmakla vakit geçirirdi. Zaten mahpusların da ona aldırdıkları yoktu.

Hapishanedeki ilk günümde gözlemlediğim bir noktanın doğru olduğuna sonraları tamamıyla inandım: Mahpuslardan başka herkes, hatta mahpuslarla doğrudan doğruya münasebette bulunan muhafız ve nöbetçi askerlerden başlayarak, sürgün hayatıyla şu ya da bu yönden ilgisi olanlara dek her insan, onlara daima mübalağayla bakar. Herkes mahkûmun eline bir bıçak geçirip durup dururken üzerine saldırmasını bekler gibidir. Daha da ilginci, mahpuslar kendilerinden korkulduğunun farkındadır ve bu da onlara bir tür cesaret verir. Oysa mahkûmlar için en uygun idareci, onlardan korkmayandır. Hem o cesarete rağmen mahpuslar bile, kendilerine güvenilmesinden hoşlanırlar. Hatta onları, sırf kendilerine güven göstererek kazanmak mümkündür. Hapiste bulunduğum sırada, binde bir de olsa, amirlerimizin arada bir muhafızsız geldiği olurdu. Mahpusların bunu takdirle karışık bir şaşkınlıkla karşılaması görülecek şeydi. Böyle cesur ziyaretçiler daima kendilerini saydırırlardı ve mahkûmlar herhangi bir kötü harekete niyetlenmişlerse bile vazgeçerlerdi. Mahpusların verdiği korku duygusu geneldir, mahpusların bulunduğu her yerde görülür ve sebebini ben de bilemiyorum doğrusu. Elbette, herkesçe haydut diye kabul edilen mahpusun dış görünüşü başta olmak üzere, belli başlı bir iki sebebi vardır; bundan başka, hapishaneye yolu düşen herkes, buradakilerin kendi istekleri dışında bir araya toplandığını, nasıl bir tedbir alınırsa alınsın kanlı canlı insanlara ceset muamelesi yapılamayacağını pekâlâ bilir: Mahkûmda da her insandaki duygu, intikam alma ve yaşama arzusu, türlü tutkular ve bu tutkuları giderme ihtiyacı değişmez. Her şeye rağmen, mahpuslardan korkmanın tamamıyla yersiz olduğuna kesin olarak inanıyorum. Durup dururken kalkıp da bıçakla birine saldırmak o kadar kolay değildir. Kısacası, bir tehlike olsa bile, bu türden talihsiz olayların pek az olması bunun önemsizliğini gösterir. Şüphesiz, hüküm giymiş mahpuslardan söz ediyorum; mahpusların çoğu, hapishaneye vardıkları zaman memnunluk içindedirler (yeni bir hayata adım atmak ne de güzeldir bazen!). Bu sebepten artık burada rahat, huzurlu bir yaşam kurmaktan başka istekleri

yoktur, hatta aralarında en şamatacı olanların fazla arsızlık yapmalarına bile izin vermezler. Hapishane en küstah, en gözü pek mahpusları bile hemen sindirir. Ama henüz hüküm giymemiş sanıklar için iş başkadır. Böyleleri, gerçekten karşısına çıkan herhangi birine sebepsiz saldırabilir, hatta bunu mahkeme kararının arifesinde, sırf yeni bir davanın konusu olmak için bile yapabilir. Saldırısının tek sebebi, ne pahasına olursa olsun, bir an evvel “yazgısını değiştirmektir”. Böyle garip psikolojik bir olay bile biliyorum.

Hapishanemizde askeri suçlular arasında, mesleki hakları saklı kalmak kaydıyla yalnızca iki yıla mahkûm edilmiş bir er vardı; dehşetli geveze ve korkaktı. Geveze ve korkak bir Rus askerine de çok nadir rastlanır. Bizim askerler o kadar meşguldür ki, isteseler bile gevezelik etmeye vakit bulamazlar. Gevezelerse hemen her zaman aylak ve korkaklar arasından çıkar. Dutov (sözünü ettiğim mahpusun adı buydu), kısa ceza süresini doldurduktan sonra yine hudut taburuna döndü. Ama düzelsin diye hapishaneye gönderilen bütün benzerleri gibi o da hapishanede bozulmuştu; bunlar çoğu zaman hürriyete kavuştuktan birkaç hafta sonra yeniden mahkemeye düşüp hapishaneye dönerler, ama bu defa iki üç yıl için değil, “temelliler” sınıfında on, on beş yılı tamamlamak için. Dutov için de aynı şey oldu. Hapishaneden çıkışından hemen üç hafta kadar sonra, kilit kırarak birtakım şeyler aşırmış; bu yetmiyormuş gibi, bir sürü gürültü patırtı çıkarmış. Derhal mahkemeye verilmiş ve ağır da bir cezaya çarptırılmış. Cezadan ödü kopan zavallı korkak, sıradan geçirilmesinden bir gün önce, nezarethaneye giren nöbetçi subaya da bıçakla saldırmış. Bu hareketiyle cezasını ve ağır hizmet süresini artıracağını elbette çok iyi biliyordu. Ama buradaki yegâne hesabı, dayak sırasının kendisine geldiği o korkunç anı birkaç gün ya da birkaç saat ertelemekti! Yalnız o derece korkaktı ki, subayı yaralayamamıştı bile; zaten bunu yalnızca yeni suçu yüzünden tekrar yargılanmak için yapmıştı.

Cezanın infazından önceki an, şüphesiz mahkûm için çok fecidir; hapishanede kaldığım birkaç yıl içinde, bu uğursuz anın arifesinde epeyi mahkûmla temas etmiştim. Mahkûmlarla daima hastanede, hasta yattığım –ki başıma sık sık gelen bir durumdu– mahpuslar koğuşunda karşılaşırdım. Bütün Rus mahpusları, kendilerine en çok merhamet edenlerin doktorlar olduğunu bilirler. Doktorlar, diğer insanların gayriihtiyari yaptığı şeyi yapmaz, mahpuslar arasında fark gözetmezler, ha bir de basit halk tabakası. Halk, suçu ne kadar ağır da olsa mahpusu küçümsemez, çektiği cezayla başına gelen felaketi, onu ayıplamamak için az çok bir sebep sayar. Tüm Rusya’da cinayete felaket, suçluya zavallı denmesi boşuna değildir. Son derece derin manalar içeren bir tanım. En önemlisi, tamamıyla bilinçsiz, içgüdüyle yapılmış bir tanımdır. Doktorlar da çok defa, özellikle henüz hüküm giymemiş olup çekilmez şartlar altında yaşayan mahpuslar için gerçekten birer koruyucudurlar… Bazen mahkûm, yaklaşan ceza gününü hesapladıktan sonra bu korkunç anı biraz olsun ertelemek amacıyla hastaneye yatar. Taburcu olurken de ertesi gün cezalandırılacağını bildiğinden çoğu zaman büyük bir heyecan içindedir. Bazıları yiğitliğine yediremediğinden duygularını saklamaya çalışır, ama beceriksizce takındığı sahte cesaret maskesiyle arkadaşlarını aldatamaz. Hepsi işin farkındadır, ama büyüklük göstererek anlamazlıktan gelirler. En yüksek sopa cezasına[17] çarptırılmış, askerlerden genç bir katil mahpusu anımsıyorum. Delikanlının gözü cezadan o kadar korkmuştu ki, bir gün önce içine enfiye kattığı bir tas şarabı dikmişti. Bu arada şunu da söyleyelim ki, cezaya çarptırılan mahkûm mahpuslar, mutlaka yanlarında şarap bulundururlar. Bu şarap genel olarak ceza gününden çok önce avuç dolusu para verilerek sağlanırdı; mahkûm beş altı ay dişinden tırnağından artırarak aldığı çeyrek şişe şarabı cezanın infazından bir çeyrek saat önce içer. Çünkü mahpusların inanışına göre, kafa dumanlı olunca, kırbacın ya da sopanın acısı pek duyulmaz. Ama hikâyemden ayrılmayayım. Zavallı çocuk enfiyeli şarabı içer içmez, derhal hastalanıp kan kusmaya başladı ve yarı baygın durumda hastaneye götürüldü.

Bu kan kusma, ciğerlerini öyle harap etmişti ki, birkaç gün içinde verem belirtileri görülmeye başladı ve çocukcağız altı ay sonra da veremden gidiverdi. Tedavisine çalışan doktorlar, hastalığının sebebini bir türlü anlayamadılar.

17 Dönemin en yüksek fiziksel cezası altı bin değnekti. (Rd.n.)

Cezanın arifesinde tabansızlaşan mahkûmlardan söz ettiğime göre, birkaç mahkûmun olağanüstü korkusuz olduğunu da belirtmeliyim. Aldırmazlığa varan birkaç yiğitlik örneği hatırımdadır ki, aslında bu örneklerin sayısı hiç de az değildir. Mesela tanıdıklarımdan müthiş bir cani hiç hatırımdan çıkmaz. Bir yaz günüydü. Koğuşlarda, asker kaçağı, ünlü haydut Orlov'un cezalandırılacağı, cezadan sonra da hastaneye götürüleceği hakkında bazı söylentiler dolaşmayı başladı. Hasta mahpusların hepsi Orlov'un yiyeceği cezanın çok ağır olacağı düşüncesindeydi. Hepsi bir tür heyecan içindeydi ve itiraf etmeliyim ki, ben de büyük bir merakla bu ünlü haydudu görmeyi bekliyordum. Hakkında epey masal işitmiştim. Orlov çoluk çocuk, kadın, ihtiyar dinlemeden büyük bir soğukkanlılıkla bıçağı vuran, kana susamış bir cani, kuvvetine güvenen, olağanüstü iradeli bir adamdı. İşlediği cinayetlerin çoğunu itiraf etmiş, sıra dayağına çekilmesi kararlaştırılmıştı. Cezasını çektikten sonra Orlov'u hastane koğuşuna akşamüzeri getirdiler. Ortalık iyice kararmış, mumlar yakılmıştı. Orlov yarı ölü haldeydi; beti benzi atmış, kömür gibi kapkara saçları birbirine karışmıştı. Sırtı adamakıllı şişmiş, kırmızıyla mor arası bir renk almıştı. Koğuştaki bütün mahpuslar sabaha kadar onunla meşgul oldular, pansumanlarını değiştirdiler, yatağının içinde çevirdiler, ilacını verdiler, adeta kan kardeşleri ya da velinimetleriymiş gibi ona baktılar. Orlov ertesi gün tamamıyla kendine geldi, hatta kalkıp koğuşun içinde bir aşağı bir yukarı dolaşmaya başladı! Hastaneye gelişindeki o bitkin, harap halinden sonra bu diriliği beni şaşkına çevirmişti. Bir defasında Orlov, tayin edilen sopa sayısının ancak yarısına dayanabilmişti. Doktor, dövmeye biraz daha devam ederlerse adamın yolcu olduğunu anladıktan sonra dayağı durdurmuştu. Zaten kısa boylu, zayıf yapılı bir adam olan Orlov, yargılanması sırasında kupkuru kalmıştı. Mahpusların yargılanmasına tanık olan biri, onların zayıf, bitkin, solgun yüzleriyle hummalı bakışlarını asla aklından çıkaramaz. Ama Orlov her şeye rağmen çabuk iyileşiyordu. Kuvvetli iradesi, ruhsal enerjisi ona çok yardımcı oluyordu anlaşılan. Orlov gerçekten de pek sıradan bir adam değildi. Epey ilgimi çektiğinden onunla sıkı fıkı oldum ve tam bir hafta boyunca onu inceledim. Hayatım boyunca Orlov kadar güçlü, demir gibi bir iradeye sahip birine rastlamadığımı açıkça söyleyebilirim. Tobolsk'tayken ünlü bir haydut elebaşı görmüştüm. Tam anlamıyla vahşi bir hayvandı ve tanımasanız bile adama bakar bakmaz karşınızda korkunç bir yaratık bulunduğunu hissederdiniz. Adamın ruhsal ahmaklığı beni ürkütmüştü. Bedeni, ruhu o derece sindirmişti ki, yüzüne ilk bakışınızda bedensel zevklere karşı doymak bilmez tutku ve şehvetten başka bir ifade göremezdiniz. Eminim ki, Korenev –bu haydudun adı– insanları kılı kıpırdamadan doğradığı halde, ceza karşısında pek tabansızlaşan korkağın biriydi. Orlov'sa onun tam tersiydi. Bu adam, ruhun beden üzerinde kazandığı zaferin simgesiydi. Kendisi üzerinde sınırsız bir hâkimiyeti olduğu, her türlü cefa ve cezayı küçümsediği, dünyada hiçbir şeyden korkmadığı belliydi. Onda ancak bitmek bilmeyen enerji, sürekli bir faaliyet, intikam, amacına varmak için müthiş bir hırs görebilirdiniz. Yalnız onda her zaman görülen garip bir şişinme çok tuhafıma gitmişti. Orlov, her şeye inanılmayacak kadar yüksekten bakardı; hem bunu çaba harcayarak, kendini zorlayarak da değil, doğal olarak yapardı. Dünyada Orlov'a yalnızca kişisel üstünlüğüyle egemen olabilecek bir varlık yoktu sanırım. Her şeye sükûnetle bakar, dünyada onu şaşkınlığa düşürecek bir şey yokmuş gibi davranırdı. Diğer mahpusların ona saygı beslediğini anladığı halde, kendisi onlara pek yüksekten bakardı. Ama kibir ve küstahlık,

hemen hemen bütün mahpusların bir niteliğidir. Hiç de aptal olmayan Orlov, konuşkan olmamakla beraber, garip bir şekilde tok sözlüydü. Sorularım üzerine cezasının kalan kısmını bir an önce çekmek için iyileşmeyi beklediğini, önceleri dayağa dayanamayacağından ne kadar korktuğunu açıkça söyledi. Sonra da gözünü kırparak, “Ama artık bir şeyim kalmadı.” diye ekledi, “Cezanın kalan kısmını çektikten sonra Nerçinsk’e giden gruba gönderileceğim, yarı yolda da kaçarım! Muhakkak kaçacağım! Hele şu sırtım bir iyi olsun!” Orlov, taburcu oluncaya kadar hastanede sabırsızlık içinde beş gün geçirdi. Beklerken bazen çok neşelenirdi, gülerdi. Sözü maceralarına getirerek onu yokladım. Hafifçe kaşlarını çatsa da daima açıkça cevap verdi. Vicdanına ulaşıp onda bir pişmanlık uyandırma niyetimi sezince, bana böbürlenerek yukarıdan aşağı öyle bir baktı ki, kendimi birden onun gözünde konuşmaya değmez, büyükleriyle konuşmasını bilmeyen küçük ve aptal bir çocuk gibi hissettim. Hatta yüzünde bana karşı bir tür acıma ifadesi bile belirmişti. Kısa zaman sonra da kahkahalarla güldü, hem de alaysız, saf bir gülüşle; eminim, yalnız kalıp da sözlerimi hatırlayınca birkaç kere daha gülmüştür. Sonunda sırtı tamamıyla iyileşmeden taburcu oldu; hastaneden beraber ayrıldık: Ben hapishaneye, Orlov’sa hapishaneden önce karakola dönecektik. Vedalaşırken bana elini uzattı ki, bu onun nazarında bana olan sonsuz güveninin bir emaresiydi. Zannederim bunu kendinden ve o andan memnun olduğu için yapmıştı. Aslına bakılırsa Orlov’un beni küçümsememesine imkân yoktu; beni mutlaka boynu bükük, aciz, zavallı, kendi yanında her bakımdan aşağı bir yaratık sayıyordu. Ertesi gün cezanın kalan kısmını tamamlamaya götürdüler onu…

Kışlamız, kapıları kapandıktan sonra birdenbire başka bir görünüm, bir ev, bir aile ocağı görünümü alıverdi. Ancak o zaman mahpus arkadaşlarımı tabii halleriyle görebildim. Gündüzleri çavuşların, nöbetçilerin ve öbür amirlerin her an hapishaneye gelme ihtimalleri olduğundan mahpusların durumu bambaşka olur; hepsinde bir tedirginlik sezilir, dikkat kesilmiş, hep bir şey bekliyormuş gibi bir halleri vardır. Ama kapılar kapanır kapanmaz herkes rahat rahat yerine yerleşir, hemen işiyle uğraşmaya başlar. Koğuş ansızın aydınlanıverir. Herkes, genellikle tahta şamdanlar içindeki mumlarını yakmıştır. Kimi kundura yapmaya, kimi de elbise dikmeye dalar. Koğuşun zaten boğuk olan havası gitgide ağırlaşırdı. Birkaç kumarbaz, bir köşeye çömelmiş, yere serili kilim üzerinde kâğıt oyunu çevirirdi. Hemen hemen her koğuşta, yanında bir arşın boyunda kötü bir kilim parçası, mum ve ele alınmayacak kadar yağlı iskambil kâğıtları bulunduran bir mahpus vardı. Bu malzemelerin hepsine birden “meydan”[18] denirdi. Meydan sahibi, oynayanlardan bir gece için on beş kapik kadar bir kira alırdı; geçimini böyle sağlardı. En çok “üç kâğıt”, “kümecik” vs. gibi kâğıt oyunları oynarlardı. Oyunların hepsi heyecanlı geçerdi. Her oyuncu önce cebindeki bütün metelikleri önüne yığar, bu parayı tamamen kaybetmeden ya da arkadaşlarının önündekini temizlemeden kilimden kalkmazdı. Oyun gecenin geç vakitlerinde, hatta bazen de gün ağarırken, koğuş kapısının açılmasıyla sona ererdi. Hapishanenin başka koğuşlarında olduğu gibi, bizim koğuşumuzda da meteliksiz zibidiler, varını yoğunu kumara, içkiye verenler bulunduğu gibi, anadan doğma yoksullar da vardı. “Anadan doğma” deyiminin altını çizmek istiyorum. Gerçekten, halkımızın birbirinden gerek durum, gerek yaşayış bakımından farklı olan çeşitli sınıflarının her birinde biraz tuhaf, kendi hallerinde kimseler bulunur; tembel falan da olmadıkları halde, nedense ömürlerinin sonuna dek kadar yoksulluğa mahkûm olmak gibi bir yazgıları vardır. Aileleri yoktur, üstleri başları perişandır, daima boynu bükük ve kederlidirler; hep birilerinden medet umar ya bir sefihin ya da bir sonradan görmenin eline bakarlar. Bir işin ucundan tutmak ve sorumluluk almak onlar için bir yük, hatta ıstırap verici bir şeydir. Sanki dünyaya asla kendi başlarına bir şey yapmak, birilerini idare etmek için değil, sırf başkalarının iradesine boyun eğmek, yahut şuna buna uşaklık etmek için gelmişlerdir. Üstelik hiçbir koşulda para

kazanamaz, kazansalar da ellerinde tutamazlar. Daima meteliksizdirler. Bu gibi insanların yalnızca basit halk arasında değil, her türlü toplulukta, mesela partilerde, basında, derneklerde de bulunduğunu fark etmiştim. Her hapishanede, her koğuşta da vardır bunlardan ve "meydan" kurulur kurulmaz, içlerinden biri hemen hizmete koşardı. Zaten nöbetçisiz meydan da olmazdı pek. Bu adam genellikle beş gümüş kapik karşılığında oyuncular tarafından tutulurdu, başlıca görevi bütün gece nöbet beklemekti. Adamcağız maltada, karanlıkta, eksi otuz derece soğukta, altı, yedi saat titreyerek, her çıtırtıya, her tıkırtıya, avludaki her ayak sesine kulak kesilirdi. Binbaşı ya da nöbetçiler, bazen gecenin geç vaktinde sessizce hapishaneye girer, oyunculara, çalışanlara baskın yaparlar ve zaten ta avludan görünen fazla mumlara el koyarlardı. Nöbetçi, gelenleri malta kapısına varıncaya kadar duymalıydı, çünkü kapıdaki kilidin şangırtısı duyulduğunda mumları söndürüp ranzalara uzanacak zaman kalmazdı. Ama nöbetçi, hatası yüzünden "meydan" sahibi tarafından nasıl cezalandırılacağını pek iyi bildiğinden böyle aksaklıklar binde bir olurdu. Nöbetçinin bu ağır işe karşılık aldığı beş kapik, hapishanede bile gülünç sayılacak bir paradır; ama beni asıl şaşırtan şey, hapishanede şu ya da bu iş için tutulan hizmetçilere gösterilen acımasızlıktı. "Para verdik, iş isteriz!" kuralına itiraz etmek olanaksızdır. Parayı veren, genellikle verdiği paranın çok daha fazlası oranında fayda sağladığı halde, tuttuğu adama bir lütufta bulunduğu kanısındadır. Birçokları, eğlencelerde, içki âlemlerinde sağa sola hesapsız para sarf etmelerine rağmen, kendilerine hizmet edenleri muhakkak aldatırlar; hem bunu yalnız hapishanede, "meydan"da değil, her yerde gördüm.

18 Rusça metinde "meydan" Türkçe olarak yazılmıştır. Hırsız jargonunda kumarhane ya da kâğıt oyunu anlamında kullanılıyor. (Rd.n.)

Demin de anlatmaya başladığım gibi, kapılar kapandıktan sonra koğuşta herkes eline bir iş almıştı: Kâğıt oynayanlar bir yana, elinde işi olmayan ancak beş kişi kadardı ki, onlar da hemen yattılar. Ranzam kapının yanındaydı. Ranzamın diğer ucunda da baş başa gelmek üzere, Akim Akimiç yatıyordu. Saat ona, on bire kadar şehirden epey iyi bir para karşılığı sipariş edilen renkli bir Çin fenerini yapıştırmak için çalıştı. Akim Akimiç, fener yapmakta pek ustaydı; intizamlı çalışır, eline aldığı parçayı bitirene kadar bırakmaz, işini bitirdikten sonra her şeyi derleyip toplar, döşeğini serip duasını okur ve huzurla yatardı. Ağırbaşlılığı, intizam severliği yanında son derece ukalaydı, bütün aklı kıt kimseler gibi kendini olağanüstü zeki sanıyordu herhalde. Akim Akimiç'e daha ilk günden ısınamamıştım, ama daha o gün bile epey kafamı kurcaladığını ve her şeyden çok, onun gibi bir adamın hayatta başarılı olacak yerde hapishaneye düşmesine şaşırdığımı hatırlıyorum. Daha sonra Akim Akimiç'ten yine söz ederim.

Şimdi kısaca, koğuştaki arkadaşlarımı biraz tarif edeyim. Birlikte uzun yıllar geçireceğim müstakbel kader yoldaşlarımı, arkadaşlarımı, elbette derin bir merakla inceliyordum. Ranzamın hemen solunda Kafkasyalı dağlılardan bir grup vardı; çoğu hırsızlık suçuyla, çeşitli cezalarla sürülmüşlerdi. Bunların ikisi Lezgi, biri Çeçen, üçü de Dağıstan Tatarıydı. Çeçen, çatık kaşlı, asık suratlının biriydi; hemen hemen kimseyle konuşmaz, kaşlarının altından sinsi ve nefret dolu bakar, alaylı ve adeta rahatsız edici bir gülümseme dudaklarından hiç eksik olmazdı. Lezgilerden biri, haydut görünüşlü uzun, ince, gaga burunlu bir ihtiyardı. Ama ikinci Lezgi, Nurra, ilk günden beri üzerimde çok iyi, çok hoş bir izlenim bırakmıştı. Orta yaşlı, orta boylu, yapılı, sapsarı saçlı, açık mavi gözlü, kalkık burunluydu, Fin kadınlarını andıran bir yüzü vardı, eskiden çok ata bindiğinden bacakları çarpıktı. Vücudunun her yanında kılıç, süngü, kurşun izleri vardı. Kafkasya'da çarlıkla anlaşmış gibi görünmesine rağmen, asi dağlılarla gizlice birleşerek Ruslara karşı yapılan baskınlara katılırmış. Hapishanede onu herkes severdi. Daima neşeli, herkese karşı güler yüzlü, hiç şikâyet etmeden çalışan, uysal, sessiz bir adam

olsa da, çok defa hapishane hayatının iğrençlik ve çirkefliğinden nefret ettiği, hırsızlığa, dalavereciliğe, sarhoşluğa, kısacası her türlü adiliğe isyan edercesine kızdığı açıkça belli oluyordu, ama bunlar yüzünden kimseye çatmıyor, öfkeyle omuz silkmekle yetiniyordu. Sürgünde kaldığı sürece ne bir şey çalmış, ne de herhangi bir fenalık yapmıştı. Aşırı dindardı. İbadetini hiç aksatmazdı; ramazanda oruç tutar, tam bir sofu gibi geceleri sabaha kadar dua ederdi. Onu herkes sever, kimse de dürüstlüğünden şüphe etmezdi. Mahpuslar ona “Aslan Nurra” diyorlardı. Nurra, sürgünlük süresini doldurup Kafkasya’ya, evine döneceğinden emindi ve bir tek bu umutla yaşıyordu. Umudunu kaybedecek olsa yaşayamazdı sanırım. Hapishaneye geldiğim ilk gün dikkatimi çekmişti. Öbür mahpusların hırçın, somurtkan ya da alaycı suratları arasında Nurra’nın temiz, sevimli yüzü hemen göze çarpardı. Hapishaneye gelişimden daha yarım saat geçmeden, yanımdan geçerken gözlerimin içine bakıp güldü, omzumu sıvazladı. Önce bunun manasını anlayamamıştım. Rusçayı iyi konuşamıyordu. Sonraki üç gün boyunca gülerek yanıma sokulup omzumu sıvazlamayı, daha sık tekrarlamaya başladı. Bu halleriyle kendince bana acıdığını, hapishaneye girişimin bana ne kadar ağır geldiğini hissettiğini, dostluğunu ve himayesini sunduğunu, bana kuvvet vermek istediğini göstermeye çalışıyordu. Ne iyi yürekli, ne saf adamdın Nurra!

Dağıstanlı Tatarlar üç kişiydi, üçü de öz kardeşti. İkisi yaşlıydı. Üçüncüleri Ali’yse, yirmi iki yaşındaydı, ama daha da genç gösteriyordu. Ranzada tam benim yanımda yatıyordu. Yakışıklı, zeki, saf, aynı zamanda temiz yüzlü bir çocuktu ve ilk karşılaşmamızdan beri beni kendisine bağlamıştı; ranzada en yakın komşum olmasına da çok sevinmiştim. Güzel, hatta olağanüstü denecek kadar güzel yüzünden bütün içini okumak mümkündü. İnsana güven veren çocuksu gülümsemesine, yumuşaklık ve sevgi dolu iri siyah gözlerine baktıkça yalnız derin bir zevk değil, hüzün ve keder de duyardım. Bu söylediklerimde en ufak bir abartma yok. Memleketindeyken bir gün ağabeylerinden biri (Ali’nin beş ağabeyi vardı, ikisi bir fabrikada çalışıyordu) kılıcını alıp yola çıkmak üzere atını hazırlamasını emretmiş. Dağlı ailelerde büyükler öylesine sayılır ki, çocuk nereye gideceklerini sormayı aklının ucundan bile geçirmemiş. Ağabeyleri de yapacaklarını küçüğe bildirmeye gerek duymuyorlar. Oysa eşkıyalığa gidiyorlarmış. Zengin bir Ermeni tüccarın yolunu kesip soymayı kuruyorlarmış. Planlarını da uygulamışlar; muhafızlarıyla Ermeni’yi öldürüp bütün mallarını almışlar. Fakat yaptıkları kısa zamanda ortaya çıkmış: Altısı da yakalanıp mahkemeye verilmiş ve suçları kesinleştikten sonra ağır kürek cezasıyla Sibirya’ya sürülmüşler. Ali’ye mahkemenin yapabildiği bütün yardım, ceza süresinin kısaltılması olmuş: Dört yıla mahkûm edilmiş. Ağabeyleri onu çok severlerdi; bu kardeş sevgisinden çok, bir baba muhabbetiydi. Küçük kardeşleri sürgün hayatında onlar için tek avuntuydu. Ali’yle konuştukları zaman asık, sert yüzlerinde daima bir tatlılık belirirdi (ama hâlâ ciddi konular üzerinde konuşulmayacak kadar küçük saydıklarından onunla pek az konuşurlardı); Ali’ye bir şey sorup cevabını aldıktan sonra bakışmalarından, şefkatli gülümseyişlerinden, onunla neşeli, çocukça şeylerden söz ettiklerini anlıyordum. Ali’yse ağabeylerine karşı o derece saygılıydı ki, onlara herhangi bir konudan söz etmeye asla cesaret edemezdi. Bu çocuğun sürgünde kaldığı süre içinde yumuşak kalpliliğini, sevimlilik ve nezaketini koruması, her zaman için namuslu kalarak ahlakça asla bozulmaması, gerçekten kolay anlaşılabilir bir mesele değildir. Bununla beraber, Ali bütün uysallığına rağmen azimli, çelik gibi bir çocuktu. Onu sonraları daha iyi tanıyabildim. Bakire bir kız kadar iffetliydi; hapishanedeki her türlü ahlakdışı hareket ya da haksızlığa duyduğu öfke, güzel gözlerinin içindeki vahşi parıltıdan kolayca anlaşılırdı. Bu parıltı, gözlerini bir kat daha güzelleştirirdi. Fakat kimseyle dalaşmayı, kavga etmeyi sevmezdi; gene de kendine yapılan hakaretin acısını mutlaka çıkarırdı. Lakin herkes tarafından sevildiği ve korunduğu için, böyle bir durum hemen

hemen hiç meydana gelmezdi. Bana karşı ilk zamanda yalnızca nazikti. Sonraları, yavaş yavaş, onunla sohbet etmeye başladım; birkaç ay sonra çok iyi Rusça konuşuyordu, ağabeyleriyse, sürgünlükleri boyunca bunu bir türlü başaramadılar.

Ali'yi çok zeki, alçakgönüllü ve düşüncelerini pek güzel biçimde anlatabilen bir çocuk olarak görüyordum. Şunu şimdiden söyleyeyim ki, Ali'ye hiçbir zaman için sıradan bir insan gözüyle bakmadım; onunla karşılaşmamız, hayatımın en iyi rastlantılarından biridir. İnsanlar arasında ince ve güzel yaratılmış, sahip olduğu erdemler yönünden öyle zenginleri vardır ki, zamanla değişip bozulmaları imkânsız gibi görünür. Onlar için gönlünüz her bakımdan rahat olabilir. Benim de Ali'den yana içim rahat. Kim bilir nerelerde şimdi?

Hapishaneye geldiğimden epey sonra, bir gün ranzama uzanmış epey sıkıntılı düşüncelere dalmıştım. Henüz yatma zamanı gelmediği halde, çalışmayı çok seven ve hiçbir zaman boş durmayan Ali, o anda bir şeyle uğraşmıyordu. Zaten öbür Müslüman arkadaşları da o gün bayramları olduğu için çalışmıyorlardı. Ellerini başının altında kavuşturarak uzanmış, bir şeyler düşünüyordu. Birdenbire:

— Burada canın çok sıkılıyor, değil mi? diye sordu.

Bana karşı her zaman oldukça resmiyken şimdi pek samimi şekilde böyle bir soru sorması beni şaşırtmıştı; dikkatle bakınca, yüzünde öyle bir keder, anıların verdiği öyle bir acı gördüm ki, o sırada asıl onun canının son derece sıkıldığını derhal anladım. Ona bu tahminimi söyledim. İç geçirip mahzun mahzun gülümsedi. Bu çocuğun tatlı, içtenlik dolu gülümseyişini pek severdim. Gülümserken görünen iki sıra inci gibi dişi, dünya güzelini bile imrendirirdi.

— Galiba Ali, dedim, şimdi Dağıstan'da nasıl bayram ettiklerini düşünüyorsun. Kim bilir, ne kadar güzeldir orası.

Özlem taşan bir sesle:

— Öyle!.. diye mırıldandı ve birden gözleri parladı. Bunu düşündüğümü nereden bildin?

— Bunu bilmeyecek ne var? Orası buradan daha iyidir, değil mi?

— Ah! Bırak ne olur…

— Şimdi orası cennete dönmüştür, her yan türlü türlü çiçeklerle doludur herhalde!..

— Oof, of! Hiç sorma…

Aşırı bir heyecan içindeydi.

— Bana baksana Ali, kız kardeşin var mıydı senin?

— Vardı. Niçin sordun?

— Sana benziyorsa, kim bilir ne kadar güzeldi.

— Bana benzemesini bırak da, güzellikte Dağıstan'da bir eşi daha yoktu. Ah, öyle güzeldi ki kardeşim! Onun gibisini ömründe görmemişsindir. Annem de çok güzeldi.

— Seni çok sever miydi?

— Ah! Ne diyorsun! Benim için kederinden ölmüştür belki. En sevdiği oğluydum. Kız kardeşimden, herkesten fazla beni severdi… Bu gece rüyamda gördüm onu. Baş ucumda ağlıyordu.

Sustu ve o akşam tek kelime daha etmedi. Ama bundan sonra her zaman, hep benimle konuşma fırsatı aramaya başladı; yine de bana karşı duyduğu saygıdan dolayı hiçbir vakit kendisi söze başlamazdı. Bu yüzden ben onunla konuşunca çok sevinirdi. Kafkasya'ya, eski hayatına dair sorular

sorardım. Ağabeyleri benimle konuşmasına engel olmuyordu. Hatta bundan memnundular. Ali’yi gittikçe daha fazla sevdiğimi görünce, onlar da bana daha yakınlaşmaya başladılar.

Hapishanedeki işlerde Ali’nin çok yardımını görüyordum. Koğuşta da elinden geldiği kadar hizmetime koşuyordu; bana teselli vermekten, yararlı olmaktan zevk aldığı belliydi. Bütün bunları hiçbir çıkar gözetmeden, yalnızca arkadaşlık duygusuyla yapmasından ötürü, hareketlerinde onu küçültecek hiçbir şey yoktu; hem Ali bana karşı duyduğu bağlılığı artık saklamıyordu da. Elişlerinde çok yetenekli olan Ali çamaşır onarmayı, kundura yapmayı ve sonradan biraz da marangozluğu öğrendi. Ağabeyleri onu methediyorlar, küçük kardeşleriyle övünüyorlardı. Bir gün:

— Baksana Ali, dedim, niçin Rusça okuyup yazmayı öğrenmiyorsun? Öğrenirsen, ileride Sibirya’da çok faydasını görürsün.

— Çok isterim. Ama kimden öğreneyim?

— Burada okuryazar mı yok? İster misin sana ben öğreteyim?

— Ah, ne olur öğret!

Ranzasında doğrulup yalvarır gibi baktı. Ertesi akşam da derse başladık. Yanımda, hapishanede yasak edilmemiş İncil’in Rusça çevirisi vardı. Ali, alfabeye hiç gerek kalmadan, yalnızca bu kitapla birkaç hafta içinde okumayı mükemmel öğrendi. Üç ay sonra okuduğunu tamamıyla anlıyordu. Coşkuyla, kendini vererek okuyordu.

Bir gün İsa’nın vaazını okuduk. Bazı yerleri özellikle duyarak okuduğunu gördüm. Okuduğunun hoşuna gidip gitmediğini sordum.

Ali bana baktı, kızardı.

— Ah, evet! dedi. Gerçekten, İsa da Allah’ın peygamberiymiş; o da, Allah’ın kelamını tekrarlıyormuş. Ne kadar da güzel sözleri!

— En çok neresi hoşuna gitti?

— Bağışla, sev, fenalık yapma, düşmanlarını da sev dediği yerler. Ne güzel söylemiş!

Konuşmamızı dinleyen ağabeylerine döndü, hararetle bir şeyler anlatmaya başladı. Aralarında uzun uzun, ciddi bir tavırla konuştular; arada bir büyükler, sözlerini doğruluyormuş gibi baş sallıyorlardı. Biraz sonra dudaklarında, özellikle vakarını sevdiğim hoş ve azametli Müslüman gülümsemesiyle bana döndüler ve onların da İsa’nın peygamber olduğuna, büyük mucizeler yaratabileceğine inandıklarını söylediler; kendi kutsal kitaplarında yazıldığına göre, İsa çamurdan bir kuş yapmış, üzerine üflemiş ve kuş uçuvermiş… Bunlardan söz edip İsa’yı överken beni son derece memnun ettiklerine emindiler, Ali de ağabeylerinin bu hareketinden ötürü memnunluk içindeydi.

Yazı derslerimiz de büyük başarıyla ilerliyordu. Ali bir yerden kâğıt, kalem, mürekkep edinmişti (benim, paramla almama izin vermedi); iki ayda yazmayı da söktü. Ağabeyleri şaşkınlık içindeydiler. Son derece gurur ve memnunluk duyuyorlardı. Bana nasıl teşekkür edeceklerini bilemiyorlardı. İş sırasında aynı gruba düşersek yardımıma koşuyor, bunu kendileri için bir mutluluk sayıyorlardı. Ali’den hiç söz etmiyorum, zira beni neredeyse ağabeyleri kadar seviyordu. Hapishaneden çıkışını hiç unutamayacağım. Beni koğuşun arkasına götürdü. Orada boynuma atıldı, ağlamaya başladı. O zamana kadar beni ne öpmüş, ne de yanımda ağlamıştı. “Bana o kadar iyilik ettin, senden o kadar yardım gördüm ki, kendi anamla babamdan bile senin iyiliğini göremem belki; beni adam eden sensin, Allah bu iyiliğinin mükâfatını versin, seni ölünceye dek unutmayacağım…” dedi.

Şimdi kim bilir neredesin benim sevgili, sevimli Ali’ciğim!..

Çerkezlerden başka, koğuşumuzda bir sürü Polonyalı vardı; bunlar ayrı ve hemen hemen öteki mahpuslarla hiç temas etmeyen bir aile gibiydiler. Daha önce de söylediğim gibi, bunların Rus mahpuslarına karşı duydukları nefret, aynı ölçüde genel bir nefretle karşılanıyordu. Altı kişiydiler; yıpranmış, hastalıklı insanlardı. Birkaçı okumuş, aydın kimselerdi; onlardan sonra ayrıca ve geniş şekilde söz edeceğim. Hapishanedeki son yıllarımda onlardan tek tük kitap alabiliyordum. İlk okuduğum kitap üzerimde kuvvetli, garip ve bambaşka bir etki bırakmıştır. Bu etkiden ileride ayrıca söz edeceğim. Bana çok ilginç gelse de pek çoklarının bundan hiçbir şey anlamayacağına eminim. Öyle konular vardır ki, bunlar hakkında ancak denedikten, baştan geçtikten sonra yargıya varılabilir. Bir örnek vereyim: Bence manevi yoksunluklar, bütün maddi azaplardan çok daha ağırdır. Sıradan bir insanın sürgünde karşılaşacağı muhit yine kendi muhiti, hatta daha da gelişmiş bir muhit olacaktır belki. Şüphesiz yurdunu, ailesini ve bunlar gibi değerli pek çok şeyini kaybetmiştir, fakat muhiti, yine her zamanki muhitidir. Aydın bir kimse ise, yalnızca kanuna uyularak aşağı tabakadan biriyle aynı cezaya çarptırılmakla çok defa ötekine göre daha zararlı çıkmıştır. Artık tam bir yoksunluğa katlanıp alışkanlıklarının çoğundan vazgeçmek, onu doyurmayacak bir çevreyle temas etmek ve bir türlü alışamayacağı bir havayı solumak zorundadır… Tam sudan çıkmış bir balık gibidir… Böyle bir adama, kanunun kendisi için uygun gördüğü ceza on kat daha ağır gelir. Bu bir gerçektir… Hatta üzerinde fedakârlık yapılacaklar yalnızca maddi alana ait olsa bile…

Evet, Polonyalılar aramızda bağımsız bir grup teşkil ederdi. Altı kişilik ayrı bir kitleydiler ve daima birlikteydiler. Koğuşumuzun bütün mahpusları arasında yalnızca bir Yahudiyi severlerdi; muhtemelen sırf onları eğlendirdiği için. Gerçi diğer mahpuslar da hep alaya almalarına rağmen, bizim Yahudiyi pek severlerdi. Bir taneydi bizde; şimdi bile onu hatırlayınca gülmekten kendimi alamıyorum. Onu her görüşümde Gogol’ün *Taras Bulba*’sındaki Yahudi Yankel aklıma gelirdi; Yankel karısıyla geceleyin yük dolabına girmek üzere soyununca, tıpkı yumurtadan çıkmış bir civcive benzemişti. İşte bizim Yahudi İsay Fomiç de, tıpkı tüyleri yolunmuş bir civcive benziyordu. Elli yaşlarında, kısa boylu, cılız bir adamdı; kurnaz olmakla beraber, zeki değildi. Küstah ve kavgacıydı, ama son derece tabansızdı. Yüzü birtakım çizgilerle, kırışıklarla doluydu; alnında, yanaklarında ceza sekisinde vurulan sürgün damgası vardı. Onun altmış kırbaca nasıl dayandığına bir türlü aklım ermezdi. Cinayet suçuyla sürülmüştü. Başka Yahudilerin bir doktordan elde edip kendisine hemen cezadan sonra verdikleri bir reçeteyi hiç yanından ayırmazdı. Bu reçeteyle alınacak merhem, mahkûmlara vurulan damgayı iki hafta içinde çıkarıyordu. Hapishanede bu merhemi kullanmaya cesaret edemeyen İsay Fomiç, on iki yıllık ceza süresinin bitmesini bekliyordu; hapishaneden çıktıktan sonra bu reçeteden mutlaka faydalanacaktı. Bir gün bundan söz ederken, “Bu damgalar suratımda kaldıkça evlenemem, oysa ben evlenmeyi pek istiyorum.” demişti. İsay Fomiç’le çok iyi arkadaştık. Her zaman son derece neşeliydi. Sürgün hayatı ona ağır gelmiyordu; mesleği kuyumculuktu ve tek bir kuyumcusu olmayan şehirden boyuna sipariş yağdığı için İsay Fomiç ağır işlerden kurtuluyordu. Mahpuslara faizle, rehinle para veren hapishane tefecisi de ondan başkası değildi elbette. Benden önce gelmişti; Polonyalılardan biri onun gelişini uzun uzun anlatmıştı. Bu gülünç olayı ileride anlatacağım; zaten İsay Fomiç’in üzerinde birkaç kere daha duracağım.

Kışlamızın diğer mahpuslarıysa şunlardı: Starodub köylerinden gelen ihtiyarın da aralarında bulunduğu dört ihtiyar Staroobryadets; iki, üç asık suratlı Ukraynalı; ince yüzlü, sivri burunlu, yirmi üç yaşında olmasına rağmen sekiz cana kıymış bir katil; içlerinden biri koğuşumuzun adeta soytarısı

olan bir kalpazan grubu ve suratsız, kafaları tıraşlı, çirkin, ağızlarını açmayıp çevresine kıskançlıkla, kinle bakan (görünüşe göre uzun yıllar boyunca böyle somurtup herkese kinle, yan yan bakmaya kararlıydılar) birkaç adam daha. Bütün bu tarif ettiklerimi, yeni hayatımın kasvetli ilk gününde, is ve duman, küfür, anlatılmaz bir hayasızlık, kötü bir hava, pranga şangırtısı, arsızca kahkahalar arasında belli belirsiz fark edebiliyordum. Başımın altına elbisemi koyarak ranzama, kuru tahta üzerine (henüz döşeğim yoktu) uzandım; üzerime gocuğumu çektim, ama ilk günün dehşet verici, beklenmedik izleri beni öylesine hırpalamış, bitkin düşürmüştü ki, uzun zaman gözlerimi kapayamadım. Yeni hayatım başlıyordu artık. Hiç tahmin etmediğim, aklımın ucundan geçmeyen onca şey bekliyordu beni…

V: Birinci Ay

Hapishaneye gelişimden üç gün sonra işbaşı yapma emrini aldım. İçinde bulunduğum olağandışı duruma kıyasla pek ilginç şeyler yaşamasam da, ilk iş günümü gayet iyi hatırlıyorum. Bu da ilk izlenimlerimden biri işte; zaten o zamanlar her şeyi aşırı bir merakla incelemeye devam ediyordum. İlk üç günü pek sıkıntılı geçirdim. İkide bir kendi kendime, "İşte yolculuğumun sonu: Sürgündeyim! Burada, bir köşecikte daha yıllarca kalmak zorundayım; hem de hiç istemediğim, hastalıklı duygular içinde… Ama kim bilir? Yıllar sonra bu köşeden ayrılırken belki de burayı arayacağım!.." diyordum; içimde yaramı boyuna kurcalayıp verdiği acıdan zevk alma ihtiyacı vardı ki, felaketimin büyüklüğünün bilincine varmak cidden zevk veriyordu. Yılların beni bu köşeyi de arayacak hale düşürmesi ihtimalinden dehşet duyuyordum; insanın, ne derece büyük olursa olsun her türlü felakete alışıverdiğini daha o zamanlar sezmeye başlamak da ürkütüyordu beni. Ama bütün bunlar şimdiden düşünülecek şeyler değildi; şimdi çevremdeki her şey aykırı, her şey korkunçtu… yani her şey böyle değilse bile bana öyle geliyordu. Mahpus arkadaşlarımın beni vahşi bir merakla seyretmeleri, çevrelerinde birdenbire türeyen bir soylu acemiye gösterdikleri bazen nefrete varan aşırı sertlik beni öylesine hırpalamıştı ki, bir an önce işe başlamak istiyordum; hiç olmazsa durumumun bütün feciliğini bir an önce öğrenir, herkesin yaşayışına ayak uydurmaya çalışırdım. Tabii o sıralarda burnumun dibinde olup biten birçok şeyi, durumun bütün kötülüğüne rağmen memnunluk verebilecek bazı olayları fark edemiyordum. Bununla beraber, rastladığım birkaç ilgi çekici ve sevimli yüz, bana bu ilk üç günde bile epey güç vermişti. En çok yakınlık gösteren Akim Akimiç'ti. Ama öbür mahpusların somurtkan, kinci suratları arasında da birkaç iyi, birkaç neşeli yüz seçebildim. Kendimi avutmak için: "İşte her yerdeki gibi, burada da kötü insanların yanında iyileri de bulunuyor…" diye düşündüm, "Kim bilir? Belki bunlar da *ötekilerden*, yani duvarların dışındakilerden daha kötü değildirler." Bir yandan böyle düşünüyor, bir yandan da düşüncemde yanıldığımı sanarak başımı sallıyordum; ah Tanrım! Tahminimde ne kadar da haklıymışım meğer!

Örneğin, koğuşumuzda ancak yıllar sonra tam olarak anlayabildiğim bir mahpus arkadaşım vardı; sürgün hayatım boyunca hep beraber, hep yan yanaydık. Bu mahpus, Suşilov'du. Biraz önce, öbür insanlardan daha *kötü olmayan* mahpuslardan söz açınca hemen o hatırıma geldi. Bana hizmet ederdi. Ondan başka bir hizmetkârım daha vardı. Bu, Akim Akimiç'in bana en başta salık verdiği Osip adlı bir mahpustu; Osip mahpuslar için çıkan karavanayı yiyemezsem ve durumum elverişli olursa, ayda otuz kapik karşılığında her gün ayrı yemek yapacaktı. İki mutfağımız için gerekli dört aşçı, mahpuslar arasından seçilirdi, ama seçilenler isterlerse bu görevi kabul etmeyebilir, etseler de istedikleri zaman işten çekilebilirlerdi; Osip işte bu dört aşçının biriydi. Aşçılar işe gitmezlerdi; tüm görevleri ekmek, yemek pişirmekten ibaretti. Mahpuslar arasında onlara "striyapka" (aşçı kadın) denirdi, ama aşçıları küçümsediklerinden değil, kendilerince hoş bir şaka yapmış olmak için söylerlerdi; zaten aşçılarımızın da buna aldırdıkları yoktu. Osip, hemen her zaman aşçı seçilirdi; böylelikle arka arkaya birkaç yıl aşçılık etti, yalnız ara sıra canı çok sıkılıp da şarap kaçakçılığı yapmak isteği pek şiddetlenirse, bir süreliğine işini bırakırdı. Sürgüne kaçakçılık suçuyla geldiği halde eşi az bulunur namuslu, ahlaklı bir adamdı. Daha önce andığım dev yapılı, dayaktan ödü kopan şarap kaçakçısı oydu işte. Sakin, sessiz, herkese iyi davranan bir adamdı ve hiç kimseyle *asla* kavga etmezdi; yalnız bütün korkaklığına rağmen, eski mesleğine karşı duyduğu tutku yüzünden, şarap

kaçakçılığından bir türlü vazgeçemezdi. Osip de diğer aşçılar gibi şarap satardı, ama risk almaya cesaret edemediğinden, işi diğerleri, mesela Gazin kadar geniş ölçüde değildi. Osip'le aramız çok iyiydi. Yemeğimi kendi imkânlarımla sağlıyordum, ama bu bana pek pahalıya mal olmuyordu. Yanlış hatırlamıyorsam yemek masrafım, elbette hapishane ekmeği haricinde ayda bir gümüş rubleyi geçmezdi; arada çok acıkınca, tiksinmeme rağmen verilen lahana çorbasından içerdim, gerçi sonradan bu tiksintim tamamen geçti. Genellikle her gün bir funt et aldırırdım. Kışın etin funtu yarım kapikti. Et almaya çarşıya her koğuşun kendi sakatı giderdi; bunlar çarşı pazardan, mahpusların günlük ihtiyaçlarını da gönüllü olarak ya da çok küçük bir bahşiş karşılığında temin ederlerdi. Bunu kendileri için yaparlardı aslında, zira aksi halde hapishanede kimse onları rahat bırakmazdı. Böylelikle şarap haricinde tütün, yerli çay, et, kalaç vs. gibi birçok şey sakatlar aracılığıyla hapishaneye girerdi. Şarabı sakatlar yoluyla sokmaya çalışan olmazdı zaten, bununla beraber, arada bir onların da nasiplendiği olurdu. Osip, birkaç yıl boyunca bana her gün yalnızca bir parça et kızartması verdi. Artık bu etin nasıl kızartıldığını da Tanrı bilir. Asıl ilginç olanı, bu birkaç yıl içinde Osip'le hemen hemen bir kere bile şöyle uzunca bir sohbetimiz olmayışıydı. Çok defa onunla konuşmaya başlardım, fakat Osip konuşmayı devam ettirmeyi beceremezdi: Ya birden sırıtıverir ya da yalnızca bir *evet* veya *hayır*'la geçiştirirdi. İnsanın bu yedi yaşındaki çocuk Herkül'ü garip bulmaması elde değildi.

Osip'ten başka, bir de Suşilov bana yardım ediyordu. Onu ne çağırmış, ne de aramıştım. Basbayağı kendisi beni bulup hizmetime girdi; hatta bunun ne zaman, nasıl olduğunu da hatırlayamıyorum. Hizmetimi görmeye çamaşırımı yıkamakla başlamıştı. Kışlanın arkasında büyük bir bulaşık çukuru kazılmıştı. İşte bu çukurun üstünde, beylik teknelerde mahpusların çamaşırı yıkanırdı. Suşilov bundan başka, gönlümü kazanmak için bin türlü işime koşardı: Çayımı kaynatır, istediğim bir şeyleri bulur, ceketimi onarıma götürür, ayda dört defa kunduramı cilalar, buna benzer birçok faydalı iş daha görürdü; bunları da büyük bir çabayla, telaşla, işi başından aşkın bir tavırla yapardı, kısacası hayatını benimkine uydurmuş, tüm işlerimi de üzerine almıştı. “Şu kadar gömleğiniz var, ceketiniz yırtılmış…” vs. yerine “*Bizde* şu kadar gömlek var, *ceketimiz* yırtıldı…” dediği çok olmuştu. Beni gözü gibi sakınır ve galiba bunu hayatının biricik ödevi sayardı. Hiçbir zanaat ya da mahpusların deyimiyle elişi sahibi değildi; ihtimal, yalnızca benden birkaç kapik kazanırdı. Hizmetlerini durumumun elverdiği ölçüde, yani oldukça az bir parayla ödememe rağmen, Suşilov hiç itiraz etmez, daima memnun kalırdı. Birinin hizmetinde olmadan yapamayanlardandı ve efendi olarak beni seçmesinin nedeni de benim diğerlerine kıyasla daha nazik, hizmetini takdirde daha adil olmamdı sanırım. Suşilov da hiçbir zaman zenginleşip vaziyetini düzeltemeyenler, geceleri beş gümüş kapik karşılığında maltada, soğuktan tir tir titreyerek “meydanları” bekleyip görevinde kusur ettikçe hatasını sırtıyla ödeyenler takımındandı. Bunlardan daha önce söz etmiştim. Böylelerinin temel karakteristiği her vakit, her yerde, hemen herkesin önünde kendilerini küçültmek ve genel işlerde ikinci bile değil, üçüncü derecede kalmaktır. Yaradılışları bunu gerektirirdi. Suşilov pek zavallı, sessiz, boynu bükük bir adamdı; hatta her zaman dayak yemiş gibi bir hali vardı ki, aramızda kimse ona el kaldırmazdı. Ondaki bu ezilip büzülme de yaradılışındandı. Nedense ona her zaman acırdım. Hatta bu duyguyu hissetmeden ona bakamazdım bile; ama bunun sebebini kendim de bilemezdim. Onunla da doğru dürüst konuşmak mümkün değildi; ağır bir iş saydığı konuşmayı bir türlü beceremezdi. Ancak birkaç kelimelik konuşmamızın sonunda ona bir görev verir ya da bir yere yollarsam, o zaman canlanıverirdi. Hatta hizmetime koşmaktan sevinç duyduğuna artık iyice kanaat getirmiştim. Ne uzun ne kısa, ne güzel ne çirkin, ne genç ne de ihtiyar, biraz çopur ve hafif sarışın bir adamdı. Hakkında

kesin bir tanım yapmak olanaksızdı. Yalnız tahminlerime göre, Sirotkin gibi arkadaşlarına bağlıydı, ama sırf acizliği ve itaatkârlığı yüzünden böyle olduğuna eminim. Mahpuslar bazen Suşilov'la alay ederlerdi. Hele onun, kafile Sibirya'ya gelirken yolda bir kırmızı mintanla bir gümüş ruble karşılığında başkasının yerine geçmesine pek takılırlardı. İşte Suşilov'un kendisini yok pahasına satması mahkûmların alay konusu olmasına yol açmıştı. Başkasının yerine geçmek, yerine geçilen kimsenin kimliğiyle birlikte yazgısını da almak demektir. Bu garip olduğu kadar gerçektir; bu düzen benim zamanımda bile Sibirya'ya sürülen mahpuslar arasında birtakım belli, gelenekleşmiş şartlar gözetilerek sürdürülürdü. Önceleri böyle bir şeyin yapılabileceğine bir türlü aklım yatmıyordu, ama sonunda, gördüklerim karşısında inanmak zorunda kaldım.

Bu iş şöyle olur: Örneğin Sibirya'ya bir mahkûm kafilesi gönderilir. Her türlüsü, ağır hapse, fabrikada çalışmaya ya da doğruca sürgüne mahkûm edilmişi bir aradadır. Yolda, mesela Perm eyaletine gelince, sürgünlerden biri başkasının yerine geçmek ister. Adam öldürmeden ya da başka ağır bir suçtan hüküm giymiş olan, diyelim ki Mihaylov'un, uzun yıllar sürgünde ömür çürütmek işine gelmiyor. Hem de açıkgöz, bu işte pişmiş, tecrübeli herifin biri diyelim; kafilede cezası daha hafif, şaşkın, kendi halinde bir mahkûmu gözüne kestirir: Böyle birinin cezasına, yani fabrika ya da kısa süreli sürgüne ve hatta süresi az olan ağır hapse bile çoktan razıdır. Nihayet Suşilov'u bulur. Bir soylunun uşağı olan Suşilov yalnızca sürgün cezasına çarptırılmıştır. Bin beş yüz verst yürümüştür, beş parasız olduğu bellidir –Suşilov gibilerinin cepleri hep tamtakırdır– bitkindir, verilen yiyeceklerle yarı aç yarı toktur, beylik elbisesinden başka bir şeyi yoktur, şunun bunun hizmetine yok pahasına koşmaktan bezmiştir. Mihaylov, Suşilov'la konuşmaya başlar, önce ahbap, sonra da arkadaş olurlar; sonunda, duraklardan birinde Mihaylov, Suşilov'a şarap sunar ve kendi yerine geçmesini teklif eder. "Ben de," der, "sürgüne gidiyorum, ama bildiğin sürgüne değil, şu 'ayrı bölüm'e. Gerçi o da sürgün, ama 'ayrı' olduğuna göre, herhalde orası daha iyi olacak." Petersburg'daki bazı büyük amirlerin bile bu ayrı bölüm hakkındaki bilgileri pek azdı. Bu ayrı ve özel bölüm, Sibirya'nın ıssız köşelerinden birinde, pek az mahkûmun (benim zamanımda yetmiş kişiydiler) gönderildiği bir yerdi; neresi olduğunu bilen yoktu. Sonradan Sibirya'da eskimiş, burayı iyi bilen bazı kimselerle karşılaşmıştım; onlar bile "ayrı bölüm" diye bir şeyin varlığını ilk defa benden duyuyorlardı. Ceza kanununda bunun üzerine ancak beş altı satır vardır: "Sibirya'da ağır hapse mahkûm olanlar için bir yer kuruluncaya kadar, filan hapishane nezdinde en önemli mahkûmlar için bir ayrı bölüm bulunacaktır." Bu bölümün mahpusları bile orada ne kadar zaman yatacaklarını bilmezlerdi. Kanunda da süre üzerine bir kayıt yoktu; "ağır hapse mahkûm olanlar için bir yer kuruluncaya kadar…" denmişti o kadar; bu da "sürgün boyunca" demekti. Şu halde Suşilov'un da, bütün kafilenin de, hatta bizzat oraya sürülen Mihaylov'un bile ayrı bölüm hakkında en ufak bilgisi olmaması doğaldı; belki çok ağır suçu yüzünden şimdiye kadar üç dört bin verst gibi uzun bir yol yürüyen Mihaylov, ayrı bölümün nasıl bir yer olacağını tahmin edebilirdi. Elbette ki, onu gönderdikleri yer öyle ahım şahım bir şey olmayacaktı. Oysa Suşilov yalnızca sürgüne gidiyordu, bundan daha iyi bir fırsat olur mu? "Sen benim yerime geçer misin Suşilov?" Zaten saf, iyi kalpli olan Suşilov bir de çakır keyiftir; ona yakınlık gösteren Mihaylov'a karşı şükran ve minnet duyduğundan bu teklifi geri çevirmez. Hem de kafile arkadaşlarından, bir mahkûmun bir başkasının yerine geçebileceğini işitmiştir; demek ki, bu teklifte olağanüstü bir şey yoktur. Anlaşırlar. Vicdansız Mihaylov da Suşilov'un aşırı saflığından yararlanarak bir kırmızı mintanla bir gümüş ruble karşılığında onun kimliğini sahiplenir ve bunları hemen tanıklar yanında adama teslim eder. Ertesi gün Suşilov artık sarhoş değildir, ama yine içirirler; hoş, zaten itiraz edecek hali yoktur: Gümüş rubleyi de, kırmızı mintanı da çoktan satıp parayı da

içkiye vermiştir. Razı değilse, parayı geri versin bakalım. Ama zavallı Suşilov koca gümüş rubleyi nereden bulup da versin? Hem anlaşmayı bozup, hem de parayı vermemeye kalkışsa, derhal çevreden tehditler yağmaya başlar. Verilen söz mutlaka tutulmalıdır; bundan dönüş yoktur. Ayaklarının altında çiğnerler. Bayıltıncaya kadar döver, hatta hiç uğraşmadan öldürürler; en azından müthiş bir korku ve dehşet verirler.

Aslında mahkûmlar topluluğu bu işte tek bir defa hoşgörülü davransa, bu birbirinin yerine geçme düzeni kökünden ortadan kalkardı. Mahkûmlar bunu kendi ortak davaları olarak benimsemeselerdi, verilmiş bir sözün tutulmaması, yahut parayı aldıktan sonra bir pazarlığın bozulması halinde kime şikâyet edilebilirdi? Neyse, sonunda Suşilov yalvarsa da para etmeyeceğini görür ve sessizce katlanmaya karar verir. Durumdan bütün kafile haberdar edilir: Gereken kimselere hediye verilip içki ziyafetleri ihmal edilmez. Doğaldır ki, böylelerine bilmem hangi cehennemin dibine gidenin Mihaylov veya Suşilov olması vız gelir; hele şarabı içip türlü ikram gördükten sonra onlara düşen tek şey susmaktır. Bundan sonra ilk durakta yapılan yoklamada “Mihaylov!” adı ünlendiğinde Suşilov “Benim!” diye karşılık verir, “Suşilov!” dendiğindeyse Mihaylov cevaplar ve yola devam ederler. Her şey olmuş bitmiştir; artık kimse bundan söz etmez. Tobolsk’ta mahkûmları sınıflara ayırırlar. “Mihaylov” sürgüne, “Suşilov” ise çifter çifter muhafızlar arasında ayrı bölüme yollanır. Bundan sonra da en ufak itiraza yer yoktur; hem de nasıl ispat edilebilir ki? Böyle bir dava kim bilir kaç yıl sürer? Sonunda ne çıkar peki? Ya tanıklar nerede? Olsa bile inkâr edeceklerdir. İşte böylece Suşilov bir gümüş rubleyle kırmızı mintan karşılığında “ayrı bölüm”e gider.

Mahpuslar Suşilov’la alay ederlerdi, ama (boş bulunup hafif bir cezayı ağırıyla değiştirmek suretiyle avlanan enayileri pek aşağılık gördükleri halde) bu yüzden değil de tüm bu zahmete yalnızca bir kırmızı mintanla bir gümüş ruble yüzünden katlandığı için. Çünkü kendi kimliğini başkasının almasına razı olanlar, bunu daima büyük bir para karşılığında yaparlardı. Hatta birkaç onluk alanlar da olurdu. Her şeye rağmen Suşilov o kadar sessiz, o kadar silik ve herkesçe öyle önemsiz sayılan bir adamdı ki, mahpuslar onunla alay etmekten pek zevk almazlardı.

Suşilov’la birkaç yıl gibi oldukça uzun bir zamanı birlikte geçirdik. Bana gitgide daha fazla bağlanmıştı; bunun farkında olmamam mümkün değildi, zira ben de ona çok alışmıştım. Ama bir gün – bu yüzden kendimi asla bağışlamayacağım– ondan istediğim bir hizmeti, üstelik karşılığında para almış olmasına rağmen yapmadığı için Suşilov’u azarladım; kızarak acı sözler söylemek kalpsizliğinde bulundum: “Parayı almaya gelince varsın, işe gelince yok.” dedim. Suşilov hiç karşılık vermeden işimi yapmaya koştu, ama o günden sonra birdenbire pek hüzünlü oluvermişti. İki gün böyle geçti. Ona söylediğim sözler yüzünden üzülebileceği hiç aklıma gelmiyordu. Bunu, Anton Vasilyev adında bir mahpusun küçük bir borç yüzünden onu sıkıştırmasına veriyordum. “Herhalde parası yok, benden istemeye de cesaret edemiyor.” diye düşünüyordum. Üçüncü gün ona, “Suşilov,” dedim, “galiba Anton Vasilyev için benden para isteyecektin. Al işte.” Ranzada oturuyordum, o da yanımda, ayaktaydı. Para vermeme, zor durumda olduğunu anlamama şaşırmıştı sanırım; ayrıca kendi düşüncesine göre, son zamanda benden fazlasıyla para aldığından daha vereceğimi hiç ummuyordu. İlkin uzattığım paraya, sonra bana baktı, birdenbire başını çevirdi, dışarı çıktı. Bu durum beni şaşkınlığa düşürdü. Peşinden gittim, onu koğuşların arkasında buldum. Hapishanenin duvarı yanında, yüzü duvara dönük duruyordu; duvara elini dayamış, yüzünü de tahtalara yapıştırmıştı. “Nen var Suşilov?” diye sordum. Yüzüme bakmadı, o anda neredeyse ağlayacağını sezip müthiş şaşırdım. Başka yana bakmaya çalışarak kısık sesle, “Aleksandr Petroviç siz… ben size… para için

sanıyorsunuz… ama ben… ben… eeh!” diye kekeledi. Hızla duvara döndü, ama alnı tahtaya çarptı… ve hıçkırarak ağlamaya başladı!.. Sürgünde, ilk kez ağlayan bir adam görüyordum. Suşilov’u güçlükle avutabildim; o günden sonra daha büyük bir çabayla bana hizmet etmeye, “beni gözetmeye” başladı, ama güçlükle sezilebilecek bazı hallerinden, söylediğim o acı sözleri hiçbir zaman bağışlamadığını anlamıştım. Bununla birlikte, başkaları onunla alay ederler, onu her fırsatta hırpalarlar, sırası gelince de iyice paylarlardı; Suşilov’sa onlara karşı hep iyi davranır, hiçbir zaman gücenmezdi. Ya, bir adamı uzun yıllar birlikte bulunduktan sonra bile anlamak çok güçtür!

İşte bunun içindir ki, ilk zamanlar etrafımı, sonraları olduğu gibi gerçek haliyle görememiştim. Yine bunun içindir ki, her şeyi doyulmaz bir dikkat ve merakla incelediğim halde, burnumun ucunu görememiştim. Doğal olarak, ilk zamanlar meşgul olduğum, beni etkileyen olaylar ancak belli başlı olanlardı; onlar da belki o sıradaki görüşlerim doğru olmadığından içimde umutsuzluk, keder uyandırıyorlardı. Buna benden biraz önce hapishaneye gelen mahpus A. ile karşılaşmamı örnek olarak göstereceğim. A. ile daha hapishaneye varmadan önce de karşılaşacağımı biliyordum. Bu adam sürgünde geçirdiğim ilk ve en çetin günlerimi bir kat daha güçleştirmiş, ıstıraplarımı büyük ölçüde artırmıştı. Ondan söz etmeden geçemeyeceğim.

Bu A. bir insanın ne dereceye kadar düşüp alçalabileceğinin, zahmet çekmeden ve pişmanlık duymadan bütün ahlak duygularını öldürebileceğinin en iğrenç örneğiydi. A. genç bir soyluydu; mevki komutanımız binbaşıya hapishanede olanı biteni jurnal etmesinden, binbaşının emir eri Fedka’yla arkadaşlığından daha önce söz etmiştim. Hikâyesi kısaca şöyleydi: Hiçbir okulu bitirmemiş, ahlaksızlığını, sefih hareketlerini hoş görmeyen ailesiyle arası açıldığı için Moskova’dan Petersburg’a gitmiş, buradaki pastanelerde, Meşçanskaya’lardaki[19] eğlence yerlerinde o ölçüde düşmüş ki, epeyce zeki olan bu çocuk, çılgınca, anlamsız bir işe kalkışarak alçakça bir jurnalciliğe karar vermiş, yani kolay yoldan para kazanarak adi, sefih hırslarını tatmin edebilmek için haksız yere on kişinin kanına girmiş. Ama mesele çabucak anlaşılmış: A.’yı yakalamışlar ve suçsuz kimselere iftira attığı için on yıllık cezayla Sibirya’ya, hapishanemize göndermişler. Henüz çok gençti, hayat onun için yeni başlıyor denebilirdi. Hayatındaki bu korkunç değişiklik onda bir mücadele, bir isyan duygusu uyandırmalıydı bence. Oysa A. yeni yazgısına hiç sıkılmadan, itiraz etmeden, miskince razı olmuştu; angaryadan ve pastanelerle üç Meşçanskaya sokağından ayrılışından başka hiçbir şeye kederlenmemişti. Hatta sürgün sıfatını, rezalet ve alçaklıklarını daha kolay başarabilmek için uygun bir araç saydı. “Mademki sürgün damgasını yemişsin, artık her türlü ahlaksızlığı yapabilirsin; artık ayıp falan kalmamıştır.” İşte A. tamamı tamamına böyle düşünürdü. Bu çirkef yaratığın varlığını daima tabiatın bir hatası saymışımdır. Ben korkunç katiller, ahlak düşkünleri, nam salmış caniler arasında epey zaman geçirdim, ama hiçbirinde A.’daki adiliğe, küstahlığa, hayasızlığa, tam bir alçaklığa rastlamadım. Aramızda daha önce sözünü ettiğim, soylulardan bir baba katili vardı; tavır ve hallerinden onun bile A.’dan daha insan olduğuna kanat getirmiştim. Hapishane hayatım boyunca A. benim gözümde dişleri, midesi olan, en kaba, en hayvanca zevklere doymak bilmez bir istekle bağlı bir et külçesiydi; bu zevklerini gidermek için kılı kıpırdamadan insan doğrayabilecek yaradılıştaydı, yeter ki, yaptığı örtbas edilsin, hiçbiri su yüzüne çıkmasın. Bütün bunları hiç büyütmeden söylüyorum; A.’yı avucumun içi gibi tanırım. Hiçbir vicdani ve ahlaki normu olmayan bir insanın bedensel zevklere ne kadar düşkün olabileceğinin canlı örneğiydi. Hele yüzünden hiç silinmeyen alaycı sırıtışından da nefret ederdim. Bu adam bir ucube, iç âlemi Quasimodo’nun yüzü kadar çirkin bir yaratıktı. Ama bütün bu kötü tarafları yanında, kurnaz, zeki, yakışıklı, hatta biraz okumuş, birçok alanlarda yetenek sahibiydi. Yok, yok; yangın, veba, kıtlık bile böyle bir adamın toplumda

bulunmasından daha iyidir! Daha önce de söylediğim gibi, bazı mahkûmlar hapishanede öylesine alçalmışlardı ki, ortalık casus ve ispiyoncu dolu olduğu halde, öbür mahpuslar buna hiç ses çıkarmazlardı. Tam tersine, A. ile herkes dosttu ve onunla çok iyi geçinirdi. Hele sarhoş binbaşımızın ondan hiç esirgemediği iltifatlar bütün mahpusların gözlerinde A.'nın önemini bir kat daha arttırmaktaydı. Aynı zamanda A., binbaşıyı iyi resim yaptığına inandırmıştı (mahpuslara da kendini Hassa Alayı teğmeni diye tanıtmıştı); binbaşı portresini yaptırmak için A.'yı evine çağırtmıştı. A. da orada efendisinin, dolayısıyla da tüm hapishane üzerinde büyük etkisi olan binbaşının emir eri Fedka'yla ahbap olmuştu.. Sarhoş zamanlarında binbaşı tarafından "casus, fitneci" diye küçük görülmesine rağmen, A. yine onun emriyle boyuna bizleri gözetleyip efendisine fitlerdi. Çok kez dayak ve küfür faslından sonra, binbaşı sandalyeye oturur, A.'ya portresini yapmaya devam etmesini emrederdi. Galiba binbaşımız A.'yı bir yerlerden adını duymuş olduğu Brüllov[20] kadar ünlü bir ressam sanıyordu; buna rağmen, kendisinde onu tokatlama hakkını görüyordu, çünkü "Brüllov'dan âlâ ressam olsan bile sen sürgün, ben de senin amirin olduğum sürece keyfim ne isterse onu yapabilirim." diye düşünürdü. Bundan başka, A.'ya çizmelerini çıkarttıran ve yatak odasındaki gece kullanılan birtakım kaplarını temizleten binbaşı, bu adamın büyük bir sanatkâr olduğu düşüncesinden uzun zaman vazgeçmemişti. Portre üzerindeki çalışmaysa uzadıkça uzuyor, aşağı yukarı bir yıldan beri sürüyordu. Sonunda binbaşı aldatıldığının farkına vardı. Resmin bitmek şöyle dursun, günden güne kendisinden tamamıyla farklı hale geldiğini görünce dehşetli kızdı, ressamı dövdü, ceza olarak da hapishanenin en kaba işlerine gönderdi. A. bu işe fena halde üzülmüş gibiydi; aylak geçen günlerden, binbaşının sofrasındaki artıklardan, dostu Fedka'dan ve binbaşının mutfağında geçirdikleri eğlenceli saatlerden ayrı düşmek ona epey koymuştu. Binbaşıyla A.'nın ilgisinin kesilmesiyle, artık A.'nın binbaşıya boyuna fitlediği M. de biraz rahat yüzü görebilecekti. Bu fitlemenin nedenine gelince: A.'nın hapishaneye gelişinden evvel M. çok yalnızmış. Mahpuslarla düşüp kalkmaktan kaçınır, onlara dehşet ve tiksintiyle bakarmış. Mahpuslar da ona aynı nefretle karşılık verirmiş. Genellikle M. gibi insanlar için hapishane hayatı pek fecidir. M., A.'nın hapishaneye geliş nedenini bilmiyormuş; A. ise, M.'nin içini kolayca okuduğundan adamı jurnalcilikle alakası olmadığına ve aslında onun suçuna yakın bir suçtan sürüldüğüne kolayca inandırmış. M. kendi ayarında bir arkadaş, bir yoldaş bulduğuna çok sevinmiş. Ona bütün kalbiyle bağlanıp sürgündeki ilk günlerinde A.'ya yoldaşlık etmiş, onu avutmuş, cebindeki son meteliği vermiş, yemeğini, en gerekli olan eşyalarını paylaşmış onunla. Ama A., M. asil ruhlu olduğu, her türlü adilik ve alçaklıktan tiksindiği, kısacası kendine benzemediği için ondan nefret etmiş, sonra da önceki konuşmaları sırasında M. ona hapishane ve binbaşı hakkında ne söylediyse, ilk fırsatta olduğu gibi binbaşıya yetiştirmiş. Bundan sonra binbaşı, M.'nin düşmanı kesilmiş, onu elinden geldiği kadar ezip hırpalamaya başlamış. Kale komutanının nüfuzu olmasaydı M. mutlak bir felakete kurban gidecekti. A. adiliği ortaya çıktıktan sonra, M.'nin karşısında hiçbir utanç duymadı. Tersine, karşılaştıkları zaman yüzüne alayla bakmaktan pek hoşlanırdı. Yapmaktan zevk aldığı bu hareketi M. birkaç kez bana göstermişti. Alçak kerata, bir gün bir mahpusla birlikte ve muhafızla anlaşarak kaçmıştı, ama bu kaçışı başka zaman anlatırım. A. ilk zamanlar, hikâyesini bilmediğimi sanarak bana da yaltaklanmaya başlamıştı. Yineliyorum: Sürgün hayatımın ilk günlerini benim için en çekilmez hale getiren oydu. İçine düştüğüm bu çirkeflik ve alçaklık beni korkutuyordu. Buradaki her şeyi, herkesi iğrenç ve aşağılık sanıyordum. Ama herkesi A. gibi sanmakla yanılmışım.

19 Meşçanskaya sokakları, Petersburg'da eğlence yerlerinin bulunduğu üç sokak.

20 Yaptığı portrelerle meşhur bir Rus ressamı.

Hapishanedeki ilk üç günümü müthiş can sıkıntısı içinde, kâh dolaşıp kâh ranzama uzanarak geçirdim; Akim Akimiç'in gösterdiği güvenilir bir mahpusa, bana verilen beylik bezden, her biri için birkaç metelik vererek gömlek diktirdim. Yine Akim Akimiç'in üstelemesiyle bir portatif döşek (keçeden, bezle kaplanmış, incecik bir döşekti), bir de yapağıyla doldurulmuş ve alışıncaya kadar epey güçlük çektiğim çok sert bir yastık aldım. Akim Akimiç bu eşyaları bulma işiyle epey uğraştı, hatta kendisi de işe karıştı; bana, mahpuslardan satın aldığım beylik kumaşla eski elbise kırpıntılarından kendi eliyle bir yorgan dikivermişti. Süresini doldurmuş beylik eşya mahpusun kendi malı olurdu; mahpuslar böyle eşyaları hiç vakit kaybetmeden, yine hapishane içinde okuturlardı. Ne kadar eski olursa olsun, her mala kendine göre makul bir fiyata bir alıcı bulunurdu. İlk zamanlarda bütün bunlara pek şaşmıştım. Zaten bu, halk tabakasıyla ilk temasım sayılırdı. Ben de birdenbire onlardan biri gibi, bayağı bir sürgün oluvermiştim. Onların geleneklerini, düşüncelerini, anlayışlarını kabullenmeye başlamıştım sanki, kendimi onlardan biri saymasam da en azından şeklen böyleydi. O derece şaşkınlık içindeydim ki, önceleri bildiğim, duyduğum şeylerden bile tamamıyla habersizmişim gibi geliyordu bana. Fakat gerçeğin etkisi bilinenlerden, duyulanlardan çok daha başka oluyor. Mesela, önceleri başkalarının sırtından çıkmış paçavraların da eşyadan sayılabileceğine ihtimal verir miydim? Oysa kendime bunlardan bir de yorgan diktirmiştim! Mahpusların elbiselerinde kullanılan kumaşın cinsini kestirmek oldukça zordu. İlk zamanlar askeriyenin kalın yün kumaşları gibi duruyor, ama biraz eskiyince adeta balık ağı haline geliyor, sonra da lime lime parçalanıyordu. Elbise bir yıl için verilirdi, ama bu kadar bile güç dayanırdı. Çünkü mahpus çalışıp ağır yükleri taşırken, elbiseyi bir hayli hırpalardı. Gene üç yıl için verilen gocuklar da bu süre içinde hem elbise, hem yorgan, hem de yatak vazifesini görürdü. Gerçi bunlar sağlam şeylerdi. Bununla birlikte, yine de üçüncü yılın, yani gocuğun giyilme süresinin sonuna doğru adi bezle yamalanmış gocuklar görülürdü. Çok eskimiş olanlar bile kırk gümüş kapiğe satılırdı. Daha iyi durumda olanlarsa altmış, yetmiş gümüş kapik ederdi ki, bu da sürgünde epey bir para sayılırdı.

Daha önce de söylediğim gibi, hapishanede paranın ayrı bir değeri, gücü vardı. Sürgünde biraz parası olan bir mahkûm, büsbütün parasız olanlardan on kere daha az sıkıntı çekerdi. Bizim yöneticilerin fikrine göreyse devlet mahkûmlara paraya hiç ihtiyaç duymayacakları ölçüde her şeyi sağlamıştır, para onların neyine gerektir? Oysa tekrar ediyorum, mahpuslar para kazanma imkânından mahrum olsaydı, hapishanede (her türlü ihtiyaçları devlet tarafından sağlandığı halde) ya çıldıracaklar ya sinekler gibi miskince ölüp gidecekler ya da yine görülmemiş derecede ağır birtakım suçlar işleyeceklerdi; bunu da kimisi can sıkıntısından, kimisi bir an önce idam edilerek yok olmak için ya da hiç olmazsa (hapishanedeki söyleyişle) "kaderini değiştirmek" maksadıyla yapacaktı. Mahpus, kan ter içinde kalıp çalışarak ya da hırsızlık, dolandırıcılık gibi türlü türlü hileli yollarla elde ettiği parayı hesapsızca, bir çocuk müsrifliğiyle harcarsa, bunu dışardan göründüğü gibi paranın değerini bilmediğinden yapmaz. Mahpus, parayı kudurmuş bir hırsla, hastalık ölçüsünde sever; eğlencelerde, içki âlemlerinde elindekini har vurup harman savurmasıysa sadece uğrunda parayı zerre kadar esirgemediği şeyleri, paradan bir derece üstün tutmasındandır. Peki, bir mahpus için paradan da kıymetli olan şey nedir? Hürriyet ya da hiç olmazsa onun hayalidir. Mahpuslar müthiş hayalci insanlardır. Bu konu üzerindeki bazı şeyleri sonra anlatırım, ama sırası gelmişken şunu söyleyeyim: İnanın, "Şu süremi doldurayım ondan sonra şunu, bunu yapacağım…" gibi sözleri büyük bir sükûnetle söyleyen *yirmi* yıla mahkûm pek çok sürgün gördüm. "Mahpus" kelimesi, her ne kadar artık o insanın kendi iradesiyle hareket edemeyeceği anlamına gelse de, iş para harcamaya geldiğinde mahpus *kendi*

iradesiyle hareket eder. Ne yüzüne vurulan damgalar, ne pranga, ne de dünyayla ilgisini kesen ve onu kafese tıkılmış bir hayvana döndüren hapishane duvarları, kendisine yasak edilmiş zevkleri tatmasına, şarap almasına, fırsat buldukça kadınlarla ilişkisine asla engel olamaz; her vakit olmasa bile, ara sıra yakın amirlerine, sakatlara, hatta çavuşa para yedirerek disiplinsiz davranışlarına göz yummalarını sağlayabilir, hatta bu yüzden üzerine bir de kabadayılık gelir. Bir mahpus için, arkadaşlarına *geçici bir süre* de olsa, olduğundan daha güçlü görünmek büyük bir zevktir: Eğlenirken, ortalığı altüst edip önüne geleni pataklamaya *muktedir* olduğunu gösteren taşkınlıklar yapar, her şeyin *avucunun içinde olduğuna*, yani cebinde parası olmayan başka bir mahpus arkadaşının yapmayı aklının ucundan bile geçirmeyeceği birçok şeyi kendisinin yapabileceğine inanır. Birçok mahpusun, içmedikleri zaman bile kabadayılık taslamaları, böbürlenmeleri, aslı olmasa da, kendilerini komik ve saf bir şekilde yüksek görmeleri belki de bundandır. Arada bir yaptıkları sefahat âlemlerinde kendine göre bir heyecan ve tehlike, hür hayata dair bir işaret, pek az da olsa bir özgürlük kokusu vardır. İnsan, özgürlüğü uğrunda neyini vermez ki? Boğazına ip geçirilmiş hangi milyoner bir soluk hava için milyonlarını feda etmez?

Bazen hapishane amirlerini şaşkınlığa düşüren şöyle olaylar meydana gelir: Birkaç yıl gayet uslu oturan, hatta diğerlerine örnek gösterilen, hal ve hareketleri yüzünden onbaşılığa seçilen mahpus, durup dururken şeytan dürtmüş gibi kafayı çekip ortalığı kasıp kavurur, amirlerine zehirli bir dille saygısızlık eder, belki de bir cinayet işleyiverir ya da tecavüze kalkışır. Bütün amirler şaşkınlık içindedirler tabii. Oysa tüm bunlar, ezilmiş, sindirilmiş bir insanın küçük görülmeye, şerefsizliğe karşı duyduğu nefretin dışavurumundan, acılar içindeki bir ruhun başkaldırısından başka bir şey değildir; hatta böyle bir insandan beklenebileceklerin en azıdır. Diri olarak gömülen, mezarda kendine gelince tabutun kapağını yumruklar, kurtulmaya çalışır; oysa biraz düşünebilse, bütün çabalarının boşa gideceğini kolayca anlar. Gel gelelim o durumda kimin kafası işleyebilir ki; bir çılgınlık anıdır bu. Burada bir noktaya daha dokunalım: Mahpusun benliğini korumak için gösterdiği her çaba suç sayılır; bu da ona mubah görülmüyorsa işlediği suçun ağır ya da hafif olmasının ne önemi olabilir? Eğleniyorsa, çılgıncasına eğlenir; bir kötülüğe niyetliyse, bunu çekinmeden cinayete kadar vardırır. Bir kere başladıktan sonra, artık tam anlamıyla kendini kapıp koyuvermiştir, onu tutmak imkânsızdır! En iyisi, işin bu aşamaya gelmemesini sağlamaktır. Her şeyi sakince halletmek gerekir.

Ama bunu nasıl başarmalı?

VI: Birinci Ay

Hapishaneye geldiğim sırada biraz param vardı; elimden alırlar kaygısıyla üzerimde pek az para bırakmıştım, ama her ihtimale karşı hapishanede yasaklanmamış biricik kitap olan İncil'in kapağı arasında bir kaç rublem saklıydı. Bu kitabı, içindeki parayla birlikte Tobolsk mahpusları hediye etmişlerdi; sürgünde onar yılı çoktan devirdikleri için sürgünün her türlü cefasını küçümseyen bu adamların her bahtsızı kendilerine kardeş sayma âdetleri vardı. Sibirya'da hemen her zaman böyle insanlara rastlanır: Hayatlarının tek amacı "bahtsızları" kardeşçe korumak, onlara çıkar gözetmeksizin, kendi çocuklarıymış gibi merhamet ve şefkat göstermektir. Bunlardan bir tanesiyle nasıl karşılaştığımı kısaca anlatmazsam olmaz. Hapishanemizin bulunduğu şehirde Nastasya İvanovna adında dul bir kadın vardı. Elbette hiçbirimizin onunla tanışıklığı yoktu. İşte bu kadının hayatta sanki sürgünlere yardım etmekten başka amacı yoktu; hele bizleri pek koruyup gözetirdi. Ya aile bireylerinden birinin başından böyle bir felaket geçmiş ya da en yakınlarından, onun için en değerli insanlardan biri bizimkilere benzer bir suç yüzünden mahkûm olmuştu galiba; bu yüzden kadın bizim için elinden geleni yapmaktan adeta mutluluk duyardı. Tabii, elinden pek fazla bir şey de gelmiyordu, çünkü kendisi de çok fakirdi. Bununla beraber, hapishane dışında bizi düşünen, bize bağlı olan bir dostumuz olması bize yetiyordu. Bizim için önemli birçok havadisi ondan öğrenmiştik. Hapishaneden çıkıp bir başka şehre giderken ona uğrama, kendisiyle tanışma fırsatı buldum. Varoşlarda, yakın akrabalarının evinde oturuyordu. Ne ihtiyar, ne de gençti; güzel sayılmamakla beraber, çirkin de denemezdi. Hatta zeki ya da okumuş olup olmadığı da anlaşılmıyordu. Ancak her hal ve hareketinden sonsuz bir iyilikseverlik, karşısındakini hoşnut etme, avutma, sevindirme isteği sezilmekteydi. Bütün bunlar sakin, iyilik dolu bakışlarında görülüyordu. Evinde, o zamanki hapishane arkadaşlarımdan biriyle bir akşam geçirdik. Kadıncağız gözümüzün içine bakıyor, biz güldükçe gülüyor, her söylediğimize katılıyordu; nesi varsa ikram etti. Sofrayı çay, yiyecekler ve birtakım tatlılarla donattı; cebinde binlerce rublesi olsaydı, sırf bu parayla bize ve hapishanedeki arkadaşlarımıza yardım edebileceğinden dolayı sevineceğine şüphe yoktu. Vedalaşırken bize birer tabaka verdi. Bu tabakaları mukavvadan kendisi yapmıştı (nasıl yaptığını Tanrı bilir); kutuların üzerini ilkokul aritmetik kitaplarının kaplarındaki renkli kâğıtlarla kaplamıştı (belki de bu kaplama işi için bir aritmetik kitabına kıymıştı). Tabakaların kenarları süs olarak, muhtemelen dışarıdan özel olarak aldığı yaldızlı, ince bir şeritle çevrilmişti. Hediyelerini verirken özür diliyormuş gibi sıkılgan bir tavırla, "Sigara içiyorsunuz, belki işinize yarar…" dedi. Duyduğuma, okuduğuma göre, başkasına karşı çok büyük bir sevgi duymak, aynı oranda bencilliğe delaletmiş. Ama bu davranışın neresinde bencillik olduğunu bir türlü göremedim doğrusu.

Hapishaneye geldiğim zaman fazla param yoktu, ama daha nefes almaya vakit bırakmadan bana başvuranlara para vermiştim; dahası, kendilerini tanımadığımı, beni aldattıklarını sanarak ikinci, üçüncü hatta beşinci defa gelenleri de boş çevirmemiştim; onlara içten gücenmek yahut kırılmak elimden gelmemişti. Yalnız şunu açıkça söyleyeyim ki, budalaca kurnazlıklarıyla beni aptal, avanak yerine koyup beşinci kez para çektikten sonra, bir de alay etmeleri doğrusu gücüme gitmişti. Mutlaka yalan ve kurnazlıklarıyla beni kafese koydukları kanısındaydılar; oysa eminim ki, para vermeyip onları kovsaydım, beni daha çok sayacaklardı. Ama ne kadar kızsam da istediklerini vermemek elimden gelmedi. Kızmamın sebebi de, onlara karşı takınmayı önceden tasarladığım sert, ciddi tavra bütünüyle aykırı davranmamdı. Bu çevrenin benim için yepyeni olduğunu sezip anlıyordum, ama daha

uzun yıllar bu koyu karanlığa nasıl katlanacağımı bir türlü aklım almıyordu. Kendimi alıştırmam gerekliydi. Şüphesiz, her şeyden önce her davranışımın sağduyumla vicdanımın emrettiği şekilde olması kararını vermiştim. Lakin bütün bunların sözde kalacağını, ileride birçok umulmadık olay karşısında bu düşüncelerimin bir değer taşımayacağını da pekâlâ biliyordum.

Bunun içindir ki, her ne kadar Akim Akimiç'in direnmesi üzerine koğuşta yerleşme işleriyle biraz oyalanıyorsam da, zehirli, bana işkence eden bir keder gitgide içimi kaplıyordu. Bazı günler koğuşumuzun merdiveni başında oturup işten dönen ve hapishane avlusuyla mutfak arasında ağır ağır gidip gelen mahpusları seyrederken, "Ölü bir ev!" diye düşünürdüm. Mahpuslara dikkatle bakar, yüzlerini, hareketlerini inceleyerek, nasıl insanlar olduklarını, tabiatlarını anlamaya çalışırdım. Onlarsa önümden, kimi kaşları çatık, kimi aşırı ölçüde neşeli (bu iki tip burada en çok rastlanan, neredeyse hapishanenin karakteristiği olan tiplerdi), kimi de ya kavga ederek ya da yalnızca aralarında konuşarak geçip gidiyorlardı; bazıları tek başına, dalgın, yavaş ve ölçülü adımlarla, bazıları yorgun, bezgin bir tavırla dolaşıyor; bir kısmı da (burada bile!) etrafı küçümsediklerini belirten bir böbürlenmeyle, şapkalarını yana yatırmış, gocuklarını omuzlarına atmış, küstah, alaycı gülümsemelerle volta atıyorlardı. "İşte bundan sonra ister istemez, içerisinde bulunacağım çevre…" diye düşünüyordum. Buradakiler hakkında Akim Akimiç'ten bilgi edinmeye çalıştım, yalnızlıktan kurtulmak için daima Akim Akimiç'i çay içmeye çağırırdım. Söz arasında şunu da söyleyeyim ki, çay ilk zamanlar, aşağı yukarı biricik gıdamdı. Akim Akimiç çay ikramımı hiç reddetmiyor, M.'nin bana kullanmak üzere verdiği acayip biçimli, küçük teneke semaverde çay kaynattıktan sonra, daima bir bardak içiyor (onda bardak da vardı) teşekkürlerini bildirdikten sonra da yorganı dikmeye devam ediyordu. Ondan, öğrenmek istediğim bilgiyi alabilmek neredeyse imkânsızdı; hatta mahpusların karakterleriyle neden bu kadar ilgilendiğimi de anlayamıyor, sözlerimi sadece, aklımdan hiç çıkmayan, kurnazca gülümseyişiyle dinlemekten başka bir şey yapmıyordu. Kendi kendime, "Hayır, bu iş sorup soruşturmakla olmayacak. Kendim faaliyete geçmeliyim." diye bir karar verdim.

Dördüncü gün, tıpkı ayak demirlerimi değiştirmeye gittiğim günkü gibi, mahpuslar sabah erkenden hapishanenin kapısında, tam nizamiyenin önünde iki sıra olarak dizilmişlerdi. Önlerine ve arkalarına, tüfekleri dolu, süngüleri takılı iki sıra asker dizilmişti. Asker, kaçan mahpusa ateş edebilir, ama bir zorunluluk olmadan silahını kullanırsa sorumlu tutulur; ayrıca mahpusların isyanı halinde de serbestçe ateş etme yetkisi vardır. Zaten kim açıktan açığa kaçmaya kalkışabilir? Sonunda istihkam subayıyla kılavuz, istihkam çavuşları ve erleri, yapılan işleri gösteren komiserler geldi: Yoklama yapıldı, ilkin dikimevine giden grup yola çıkıyordu, istihkam amirleri onlara karışmıyorlardı. Bu mahpuslar, doğrudan doğruya hapishane için çalışıyor, mahpusların giyim eşyasını dikiyorlardı. Bunları atölyelerde çalışanlar ve kaba işlerde kullanılanlar takip ediyordu. Ben de yirmi kişilik bir kafile içindeydim. Kalenin arkasındaki donmuş nehir üzerinde, hapishanenin iki sandalı vardı, bir işe yaramadıklarından tahtaları ziyan olmasın diye söküleceklerdi. Bununla beraber, bu hurdanın da hiç değeri yoktu sanırım. Çünkü her yan ormanlık olduğundan, şehirde odun çok ucuza satılırdı. Oraya gönderilmemizdeki asıl amaç, mahpusların ellerinin boş kalmamasıydı. Mahpuslar da bunun pekâlâ farkındaydılar ve bu gibi işlerde daima pek isteksiz, pek gayretsiz çalışırlardı. Ama ele aldıkları iş önemli ve yararlıysa, onlara sorumluluğu olan bir görev olarak verilmişse, o zaman iş değişirdi. Hepsi canlanır, bundan hiçbir çıkarları olmadığı halde daha çabuk, daha iyi çalışarak işi bir an önce bitirmeye gayret ederlerdi. Şimdi olduğu gibi, yalnızca âdet yerini bulsun diye verilen işler benimsenmez, saat on birde çalan paydos trampetine kadar herkes işiyle uğraşır görünürdü. Oldukça sıcak ve sisli bir gündü; neredeyse karlar eriyecekti. Kafilemiz kalenin arkasındaki kıyıya yollandı;

elbisemizin altında görünmeyen zincirler hafifçe şangırdıyor, her attığımız adımla keskin, tiz bir madeni ses çıkarıyordu. İki üç kişi ayrılarak, gereken aleti almak üzere depoya gitti. Grubun ortalarında ilerlerken biraz canlılık gelmişti üzerime: Yapacağım işin ne olduğunu bir an önce görüp anlamak istiyordum. Ağır kürek cezası denilen şey neydi acaba? Sonra ben de hayatımda ilk defa olarak böyle bir işte nasıl çalışacaktım?

Her şeyi en ufak ayrıntılarına kadar hatırlıyorum. Yolda sakallı bir yerliyle karşılaştık; adam durdu, elini cebine soktu. Kafilemizden hemen bir mahpus fırladı, şapkasını çıkardı ve adamın uzattığı beş kapik sadakayı alıp çabucak yine kafileye karıştı. Adam da istavroz çıkarıp yoluna devam etti. Bu beş kapikle aynı sabah kalaç alındı ve kafile arasında eşit olarak paylaşıldı.

Bu mahpus grubunda da bir kısım her vakit olduğu gibi somurtkan, sessiz, bir kısım da kayıtsız ve bezgindi. Geri kalanlar ise aralarında gevezeliğe dalmışlardı. Bir tanesi, nedense bir şeye sevinmiş gibi neşeliydi. Yolda şarkı söylüyor, neredeyse oynayacak gibi haller alıyor; her adımda bir sıçrayarak demirlerini şangırdatıyordu. Bu, hapishaneye ilk geldiğim sabah yıkanırken, Kağan kuşu olduğunu iddia eden mahpusa takılmış olan tıknaz mahkûmdu. Neşeli delikanlımızın adı Skuratov'du. Birden oynak bir şarkı tutturuverdi; aklımda yalnız nakaratı kalmış:

Bensiz evlendirdiler beni,

Bense değirmendeydim.

Bir balalayka eksikti.

Skuratov'un taşkın neşesi kafilemizin bazı mahpusları arasında derhal kızgınlık uyandırdı; hani neredeyse bunu, kendilerine bir hakaret sayacaklardı. Biri durup dururken:

— Yine başladı ulumaya! diye söylendi.

Asık suratlılardan bir başkası da Ukrayna şivesiyle:

— Aah, ah… bizim Tulalı[21] eşek de bu havadan ölmüştü, dedi.

21 Tula: Orta Rusya'da bir eyaletti. Ukraynalılar Orta Rusyalılardan hiç hoşlanmazlar. Tulalı sözü hakaret olarak söylenmiştir.

Skuratov, lafın altında kalmadı:

— Tulalıysa ne olmuş sanki, a Poltavalı "galuşki"[22] oburu.

22 Ukraynalıların ulusal yemeği; bir nevi mantı.

— Sen onu da bulamıyordun ya! Lahana çorbasına çarığını banarsın ancak!

Birisi atıldı:

— Şimdi de şeytanın çektiği fındık fıstık ziyafetlerinden başını kaldıramıyor.

Skuratov:

— Doğru ya, ben pek nazlıyımdır kardeşler, dedi.

Sonra nazlı olduğuna esefleniyormuş gibi hafifçe iç geçirdi ve aramızdan belli bir mahpusa dönmeden devam etti:

— Ta küçüklüğümden beri, hep kuru erik ve francalayla beslenmişimdir ben. Öz kardeşlerimin Moskova'da kendi dükkânları var; müşteriye rüzgârı bile satarlar. En zengin tüccarlardandırlar.

— Sen ne satıyordun?

— Her şeyi, bazen kendi uydurduklarımı. İşte ilk iki yüzü de o vakit almıştım…

Meraklılardan biri, böyle bir parayı duyunca neredeyse titreyerek atıldı:

— Ruble mi?

— Yok kardeş, ne rublesi, iki yüz sopa. Ah Luka, ah Luka!

Ufak tefek, ince yapılı, sivri burunlu mahpus isteksiz isteksiz mırıldandı:

— Herkes için Luka'yım, ama senin için Luka Kuzmiç.

— Peki, Luka Kuzmiç diyelim, Tanrı'nın cezası.

— Kimine de Luka Kuzmiç'im, ama sen bana amca de.

— Ee, şeytan alsın seni de, amcalığını da! Tam da hoş bir şey anlatmak üzereydim. İşte böyle kardeşler, bundan sonra Moskova'da çok kalamadım. Bir gün on beş kırbacı indirip defleyiverdiler. Ben de…

Hikâyeyi dikkatli dikkatli dinleyen bir mahpus sözünü kesti:

— Ama neden def ettiklerini söylemedin ki…

— Bırak şimdi lafazanlığı birader, neyse kardeşler sonuçta Moskova'da cebimizi dolduramadık. Oysa zengin olmayı çok, ama öyle çok istiyordum ki… Buna ne kadar can attığımı sözle anlatamam doğrusu.

Çoğu güldü. Herhalde Skuratov, hapishanenin asık suratlıları neşelendirmeyi kendine görev edinmiş ve yalnızca küfürle karşılık gören gönüllü şaklabanlarındandı. Pek kendine özgü bir tipti; belki daha sonra ondan ayrıca söz ederim.

Luka Kuzmiç:

— Canım, sen şimdi bile ağırlığınca altın edersin, dedi. Şu üstündeki yüz rublelik elbise bile yeter.

Oysa Skuratov'un sırtında delik deşik, her tarafı yama içinde, eski bir gocuk vardı. Delikanlı kayıtsız, ama dikkatli bir bakışla onu yukarıdan aşağı süzdü ve karşılık olarak:

— Asıl kafaya bakmalı kardeş, kafaya! dedi. Moskova'dan ayrılırken de biricik avuntum buydu: Hiç olmazsa şu kafam benimle birlikteydi. Elveda sana Moskova, hamamlarına da, temiz havana da karnım tok, pestilimi çıkardılar be! Hem gocuğumdan sana ne iki gözüm, ne bakıyorsun…

— Yok, kafana mı bakalım yani?

Luka yine söze karıştı:

— Kafası da kendisinin değil ki birader. Tümenden kafileye geçerken, birisi bu dilenciye Tanrı rızası için verdi.

— Demek böyle sanatın da vardı Skuratov, ha?

Suratı asık mahpus:

— Yok canım! Onun körlere kılavuzluk ederken meteliklerini yürütmekten başka işi yoktur, diye seslendi.

Skuratov bu alaylara kulak asmadan devam etti:

— Kundura yapmayı denedim. Ama ancak bir çift yapabildim.

— Alan oldu mu?

— Oldu. Tanrı'dan korkmayan, anasını babasını saymayan birini Tanrı cezalandırdı; kunduraları o satın aldı.

Skuratov'un çevresindekiler gülmekten katılıyorlardı. Skuratov istifini bozmadan devam etti:

— Bir defa da burada çalıştım. Teğmen Stepan Fyodoroviç Pomortsev'e çizme yaptım.

— Nasıl, memnun oldu mu bari?

— Olmadı kardeşler, olmadı. Araba dolusu küfür savurdu. Üstelik de arkama bir tekme yapıştırdı. Pek kızmıştı. Ah, domuz kader bana ne oyunlar oynadı!

Skuratov birdenbire:

"Hele az bekle sen,

Akulina'nın kocası fırlayacak dışarı…"

diye bir şarkı tutturdu ve tempoyla ayaklarını vurarak sıçramaya başladı. Yanımda yürüyen Ukraynalı, onu öfke ve küçümseme dolu bir bakışla süzerek:

— Amma da kepaze herif be! diye mırıldandı.

Başka bir mahpus, itiraz kabul etmez biçimde, ciddi bir sesle kestirip attı:

— Faydasız bir adam!

Daha ilk günden Skuratov'a ve genellikle tüm neşeli mahpuslara herkesin kızdığını fark etmiştim, ama neden böyle yaptıklarını, hatta biraz da küçümsediklerini bir türlü anlayamıyordum. Ukraynalının ve ötekilerinin bu öfkesini kişisel bir husumete yormuştum. Ama bunun nedeni kişisel değildi, kızdıkları şey, yapmacık da olsa bütün sürgünlerin karakteristiği haline gelmiş ve neredeyse müşkülpesentliğe varan ukalalığının Skuratov'da bulunmaması, yani dedikleri gibi, "faydasız" bir adam olmasıydı. Ne var ki, her neşeli olana, Skuratov ve benzerlerine kızdıkları gibi kızmıyorlardı. Adamına göre davranıyorlardı. Yumuşak, uysal tabiatlı kimseler derhal hakarete uğruyordu. Buna pek şaşmıştım. Ama neşeliler arasında laf altında kalmayan, karşılık vermesini bilenler, sevilenler vardı; böylelerine saygı duyuluyordu. Aynı mahpus grubunda böyle dişli, bununla beraber gayet neşeli ve çok sevimli –bu meziyetlerini sonradan öğrendim– bir adam vardı; oldukça güzel ve zeki olan yüzünde kocaman bir et beni vardı. Vaktiyle kazmacı olarak çalıştığı için "Kazmacı" diye çağrılırdı, şimdi de ayrı bölümde bulunuyordu. Ondan ayrıca söz edeceğim.

Ama bütün "ciddiler" de şu neşeye kızan Ukraynalı kadar aşırı gitmezdi. Hapishanede herkesten üstün olmaya özenen, her işi bildiklerine, hazır cevap, kişilik sahibi, zeki olduklarına inanan birkaç kişi vardı. Aralarında gerçekten akıllı, kişilik sahibi olanları da çoktu ve bunlar öbürlerinden üstün durumda bulunduklarından, arkadaşlarını bir tür manevi baskı altında bulundururdu. Çok defa bu gibiler de birbirine düşmanlardı, birbirlerini hiç çekemezlerdi. Öbür mahpuslara karşı vakarlı, hatta hoşgörülü bir tavırları vardı ve asla gereksiz yere kavga çıkarmazlardı; amirlerin gözüne girdiklerinden iş sırasında çalışan değil de yönetenmiş gibi davranır, şarkı söylemek gibi önemsiz kusurlara değer vermez, buna tenezzül etmezlerdi. Sürgün hayatı boyunca bana karşı hepsi olağanüstü nazikti; gene de pek fazla konuşmamıştık, bunu da sanki büyüklüklerini göstermek için yaparlardı. Daha sonra onlardan da daha geniş olarak söz edeceğim.

Nehir kıyısına gelmiştik. Aşağıda, donmuş nehirde, üzerinde çalışacağımız sandal duruyordu. Nehrin karşı tarafında uzaklara doğru mavileşen bozkır uzanıyordu; iç karartıcı, ıssız bir görünüşü vardı. Herkesin hemen işe sarılmasını bekliyordum, oysa kimsenin umurunda bile değildi. Bir kısmı kıyıda, şurada burada kalmış tahtaların üzerine oturuverdiler; hemen hemen hepsi çizmelerinden çarşıda yaprak halinde, funtu üç kapiğe satılan yerli tütünle dolu keselerini ve kısa, söğüt ağacından

kendi yaptıkları, ufak, tahta çubuklarını çıkardılar. Çubuklar yakıldı, muhafız askerler de bizi çepeçevre sarıp bezgin bir tavırla beklemeye başladılar.

Aramızdan biri kendi kendine:

— Şu sandalı da kırmak kimin aklına geldi ki? dedi. Tahta mı lazım oldu acaba?

Başka bir mahpus:

— Bize sormaya gerek görmeyen birinin kafasından çıkmış besbelli, diye mırıldandı.

Birincisi arkadaşının cevabının farkına varmayarak bir süre sustu, sonra karlar içinde birbirinin arkasından yürüyen bir sürü köylüyü göstererek sordu:

— Bu mujikler de nereye gidip duruyorlar?

Hepsi tembel tembel o yana baktılar ve can sıkıntısından mujiklere takılmaya başladılar. En arkadakinin yürüyüşü pek gülünçtü. Kollarını açarak, köylülerin giydikleri uzun, sivri şapkasının ağırlığından başı yana sarkmış yürüyordu. Bembeyaz kar üzerinde bütün vücudu açıkça görünmekteydi. Mahpuslardan biri köylü şivesini taklit ederek:

— Petroviç kardeş de amma süslenmiş ha! dedi.

İşin şaşırtıcı yanı, mahpusların yarısı köylü olduğu halde, köylülere tepeden bakmalarıydı.

— Çocuklar, arkadakinin yürüyüşüne bakın, turp ekiyormuş gibi yürüyor.

— Zengin yürüyüşü o, cepleri para dolu demek ki.

Hepsi tembel tembel, sanki laf olsun diye güldüler. O aralık oynak, neşeli kalaççı kadın geldi.

Yolda rastladığımız adamın beş kapiklik sadakasıyla kalaç alındı ve oradakiler arasında eşit olarak paylaşıldı.

Hapishanede kalaç ticareti yapan genç mahpus, yirmi tane kadar aldı ve kadından yirmi kalaçta iki yerine üç kalaç komisyon koparmak için çekişmeye başladı. Fakat kalaççı kadın razı olmuyordu.

— Ondan da vermeyecek misin bize bakalım?

— Hangisinden?

— Farelerin yiyemedikleri şeyden…

Kadın cırtlak bir sesle:

— Hay Tanrı cezanı versin senin herif!.. diye haykırdı ve güldü.

O sırada işleri gözeten komiserle değnekli çavuş geldi.

— Hey, ne oturuyorsunuz be! Hadi iş başına!

“Yönetici” mahpuslardan biri oturduğu yerden ağır ağır kalktı.

— Ama bu bize verdiğiniz iş değil ki İvan Matveyeviç, dedi.

— Demin iş paylaşılırken neden itiraz etmediniz? Hem de sandal parçalamanın nesi var, bu da bir iş.

Zorla kalktılar ve ayaklarını sürüye sürüye aşağıya, nehre indiler. Grup içinden sözde de olsa birkaç “amir” çıktı. Sandalı dikkatle sökmeliymiş, tahtaları, özellikle de sandalın dibine tahta çivilerle enlemesine tutturulmuş kirişleri olabildiğince hırpalamadan çıkarmalıymış; uzun ve sıkıcı bir iş yani.

— Her şeyden evvel şu kirişi çekmeli. Davranın bakalım çocuklar!

Bunu söyleyen amir ya da işi gözetenlerden değil, sadece bir işçi, sessiz, kendi halinde bir delikanlıydı; eğilerek kalın bir kirişe iki eliyle sarıldı ve yardımcı bekledi. Fakat yardım eden çıkmadı. Birisi dişlerinin arasından homurdandı:

— Sen onu zor kaldırırsın zıpçıktı! Ayı deden de gelse, o koca alamet yerinden kalkmaz.

Şaşırmış olan “zıpçıktı” kirişi bırakarak doğruldu:

— Peki neresinden başlayalım kardeşler? Ben bilmem öyleyse…

— Sana fazla mesai yazılacak değil ya… Ne diye öne atlıyorsun?

— Üç tavuğa yem veremez, herkese önayak olmaya kalkıyor. Zevzek sen de!

Öteki şaşkın şaşkın açıklamaya çalıştı:

— Ama çocuklar, ben bir şey yapmadım ki, sadece…

Sonunda işe nasıl başlayacaklarını bir türlü kestiremeyen bu yirmi kişilik yığına şaşkınlıkla bakan komiser, bir kere daha bağırdı:

— Ee, ne mostralık heriflersiniz be! Hepinizi tenekeye bastırıp kışa salamura yapmalı. Haydi başlayın! Çabuk olun!

— Çabuktan daha çabuk yapılabilir mi İvan Matveyeviç…

— Sen ne ötüyorsun! Senin zaten bir şey yaptığın yok! Hey Savelyev! Çenesi düşük Petroviç! Sana söylüyorum, havyar kesmesene. Bak, hâlâ duruyor.

— Tek başıma ne yapabilirim ben?..

— Bize esaslı bir görev verin İvan Matveyeviç, ne olur.

— Bundan başka iş yok dedik ya. Sandalı söker, sonra dönersiniz. Haydi başlayın!

İsteksizce, beceriksizce de olsa nihayet işe başladılar. Bu sağlıklı, güçlü kuvvetli adamların işe nasıl başlayacaklarını bilmediklerini görmek basbayağı sıkıntı veriyordu insana. En küçük kirişi sökmeye başlar başlamaz, kiriş, sonradan komisere anlatışlarına göre, “kendiliğinden” kırılıverdi; demek böyle yapılmayacaktı, işi ters tutmuşlardı. Aralarında yeniden, nasıl başlamalı, ne yapmalı diye, uzun boylu tartışmaya giriştiler. Elbette tartışma yavaş yavaş kavga haline dönüştü, işi daha da ileriye vardıracaklardı… Ama komiserin bağırıp gözdağı verircesine salladığı değnek ortalığı çabuk yatıştırdı. Yeniden başladılar, lakin bu sefer de bir başka kiriş kırıldı. Balta ve öteki bazı araçların noksan olduğu anlaşıldı. Derhal bir muhafızla iki mahpusu kaleye, araç gereç almaya gönderdiler. Onlar gidedursun, kalanlar da yere çömelip yine çubuklarını tüttürmeye başladılar. Komiser, hırsla yere tükürüp öfkeyle homurdandı:

— Sizin yapacağınız işten hayır gelmez! Ne biçim insanlarsınız, bilmem ki!

Elini salladı ve değneğini sallaya sallaya kaleye döndü.

Bir saat sonra kılavuz geldi. Sakince mahpusları dinledikten sonra, kırmadan dört kiriş daha çıkarıp sandalın gövdesini sökmelerini, ancak ondan sonra dönebileceklerini söyledi. Bu epey kallavi bir işti, ama öyle bir giriştiler, öyle canla başla çalışmaya başladılar ki… Tembelliklerinden, şaşkınlıklarından eser kalmamıştı! Baltanın çıkardığından başka ses duyulmuyordu; bir yandan tahta çiviler sökülürken, öte yandan öbür mahpuslar kirişlerin altına kalın sırıkları kaldıraç gibi sokarak, kirişleri çabuk çabuk, ustalıkla söküyorlardı. Hem de asıl hayretimi uyandıran şey, kirişler sapasağlam, en ufak sakatı olmadan çıkarılıyordu. Ortalık arı kovanına dönmüştü. Herkes

ciddileşmişti. Ne fazla konuşuluyor, ne de kavga ediliyordu; hepsi söyleyeceğini, yapacağını, nerede duracağını çok iyi biliyordu. İş, paydos trampetinin çalmasından tam yarım saat önce bitti; kazandıkları topu topu yarım saat olmasına rağmen yorgun mahpuslar eve pek memnun döndüler. Yalnız bana karşı davranışları hiç hoşuma gitmemişti: İş sırasında nereye, kimin yanına yardıma koştumsa, hep gereksiz sayıldım, hep engellendim; her yerden beni tersleyerek uzaklaştırdılar.

Becerikli ve usta bir işçi karşısında ağzını açmaya korkan, hiçbir işe yaramayan en miskin mahpus bile, yanında durup çalışmasına engel oluyorum diye, kendinde bana bağırma hakkını görüyordu. Sonunda lafını esirgemezlerden biri, kaba bir tavırla bana: “Ne diye her yere burnunu sokuyorsun! Çekilsene be!” diye bağırdı. Öteki hemen ona katıldı:

— Nasıl? Aldın mı ağzının payını?

Bir üçüncüsü:

— Ortalığı karıştırıp duracağına bir maşrapa al da, gidip sadaka topla daha iyi, dedi. Burada sana göre iş yok.

Ayrı durmaya mecbur oldum. Oysa herkes çalışırken eli boş durmak ayıp geliyordu bana. Ama geriye çekilip sandalın öbür yanına geçince, mahpuslar derhal bağırmaya başladılar:

— Ne biçim işçi veriyorlar bize! Hiçbiri bir işe yaramıyor. Bunlarla nasıl çalışılır?

Bunu özellikle yaptıkları açıktı. Eski soylunun işe yaramazlığını göstermekten daha iyi neyle eğlenebilirlerdi?

İşte şimdi, önce de söylediğim gibi, hapishaneye ilk gelişimde bütün bu insanlarla nasıl anlaşılabileceği meselesine önem vermenin sebebi kolayca ortaya çıkıyor. Bugünkü işte olduğu gibi, daha birkaç kere aramızda anlaşmazlıklar çıkacağını sanıyordum. Lakin bütün bunları göze alarak hapishanedeki davranışım konusunda az çok hazırladığım planda değişiklik yapmamaya karar verdim. Niyetim, elimden geldiğince sade ve onlardan farkım yokmuş gibi durmaktı; onlara sokulmak için pek fazla gayret göstermeyecektim, ama onlar bana yakınlık gösterirlerse, karşılık vermezlik de etmeyecektim. Tehdit ve nefretlerine kulak asmayıp elimden geldiği kadar görmezlikten gelecektim. Belli başlı noktalarda onlardan ayrı kalacak, ama birtakım huylarını, geleneklerini benimsemeye çalışacaktım, kısacası tam bir arkadaşlık aramayacaktım. Bunu yaparsam, beni ilkönce onlar aşağı göreceklerdi. Onların fikrine göre (bunu daha sonraları anladım) onlara karşı her zaman soyluluğun gerektirdiği biçimde hareket etmeli, nazlanıp kırıtmalı, mahpuslardan tiksinmeli, her adımda burun kıvırmalı, işten kaçmalıydım. Soylu deyince akıllarına gelen buydu. Şüphesiz, bütün bu yaptıklarım için benimle hırgür çıkaracak, ama içlerinden bana karşı bir saygı da duyacaklardı. Ancak bu rol bana göre değildi, asla mahpus kafasındaki soylu tipine girememiştim; öte yandan kendi kendime, öğrenimimin ve düşünebilme yeteneğinim onlarınkine olan üstünlüğünü belirtmekte kesinlikle fedakârlık yapmamaya karar vermiştim. Eğer mahpuslara yaranmak için onlara yaltaklanmaya, her söylediklerine “amenna” demeye, senli benli olmaya, iltifatlarını kazanmak maksadıyla seviyelerine inmeye kalkışsaydım, bunu korkumdan ya da ürkekliğimden yaptığımı sanarak derhal beni aşağılayacaklardı. Tabii, A. bunun istisnasıydı: Çünkü o binbaşının evine girip çıkıyordu ve asıl mahkûmlar ondan korkuyordu. Öte yandan onlara karşı, Polonyalıların yaptığı gibi soğuk durup delinmez bir nezaket zırhına bürünmeyi de istemiyordum. Nazlanıp kırıtmadan onlarla birlikte çalışmak istediğim için beni küçümseyeceklerini de, sonradan hakkımdaki düşüncelerini değiştirmek zorunda kalacaklarını da biliyordum; bununla beraber, iş zamanında onlara yaltaklanmak istediğimi

sanıp beni hor görecekleri düşüncesi de son derece üzüyordu beni.

Akşam, öğleden sonraki işten hapishaneye yorgun dönünce, beni yine derin bir üzüntü sardı. “Önümde bunun gibi daha kaç bin gün var, kim bilir?” diye düşündüm, “Hep aynı, hep birbirine benzeyen günler!” Ortalık kararınca, tek başıma koğuş binasının arkasındaki duvar boyunca dolaşmaya başladım. Birdenbire bana doğru koşan Şarik’i[23] gördüm. “Şarik” hapishanemizin köpeğiydi, askeri bölüklerde ve topçu bataryalarında bulunan köpekler gibi bir köpekti. Çok eskiden beri hapishanedeydi, kimsenin malı değildi. Herkesi sahibi biliyor, mutfak artıklarıyla besleniyordu. Şarik, beyazla karışık siyah tüylü, irice, henüz pek yaşlı olmayan, zeki bakışlı, kuyruğu tüylü bir köpekti. Onu kimse sevip okşamaz, umursamazdı. Hapishaneye geldiğim ilk gün sırtını okşamış, elimle ekmek vermiştim. Severken uslu duruyor, yüzüme tatlı tatlı bakıyor ve memnuniyetini belirtmek için kuyruğunu sallıyordu. Şimdi de beni –yani birkaç yıldır onu okşamayı ilk defa akıl eden insanı– uzun zaman göremeyince mahpuslar arasında dolaşarak aramaya başlamıştı, koğuşun arkasında karşılaşınca hafifçe inleyerek bana doğru koştu. Birdenbire, bana ne oldu bilemiyorum, ama köpeğe sarılıp başını göğsüme bastırdım ve öpmeye başladım; Şarik ön ayaklarını omuzlarıma koymuş, yüzümü yalıyordu. “İşte kaderimin bana yolladığı dost!” diye düşündüm ve o günden sonra da bu ilk ve en ağır gelen acıklı dönemimde, her işten dönüşümde, koğuşa girmeden hemen koğuşun arkasına gitmeye başladım; orada, sevincinden önümde ince bir sesle inleyip boyuna zıplayan Şarik’in yanına çömelir, başını ellerimle sararak öper, öperdim. Bu anlarda bütün varlığımı hem tatlı, hem de azap veren tuhaf bir duygu kaplardı. Duyduğum bu acıdan adeta övündüğümü hâlâ unutmam; bütün dünyada beni seven, bana bağlı olan tek bir yaratığın sadık dostum Şarik olmasıyla övünürdüm.

23 Şarik: Topaç.

VII: Yeni Ahbaplıklar – Petrov

Zaman geçiyor, ben de yavaş yavaş alışıyordum. Artık yeni hayatımın her günkü olayları beni eskisi kadar şaşkınlığa düşürmüyordu. Olaylara, koşullara, çevremdeki insanlara alışıvermiştim. Bu hayata katlanmak belki mümkün değildi, ama bunu bir oldubitti sayıp boyun eğmek gerekti. Henüz çözemediğim birçok meseleyi bir yana bırakmıştım. Artık hapishanede kendimi kaybetmiş gibi dolaşmıyor, kederimi açığa vurmuyordum. Mahpusların vahşice bir merakla dolu bakışları, üzerimde eskisi kadar sık durmuyor, kasıtlı arsızlıklarıyla beni tedirgin etmeye kalkışmıyorlardı. Anlaşılan onların gözleri de bana alışmıştı ki, bu beni epey mutlu ediyordu doğrusu. Artık hapishanede kendi evimdeymişim gibi geziniyordum, ranzama ve asla alışamayacağımı sandığım birçok şeye alışmıştım. Haftada bir gün şaşırmadan, başımın yarısını tıraş ettirmeye gidiyordum. Her cumartesi, paydos saatinde bizi sırayla nizamiyeden çağırırlardı (tıraş olmayan, bu hareketinden sorumlu tutulurdu); orada taburlardan gelen berberler soğuk suyla sabunladıktan sonra, kör usturalarıyla başlarımızı öyle bir kazırlardı ki, bu işkenceyi hatırlayınca şimdi bile tüylerim diken diken oluyor. Ama kısa sürede bunun da çaresi bulunmuştu: Akim Akimiç bana bir kapik karşılığı herkesi kendi usturasıyla tıraş eden asker mahkûmlardan birini gösterdi. Hapishane berberlerinin eline düşmemek için mahkûmların çoğu onda tıraş olurdu, oysa hapishane milleti öyle hanım evladı da değildir hani. Bizim mahpus-berbere *binbaşı* diyorlardı, binbaşının hangi özelliğini çağrıştırdığından böyle dendiğini hiç bilmiyorum. Şimdi şu satırları yazarken, gözümün önüne geliyor bu adam: Uzun boylu, zayıf, sessiz, oldukça da aptal bir delikanlıydı; daima işiyle uğraşır, kayışla bilenmekten incelmiş usturasını sabahtan akşama kadar ha bire biler ve bu işe o kadar dalardı ki, hayatının biricik uğraşısı buydu herhalde. Gerçekten, usturası iyi bilendiğinde birisi tıraş olmaya gelirse müthiş seviniyordu: Suyu daima sıcak, eli hafifti; ustura elinde yağ gibi kayardı. Sanatıyla övündüğü, tıraş ücreti olan bir kapiği önemsemeden aldığı belliydi; paraya değil, sanata değer veriyor görünürdü. Bir gün binbaşıya hapishanedekileri fitleyen A.'nın hapishane berberimizden de söz edeceği tutmuş, konuşurken de farkından olmadan ondan *binbaşı* diye bahsedivermiş. Son derece öfkelenen, gücenen binbaşı, A.'nın adamakıllı canını yakmış. Bir yandan ağzından köpükler saçarak cezasını verirken, bir yandan da, "Binbaşının ne demek olduğunu biliyor musun alçak! Binbaşı ne demek, bundan haberin var mı? Hem adi sürgünün birine nasıl *binbaşı* dersin, hem de bunu yüzüme karşı söylemeye nasıl cüret edersin!.." diye bar bar bağırmış. Bu binbaşı gibi bir adamla ancak A. geçinebilirdi doğrusu.

Hapishaneye ayak bastığım günden beri, hürriyeti hayal etmeye başlamıştım. Sürgün hayatımın ne vakit biteceğini bin türlü şekilde hesap etmek en sevdiğim işti. Hatta başka hiçbir şey üzerinde düşünemiyordum neredeyse ve hürriyetinden bir süreliğine mahrum edilmiş herhangi birinin de böyle düşüneceğine emindim. Öteki sürgünlerin de benim durumumda olup olmadıklarını bilemem elbette, ama onların umutlarındaki farklılık beni daha ilk adımımda şaşkınlığa düşürmüştü. Hürriyetsiz bir mahpusun umutları, sıradan hayat süren bir adamınkilerden bambaşkadır. Hür bir adam, tabiidir ki, hayatının gidişindeki bir değişikliği, düşlerini gerçekleştirmeyi umut eder, ama o yaşarken, hareket ederken, günlük hayatın akışına kapılmışken düşünür bunları. Bir mahpus için iş öyle değildir. Burada da bir hayat –hapishane, sürgün hayatı– var diyelim; hangisi olursa olsun, ne kadar müddetle sürülmüş bulunursa bulunsun bütün sürgünler içgüdüyle, hayatının bu döneminin kesinlikle gelip geçici bir şey olduğuna inanır. Her sürgün burada *evinde olmadığını* her an hisseder, misafirliktedir sanki. Yirmi

yılı iki yıl gibi görür ve elli yaşında hapishaneden çıkarken otuz beş yaşındaki gibi dinç olacağını sanır. “Daha önümüzde koca bir ömür var!” diye düşünür ve bütün can sıkıcı kaygıları inatla kovar. Süresi belli olmaksızın özel bölüme gönderilenler bile bazen umutlanırlar; olur a, belki Petersburg’dan izin çıkar: “Nerçinsk madenlerine gönderilip süreleri belirlenir.” Eh, o vakit gel keyfim gel: Bir kere Nerçinsk’e kadar aşağı yukarı altı aylık bir yol vardır ve hapishanenin ters yönünde yürümek daha iyidir! Nerçinsk’te süreyi doldurduktan sonra da… Kimi ak saçlı ihtiyarlar bile bu hesabı yaparlardı!

Tobolsk hapishanesinde duvara zincirlenenleri görmüştüm. Bir tanesine baktım: Bir kulaç uzunluğundaki zincire bağlı oturuyor, yatağı da yanında. Bunları Sibirya’da işledikleri son derece ağır suçlardan dolayı böyle zincire vururlardı. Beş on yıl bu durumda kaldıkları olurdu. Çoğu haydutlardandı, aralarında adama benzeyen yalnız bir kişi görmüştüm. Vaktiyle Sibirya’da memurmuş. Yavaş yavaş, fısıltıyla konuşuyordu; tatlı bir gülümsemesi vardı. Bize yatakta zincirle rahat etmek için ne yapmak gerektiğini gösterdi. Bu da kim bilir ne malın gözüydü! Bunların hepsi gayet uslu dururlar, durumlarından memnun gibi görünürler, oysa hepsi bir an önce sürelerini doldurmak için can atar. Peki, bunu ne diye isterler dersiniz? Basık tavanlı, havasız, küflü odalarından kurtulup hapishanenin avlusunda gezinebilmek ve… ve’si yok, işte o kadar… Hapishaneden asla çıkamayacaklardır. Zincirden kurtulmuş olanların ölünceye kadar hapishanede, pranga altında kaldıklarını pekâlâ bilirler. Buna rağmen, zincir sürelerini bir an önce doldurmayı isterler. Zaten bu istekleri de olmasa ölmeden ya da çıldırmadan beş altı yıl zincirde dayanabilirler miydi? Kim dayanabilir ki?

Çalışmanın beni kurtaracağını, sağlığımı ve gücümü tazeleyeceğini hissediyordum. Sürekli tedirginlik, ayaklanmış sinirlerim, koğuşun boğucu havası beni büsbütün harap edebilirdi. “Ancak sık sık dışarıda, temiz havada bulunmak, her gün yorulmak, ağır şeyleri taşımaya alışmakla kendimi kurtarabilir, buradan sağlıklı, çevik, zinde ve ihtiyarlamadan çıkabilirim.” diye düşünüyordum. Yanılmadım da: İş ve hareketin bana çok faydası dokunmuştu. Arkadaşlarımdan birinin (soylulardandı) hapishanede mum gibi eriyişine dehşetle tanık olmuştum. Hapishaneye benimle beraber, henüz genç, gürbüz girmiş ve bir insan yıkıntısı halinde, saçı başı ağarmış, beli iki büklüm, bir de nefes darlığıyla çıkmıştı. Ona bakarken, “Hayır, ben yaşamak istiyorum ve yaşayacağım.” diye düşünüyordum. Ama ilk zamanlar çalışma aşkım yüzünden neler çektim şu mahpuslardan; uzun zaman aşağılayıcı, alaylı sözlerle beni iğneleyip durdular. Oysa ben kimseye aldırmıyor, kendimi canla başla işime veriyor, hiç olmazsa, en önce öğrendiğim kireç yakma, karıştırma işine gidiyordum. Bu hafif bir işti. İstihkam amirleri soylulara elden geldiğince hafif iş vermek isterlerdi; bunu hoşgörülü olmalarından ötürü değil, adil olmak için yaparlardı. Pek tabii ki, hep ağır işlerde çalışan bir adamın yarısı kadar kuvvetli olup ömründe çalışmamış bir kimseden, ötekinin yaptığını beklemek saçma olurdu. Fakat bu “şımartmalar” her zaman mümkün olmaz, hatta mümkün olduğunda da gizli tutulurdu; bu iş sıkı bir kontrol altındaydı. Çok defa bizler de ağır iş yapmak zorunda kalırdık, tabii o zaman soylular ötekilerine göre iki kat ezilirlerdi. Kireç yakma işlerine üç dört yaşlı ya da zayıf mahpusla bizleri göndermek âdet olmuştu; ayrıca yanımıza bu işin ustası bir mahpusu da katarlardı. Birkaç yıl boyunca bu usta, Almazov adında, kuru, esmer, yaşlıca, sert, titiz bir mahpus olmuştu; konuşmayı sevmez, herkese tiksinerek bakardı. Bizi son derece aşağı görürdü. Ama konuşmayı hiç sevmediğinden bizi aşağılamaya bile üşenirdi. Kireçtaşını ezdiğimiz sundurma da nehrin sarp, ıssız kıyısındaydı. Kışın, hele puslu havalarda nehre ve karşı tarafa bakmak çok sıkıcıydı. Bu vahşi, boş manzarada hüzün verici, yürek ezici bir hal vardı. Ama bu ucu bucağı görünmeyen beyaz kar örtüsü

üzerinde bir de güneş parlayınca, manzara bir kat daha çekilmez bir hal alırdı, zira insanın içinde, güneye doğru bin beş yüz verstlik bir alana yayılmış bozkıra, bu göz alabildiğine uzanan koca halıya doğru uçma arzusu belirirdi. Almazov hep sessiz, ama sert bir tavırla iş görürdü; biz içimizden, ona gerektiği gibi yardım edemediğimizden ötürü bir bakıma utanç duyarken o da galiba ona karşı kabahatli durumda bulunalım, faydasızlığımızı anlayarak utanalım diye, kasten yardımımızı istemezdi. Gerçi bütün iş de yakılmak üzere getirdiğimiz kireçtaşıyla dolu ocağı hazırlamaktan ibaretti. Ertesi gün, kireçtaşı tamamıyla yandıktan sonra ocaktan çıkarma işi başlardı. Hepimiz birer ağır çekiç alarak, özel tahtalar üzerine yaydığımız topakları dövmeye başlardık. Bu pek keyifli bir işti. Çabucak dağılan kireçtaşı kolaylıkla, gayet biçimli bir şekilde ufalanır, hemen beyaz, parlak bir toz haline geliverirdi. Elimizdeki koca çekiçlerin çıkardığı gürültü pek hoşumuza giderdi. Sonunda yorulurduk elbette, ama aynı zamanda bir hafiflik de duyardık; yanaklarımız kızarır, nabzımız hızlanırdı. Almazov da bizi küçücük çocuklarmışız gibi küçümseyerek seyrederdi; bir yandan da çubuğunu tüttürür, konuşmaya gerek duyduğunda ağzından anlaşılmaz birtakım mırıltılar çıkarırdı. Bununla beraber, Almazov herkese karşı böyleydi; hem aslında iyi bir adamdı galiba.

Beni gönderdikleri başka bir iş de, atölyede torna çarkını döndürmekti. Çark büyük ve ağırdı. Döndürmek için epeyce kuvvet isterdi; hele tornacı, memurlardan birine bir merdiven tırabzanı ya da büyücek bir masa ayağı yontarken, bunlar için büyük kalaslar kullandığından çarkı çevirmek pek güçleşirdi. Böyle olunca çoğu zaman soylu B.'yi de benimle birlikte gönderirlerdi. Bu çark döndürme işi daima bize verilirdi. B. genç olmasına rağmen zayıf, cılız, göğsünde ağrısı olan bir adamdı. Hapishaneye benden bir yıl önce, iki arkadaşıyla gelmişti: Biri hapishane hayatı boyunca gece gündüz dua eden (böylece de bütün mahpusların saygısını kazanan) benim zamanımda ölen bir ihtiyar, ötekiyse yolun yarısından sonra yorgun düşen B.'yi yedi yüz verst boyunca taşımış, henüz çok genç, gürbüz, körpe, pembe yüzlü, gözü pek bir delikanlıydı. Arkadaşlıkları, birbirine bağlılıkları eşine az rastlanır ölçüdeydi. B. iyi eğitimli, soylu, âlicenap, ama hastalık yüzünden hırçınlaşmış, sinirli bir adamdı. Çarkı ikimiz çevirir, bunu yaparken de eğlenirdik. Hem bu iş benim için mükemmel bir egzersiz olurdu.

Bir de kar küremeyi çok severdim. Bu, kış mevsiminde tipi ve fırtınalardan sonra sık sık görülen bir hizmetti. Yirmi dört saat süren tipiden sonra bazı binalar pencerelerine kadar, bazıları da tamamıyla kar altında kalırdı. Tipi kesilip güneş kendini gösterdikten sonra, bizi kalabalık gruplar halinde, hatta bazen bütün hapishane halkını dışarı çıkarır, kışla binalarının önündeki karları temizletirlerdi. Herkese birer kürek verilir, hep beraber çalışmaya koyulurduk; bazen bu iş de epeyce zorlu olurdu. Yumuşak, henüz yatışmaya başlayan, üstü hafifçe donmuş kar kümelerinden ustaca küreğe aldığımız kısımlar etrafa dağılırken, havada parlak bir toz halini alırdı. Kürekler, güneşte parlayan beyaz yığınlar üzerinde durmadan işlerdi. Mahpuslar bu işi her vakit istekle yaparlardı. Taptaze kış havası ve hareket onları canlandırırdı. Herkes neşelenir, kahkahalar, bağrışmalar, nükteler gırla giderdi. Sonra da kartopuna başlarlar, tabii çok geçmeden, ağırbaşlı geçinen neşe düşmanlarının itirazları yükselirdi; böylelikle genelleşip yayılan neşe, daima bir hırgür, bir kavgayla sonuçlanırdı.

Yavaş yavaş ahbap çevremi genişletmeye başladım. Gerçi henüz ahbaplık düşünecek halde değildim, çünkü hâlâ huzursuz, gamlıydım, kimseye güvenim yoktu. Ama birçok kimseyle kendiliğinden ahbap oluverdim. Beni ilk ziyarete gelenler arasında Petrov vardı. Evet *ziyaret* diyor ve özellikle vurguluyorum. Petrov özel bölümde, bizden en uzak koğuştaydı. Görünüşte bizi birbirimize yaklaştıracak ortak hiçbir noktamızın olmayışı, aramızda bir münasebet kurulabilmesine

pek de imkân bırakmazdı. Yine de Petrov, şu ilk zamanda hemen hemen her gün bana uğramayı ya da paydos saatlerinde herkesten uzaklaşarak koğuşun arkasında dolaştığım sırada yanıma gelmeyi adeta görev sayardı. Önceleri bundan hoşlanmamıştım. Ama Petrov ne yaptı etti, fazla konuşkan olmadığı halde ziyaretleri beni gittikçe sarmaya başladı. Kısa boylu, sağlam yapılı, çevik, becerikli, saz benizli bir adamdı; yüzü sevimli, elmacık kemikleri geniş, bakışları cesaretliydi, dişleri sık, beyaz, inci gibiydi. Pek çok mahpus gibi ağzına tütün atıp çiğneme alışkanlığı vardı. Petrov yaşından genç görünürdü. Kırk yaşında olduğu halde, ona otuzundan fazla denemezdi. Benimle serbest konuşur, ancak terbiyeden, nezaketten uzaklaşmazdı. Yalnız kalmak istediğimi anlar anlamaz, bir iki dakika konuştuktan sonra hemen beni bırakır, hiçbir mahpusa yapmadığı halde, her defasında inceliğime teşekkür ederek ayrılırdı. Görüşmelerimizin bu ilk zamandaki şeklini hiç kaybetmemesi, bana tam anlamıyla bağlı olsa da Petrov’un mesafeyi koruması gerçekten ilgi çekici bir noktadır. Bu adamın bana niçin geldiğini, ne diye boyuna bana yakınlık gösterdiğini bir türlü anlayamamışımdır. Gerçi önceleri benden şunu bunu çalardı, ama bunu *kazara* yapardı sanırım; hemen hemen hiçbir zaman para da istemezdi, yani gelmesi para ya da başka birtakım çıkarlar için değildi.

Nedense, Petrov’la birlikte olduğum zaman, kendimi evde, şehirde, kısacası hapishaneden başka bir yerde sanır, onu hapishaneye hiç yakıştıramazdım. Bana, hapishaneye ait önemli haberleri öğrenmek, beni ziyaret etmek, hepimizin nasıl olduğumuza bakmak için uğruyor gibi gelirdi. Her zaman birisiyle buluşacakmış ya da onu bekleyen biri, bir işi varmış gibiydi. Acele ediyormuş gibi görünmesine rağmen fazla telaşlı da değildi. Bakışları da bir tuhaftı: Konuşurken karşısındakine değil, onun üstünden uzaklara bakardı; sanki önündekinin görmesine engel olduğu bir şeye bakmaya çalışırdı. Bazen Petrov yanımdan ayrılınca nereye gidecek diye arkasından özellikle bakardım. Bekleyenleri nerede acaba diye merak ederdim. Ama benden ayrıldıktan sonra, acele acele ya koğuşun birine ya da mutfağa girer, orada da konuşanlardan birinin yanına oturarak dikkatle dinlerdi; arada lafa karışıp hararetli bir tartışmaya daldığı da olurdu, ama az sonra birden sözünü keserek susuverirdi. Lakin konuşsa da, sussa da dediğim gibi, üzerinde hep geçerken uğramış, bekleyenleri varmış gibi bir hal vardı. En garibi de Petrov’un elinde onu oyalayacak hiçbir iş olmamasıydı; (elbette günlük hapishane işlerinden sonra) daima işsiz güçsüz otururdu. Bir zanaatı da yoktu, parası da. Ama parasızlıktan şikâyetçi değildi. Benimle neler neler konuşmazdı. Konuşması da kendisi gibi tuhaftı. Mesela, hapishane arkasında dolaştığımı görür, birden yanıma seğirtirdi. Hızlı hızlı yürür, sertçe dönerdi. Yürüyerek gelirdi, ama siz koşmuş sanırdınız.

— Merhaba.

— Merhaba.

— Rahatsız etmiyorum ya?

— Rica ederim.

— Size Napolyon hakkında bir şey soracaktım. Şu mahut Napolyon, sekiz yüz on iki yılındaki asıl Napolyon’un akrabası mıymış? (Petrov, Kantonistlerden olduğu için okuma yazması vardı.)

— Evet, öyleydi.

— Ne biçim devlet başkanıymış bu adam?

Petrov çabuk, kesik soruyor, sanki sorduklarını bir an önce öğrenmek istiyordu. Gören de, önemli, acele bir iş için sabırsızca bilgi topluyor derdi.

Napolyon’un cumhurbaşkanlığının aslını anlattım, yakında imparator olma ihtimalinden de söz

ettim.

— Bu da ne demek oluyor?

Elimden geldiği kadar bunu da açıkladım. Petrov her şeyi anlıyor, çabucak kavrayarak dikkatle beni dinliyordu; safi kulak kesilmişti.

— Hımm… Size bir şey daha sormak istiyordum Aleksandr Petroviç. Diyorlar ki, en uzun boylu insanın boyunda, kolları topuklarına kadar uzanan maymunlar varmış, doğru mu bu?

— Evet. Varmış.

— Ne biçim şeyler acaba bunlar?

Bildiğim kadar bunu da anlattım.

— Nerede yaşıyor bu maymunlar?

— Sıcak memleketlerde. Sumatra Adası'nda bulunuyorlar.

— Amerika'da mı? İşittiğime göre, orada insanlar baş aşağı yürürlermiş.

— Hayır, baş aşağı yürümezler. Siz, antipotlardan söz ediyorsunuz.

Ona Amerika'nın, elimden geldiği kadar da antipotların ne demek olduğunu anlattım. Petrov, yalnızca antipotları dinlemek için gelmiş gibi büyük bir ilgi gösteriyordu.

— Bir şey daha… Ben geçen yıl Kontes La Vallière hakkında Dumas'nın bir eserini okumuştum; Yaver Arefyev vermişti. Bu doğru mu, yoksa uydurma mıydı?

— Tabii uydurmadır.

— Eh, hoşça kalın. Teşekkür ederim…

Ve Petrov birdenbire uzaklaşıverirdi, işte bütün söyleşilerimiz bu şekildeydi.

Soruşturup hakkında bilgi edinmeye uğraştım. M., Petrov'la aramdaki ahbaplığı duyunca pek telaşlandı. Hapishaneye ilk geldiği sırada, Petrov'un onun üzerinde yaptığı korkunç etki, mahut Gazin'inkini de geçmişti. Onun hakkında şöyle diyordu:

— Bütün mahpuslar içinde en azimli, en gözünü budaktan esirgemeyeni Petrov'dur. Her şeyi yapacak yaradılışta bir adamdır; aklına bir şeyi koydu mu, hiç bir engel tanımaz. Hatta aklına eserse, sizi bile doğrayıverir, hem de kılı bile kıpırdamadan, hiç bir pişmanlık duymadan. Bana kalırsa, onun aklı tam değildir.

Petrov hakkında düşündükleri beni de oldukça meraklandırdı. Hoş, M. neden böyle düşündüğünü kendisi de bilmiyordu ya. İşin tuhafı, Petrov'la ahbaplığımız birkaç yıl daha sürmüştü, hemen hemen her gün de konuşurduk; Petrov bana içten bağlıydı (nedenini hiç bilmiyorum), bununla beraber, hapishanede çok sakin, uslu oturup ürkütücü hiçbir şey yapmazken, sohbetlerimizde M.'nin haklı olduğuna kanaat getiriyordum: Petrov gerçekten müthiş azimli, korkusuz ve üzerinde hiçbir baskı tanımayan bir adam olmalıydı. Yalnız neden böyle düşündüğümü kendi kendime açıklayamıyordum.

Bu arada, cezalandırılmaya gönderilirken binbaşıyı öldürmeye kalkan ve binbaşının arabaya binip gitmekle, elinden, mahpusların dediği gibi "mucize kabilinden" kurtulduğu mahkûmun Petrov olduğunu belirteyim. Daha önce de, henüz sürülmeden, talim zamanında bir albay ona el kaldırmış. Petrov bu olaydan evvel de muhtemelen epey dayak yemişti; ama bu defa dayanamamış, güpegündüz bütün askerin önünde albayı süngüleyivermiş. Gerçi bu olayı bütün ayrıntılarıyla bilmiyorum; kendisi de bundan hiç söz etmemişti. Şüphesiz ki, bütün bunlar yaradılışının ne derece çetin olduğunu ortaya

koyan öfke taşkınlıklarıydı. Ama doğrusunu söylemek gerekirse, bu halleri pek seyrek görülürdü. Petrov gerçekten uslu, sakin bir adamdı. İçinde birtakım tutkuları, üstelik kuvvetli, yakıcı tutkuları gizlediği belli olurdu; ne var ki, közlerin yanması küllerin altında olurdu… Petrov'da, başkalarında olduğu gibi bir fiyakacılık ya da gurur görmezdim. Pek az kavga ederdi; öte yandan Sirotkin'den başka kimseyle arkadaşlık ettiği yoktu ki, onu da ancak ihtiyacı olduğu vakit görürdü. Petrov'un bir defa müthiş bir öfkesine tanık olmuştum. Birisi ona istediği bir şeyi vermemiş, onu kızdırmıştı. Hasmı iriyarı, kuvvetli, hırçın, alaycı ve oldukça gözü pek bir mahpus, sivil sınıftan Vasili Antonov'du. Bir süre bağrışıp durdular ben de, meselenin çok çok bir pataklamayla biteceğini sandım, çünkü Petrov sık sık değilse de arada bir dövüşür, hem de en bayağı sürgünler gibi söverdi. Bu defa böyle olmadı: Petrov'un birdenbire benzi attı, moraran dudakları da titremeye başladı; güçlükle soluk alıyordu. Oturduğu yerden kalktı, çıplak ayaklarının (yazın yalın ayak gezmeyi severdi) yavaş, alabildiğine yavaş, sessiz adımlarıyla Antonov'a yaklaştı. Bağrışma, gürültü dolu koğuşta her şey birdenbire sustu o anda; sinek uçsa duyulurdu. Herkes ne olacağını merak ediyordu. Antonov da yerinden fırladı, onun da beti benzi uçmuştu… Daha fazla dayanamadım, koğuştan dışarı çıktım. Merdivenden inmeye vakit kalmadan, bıçaklanmış adamın haykırışını duyacağımı sanmıştım. Ama iş bu defa da olaysız kapanmıştı. Antonov daha Petrov ona yaklaşırken, kavgaya neden olan eşyayı (bunlar da, bir paçavrayla ayak sargılarından ibaretti) sessizce, aceleyle önüne fırlatmış. Elbette Antonov, hem âdet yerini bulsun diye, hem de onurunu korumak ve öyle pek fazla korkmadığını göstermek için, alçak sesle bir iki dakika küfürler savurmuş durmuş. Ama Petrov küfürlere önem vermemiş, hatta karşılık bile vermemiş: Mesele kendi yararına çözümlendikten sonra küfrün ne önemi olabilir? Petrov memnunluk içinde paçavraları almış. Bir çeyrek saat sonra, bir şey olmamış gibi haylaz haylaz hapishanenin şurasında burasında dolaşıyor, burnunu sokup dinleyebileceği ilginç konular üzerine bir sohbet arıyordu. Görünüşte onu her şey ilgilendiriyordu, ama aslında çoğu zaman her şeye karşı tamamıyla kayıtsızdı; hapishanede işsiz güçsüz, bir aşağı bir yukarı gezer dururdu. Petrov güçlü kuvvetli, her işi başarabilecek kudrette olmasına rağmen, işsiz kalıp, vaktini küçük çocuklarla oynayıp oyalanmakla öldüren bir adam gibiydi. Neden hâlâ hapishanede olduğunu, şimdiye dek neden kaçmadığını da anlamazdım. Şiddetle istedikten sonra, kaçmaktan çekinecek biri değildi. Mantık, Petrov gibi insanlara ancak bir şeyi şiddetle arzulayıncaya kadar hâkim olur. İstedikleri şeyin gerçekleşmesine engel olacak herhangi bir kuvvet yoktur yeryüzünde. Hem eminim ki, kaçmak istese gayet ustaca, kimseye sezdirmeden becerirdi bunu; açlığa katlanarak ormanda ya da derenin sazları arasında haftalarca saklanırdı. Herhalde bu fikir henüz hatırına gelmemişti veya Petrov şimdilik böyle bir şeyi *tam olarak* istememişti. Doğrusu muhakeme yeteneği pek fazla olmadığı gibi, pek sağlıklı da düşünemezdi. Bu gibi insanlar tek fikirli olarak dünyaya gelirler; bu düşünce onları hayatları boyunca bilinçsizce oraya buraya sürükler ve bu böyle, isteklerine uygun bir iş buluncaya kadar sürer gider. Ondan sonra da artık kafalarına ihtiyaçları kalmamıştır. Şaştığım diğer bir nokta da, amirini sırf dayak yememek için öldüren bir adamın, hapishanede böyle kuzu gibi, hiç sesini çıkarmadan sopa altına yatmasıydı. Kaçırdığı şarap yüzünden yakalandığında dayak yediği olurdu. Bir sanatı olmayan öbür sürgünler gibi, Petrov da bazen şarap kaçakçılığı yapardı. Ama sopa altına yatarken, buna gönül rızasıyla katlanıyormuş gibi bir hali vardı, yani cezasını kabullendiği, zaten aksi takdirde, öldürseler bile böyle bir şeye izin vermeyeceği anlaşılırdı. Onda beni iyice şaşırtan bir başka nokta da bana gösterdiği samimiyete rağmen öte berimi çalmaktan geri durmamasıydı. Bu hal ona zaman zaman gelirdi. Birisine götürmek üzere verdiğim İncil'imi iç eden oydu. Yürüyeceği yol, birkaç adımlıktı, ama Petrov yolda bir alıcıya rastlamış, hemen kitabı ona satıvermişti. Aldığı parayı da hemen içkiye

verdi. Şüphe yok ki, o gün bunun canı fena halde içmek istiyordu, bu derece arzulanan şey de *mutlaka* elde edilmeliydi. İşte böylesi, bir şişe içkiye vereceği bir yirmi beş kapiklik için kolayca adam öldürür; başka zaman olsa önünden binlerce ruble geçer de bakmaz bile. Aynı günün akşamı en ufak bir utanç ya da pişmanlık belirtisi göstermeden, gündelik bir olaydan söz eder gibi gayet soğukkanlı bir tavırla hırsızlığını kendisi anlattı. Onu iyice haşlamaya başladım; doğrusu, İncil'ime de pek acımıştım. Petrov hiç kızmadan, hatta uslu uslu beni dinliyor, İncil'in çok yararlı bir kitap olduğunu da kabul ederek bu kitaptan yoksun kaldığım için benim hesabıma içten üzülüyordu, ama kitabı çaldığı için hiç pişmanlık duymuyordu; bu konuda öylesine kesin bir tavrı vardı ki, azarlamayı derhal kestim. Petrov'un öfkeme sabredip katlanışının nedeni de, herhalde böyle bir hareketi hoş görmemin, kızmamamın olanaksızlığına hak vermesiydi; yani "Varsın azarlasın da içinin zehrini döksün bari; yoksa aslında iş incir çekirdeğini doldurmayacak kadar saçma bir şey; ciddi bir adamın üzerinde durmasına değmeyecek kadar saçma." diye düşündüğü her halinden belli oluyordu. Galiba beni çocuk, hatta dünyada en basit şeylere aklı ermeyen bir bebek sanıyordu. Mesela, onunla bazen bilim ve kitap dışı bir konu üzerine konuştuğumuz vakit, sorularımı çok kısa cümlelerle, belli ki, sırf nezaket icabı cevaplandırırdı. Birçok defa kendi kendime sorardım: Benden istediği bu karmaşık bilgileri ne yapacak bu adam? Hatta sohbetlerimiz sırasında onu göz ucuyla süzerdim: Sakın benimle alay etmiş olmasın? Ama hayır, ciddi ve dikkatle dinlerdi; gerçi bazen pek de dikkatli olmazdı ve bu durum beni kızdırırdı. Sorularını doğruca, açıkça sorar, ama verdiğim karşılıklara pek şaşmaz, hatta bazen kayıtsızlıkla karşılardı… Sanki hakkımda uzun boylu kafasını yormadan şöyle bir yargıya varmıştı: Benimle başka insanlarla olduğu gibi konuşulmazdı ve kitaplardan başka konulardan anlamadığıma, anlayacak yetenekte olmadığıma göre, beni boşu boşuna böyle konularla yormamalıydı.

Petrov'un beni sevdiğine emindim, buna da şaşıyordum doğrusu… Acaba beni olgunlaşmamış bir adam saydığından, her güçlü yaratığın kendisinden zayıf olana karşı gayriihtiyari hissettiği şefkatle karışık acıma mıydı bana olan tavırlarını yönlendiren… bilmiyorum. Hem bütün bunlar onu öte berimi çalmaktan alıkoymazdı, ama çalarken bile bana acıdığından emindim. Sanırım, eşyama el uzatırken, "Bu da adamım diye dünyada geziyor… Daha malını korumaktan aciz…" diye düşünürdü. Fakat galiba bunun için severdi beni. Bir kere ağzından: "Pek fazla iyi kalplisiniz. O kadar saf, o kadar safsınız ki, size acıyacağım geliyor." sözlerini kaçırmıştı. Bir dakika sonra da, "Ama sözlerime darılmayın Aleksandr Petroviç. İçimden geldi de söyledim." diye eklemişti.

Bu gibi adamlar, bazen hayatta bir devrimle ya da herkesin katıldığı bir faaliyetle birdenbire sivrilirler, böylelikle yaradılışlarına göre bir iş bulmuş olurlar. Çok konuşmazlar, faaliyetin savunucusu, öncüsü de olamazlar, fakat baş uygulayıcı olurlar. İşe herkesten önce, gürültüsüz, gösterişsiz girişirler, hep ön safta yer alır, her türlü engelin ortadan kaldırılması için uğraşırlar; hem de düşünmeden, korkmadan, tehlikenin kucağına dosdoğru atılarak yaparlar, geri kalanlar da bunların arkasından, gözleri kapalı, sonuna kadar gider, çoğu zaman da hayata veda ederler. Petrov'un sonunun iyi olacağına inanmazdım, vadesi geldiğinde her şey bir anda bitiverecek onun için. Bugüne dek düşmemişse henüz bir sebebin ortaya çıkmamasındandır. Ama kim bilir? Belki de saçları beyazlaşıncaya kadar yaşar, amaçsız şurada burada dolaşarak ihtiyarlayıp eceliyle ölür. Fakat bence M.'nin, Petrov'un hapishanenin en azimli adamı olduğu hakkındaki sözleri doğruydu.

VIII: Azimli Adamlar – Luçka

Bir insanın azimli olup olmadığını kestirebilmek kolay olmaz; böylelerine her yerde olduğu gibi, sürgünde de pek az rastlanır. Bakarsın, görünüşte dehşetli bir adamdır; bir de hakkında anlatılanları duyunca yanından kaçarsın. İlk zamanlarda bir içgüdüyle onlardan uzaklaşmaya çalışırdım. Sonraları en korkunç katiller konusunda bile düşüncelerim oldukça değişti. Katil olmadığı halde, altı cana kıymış bir caniden daha korkunç insanlar gördüm. Öyle cinayetler vardır ki, başta bunların içyüzü hakkında en ufak bir yargıya varmak bile oldukça güçtür: Çünkü pek garip birtakım nedenleri vardır. En şaşırtıcı nedenlerle işlenen cinayetlere bizim basit halk arasında rastlandığı için böyle diyorum. Çok defa şöyle bir katil tipi görülür: Adamcağız kendi halinde, sessiz yaşamakta, çilesini doldurmaktadır. Epeyce acı da çekmiştir. Diyelim ki, bir mujik, bir uşak, bir küçük burjuva yahut askerdir. Bir de bakarsın, zembereği kopmuş gibi birdenbire boşalıverir; dayanamayarak düşmanını, onu ezeni bıçaklayıverir. Asıl gariplikler de buradadır: Bu adam bir anlığına kendi kalıbının dışına çıkmıştır. İlk öldürdüğü adam onun düşmanı, kendisine zulmeden biridir; bir suç işlemiştir, fakat büsbütün anlaşılmaz bir şey de değildir, zira ortada bir neden vardır. Ne var ki, bu adam bundan sonra hiçbir düşmanlık olmadığı halde, keyif için, bir yan bakış, bir kaba söz yüzünden yeni cinayetler işler; artık basbayağı, “Savulun, ben geliyorum!” diyerek çevresine gözdağı vermek istemektedir. Sarhoşa dönmüş, hummaya tutulmuş gibidir. Sanki yasaklanmış sınırı aştıktan sonra, her türlü kutsallığı ayak altına almaktan hoşlanmaya başlamıştır; sanki onu bütün yasa ve töreleri çiğnemeye kışkırtan bir güç vardır ve bu gücün etkisi altında, sınırsız bir hürriyetle çevresine dehşet vermeyi arzulamaktadır. Üstelik onu korkunç bir ceza beklediğinin de bilincindedir. İhtimal ki, bütün bu duygular, yüksek bir kulenin ucundaki birinin aşağıya bakarken hissettiklerine benzer: Kendini baş aşağı bırakıverse her şey çabucak bitecektir! Hem de bu gibi durumlar, pek uslu ve o vakte kadar tamamıyla silik kalmış kimselerde görülür. İçlerinden bazıları da girmiş oldukları yeni kalıpla övünürler bile. Eskiden ne kadar ezilmiş ve hor görülmüşlerse, şimdi o ölçüde yaman, duman attırıcı görünmek isteğindedirler. Çevreye saldığı dehşetten zevk alır, insanlarda uyandırdığı tiksinme duygusunu sever. *Umursamaz* bir tavır takınır ve bu “umursamazlıkla” içinden, bir an önce cezanın gelmesini, hüküm giymeyi bekler; çünkü yapmacık umursamazlıktan artık bıkmıştır. İlgiye değer bir nokta da, bu gibi davranış ve gösterişlerin ancak ceza sekisine dek sürmesidir; ondan sonra her şeye bıçakla kesilmiş gibi son verilir: Bu gösterişlerin belirli bir zaman içinde yapılıp sonra da onlardan vazgeçilmesi gereklidir sanki. Adam birdenbire uslanır, küçülür, paçavraya döner. Cezalandırılırken ağlayıp sızlar, halktan af diler. Hapishaneye öyle miskin ve mendeburca, ağzından salya, burnundan sümük akarak gelir ki, onu görünce: “Beş altı kişiyi doğrayan adam bu muymuş?” diye şaşarsınız. Elbette hapishanede bile kolay kolay uslanmayanları da çıkar. Gösterişten, gevezeliklerinden kolay vazgeçmez; “Siz beni görüyor musunuz? Altı cana kıymış bir adamım ben!” der gibi bir halleri vardır. Ama önünde sonunda onlar da yatışırlar. Arada bir, kendi kendini avutmak için hayatlarının bu biricik kabadayılığını, bu astığı astık kestiği kestik “umursamaz” dönemlerini hatırlarlar, o kadar; karşılarında saf birisini bulacak olurlarsa da kurumlanarak ve olayı anlatmaktan ne derece zevk duyduğunu hiç göstermeksizin eski kahramanlıklarıyla övünmeye bayılırlar. “İşte ben böyle bir adamım!” gibilerden övünür dururlar.

Hele bunların gururlanıyorlarmış izlenimi vermesin diye aşırı bir duyarlılıkla konuşmaları, hikâyeyi çok önemsiz bir şeymiş gibi anlatmaları gerçekten görülmeye değer! Ya o, seslerinin tonunu

hikâyelerinin her sözcüğüne uygun olarak alçaltıp yükseltmeleri… Nereden de öğrenmişlerdir bütün bu düzenleri?

Bir defasında, hapishaneye ilk geldiğim sıralar, ranzamda işsiz güçsüz uzanmışken, böyle bir konuşmaya kulak misafiri olmuştum. Tecrübesiz olduğumdan anlatanı heybetli, korkunç bir haydut, görülmemiş ölçüde sert yaradılışlı bir adam sanmış, hatta onun yanında Petrov'u bile pek önemsiz görmüştüm. Hikâyenin konusu, Luka Kuzmiç adındaki bu adamın hiç yoktan, yalnızca kendi keyfi için bir binbaşıyı nasıl *hakladığıydı*. Luka Kuzmiç kendisinden daha önce de söz ettiğim, koğuşumuzun ufak tefek, sivri burunlu, genç Ukraynalı mahpusuydu. Aslı Rustu, ama güneyde doğmuştu; galiba bir derebeyinin toprak kölesiydi. "Sinek küçük, ama mide bulandırır" hesabı, insanı rahatsız edici, iğneleyici bir hali vardı. Ama mahpuslar sadece içgüdüleriyle insanın içini okurlar. Arkadaşları arasında pek sayılmazdı ya da sürgün deyimiyle "onu pek takmazlardı". Luka son derece gururluydu da… O akşam ranzasında oturmuş, bir gömlek dikiyordu. Zaten zanaatı iç çamaşırı dikmekti. Yanında ranza komşusu iriyarı, hımbılca, ama iyi kalpli ve sokulgan bir delikanlı olan Kobilin oturuyordu. Luçka, komşusu olduğundan onunla pek sık kavga ediyor, onu küçümsüyor, zorbaca davranıyordu, ama Kobilin bunun pek farkında değildi. Bu defa da Luçka'nın hikâyesini ilgisiz ilgisiz dinleyerek yün çorap örüyordu. Öteki epey yüksek sesle ve tane tane anlatıyordu. Herkes tarafından işitilmesini istediği belli olduğu halde, en çok Kobilin'e anlatıyormuş gibi bir hali vardı iğneyi beze batırırken:

— İşte böyle birader, memleketimden… efendime söyleyeyim… serserilik suçuyla Ç.'ye sürdüler beni…

Kobilin sözünü kesti:

— Ne vakit oluyordu bunlar?

— Bezelye çıkınca, ikinci yıl bitmiş olacak… Neyse, K.'ye gelince beni bir zaman için hapishaneye tıktılar. Baktım, benimle birlikte oturan on iki kişi de Ukraynalı, ama o boylu boslu, kanlı canlı, öküz gibi heriflerin hepsi de son derece uyuşuk. Bu yüzden yemekler kötü çıkıyor, binbaşıları keyfine göre sağa sola emir yağdırıp duruyor (Luçka konuşması sırasında bazı kelimeleri özellikle yanlış söylüyordu). Bir gün geçti, iki gün geçti… baktım, bizim millette hareket yok. "Neden bu enayiye kavuk sallıyorsunuz?" diye sordum. Pis pis sırıtarak, "İstersen git de kafa tut." demezler mi? Hiç sesimi çıkarmadım.

Luçka birdenbire Kobilin'e anlatmaktan vazgeçerek çevresindekilere döndü:

— Aman kardeşler, hele şu Ukraynalılardan bir tanesi pek tuhaftı. Mahkemede nasıl hüküm giydiğini, yargıçlarla nasıl konuştuğunu anlatır dururdu. Anlatırken de hüngür hüngür ağlardı, arkasında çocuklarıyla karısını bırakmıştı. Kart bir adamdı, ak saçlıydı, şişkoydu. "Yargıca, 'Babacığım masumum!' dedim." diyordu, "Ama herif yazdıkça yazıyor. Kendi kendime, 'Şimdi ortadan çatlayıp geberiverse şu köpoğlu herif!' diyordum. O ise boyuna yazıp çiziyordu, hem de öyle şeyler yazmış ki, beni mahvedip bitirdi!.."[24] Bir sap iplik versene Vasya, benimki pek çürük.

24 Luçka bu olayı ihtiyar Ukraynalıyı taklit ederek Ukrayna diliyle anlatıyordu.

Vasya iplik uzatarak:

— Pazardan ama… dedi.

Luçka ipliği ışığa tutarak:

— Bizim dikimevindekiler bundan daha iyi, dedi. Geçen gün sakatı göndermiştik, hangi namussuz

karıdan aldı acaba bunları?

— Yavuklusundan almıştır.

— Herhalde ondandır.

Tamamen unutulmuş olan Kobilin sordu:

— E, binbaşı ne oldu?

Luçka'nın istediği de buydu zaten. Yine de hikâyesine hemen devam etmedi, hatta Kobilin'in söylediğini umursamamış gibi davrandı. Sakin bir tavırla elindeki ipliği düzeltti, sonra tembel bir hareketle, üstünde oturduğu ayaklarının durumunu değiştirip anlatmaya başladı:

— Bizim Ukraynalıları neden sonra ayaklandırabildim, binbaşıyla konuşmayı kabul ettiler. Ben de o sabah bir arkadaşımdan bir julik[25] alıp sakladım; hani her ihtimale karşı. Binbaşı beyimiz çağırılışı üzerine hiddetlenmiş. Baktık ki geliyor. Bizimkilere, "Bana bakın Ukraynalılar!" dedim, "Korkmaca yok..." Oysa onlar korkudan üç buçuk atıyor, tir tir titriyorlardı. Binbaşı içeriye daldı, sarhoştu. "Kimmiş bakalım beni isteyen? Bunlara da ne oluyor? Buranın çarı da, Tanrı'sı da benim!" – "Buranın çarı da Tanrı'sı da benim." der demez ortaya fırlayıverdim. Bıçağı da yenime saklamıştım. "Yok efendimiz." dedim, "Öyle şey olur mu? (Konuşurken yavaşça ona sokuluyordum) Nasıl çarımız ve Tanrı'mız olacakmışsınız efendimiz?" Binbaşı bu defa bana bağırmaya başladı: "Yaa, demek bütün bunlar senin başının altından çıktı ha! İsyancı kerata seni!" – "Yok efendim, bunu asla kabul edemeyiz." diyor ve ona daha da yaklaşıyordum, "Zatıâlinizce de malum olduğu üzere Tanrı'mız birdir, kadirdir, her yerde hazır ve nazırdır." diyordum. "Tanrı'nın bize ihsan ettiği çarımız da tektir. O bir imparatordur efendim. Sizse ancak bir binbaşısınız ve kendi gayretinizle olduğu kadar, çarın lütfuyla bizim başımızda bulunmaktasınız." Bizim binbaşı: "Nasıl? Nasıl, nasıl?.." diye tavuk gibi gıdaklıyor ve şaşkınlıktan ağzını açamıyordu. "İşte öyle." dedim ve üstüne atıldığım gibi bıçağı sapına kadar karnına daldırdım. Tam yerine isabet ettirmişim. Yuvarlanıverdi, birkaç kere ayakları kasıldı o kadar. Bıçağı yere fırlattım. "Hadi Ukraynalılar, kaldırın şunu artık." dedim

25 Julik, hırsız demektir; yankesici argosunda bıçak anlamına gelir. (Yazarın Notu)

Burada konudan biraz ayrılacağım. Eski zamanda subayların ağzında ne yazık ki, "Çar da ben, Tanrı da benim!" türünden bir sürü lakırdı dolaşmaktaydı. Doğrusunu söylemek gerekirse, zamanımızda böylelerinden pek kalmadı; belki hiç kalmamıştır. Şunu da belirtmek isterim ki, böylesi sözleri kabara kabara söyleyenler, övünmeyi pek seven alaylı subaylardı. Subay üniformasını giymekle ruhları adamakıllı sarsıntı geçirir, kafaları allak bullak olurdu. Uzun yıllar orduda, emir altında hiçbir rütbesi olmadan hizmet etmişken, birdenbire kendilerini subay, komutan durumunda görünce afallar, bunun verdiği baş dönmesiyle kudret ve önemlerini pek büyütürlerdi; bütün bunlar elbette sadece astlarına karşı davranışlarında açıkça görülürdü. Üstlerine karşıysa hiç gerekli olmayan yerlerde bile, bazı amirlerin tiksinerek karşılamalarına rağmen, hâlâ birer er gibi yaltaklanmaya devam ederlerdi. Hatta aralarında çok yılışık olan bazıları, küçük rütbelerden yükseldikleri ve şimdi subay oldukları halde "her zaman için yerini bildiğini" üstlerine göstermekte acele eder gibiydiler. Ne var ki, astlarına karşı hudutsuz bir amirlik taslamaktan asla geri durmazlardı. Kuşkusuz bu zamanda böyleleri, hele "Çar da ben, Tanrı da benim!" diye bağıranları pek bulunmaz. Bununla beraber, mahpusların da, askerlerin de amirlerinin bu yoldaki sözlerine ifrit olduklarını belirteyim. Bu kendini büyük görme hayasızlığı ve amirin her türlü cezadan uzak olduğu düşüncesi, en uysal bir adamda bile kin uyandırır, onu çileden çıkarır. Bereket versin, bütün bunlar geçmiş günlerde kalmış, o zamanlarda

bile büyükler tarafından şiddetle cezalandırılan şeylerdir. Bunlar üzerine birkaç örnek de bilirim.

Zaten askerler, onlara yapılan aşağılayıcı davranışlardan, gösterilen tiksintiden pek alınırlar. Bazı kimseler mahpusları iyi yedirip onlara iyi bakmak ve yasadışı davranmamakla her işin bittiğini sanırlar. Bu da bir yanılgıdır. Kim olursa olsun, ne kadar aşağı mevkide bulunursa bulunsun, her insan içgüdüsel olarak, hatta bilinçsizce, bir onuru olduğunun unutulmamasını ister. Mahpusa gelince, mahpus toplum dışı olduğunu, amirlerine karşı mevki ve durumunu bilir. Ama ne vurulan damgalar, ne takılan prangalar ona bir insan olduğunu unutturamaz. Yani sırf bir insan olduğu için, ona da insanca davranılması gerekir. Tanrım! *İnsanca* davranış, senin kulun olmaktan çoktan çıkmış birini bile tekrar insanlaştırabilir. Böyle "bahtsızlara" karşı elden geldiğince insanca davranmak gerek. Kurtuluşları da, mutlulukları da sadece bundadır. Bunu yapan iyi ve asil kalpli amirlere rastlamıştım. Böyle bir davranışın düşük sayılan bu gibi insanlar üzerindeki etkisini de gördüm. Birkaç şefkatli söz, mahpusların ruhça dirilmesine yeterdi. Çocuklar gibi sevinirler, sonra da çocuklar gibi sevmeye başlarlardı. Tuhaf bir noktayı daha belirteyim: Mahpuslar, amirlerinin fazla laubali ve *fazla* yumuşak olmalarından da hoşlanmazlar. Amirlerini mutlaka saymayı isterler, oysa bu durumda onları saymak ellerinden gelmez. Her mahpus, yüce, göğsü nişanlarla dolu, yakışıklı amirin himayesinde bulunmayı ister; komutanının titiz, vakarlı, hak gözetir, onurlu bir adam olmasından pek hoşlanır. Mahpuslar böyle adamlar için canlarını verirler: Çünkü böyleleri onurlarını korur, onları hiç incitmezler yani onlar için her şey daha iyi, daha güzel olur.

Kobilin sakin bir tavırla:

— Kim bilir, bunun üzerine nasıl yaktılar canını? dedi.

— Eh. Yakmasına yaktılar kardeş, orası öyle. Ali, makası versene! Ey kardeşler, bugün meydan kurulmuyor mu?

Vasya:

— Millet parayı içkiye yatırdı, diye karşılık verdi. Eğer harcamasaydılar, belki şimdi toplanırlardı.

Luçka:

— Eğer! Eğer, öyle bir kelimedir ki, Moskova'da yüz ruble veriyorlar buna, dedi.

Kobilin yine söze karıştı:

— Ya sana bütün yaptıkların için ne verdiler Luçka?

— Yüz beş verdiler cancağızım. Size bir şey söyleyeyim mi çocuklar (Luçka yine Kobilin'le konuşmaktan vazgeçmişti), bu yüz beşin emri çıkınca, meydana öyle bir törenle götürüldüm ki… O vakte kadar hiç kırbaç yememiştim. Millet akın akın geldi; bütün şehir oraya toplanmıştı: Bir haydut, bir katil ceza giyecekti ya. Şu halk da, nasıl söyleyeyim, öyle aptal oluyor ki, deme gitsin. Timoşka[26] beni soyup yatırdı. Sonra da: "Sıkı dur, canını yakacağım!" diye bağırdı ve sırtıma öyle bir yapıştırdı ki, haykırmak için ağzımı açtım, ama gık diyemedim. Sesim kısılmıştı. Arkasından ikincisi geldi. Artık ister inan, ister inanma kardeş, "ikii" diye bağırdıkları zaman duyamamıştım. Kendime geldiğim vakit on yedideydiler. Bunlar beni tam dört defa yatırıp kaldırdılar kardeş sonra da direğe bağladılar. Yarım saat dinlenip soluk aldım, su döktüler üstüme. Gözlerim yuvalarından fırlamıştı. Çevreme bakıyor, "Öleceğim burada…" diye düşünüyordum.

26 Timoşka: Cellat (Yazarın Notu); argoda.

Kobilin safça:

— Peki, ölmedin mi? diye sordu.

Luçka hakaret dolu bir bakışla onu süzdü. Koğuştakiler kahkahayı bastılar.

— Odun işte… Ne diyeceksin!

Böyle bir adamla konuştuğuna pişman olmuş görünen Luçka:

— Tahtalarında noksanlık var, dedi.

Altı cana kıydığı halde, hapishanede kimse Luçka'dan korkmazdı. Oysa kim bilir, korkunç bir adam diye ün salmak, onun en fazla istediği bir şeydi.

IX: İsay Fomiç Hamam – Bakluşin’in Hikâyesi

Sonunda bütün mahkûmların heyecanla ve hazırlıklar yaparak bekledikleri Noel yortusu geldi. Onlara bakarak ben de olağanüstü bir olay bekler gibiydim. Bayramdan dört gün önce bizi hamama götürdüler. Benim zamanımda, hele ilk yıllarda mahpusları hamama pek seyrek götürürlerdi. Herkes sevindi, hazırlanmaya başladı, öğle yemeğinden sonra gidilecekti ki, bu da o gün yemekten sonra iş yok demekti. Koğuşumuzda bu işe en fazla sevinen ve telaşlanan, hikâyemin dördüncü bölümünde sözünü ettiğim Yahudi mahkûm İsay Fomiç Bumştayn’dı. Sersemleyinceye, kendini kaybedinceye kadar sıcakta terlemeye bayılırdı; eski anılarıma her dalışımda, hapishanedeki hamam mutlaka aklıma gelir (unutulacak gibi de değildir ya), onun arkasından da hayalimde sürgün ve koğuş arkadaşım, şu mübarek ve unutulmaz İsay Fomiç’in yüzü belirir. Tanrım, ne garip, ne gülünç bir adamdı! Dış görünüşünden az buçuk bahsetmiştim zaten: Elli yaşlarında, cılız, bumburuşuk yüzlü, yanaklarında ve alnında korkunç damgalar bulunan, zayıf, güçsüz, bembeyaz tenli bir adamdı. Yüzünde daima, hiçbir şekilde kaybolmayan bir memnunluk, hatta mutluluk ifadesi vardı. Galiba sürgünde bulunmasına bile hayıflanmıyordu. Kuyumcuydu, şehirde bir tek kuyumcu bile olmadığı için, beylerin ve şehrin ileri gelenlerinin siparişleriyle uğraşmaktan başka hiçbir iş yapmazdı. Emeğine karşılık az çok para da alırdı. Muhtaç durumda olmak şöyle dursun, *zengin* bile sayılırdı, ama parasını biriktirir, mahpuslara faiz karşılığı borç verirdi. Semaveri, iyi bir döşeği, fincanları ve eksiksiz bir yemek takımı vardı. Şehirli Yahudiler ondan ahbaplıklarını, himayelerini esirgemezlerdi. Cumartesi günleri, muhafızlarla şehrin havrasına giderdi (kanun buna izin verirdi); İsay Fomiç’in rahat geçen hayatının tek kaygısı, bir an önce evlenmesi için on iki yılın çabucak geçmesiydi. Bu adam, çok gülünç bir biçimde bir masumluk, aptallık, kurnazlık, küstahlık, safdillik, korkaklık, fiyakacılık ve arsızlık karışımıydı. Mahpusların asıl buna gülmeyip de onu yalnızca eğlence kabilinden alaya almalarına şaşardım. Görünüşe bakılırsa İsay Fomiç herkesin neşe kaynağıydı. Mahpuslar, “Ona ilişmeyin, bir tanedir bizim İsay Fomiç.” derlerdi. İsay Fomiç de işin aslını bilir, ama galiba göreviyle övünürdü ki, mahpuslar bununla da pek eğlenirdi. Hapishaneye girişi de epeyce gülünçmüş (benden önce girmişti, bunu başkasından duydum). Bir akşamüstü, paydos sırasında, hapishaneye bir Yahudinin geldiği duyulmuş; henüz dışarıda, nizamiyede tıraş olmaktaymış, ama nasılsa koğuşlara gelecekmiş. O vakte kadar hapishanede bir tek Yahudi yokmuş. Onu sabırsızlıkla bekleyen mahpuslar avluya girer girmez çevresini sarmışlar. Hapishane çavuşu, onu sivillerin koğuşuna götürüp ranzadaki yerini göstermiş. İsay Fomiç’in elinde, verilen beylik eşyalar ve kendi eşyalarıyla dolu bir torba varmış. Torbasını bir kıyıya koymuş, ranzaya çıkıp bağdaş kurarak oturmuş; korkudan başını öne eğmiş, kimseye bakamıyormuş. Çevresinde kahkahalar ve Yahudiliğine dair hapishane latifeleri duyuluyormuş. Birdenbire, elinde son derece eski, kirli ve yırtık yazlık şalvarıyla beylik dolaklarını tutan genç bir mahpus, kalabalığın arasından öne çıkmış. İsay Fomiç’in yanına oturarak omzuna vurmuş.

— Ey aziz dostum, altı yıldır seni bekliyordum. Söyle bakalım, ne verirsin şunlara?

Yahudinin önüne paçavraları sermiş. Hapishaneye girdiğinden beri onu saran ve şimdi büsbütün üstüne düşen bir sürü alaycı, çarpık ve korkunç yüze hâlâ bakamayan ve korkusundan ağzını bıçak açmayan İsay Fomiç, rehine getirilen eşyayı görünce, birdenbire canlanmış ve parmaklarını hızlı hızlı oynatarak paçavraları karıştırmaya başlamış. Hatta arada bir kaldırıp ışığa doğru tutarak incelemiş. Herkes onun ne söyleyeceğini bekliyormuş.

Eşyaların sahibi, göz kırparak,

— Ne haber, bir gümüş ruble vermeyeceksin galiba, ha? demiş.

— Pek gümüş ruble değilse de, yedi kapik veririm.

Bunlar İsay Fomiç'in hapishanede söylediği ilk sözler olmuş. Herkes gülmekten katılmış.

— Yedi mi? Ne yapalım, yedi olsun; bu işte sen kârlı çıktın! Ama malımı iyi sakla sonra kellenle ödersin, karışmam.

— Faizi de üç kapik… hepsi on kapik ediyor.

Titrek ve kesik bir sesle konuşan Yahudi, korkak bakışlarla mahpusları süzerek elini cebine sokmuş. Bir yandan ödü kopuyor, öte yandan da iş becermek istiyormuş.

— Yılda mı üç kapik vereceğiz?

— Yılda değil, ayda.

— Amma da yaman adammışsın be Yahudi. Adın ne senin?

— İsay Fomiç.

— Yamansın İsay Fomiç! Bu gidişle burada çabuk ilerlersin. Haydi hoşça kal.

İsay Fomiç, rehine getirilen eşyayı bir kere daha gözden geçirip mahpusların sürüp giden kahkahaları arasında dikkatle torbasına yerleştirmiş.

Onu gerçekten herkes seviyor gibiydi; hemen hemen bütün mahpuslar ona borçlu oldukları halde, aralarından hiçbiri ona bir fenalık yapmazdı. O da bir tavuk kadar zararsızdı, hele yakınlık gösterince nazlanması da vardı. Ama bunu o kadar saf bir komiklikle yapardı ki, davranışı hemen hoş görülürdü. Hayatta pek çok Yahudiyle karşılaşmış olan Luçka, çok defa ona takılırdı, ama bunu kötülükten değil, eğlence olsun diye yapardı. Tıpkı küçük bir köpekle, papağanla ya da evcil hayvanla eğlenir gibi. Bunu gayet iyi bilen İsay Fomiç de hiç darılmaz ve pek yerinde latifelerle karşılık verirdi.

— Hey, buraya baksana Yahudi, seni bir güzel döverim ha!

İsay Fomiç, kabadayı bir tavırla karşılık veriyordu:

— Sen bana bir vurursan, ben sana on tane çakarım.

— Melun, çirkef seni…

— Çirkef olayım, ne çıkar?

— Çirkef çıfıt, sen de…

— Öyle olsun. Çirkefim, ama zenginim de… param var benim[27]

27 İsay Fomiç yarı Leh, yarı Ukrayna şivesiyle konuşuyor.

— İsa'yı sattın sen be…

— Öyle olsun.

Mahpuslar neşeli kahkahalar atarak bağrışırlardı:

— Aferin İsay Fomiç! Yemin olsun yamansın. Dokunmayın ona, İsay Fomiç bir tane!

— Buraya bak Yahudi, kırbacı yer, Sibirya'ya gidersin.

— Zaten Sibirya'dayım ya.

— Daha uzağa sürerler.

— Tanrı babanın olduğu yere mi?

— Evet, oraya.

— Eh, ne yapalım… Hem Tanrı babanın bulunduğu yer, her yerden daha iyi olmalı.

Etrafını alır, “Aferin İsay Fomiç, babayiğitsin!” diye bağrışırlardı; İsay Fomiç ise, onunla alay edildiğini görür, ama aldırmazdı. Belli ki, her yandan gelen iltifatlara, övgülere bayılır, bunların üzerine tiz, incecik bir sesle anlamsız, acayip bir makamla bir “La-la-la-la…” tuttururdu; bu güftesiz lalala’lar İsay Fomiç’in sürgün yaşamı boyunca söylediği tek şarkıydı. Benimle daha yakından tanışınca, bu şarkı ve makamın vaktiyle altı yüz bin Yahudinin Kızıldeniz’i geçerken, yaşlısıyla genciyle söylediği şarkının melodisi olduğuna ve düşmanına karşı zafer kazanan her Yahudinin bu şarkıyı söylediğine inandırmıştı beni.

Her cumartesi akşamı koğuşumuza sırf İsay Fomiç’in tapınmasını seyretmek için başka koğuşlardan mahpuslar toplanırdı. İsay Fomiç’te o kadar çocukça bir övünme ve gösteriş isteği vardı ki, bu toplu merak hoşuna bile giderdi. Bilgiçce ve abartılı bir azametle ilkin köşesindeki minicik masasını örter, sonra kitabını açıp iki mum yakar ve ancak kendinin bildiği birtakım kelimeler mırıldanarak cüppesini giymeye başlardı. Bu alacalı, yünlü cüppesini büyük bir özenle sandığında saklardı. Sonra da kollarına birer kolluk geçirir, başına, alnının ortasına şeritle tutturulan tahta kutu gibi bir şey iliştirirdi; bununla alnından acayip bir boynuz çıkmışa benzerdi. Bundan sonra da duaya başlardı. Şarkı söyler gibi dua okur, bağırır, tükürür, daireler çizerek döner, acayip gülünç hareketler yapardı. Tabii bütün yaptıkları, kendi ibadet kurallarına uygundu ve bunlarda doğrudan doğruya gülünç ya da garip bir taraf yoktu; gülünç olan, İsay Fomiç’in tapınma sırasında aldığı tavır, bize karşı yaptığı gösterişlerdi. Bakardık, birdenbire başını elleriyle sarar ve hıçkırarak okumaya başlardı. Hıçkırıkları gitgide kuvvetlenir, sonunda İsay Fomiç bitkin bir durumda, artık ulumaya benzeyen iniltileri arasında, küçük sandıkla süslü başını kitabın üstüne bırakıverirdi; ama hıçkırıkları alabildiğine şiddetlendiği sırada, birdenbire ve birbiri ardınca kahkahalar savurur, sonra bir kendinden geçme, taşkın bir mutluluk içinde, baygın bir sesle tekrar makamla okumasını sürdürürdü. Mahpuslar ona bakıp kendi aralarında, “Herifin haline bakın çocuklar!” diye söylenirlerdi. Bir kere İsay Fomiç’e bu boğulurcasına hıçkırıklardan sonra birdenbire mutluluk ve gönül rahatlığı içinde kahkaha atmanın ne anlama geldiğini sormuştum. İsay Fomiç benim bu gibi sorularımı pek severdi. Hemen anlatmaya başladı: Ağlama ve hıçkırmalar, Kudüs’ün kaybını düşünmekten ileri geliyordu. Kitap, bunları düşünürken elden geldiğince hızlı ağlayıp dövünmeyi emrediyormuş. Ama en şiddetli hıçkırıkları arasında İsay Fomiç, *birdenbire* (bu *birdenbire*’nin bile kitapta yeri varmış) sanki gayriihtiyari aklına gelmiş gibi Yahudilerin Kudüs’e döneceklerine dair kehaneti hatırlamak *zorundaymış*. Burada da hemen sevinmeli, şarkı söyleyip kahkahalar atmalıymış; duasını okurken de sesine mümkün olduğu kadar mutluluk, yüzüne de resmiyet, soyluluk ifadesi vermesi gerekliymiş. İsay Fomiç bu zorunlu *birdenbire* geçişi pek seviyordu; bunda özel, ince bir ustalık görüyor ve övünerek bana kitabın bu karışık mecburiyetinin içyüzünü anlatıyordu. Bir defa, duasının en hararetli anında odaya nöbetçi subay ve muhafızlarla birlikte mevki komutanı binbaşı girdi. Mahpusların hepsi ranzaların yanında vaziyet aldılar, yalnız İsay Fomiç daha çok bağırıp şaklabanlığa başladı. Tapınmaya izin verildiğini ve kendisine kimsenin karışamayacağını bildiğinden, binbaşının karşısında bağırıp çağırmakta hiçbir sakınca görmüyordu. Aynı zamanda binbaşının önünde maskaralık yaparak hepimize çalım satmaktan pek hoşlanmıştı. Binbaşı aralarında bir adımlık mesafe kalıncaya kadar yaklaştı: İsay Fomiç arkasını masaya dönmüş, binbaşının yüzüne karşı ellerini sallayarak, o muazzam kehaneti okuyordu. Bu sırada bir yandan da yüzüne pek büyük bir mutluluk ve soyluluk ifadesi vermesi gerekiyordu. İsay Fomiç

bunu hemen olağanüstü bir göz kırpışla ve gülüp başıyla binbaşıya doğru birtakım işaretler yaparak yerine getirdi. Binbaşı önce şaşırdı, ama sonra o da kahkahalar atarak, İsay Fomiç'e, "Aptal!" diye bağırarak dışarı çıktı; bunun üzerine İsay Fomiç çığlıklarını bir perde daha yükseltti. Bir saat sonra akşam yemeğini yerken ona, mevki komutanı bir saçmalık yapıp kızsa ne yapacağını sordum.

— Hangi mevki komutanı?

— Nasıl hangi? Görmediniz mi?

— Hayır.

— Adam önünüzde, bir arşın ötede duruyordu.

Ama İsay Fomiç, beni büyük bir ciddiyetle, binbaşıyı filan görmediğine, duasını okurken bir tür kendinden geçme içinde olduğuna, çevresinde olan bitenin asla farkına varmadığına inandırmaya çalıştı.

İsay Fomiç'in cumartesi günleri, kitabın buyurduğu gibi bir iş tutmamaya çaba göstererek hapishanede başıboş dolaştığını şimdi de görür gibi oluyorum. Havradan her dönüşünde ne akla hayale sığmaz hikâyeler anlatırdı bana; öteki Yahudilerin güya güvenilir kaynaklardan öğrendikleri, aslında zırvalıktan ibaret ne Petersburg havadisleri getirirdi…

Ama İsay Fomiç hakkında epey gevezelik ettim.

Bütün şehirde ancak iki genel hamam vardı. Bir Yahudinin kiraladığı hamam özeldi ve elli kapiğe giriliyordu: Bu kodamanlar hamamıydı. Öbürü, halkın gittiği eski, kirli ve dar bir şeydi, bizleri de bu hamama götürürlerdi. Soğuk ve güneşli bir gündü. Mahpuslar kaleden çıkıp şehri göreceklerine seviniyorlardı. Şakaların, gülüşmelerin yol boyunca ardı arkası kesilmedi. Tüfekleri dolu bir takım asker eşliğinde, şehir halkının şaşkın bakışları arasında geçtik. Hamamda bizi hemen iki kısma ayırdılar: Birinci kısım yıkanırken, ikinci kısım soğuk olan giyinme odasında bekleyecekti; hamamın darlığından böyle yapılıyordu. Bu hamam o kadar ufak bir şeydi ki, mahpusların yarısının bile içine sığışabilmelerine şaşmıştım. Petrov benden hiç ayrılmıyordu; çağırmadığım halde, yardım etmek üzere bana sokuldu, hatta beni yıkamayı teklif etti. Petrov'la beraber, özel bölüm mahpuslarının en neşelisi, en sevimlisi diye bahsettiğim, kazmacı lakaplı Bakluşin de bana yardım etmek istedi. Onunla kişisel ahbaplığımız vardı. Petrov, soyunmama bile yardım etti, çünkü tecrübesizliğimden pek yavaş soyunuyordum; oysa oda çok soğuk, handiyse dışarıdan farksızdı. Şunu da söyleyeyim ki, iyice alışmamış olan bir mahpusun soyunması zor iştir. İlkönce, zincirler altında bulunan kayışı çabucak çözmek lazımdı. Dört parmak enindeki bu kayışlar, ayağı saran demir halkanın altına takılır. Bir çift kayışın fiyatı altmış gümüş kapikten az değildir ve her mahpus bunları kendi parasıyla almak zorundadır, çünkü kayışsız gezmeye imkân yoktur. Zincirin halkası ayağı sıkı sarmadığından, halkayla ayak arasında bir parmak girecek kadar boşluk kalır, bu yüzden demir, ayağa vurup sürter; kayışsız gezen bir mahpusun ayağı bir gün içinde yara olur. Kayışları çıkarmak o kadar güç bir iş değildi. Asıl zor olan, demirlerin altından ustalıkla çamaşırı çıkarabilmekti. İşte bu tam anlamıyla bir beceriydi. İç çamaşırı, mesela, sol ayaktan çıkarıp önce ayakla demir arasından geçirmeli, sonra ayağı kurtararak çamaşırı aynı halkadan çekmeli ve sonra sol ayaktan çıkarılanlara, bu sefer sağ ayak için aynı şeyleri yapmalıydı. Temiz çamaşırı giyerken de aynı sırayı izlemek gerekiyordu. Bir aceminin bunları akıl etmesi zordur tabii; Tobolsk'ta bize bunu ilk öğreten, beş yıldır zincire vurulmuş çete reisi mahpus Korenev'di. Ama öbür mahpuslar artık alışmışlardı ve hiç güçlük çekmiyorlardı. Petrov'a, sabun ve lif alması için birkaç kapik verdim; gerçi mahpuslara hapishaneden sabun da veriliyordu, ama bu

sabun parçası ancak iki kapik boyunda ve "orta halli" evlerde akşam yemeğinde yenilen peynir dilimleri enindeydi. Sabun, soyunma odasında sbiten[28], kalaç ve sıcak suyla birlikte satılmaktaydı. Hamamcıyla yapılmış anlaşmaya göre, her mahpusa ancak bir tas sıcak su verilirdi; daha temiz yıkanmak isteyenler, yarım kapik vererek bir bakraç daha alabilirlerdi. Bunlar soyunma odasında yapılmış özel bir pencereden yıkanma odasına uzatılırdı. Petrov beni soyduktan sonra demirlerin yürümemi pek güçleştirdiğini görünce koluma girdi ve "Bunları yukarıya, baldırlarınıza çekin. Dikkat, burada eşik var." gibi tavsiyelerde bulunarak bir lala gibi beni sürüklemeye başladı. Biraz utanıyordum doğrusu, Petrov'u kendi başıma da yürüyebileceğime ikna etmeye çalıştım, ama inanmadı. Bana daha olgunlaşmamış, bir şey bilmeyen ve herkesin yardımına muhtaç bir çocuk muamelesi yapıyordu. Petrov bir uşak değildi, asla bir uşak olamazdı; kalbini kıracak olsam bana yapacağını iyi bilirdi hani. Hizmetlerine karşılık ona para da vaat etmemiştim, kendisi de istemezdi zaten. Neden bana bu özenle bakıyordu acaba?

28 Sbiten: Bir tür sıcak pekmez.

Hamamın kapısını açtığımız zaman, cehenneme girdiğimizi sandım. Gözünüzün önüne uzunluğu da, genişliği de aşağı yukarı on iki adım olan bir odayla, bu oda içinde yüz kişiyi getiriniz; hani yüz değilse de, hapishaneden iki yüz kişiye yakın mahpus ayrıldığına ve bunların yarısı burada bulunduğuna göre, rahat rahat seksen olmalıydı. Her yeri doldurmuş buhar, kir, adım atılamayacak bir darlık. Korktum ve geri dönmek istedim, ama Petrov bana güç verdi. Zorlukla, türlü türlü zahmetler çekerek ve yerde oturanların bize yol vermeleri için üst üste ricalar ederek sonunda peykelere ulaştık. Ne var ki, peykelerde bir tek boş yer yoktu. Petrov, bir yer satın almamız gerektiğini söyledi ve hemen pencerenin yanında oturan bir mahpusla pazarlığa girişti. Öteki, bir kapik karşılığında yerini vermeye razı oldu ve Petrov'un her ihtimale karşı hamama gelirken yanına alıp avucunun içinde sımsıkı tuttuğu parayı alır almaz, peykenin karanlık, çamurlu, yarım parmak kalınlığındaki yapışkan, vıcık vıcık küfle kaplı altına giriverdi. Peykelerin altındaki yerler bile doluydu; orası da insan kaynıyordu. Ortada çömelip büzülerek kovalardan su dökünen mahpuslardan bir karış boş yer kalmamıştı. Hatta kimisi bunların aralarında, kovalar ellerinde, ayakta yıkanıyorlardı. Kirli sular doğruca yerde oturanların tıraşlı kafalarına akıyordu. Yüksekçe kısım ve basamaklar da yıkananların kıvrılmış vücutlarıyla doluydu. Ama öyle pek özene bezene yıkanmıyorlardı. Basit halk yalnızca sıcak su ve sabunla yıkanmaktan hoşlanmaz; onların yıkanması, bol bol terledikten sonra, kayın ağacı dallarıyla vücutlarını haşlanıncaya kadar dövdürüp arkasından soğuk su dökmek şeklindedir. Bütün hamamlarda böyle yıkanılır. Yüksek kısımda elli kadar dal demeti aynı anda kalkıp iniyordu; yıkananlar kendilerinden geçinceye kadar bunlarla vücutlarını haşlıyorlardı. Ocak taşına durmadan su dökülerek buhar çıkarılıyordu. Böylece ortalık yalnızca sıcak değil, cehennem sıcağı oluyordu. Her yanda bağrışmalar, kahkahalar, yerde sürünen yüz zincirin şangırtısı duyuluyordu… Bazıları geçmek isterken başkalarının zincirlerine takılarak altta oturanların kafalarına çarpıyor, düşüp küfrediyor ve çarptıklarını da sürüklüyordu. Her yandan pislik akıyordu. Herkes sersemlemiş, bir tür heyecan içindeydi; soyunma odasında, su verilen pencerenin önünde sövgüler, itişip kakışmalar eksik olmuyordu. Alınan su, isteyenin eline değmeden yerde oturanların başına dökülüyordu. Pencereden ya da kapı aralığından arada bir, tüfek elinde bıyıklı bir nöbetçi askerin yüzü görünüyordu; düzeni bozacak bir şey var mı diye bakıyordu. Mahpuslar, tıraşlı kafaları ve kıpkızıl oluncaya kadar haşlanmış gövdeleriyle artık eskisinden de çirkin görünüyorlardı. Gözenekleri açılmış sırtlarında, vaktiyle alınan kırbaç ve değnek izleri kabarmış, taze yaralara dönmüştü. Ne korkunç şeylerdi bunlar!

Onlara baktıkça tüylerim diken diken oldu. Bir kova su daha… ocak başından çıkan sıcak, yoğun buhar tabakası bütün hamamı sarıyor… Kahkahalar, haykırışlar devam etmekte. Arada bir, buhar tabakasının arasında dayak izleri taşıyan sırtlar, tıraşlı kafalar, kıvrılmış, büzülmüş kollar ve ayaklar görünüyor; yüksek kısımda İsay Fomiç avazı çıktığı kadar bağırıp kahkahalar atıyor. Kendinden geçinceye kadar sıcakta kalmış, ama hiçbir sıcaklık onu doyuramaz sanırım; bir kapik vererek bir yardımcı çağırıyor, ancak öteki dayanamıyor ve İsay Fomiç'e vurduğu dal demetini fırlatıp aşağıya, soğuk su dökünmeye koşuyor. Hiç istifini bozmayan İsay Fomiç ikinci, arkasından da üçüncü yardımcıyı çağırıyor; böyle olağanüstü bir durumda masraftan çekinmemeye karar vermiş olmalı ki, tam beş kişi değiştiriyor. Mahpuslar aşağıdan "Aferin İsay Fomiç! Amma da dayanıklıymışsın be!" diye bağırıyorlar; bu anda herkesten yüksek olduğunu, herkese meydan okuduğunu hisseden ve sevincinden kabına sığamayan İsay Fomiç, bütün gürültüyü bastıran çılgın ve keskin sesiyle her zamanki aryasını tutturuyor; la-la-la-la… Aklıma cehennemin de mutlaka buraya benzeyeceği düşüncesi gelmişti. Dayanamadım ve buluşumu Petrov'a söyledim, çevresine bir baktı ve karşılık vermedi.

Ona da yanımda bir yer satın almak istedim, ama Petrov ayaklarımın dibine oturarak yerinin çok rahat olduğunu söyledi. Biz yıkanırken, Bakluşin dışarıdan bize su satın alıyor, gerektikçe yanımıza taşıyordu. Petrov, tepeden tırnağa kadar beni kendisinin temizleyeceğini söyledi, "Tertemiz olacaksınız." diyordu. Buhar banyosu yapmaya da çağırdı, ama ben bunu göze alamadım. Petrov beni adamakıllı sabunladı, sonunda da, "Şimdi de *ayacıklarınızı* yıkayıvereyim." dedi. Ayaklarımı kendim yıkayacağımı söylemek istedim, ama tartışmamak için ses çıkarmadan onun isteğine boyun eğdim. Böyle sevimlilik katarak "ayacıklar" deyişinde de en ufak bir yaltaklanma, bir kölelik belirtisi yoktu; herhalde Petrov ayaklarıma "ayak" diyemiyordu, çünkü ayak tam insanlarda bulunurdu, benimkilerse ancak ayacık olabilirdi.

Yıkanmam bittikten sonra, beni aynı törenle, kolumdan tutarak ve porselenmişim gibi her adımda gözeterek soyunma odasına götürdü, sonra da çamaşırlarımı giymeme yardım etti; işlerini bitirince de gerisin geri buhar banyosuna koştu.

Eve dönünce ona bir bardak çay sundum. Kabul etti, içtikten sonra da teşekkür etti. Aklıma, bir cömertlik yapıp ona bir çeyreklik votka ikram etmek geldi. Kışlada votka bulunabiliyordu. Petrov buna son derece memnun oldu. İçti, öksürdü, sonra onu canlandırdığımı söyleyerek sanki orada onsuz yapılamayacak işler varmış gibi aceleyle mutfağa gitti. O gider gitmez, yerine başka bir arkadaş Bakluşin (Kazmacı) geldi; onu daha hamamdayken çay içmeye çağırmıştım.

Bakluşin'deki sevimliliği kimsede görmedim. Doğrusu başkalarına karşı pek yumuşak başlı değildi, hatta sık sık kavga eder, işine karışılmasını sevmezdi; kısacası, kendini korumasını bilirdi. Ama kavgaları uzun sürmezdi ve aramızda onu sevmeyen yoktu sanırım. Her gittiği yerde memnunlukla karşılanırdı. Şehirde bile dünyanın en neşeli ve neşesini hiçbir zaman kaybetmeyen adamı olarak tanınmıştı. Uzun boylu, otuz yaşlarında, oldukça yakışıklı, saf, kabadayı, yüzünde et beni olan bir delikanlıydı. Onu bunu taklit eder, yüzünü gülünç bir biçimde kırıştırıp buruşturarak çevresindekileri kahkahadan kırıp geçirirdi. Şakacıydı da; ama asık suratlı, gülme düşmanlarımıza hiç yüz vermezdi ve bu nedenle kimse onu "boş ve yararsız" adam diye paylamazdı. Hayat dolu, ateşli adamdı. Benimle daha hapishaneye ilk girdiğim gün tanışmış, Kantonistlerden olduğunu, sonra kazmacı olarak çalıştığını, görevinde kendini gösterip bazı büyükler tarafından sevildiğini anlatmıştı; bu büyüklerin iltifatlarıyla hâlâ övünüyordu. Benden Petersburg hakkında epey bilgi istemişti. Bakluşin kitap da

okuyordu. Bana çaya gelir gelmez, Teğmen Ş.'nin bu sabah mevki komutanımızı nasıl bozduğunu anlatarak bütün koğuşu güldürdü, sonra yanıma oturup gayet memnun bir tavırla, bir temsil verme yolundaki tasarılarının muhtemelen gerçekleşeceğini haber verdi. Hapishanede Noel bayramı dolayısıyla temsil hazırlanıyordu. Aktörler yavaş yavaş ortaya çıkıyor, bir yandan da dekor işi düzenleniyordu. Şehirden sahne için kadın elbiseleri vermeyi vaat edenler bile vardı; ayrıca bir emir eri yardımıyla, kordonlu bir subay elbisesi bulmayı umuyorlardı. Bütün kaygıları, mevki komutanının geçen yılki gibi, piyese engel olması ihtimaliydi. Ama geçen Noel'de binbaşının kumarda kaybettiği için neşesi yokmuş, bir de hapishanedekilerin bazı kabahatleri varmış; binbaşı öfkesinden temsili verdirmemiş. Belki bu defa onları üzmeye gönlü razı olmayacaktı. Kısacası, Bakluşin pek heyecanlıydı. Bu temsili hazırlayanlardan olduğu belliydi; ben de mutlaka bu piyesi görmem gerektiğini düşünüyordum. Bakluşin'in tiyatro işindeki başarıdan dolayı duyduğu temiz sevinç çok hoşuma gitmişti. Laf lafı açtı. Şundan bundan konuşmaya başladık. Bakluşin söz arasında, Petersburg'dan başka yerlere de gönderildiğini anlattı; bir suç yüzünden başçavuş rütbesiyle R.'deki garnizon taburuna verilmişti.

Sözünü bitirirken,

— Oradan da buraya gönderdiler, dedi.

— Ne sebeple? diye sordum.

— Sebep mi? Tahmin edemediniz mi, Aleksandr Petroviç? Âşık olduğum için!

Gülerek itiraz ettim:

— Aman canım, sırf bunun için buraya göndermezler.

Bakluşin ekledi:

— Doğru, bu iş yüzünden bir de oralı Almanı piştovla vurdum. Ama siz söyleyin Aleksandr Petroviç, bir Alman için insan sürülür mü?

— Nasıl oldu bunlar? Anlatsana, pek merak ettim.

— Çok gülünç bir hikâyedir bu Aleksandr Petroviç.

— Daha iyi ya. Anlat bakalım.

— Anlatayım mı? Peki, dinleyin öyleyse…

Böylece, gülünç değilse de, oldukça garip bir cinayet olayını dinledim…

Bakluşin:

— Bakın mesele nasıl oldu, diye başladı. Beni R.'ye göndermişlerdi; büyük, güzel bir şehirdi, yalnız sürüyle Alman var. Ben de genç, üstlerinin gözüne girmiş bir adamım; şapkamı yana yatırıp sokak sokak sürtüyor, vakit geçiriyordum, yani Alman kızlarına göz kırpıp duruyordum. Sonunda Luiza adında bir kızcağızdan pek hoşlandım. Teyzesiyle birlikte çamaşırcılık yapıyorlardı, ama yalnızca kıymetli çamaşırları yıkamak için alırlardı. Teyzesi ihtiyar, kibirli bir karıydı; halleri vakitleri yerindeydi. Önceleri pencerelerinin önünde piyasa ettim, sonra da adamakıllı ahbap olduk. Luiza, dilinde azıcık çetrefillik olmasına rağmen, Rusçayı iyi konuşuyordu; öyle şeker kızdı ki, onun gibisini hiç görmemiştim. Hemen yanaşmaya başladım, ama ne mümkün, "Öyle şey olamaz Şaşa, sana yaraşır bir eş olmam için kızlığımı korumak isterim." deyip duruyordu; yalnız sokuluşu, gülüşü, sesi öyle tatlıydı ki… Öyle temiz bir kızdı ki, ondan sonra böylesine rastlamadım. Sırf onun yüzünden evlenme hevesine kapılmıştım. Nasıl evlenmeyeyim düşünsenize! Bizim yarbaya dilekçeyi vermeye

hazırlanırken… bir de baktım Luiza buluşma yerine gelmedi; ertesi sefer, hatta üçüncü sefer yine gelmedi… Mektup yolladım, karşılık yok. Kendi kendime: “Ne oldu ki acaba?” diyordum, “Beni aldatmış olsa, hem mektubuma cevap verir, hem de buluşma yerine gelirdi. Hem yalan söylemeyi de beceremez, kestirip atar. Kesin teyzesinin işi bu.” Teyzesine gitmeye de bir türlü cesaret edemiyordum; gerçi aramızdakileri biliyordu, ama biz yine işimizi usturuplu, açığa vurmadan yapıyorduk. Çılgına dönmüştüm, son bir mektup daha yazdım: “Gelmezsen, teyzene gideceğim.” diyordum mektupta. Korktuğu için geldi. Ağlıyordu; Şultz isminde, yaşlı, zengin, uzaktan akrabaları olan bir saatçiyle evlenecekmiş. “Hem beni mutlu eder, hem de ihtiyar haliyle kadınsız kalmaz; zaten öteden beri severdi beni, ama söylemiyordu. Zengin bir adam Saşa, benim için bulunmaz bir fırsat; mutlu olmamı istemiyor musun?” diyordu. Hem anlatıyor, hem de ağlayarak boynuma sarılıyordu… “Doğru söylüyor!” diye düşünüyordum; çavuş da olsa, askere varıp da ne olacaktı ki? “Eh, elveda Luiza, Tanrı yardımcın olsun.” dedim, “Mutluluğuna engel olacak değilim. Herif yakışıklı mı bari?” – “Yok canım. Yaşlı, koca burunlunun biri…” dedi, hatta bu sözüne kendi de güldü. Ayrıldık; “Ne yapalım, kısmet değilmiş!” dedim. Ertesi sabah herifin dükkânının karşısına dikildim; kız sokağını söylemişti. Camdan baktım: Kırk beşlik bir Alman öküzü, oturmuş, saat onarıyor; haşmetlice bir burnu, patlak gözleri vardı. Fraka benzer bir şey giymiş, uzun, kolalı yaka takmıştı. Azametinden yanına varılmazdı hani. Hırsımdan tükürdüm, şeytana uyup camını indirecektim… ama sonra vazgeçtim. Kendi kendime, “Kırıp da elime ne geçecek sanki! Kuşu kaçırdık işte!” diyordum. Akşamüstü koğuşa gidip yatağıma yattım. İnanır mısınız Aleksandr Petroviç, öyle bir ağlama tuttu ki beni…

İki üç gün böylece geçti. Luiza’yı hiç göremiyordum. Tam o sırada Luiza’nın arada bir uğradığı ihtiyar bir çamaşırcıdan, Almanın aşkımızı duyduğunu, ondan kızı istemekte acele ettiğini öğrendim. Yoksa bir yıl iki yıl daha bekleyecekmiş. Luiza’ya bir daha benimle görüşmeyeceğine dair yemin ettirmiş, Luiza’yla teyzesine henüz pek yüz vermiyormuş ve cayma ihtimali varmış, zaten kararı da pek kesin değilmiş… Kadın, herifin Luiza’yla teyzesini bir gün sonra pazar günü kahve içmeye davet ettiğini söyledi. Vaktiyle tüccar olup sonradan yoksul düşerek bir ardiyede bekçilik eden yaşlı bir akrabaları da gelecekti. Bunların belki de kesin kararı vermek için pazar günü toplanacaklarını duyunca öyle tepem attı ki, bir türlü kendime hâkim olamıyordum. Ertesi gün, daha ertesi gün kafam hep bununla doluydu. Bir elime geçse, Almanı çiğ çiğ yiyecektim.

Pazar günü kilisede sabah duası biter bitmez, kaputumu sırtıma attığım gibi, doğru Almana yollandım. Hepsini orada bastırmayı tasarlamıştım. Ama Almanın evine ne diye gidiyordum, orada ne diyecektim, bunları kendim de bilmiyordum. Yola çıkarken, her ihtimale karşı piştovumu cebime soktum. Piştov da kötü, eski zaman işi bir şeydi; ta çocukken kullanırdım onu. Artık işe yarar halden çıkmıştı. Buna rağmen içine kurşun doldurdum. “Kovmaya, hakaret etmeye kalkışırlarsa çıkarıp hepsini korkuturum…” diye düşünüyordum. Sonunda dükkâna vardım. Atölyede kimse yoktu, hepsi arka odada oturuyorlardı. Onlardan başka, hizmetçi filan da görünmüyordu. Adamın zaten bir hizmetçisi vardı; aşçılığını da yapan bir Alman kadınıydı. Dükkândan geçtim. Baktım, öteki kapı kapalıydı. Daha doğrusu ufak bir çengelle tutturulmuştu. Kalbim küt küt atmaya başlamıştı, durup dinledim: Almanca konuşuyorlardı. Bir tekmeyle kapıyı ardına kadar açtım. Ortada bir masa vardı. Üstünde kocaman bir kahve ibriği, ispirto ocağında kaynıyordu. Bir tabağa peksimet konulmuş; tepsi içinde de bir sürahi votka, ringa, sucuk ve bir şişe şarap duruyordu. Luiza’yla teyzesi süslenmiş püslenmiş, kanepeye oturmuşlardı. Karşılarında, sandalyede, damat olacak Alman oturuyordu. Yıkanmış, taranmış, frakını giymiş, yakalığını takmıştı; yakalığın uçları da öne doğru fırlamıştı.

Yanındaki sandalyede şişman, ak saçlı, hiç konuşmaz takımından yaşlı bir Alman vardı. Beni görünce Luiza'nın rengi attı. Teyzesiyse oturduğu yerden bile hopladı. Almansa kaşlarını çatmıştı. Öyle de öfkelendi ki! Ayağa kalkıp bana doğru yürüdü:

— Ne istiyorsunuz efendim? diye sordu..

Biraz bozuldum, ama benim de tepem atmıştı.

— Ne mi istiyorum? dedim. Konuk geldim. Bir kadeh votka ikram et bari.

Alman biraz düşündü:

— Buyurun, oturun efendim, diye karşılık verdi.[29]

29 Bakluşin, Almanın söylediklerini Alman şivesini taklit ederek anlatıyor.

Oturdum.

— Şu votkayı görelim bakalım, diye votka istedim.

— İşte votka, buyurun için, dedi.

— Sen bana şunun iyisinden versene.

Dehşetli öfkelenmiştim.

— Bu votka iyidir.

Luiza'nın da bulunduğu bir yerde, herifin beni küçümsemesi içime öyle işlemişti ki, deme gitsin! Ne diyeceksin, verdiğini içtik.

— Bana baksana Alman, dedim. Benimle neden böyle ters ters konuşuyorsun. Arkadaş olalım seninle. Bak, ben sana arkadaş olalım diye geldim.

— Sizinle arkadaş olamam, diye karşılık verdi. Bayağı askerlerle işim yok benim.

Bu defa kudurmuştum artık.

— Seni koca korkuluk, sosisçi seni! Sana şu anda gönlümün istediğini yapabileceğimi biliyor musun sen? Geberteyim mi seni şu piştovla?

Piştovu çıkardım, tam önünde durdum. Namluyu herifin kafasına dayadım. Ötekiler korkudan nefes bile alamıyorlardı; bembeyaz kesilen yaşlı akrabaysa, sesini çıkarmadan yaprak gibi titriyordu.

Alman önce şaşırdı, sonra toparlandı.

— Sizden korkmuyorum, dedi. Şerefli bir adam gibi rica ediyorum, bu şakadan vazgeçiniz. Ama yine de korkmuyorum sizden.

— Yalan, ödün kopuyor! diye bağırdım.

Adam namlunun altından kafasını kıpırdatıp kurtaramıyor, öylece oturuyordu.

— Hayır, bunu yapamazsınız, dedi.

— Neden yapamazmışım?

— Çünkü bunu yapınca şiddetle cezalandırılacağınızı bilirsiniz.

Şeytan dürtüyordu şu eşek Almanı! Beni kışkırtmasaydı, şimdi sağ olurdu; iş inada bindi.

— Demek yapamam, ha?

— Evet.

— Yapamam, öyle mi?

— Bana bir şey yapmaya cüret edemezsiniz…

— Al öyleyse sana sosisçi! diyerek ateş ettim.

Alman sandalyeden yere yuvarlandı. Odadakiler bağırdılar. Ben de piştovumu cebime soktuğum gibi, yallah… Kaleye girerken piştovu kapıların önündeki ısırgan otlarının arasına attım.

Eve geldim, yatağıma uzandım. Kendi kendime, “Az sonra gelip beni alırlar.” diyordum. Bir iki saat geçti, ne gelen var ne giden. Ortalık kararınca içimi bir sıkıntı kapladı ki, dayanamayıp çıktım, ille de Luiza’yı görecektim. Saatçinin dükkânının önünden geçtim. Baktım, halk, polisler toplanmışlardı. Çamaşırcı ahbabımıza gidip “Luiza’yı çağır!” dedim. Biraz sonra Luiza koşa koşa geldi. Boynuma atıldı. İki gözü iki çeşme, “Kabahat bende. Teyzemin sözüne uydum.” diye ağlıyordu. Teyzesinin de eve gelip korkudan hastalandığını anlattı, o da kimseye bir şey söylememişti; benim de ses çıkarmamamı adeta emretti. “Bizi hiç gören olmadı.” diyordu, “Saatçi korktuğu için hizmetçisini dışarı göndermişti. Kadın, evleneceğini duysa, gözlerini oyardı. Çıraklardan da kimse yoktu, hepsine izin vermişti. Kahveyi mezeleri hep kendisi hazırladı. Akrabamıza gelince, dünyada ağzını açmayan bir adamdır, hiç konuşmaz. Olaydan sonra şapkasını aldığı gibi, herkesten önce savuştu. Herhalde sesini çıkarmaz.” Nitekim böyle oldu. İki hafta boyunca ne beni istediler, ne de bir şeyden şüphelendiler. İşte bu iki haftalık mutluluğumu hiç unutmam Aleksandr Petroviç. Luiza’yla her gün buluşuyorduk. Öyle de bağlanmıştı ki bana! Ağlıyor, “Seni nereye sürerlerse sürsünler, peşinden ayrılmam; senin için her şeyimi feda ederim!” diyordu. Bu bana o kadar dokundu ki, kendime kıymayı bile düşündüm. Ama ikinci haftanın sonunda yakayı ele verdik. İhtiyarla Luiza’nın teyzesi sözbirliği edip ele vermişlerdi beni.

Bakluşin’in sözünü kestim:

— İyi ama, sivil mahkemede bile bu suç için size on, on iki yıl ağır hapis cezası verilebilirdi; oysa siz özel bölümdesiniz. Bu nasıl oluyor?

Bakluşin:

— Bu da başka bir meseledir, dedi. Mahkemeye çıkarıldığımda yüzbaşımız orada bana sövdü. Ben de dayanamayıp, “Ne küfrediyorsun be? Zertsalo’nun[30] karşısında olduğumuzu görmüyor musun, namussuz!” dedim. Eh, suçumuz da ikiye katlandı tabii. İkisi için de yargılandım ve dört bin sopayla buraya, özel bölüme sürgün cezasına çarptırıldım; ben hükmü giyip kodesi boylarken yüzbaşı da belasını bulmuştu ama: Rütbesi alınmış ve er olarak Kafkasya’ya sürülmüş. Haydi hoşça kalın Aleksandr Petroviç. Temsilimize mutlaka gelin.

30 Eski Rus mahkemelerinde bulunan armalı ve her biri üzerinde “Büyük Petro’nun Kanunları” yazılı üç yüzeyli bir sütun.

X: Noel Bayramı

Sonunda Noel bayramı geldi çattı. Mahpuslar daha bir gün önceden işleri iyice asmışlardı. Tek tük dikimevine ve atölyelere gidenler oldu, geri kalanlarsa ancak yoklamada toplandılar; bazı işlere gönderilenler de oldu, ama aşağı yukarı hepsi, teker teker ya da ufak gruplar halinde hemen hapishaneye döndüler. Öğleden sonra kimse dışarıda değildi. Zaten sabahleyin de çoğu, hapishane işleri yüzünden değil, kendi işleri yüzünden çıkmışlardı: Kimi bir parça daha şarap ısmarlamak istiyor, kimi eşiyle dostuyla görüşmeye gidiyor, kimi de yaptığı hizmetlere karşılık şunda bunda kalmış parasını toplamayı hesaplıyordu; Bakluşin'le temsilde rol alacak mahpuslar, kostümleri bulmak için bazı ahbaplarına, en başta da emir erine uğrayacaklardı. Birçoklarında telaşlı, işleri başından aşkın insanların hali vardı, ama sırf etraflarında gördükleri telaşlı ve meşgul insanlara öykündüklerinden böyle bir tavır takındıkları belliydi; bazıları da hiçbir yerde bir alacakları olmadığı halde, para bekler gibi görünmekteydiler. Kısacası, herkes yarınki değişikliği, olağanüstü olayı bekler gibiydi. Akşama doğru, mahpuslar hesabına alışveriş için şehre inmiş sakatlar et, domuz yavruları, kaz gibi bir sürü yiyecek getirdiler. Mahpusların çoğu, hatta bütün yıl tek kapiğini harcamaktan kaçınan en sıkı, en idareli olanları bile, böyle bir gün için kesenin ağzını açıp bol bol savurmaktan, bir yıllık perhizlerini gereken şekilde bozmaktan çekinmiyorlardı. Yarın mahpusların gerçek, kanunca da tanınan bayramıydı. O gün mahpuslar işe gönderilemezdi, bir yılda hepi topu böyle üç günleri vardı zaten.

Böyle bir güne girerken, şu insan artıklarının ruhlarında ne gibi anılar canlanırdı kim bilir! Bayram günlerinin basit halk üzerinde, ta çocukluklarından beri büyük etkisi vardır. Böyle günler, ağır işlerden bir anlığına da olsa uzaklaşıp ailece bir araya gelmek için vesiledir. Hapishanede bütün bunları azap ve kederle anıyorlardı. Mahpuslarda kutsal güne karşı olan saygı adeta resmiyet derecesindedir; çok azı eğlenir, genellikle hepsi ellerinde bir iş olmadığı halde meşgul ve ciddi görünürdü. Boş gezenler bile ciddiyetlerini korumaya çalışırdı… Gülme sanki yasak edilirdi. Böyle zamanda herkes titizleşiyor, hoşgörüsüz oluyordu; genel ahengi kazara da olsa bozanlar şiddetle azarlanıyor, bu kutsal güne karşı gösterdikleri saygısızlıktan ötürü arkadaşları onlara bağırıyor, ağız dolusu sövüyordu. Mahpusların bu durumu çok ilgi çekiciydi, hatta dokunaklıydı. Herkes gibi bayram yapmak, bu büyük güne saygı göstermekle, biraz dünyevileşmiş olmalarından başka, büsbütün insanlıktan çıkmış, mahvolmuş adamlar olmadıklarını, hapishanede olsalar bile öbür insanlarla aralarında bazı ortak noktalar bulunduğunu seziyorlardı. Bunu duydukları besbelliydi, kolayca anlaşılıyordu.

Akim Akimiç de bayrama hazırlanıyordu. Onun eski dönemlere, ailesine ait iç sızlatıcı anıları yoktu, çünkü el evinde öksüz büyümüş, on beş yaşını doldurur doldurmaz da hayata atılmış, pek neşeli bir ömür de sürmemişti; hayatı hep düzenli, birbirine benzeyen günlerle geçmiş, üzerine aldığı bütün görevlerde yapılması gerekenden kıl payı kadar ayrılmamıştı. Fazla dindar da değildi; saygınlığını sürekli koruyabilmek için gösterdiği aşırı çaba, içindeki diğer insani özellikleri, iyi kötü bütün tutku ve emelleri söndürmüş gibiydi. İşte bunun için Akim Akimiç kutsal günü telaşsız, heyecanlanmadan, yararı olmayan kederli anılarla üzülmeden, sakince, abartmadan ve bir geleneğe uyar gibi soğukkanlılıkla karşılıyordu. Zaten uzun boylu düşünmeyi sevmediğinden, bu olayın anlamı ve önemi üzerinde hiç durmaz, uymak zorunda olduğu usule aşırı bir uysallıkla boyun eğerdi yalnızca. Ona ertesi gün, bugün yaptıklarına taban tabana zıt şeyler yapması emredilse, bu emre hiç duraksamadan

boyun eğerdi. Hayatında yalnızca bir defacık kendi iradesince hareket etmek istemiş, bu da onun sürgüne düşmesine sebep olmuştu. Ama bundan aldığı ders boşa gitmemişti. Yazgısının ona nasıl bir oyun ettiğini, neden suçlu sayıldığını ölünceye kadar anlayamadıysa da, yaşadığı maceradan sonra, hiçbir zaman ve hiçbir koşulda olaylar üzerinde uzun boylu düşünmemek gibi hayırlı bir karara varmıştı; her işin aslını astarını aramaya kalkışmak, mahpusların kendi aralarında söyledikleri gibi "aklının ereceği iş değildi". Akim Akimiç, geleneklere o derece bağlıydı ki, Noel'de yenilecek domuza bile, her zaman alınıp kızartılması mümkün olmayan, bambaşka, bayramlık bir domuz yavrusuymuş gibi özel bir saygıyla bakıyordu. Akim Akimiç bunu kendi eliyle, kaşa[31] ile doldurdu; bu işin ustası olduğundan çok iyi de kızarttı. Belki daha çocukluğundan beri domuz kızartmasını yalnızca Noel sofrasında görmeye alıştığından, bunun sırf bu güne özgü bir yiyecek olduğu kanısındaydı; kutsal günde bir defacık olsun bu kızartmadan tatmayacak olsa, görevini boşladığı için ömrünün sonuna kadar vicdan azabı içinde kıvranacağına da kalıbımı basarım. Akim Akimiç, bayrama kadar hep eski bir ceketle ve pantolonla geziyordu; bunlar ustalıkla yamandıkları halde, yine de pek hırpalanmış şeylerdi. Öte yandan dört ay önce verilen yeni bir takım elbiseyi büyük özenle sandığında sakladığı da ortaya çıktı; üzerindeki eskileri bayramda nasıl yenileyeceğini düşünerek için için seviniyordu herhalde. Öyle de yaptı. Daha akşamdan yeni elbisesini çıkarıp serdi, evirip çevirdi, tozlarını silkeledi ve sonra da bir defa üzerinde prova etti. Elbise üzerine oturuyordu; her şeyi iyi, güzeldi, baştan aşağı iliklenebiliyordu. Yakası mukavvadanmış gibi çenesine kadar geliyordu. Elbise, resmi üniformalarda olduğu gibi bele doğru hafifçe darlaşıyordu. Akim Akimiç keyiften sırıttı bile ve kabadayıca bir tavırla minicik aynasının karşısında şöyle bir döndü. Bu aynayı epey zaman önce bir boş vaktinde yaldızlı bir şeritle çerçevelemişti. Yalnız ceketinin yakasındaki çengellerden biri sanki pek yerinde değil gibiydi. Akim Akimiç bunun farkına vararak yerini değiştirmeye karar verdi. Değiştirip tekrar giydi: Şimdi her şey yerli yerindeydi. Akim Akimiç elbisesini katladı, yarına kadar yine sandığına koydu. Kafası oldukça iyi tıraş edilmişti, ama aynada dikkatli bir incelemeden sonra pek düzenli olmadığını, saçlarının bir kısmının fazlaca uzamış olduğunu gördü. Bunun üzerine, hemen düzgün ve usule uygun biçimde tıraş olmak için "binbaşıya" koştu. Ertesi gün kimsenin onu muayene edeceği falan yoktu, ama sırf vicdanını rahatlatmak, tüm görevleri tamamlamanın verdiği iç huzuruna kavuşmak için tıraş olmuştu. Parlak düğmelere, apoletlere, iliklere karşı ta çocukluğundan beri sarsılmaz bir saygı duyan bu adam, her değerli insanın ancak üniforması içinde güzelleşebileceğine yürekten inanmıştı. Akim Akimiç, bütün işlerini bitirdikten sonra koğuşumuzun baş mahpusu olarak içeriye kuru ot getirilmesini emretti, sonra da otun yerlere yayılmasına göz kulak oldu. Aynı şey öbür koğuşlarda da yapılmaktaydı. Sebebini bilmiyorum, ama her Noel'de koğuşun içine kuru ot serilirdi. Akim Akimiç tüm işlerini bitirdikten sonra duasını etti, ertesi gün elden geldiğince erken kalkmak üzere yatağına uzandı ve hemen kaygısız, masum bir bebek uykusuna daldı. Öbür mahpuslar da aynı şeyi yaptılar. Tüm koğuşlarda her zamankinden erken yatıldı. Bu akşamlık, her zamanki gece işlerinden vazgeçilmişti; meydanlar kimsenin hatırına bile gelmemişti. Herkes sabahı bekliyordu.

31 Kaşa: Karabuğday ya da kırık arpa taneleriyle pişirilen bir tür pilav.

Nihayet sabah oldu. Erkenden, henüz gün ağarmadan, kalk trampeti çaldıktan sonra, koğuşları açtılar ve mahpusları saymaya gelen nöbetçi çavuş herkesin bayramını kutladı. Mahpuslar nazik, sevimli bir tavırla karşılık verdiler. Sabah duasını çabucak bitiren Akim Akimiç'le, kızartmak için verdikleri kazlarının ve domuz yavrularının ne âlemde olduğunu merak eden bir sürü mahpus, aceleyle mutfağa akın etmeye başladı; mallarının kızartılışına, koyulacağı yere ve bunun gibi işlere nezaret

edeceklerdi. Koğuşumuzun ufak, buz tutmuş pencerelerinden her iki mutfağın daha gün doğmadan yakılan altışar ocağının bacalarından tüten dumanlar görünüyordu. Alacakaranlık avluda, gocuklarını giymiş ya da omuzlarına atmış mahpuslar koşuşup duruyordu; hepsi mutfağa gitmekteydiler. Bazıları da daha şimdiden şarapçıları ziyaret etmişti. Bunlar en sabırsız olanlardı. Genellikle herkeste uslu, edepli, hatta her zamankinin tersine resmi bir tavır vardı. Ne her günkü küfürler, ne kavgalar duyuluyordu. Herkes bugünün büyük bir bayram olduğunu anlamış görünüyordu. Bazıları arkadaşlarıyla bayramlaşmak üzere diğer koğuşlara gitmişlerdi bile. Herkes birbirine dostça davranıyordu. Sırası gelmişken şunu da söyleyeyim: Mahpuslar arasında arkadaşlık hemen hemen yok gibidir; tabii genel anlamda arkadaşlıktan –öylesi ister istemez olur zaten– değil, bir mahkûmun diğeriyle dost olmasından söz ediyorum. Böyle dostluklara mahpuslar arasında hemen hemen hiç rastlanmaz; bu da ilginç bir noktadır, çünkü dışarıda iş hiç de böyle değildir. Zaten bizde bütün mahpuslar, istisnalar haricinde birbirine karşı soğuk ve duygusuzdu; yani üzerimizde daima, resmi bir konuyu görüşmek üzere bir defaya mahsus buluşanların hali vardı. Ben de koğuştan çıktım. Ortalık yavaş yavaş ağarıyordu, yıldızlar kaybolmaya başlamıştı. İnce, soğuk bir buğu tabakası yukarıya doğru yükseliyordu. Mutfaktaki ocakların bacalarından hâlâ koyu duman sütunları yükseliyordu. Karşılaştığım bazı mahpuslar kendiliğinden, içten ve sevimli bir tavırla benimle bayramlaşıyorlardı. Onlara hem teşekkür ediyor, hem de kutlamalarına karşılık veriyordum. Aralarında hapishanede bulunduğum şu bir ay içinde benimle tek laf etmemiş olanlar da vardı.

Mutfağın yanında, asker koğuşundan gelen, gocuğu omuzlarında, genç bir mahpus bana yetişti. Beni avlunun ta ortasından görmüş ve bağırmaya başlamıştı: “Aleksandr Petroviç! Aleksandr Petroviç!” Acele acele bana doğru koşuyordu. Durup bekledim. Bu henüz çok genç, toparlak yüzlü, yumuşak bakışlı bir delikanlıydı; genellikle çok az konuşurdu, benimleyse şimdiye kadar tek laf etmemiş, hapishaneye gelişimden beri hiç ilgilenmemişti. Ben onun adını bile bilmiyordum. Çocuk soluk soluğa koşup bana yaklaştı, bön ama sevimli bir gülümsemeyle yüzüme bakarak karşıma dikildi. Çocuğun karşımda gözlerini benden ayırmadan ve tek kelime etmeden sırıtıp durmasına biraz şaşarak:

— Ne istiyorsunuz? diye sordum.

— Şey efendim… bugün bayram da… diye mırıldandı, sonra başka söyleyecek bir şey olmadığı inancıyla yanımdan ayrılıp telaşla mutfağa gitti.

Bu arada şunu da belirteyim: Bundan sonra da, ben hapisten çıkıncaya kadar bu çocukla birbirimize bir çift lakırdı etmedik.

Mutfakta harıl harıl yanan ocakların çevresinde itişip kakışan bir kalabalık vardı. Herkesin gözü malının üzerindeydi; aşçılar günlük yemeği hazırlamaya başlamışlardı, çünkü bugün yemek daha erken yenecekti. Hiç kimse ağzına tek bir lokma koymuyordu, bazılarının canı çekiyordu aslında, ama başkalarının karşısında nezaketlerini kaybetmek istemiyorlardı. Papazı bekliyorduk, ondan sonra perhiz bozulacaktı. Gün henüz iyice ağarmadan hapishanenin dış kapısından onbaşının, “Aşçılar!” haykırışları duyulmaya başlamıştı. Bu bağırmalar hemen hemen hiç durmadan iki saat kadar sürdü. Aşçılar, şehrin her köşesinden gönderilen bağışları toplamak için çağırılıyorlardı. Bu bağışlar arasında bol bol kalaç, ekmek, peynirli börek, priyajenik, şanga, lalanga[32] ve benzeri hamur işleri bulunuyordu. Sanırım, bütün şehirde, bu mutlu günde yiyeceğini biz “zavallılarla” paylaşmayan, dolayısıyla bayramımızı kutlamayan tek bir tüccar ailesi ya da tek bir ev kadını yoktu. Has unla yapılmış, bol yağlı, yumuşak çörekler gibi değerli bağışlar yanında, yirmi paralık kalaçlar, kara unla yapılıp biraz yoğurda bulanmış şangalar gibi, “yarım elma, gönül alma” gibisinden fakirce hediyeler

de vardı: Bunlar da fakirin fakire verdiği hediyelerdi. Her şey aynı minnetle, bağış ve bağışlayan arasında fark gözetilmeden kabul edildi. Bağışları teslim alan mahpuslar şapkalarını çıkararak getirenleri selamlıyor, bayramlarını kutlayarak hediyeleri mutfağa taşıyorlardı. Bağışlar yığıldıktan sonra, her koğuştan baş mahpus çağrıldı. Bunlar her şeyi eşit olarak koğuşlar arasında böldüler. Kavga, tartışma yoktu; dürüstçe, hakça paylaştırıyorlardı. Koğuşumuza düşenleri de bize pay ettiler; bu işi Akim Akimiç'le birlikte bir mahpus halletti. Elleriyle bölüp, dağıtma işini de kendileri yapıyorlardı. Kimseden ne bir itiraz yükseldi, ne de kıskançlık eden çıktı; herkes memnundu, hatta bağışlar dağıtılırken, bir hile ya da ayrı gayrılık gözetileceği kimsenin aklına gelmiyordu. Mutfak işlerini bitiren Akim Akimiç iliklenmemiş bir tek çengel veya düğme bırakmadan yeni elbisesini özene bezene sırtına geçirdi, giyinip kuşandıktan sonra da toplu duaya katıldı. İbadet epeyce uzun sürdü. Duaya, çoğu yaşlıca olan epeyi mahpus toplanmıştı. Gençler uzun boylu dua etmiyor, bazıları da sabah kalkarken bir istavroz çıkarmakla yetiniyorlardı; bu da bayram günlerine özgüydü. Akim Akimiç duasını bitirdikten sonra, bir tören havası içinde benimle bayramlaştı. Onu hemen çay içmeye çağırdım, o da beni domuz kızartması yemeye davet etti. Biraz sonra da Petrov bayramlaşmaya geldi. Sanırım içmişti; koşmaktan soluk soluğa kaldığından pek bir şey söyleyemedi ve karşımda bir şey bekliyormuş gibi, biraz durduktan sonra hemen mutfağa gitti. Bu arada askeri koğuşta papazı karşılamak için hazırlıklar yapılıyordu. Bu koğuşun içi ötekilerden farklıydı: Ranzalar bütün koğuşlardaki gibi koğuşun ortasında değil, duvarlar boyuncaydı, yani hapishanenin ortası boş olan biricik koğuşu burasıydı. Herhalde mahpusları arada bir toplamaları için geniş bir yere ihtiyaç olduğu göz önünde tutularak böyle düzenlemişlerdi. Odanın ortasına, temiz havluyla örtülmüş masa üzerine bir ikona koydular, ikonanın önünde kandil yakıldı. Nihayet haçıyla, yanında okunmuş su olduğu halde papaz geldi. Bir süre ikonanın önünde dua ettikten sonra mahpusların karşısında durdu, onlar da dine karşı içten bir sevgiyle birer birer papazın uzattığı haçı öptüler. Daha sonra papaz sırayla koğuşlarımızı gezdi, okunmuş suyu serperek kutsadı; mutfakta, nefisliğiyle şehirde bile ün salmış ekmeklerimizi övünce, mahpuslar hemen fırından yeni çıkmış ekmeklerden iki tanesini seçerek sakatlardan biriyle papazın evine yolladılar. Papazla haçını, karşıladıkları gibi, aynı saygıyla uğurladılar. Hemen arkasından mevki ve kale komutanları geldi. Kale komutanı aramızda sevilir, hatta sayılırdı da. Mevki komutanıyla birlikte koğuşları gezdi, hepimizle bayramlaştı. Mutfağa uğrayıp lahana çorbasından tattı. Çorba pek güzel olmuştu. Bugünün hürmetine adam başına hemen hemen bir libre et de çıkmıştı. Ayrıca bol yağlı darı kaşası vardı. Binbaşı, kale komutanını uğurladıktan sonra, yemek yeme emrini verdi. Mahpuslar ellerinden geldiğince binbaşının gözüne görünmemeye çalışıyorlardı. Gözlüklerinin altından çevresine fırlattığı sert bakışlarını kimse sevmezdi; şimdi bile bir düzensizlik görmek, birini suçüstü yakalamak ister gibi sağa sola bakıyordu.

32 Sibirya'ya özgü çörekler.

Yemeğe oturduk. Akim Akimiç'in kızartması pek nefis olmuştu. Yalnız bu arada açıklayamadığım bir şey oldu: Mevki komutanının gitmesinden beş dakika bile geçmeden, ortalık sarhoş doluverdi, oysa daha beş dakika önce hepsi tamamıyla ayıktı. Birdenbire, kızarmış, parlayan yüzler göründü, balalaykalar ortaya çıktı. Polonyalı kemancı, kendisini bugün için kiralamış bir hovardanın arkasında dolaşıyor, oynak havalar çalıyordu. Sarhoş gürültüleri gitgide konuşmaları bastırmaya başlamıştı. Yine de yemek kazasız belasız geçti. Herkes doymuştu. Yaşlılarla ciddi olanların çoğu hemen yatmaya gittiler, herhalde yemek üzerine kestirmeyi büyük bayramın ödevlerinden biri sayan Akim Akimiç de aynı şeyi yaptı. Starodub ileri gelenlerinden bir ihtiyar, biraz uyuduktan sonra ocağın üzerindeki sete çıkıp kitabını açtı ve hemen hemen başını hiç kaldırmadan, gecenin geç saatlerine

kadar dua etti. Mahpusların “kepazelik” saydığı eğlencelerine bakmak adama azap veriyordu. Çerkezler koğuşumuzun merdiven başına oturmuşlar, merak ve tiksintiyle sarhoşları seyrediyorlardı. Nurra’yla karşılaştım: Dindarca bir isyanla başını sallayarak, “Yaman, yaman!”[33] dedi, “Allah gücenir bunlara!” İsay Fomiç köşesinde mumunu yakmış, yortumuza önem vermediğini göstermek ister gibi ters, kibirli bir tavırla çalışıyordu. Şurada burada meydanlar kuruldu. Sakatlardan kimse çekinmiyordu, ama zaten her şeye göz yummaya çabalayan çavuşun birdenbire gelivermesi ihtimaline karşı nöbetçi konmuştu. Nöbetçi subay bütün günde hapishaneyi ancak üç kez dolaştı. Ama subay görünür görünmez, sarhoşlar bir köşeye saklanıyor, meydanlar ortadan kaldırılıyordu; gerçi o da ufak tefek yolsuzluklara kulak asmamaya karar vermiş gibiydi. Bu günde sarhoş olmak da önemsiz bir şey sayılırdı. Millet yavaş yavaş açılıyordu. Tek tük kavgalar başladı. Ne var ki, büyük bir bölüm ayık olduğu için, sarhoşları pek gözden ayırmıyorlardı. Eğlenenler hesapsız şekilde içiyorlardı. Gazin bugün kabına sığmıyordu. Memnun, mağrur bir tavırla ranzadaki yerinin önünde geziniyor ve ardı kesilmeyen müşterilerine bakarak sinsi sinsi gülümsüyordu; o vakte kadar koğuşların arkasında bir yerde, karın içine gömdüğü şarabı buraya getirip ranzanın altına saklamıştı. Ama kendisi ayıktı, hatta ağzına bir damla içki bile koymamıştı. Niyeti yortunun sonunda, mahpusların ceplerindeki paraları iyice sızdırdıktan sonra eğlenmekti. Koğuşlardan şarkı sesleri geliyordu. Ama içki âlemleri, kafalar tütsülendikçe, gitgide iç karartıcı olmaya başlamıştı; söyledikleri şarkıları birdenbire ağlamaya çevirecek gibiydiler. Mahpusların çoğu gocuklarını omuzlarına atmış, ellerinde kendi balalaykalarıyla dolaşıyor, pervasız bir tavırla tellere dokunuyorlardı. Özel bölümden sekiz kişilik bir koro bile toplandı. Balalaykalarla, kitaralarla pek güzel eşlik ediyorlardı. Söylediklerinin pek azı halk şarkısıydı. Bana en çok dokunan, çok güzel okudukları:

33 Özgün metinde de Türkçe olarak kullanılmıştır. (Rd.n.)

“Dün eğlencedeydim.

*Gencim, tazeyim…”*şarkısıydı.

Hem burada, bu şarkının şimdiye kadar duymadığım bir yorumunu işittim. Şarkının sonuna şu sözler eklenmişti:

“Benim gibi bir tazenin

Derli topludur evi;

Kaşıkları yıkadım,

Camları ovdum,

Çorbam pişer tencerede,

Açtım böreciğimi de.”

Söylenen şarkıların çoğu hapishane şarkısı denilen ve hemen herkesçe bilinen şarkılardı. Bunlardan, “Vaktiyle…” diye başlayan birinde adamın birinin hür dünyada bey gibi yaşarken hapishaneye düşünce ne hale geldiği gülünç bir biçimde anlatılıyordu. Bunda önceleri “Börek baklava yiyip şampanya içerdim.” şimdi de:

“Suyla lahana verirlerse,

Kulaklarımı oynatarak yiyorum…” deniyordu.

Şu şarkı da pek ünlüydü:

“Gençken özgür yaşardım

Param da vardı hani;

Derken paralar suyunu çekti

Doğru hapsi boyladım…”

Böyle devam ediyordu, yalnız bazen “param da vardı” yerine bir kelime oyunu yaparak “para da biriktirmiştim” diyorlardı. Hüzünlü şarkılar da söylenirdi. Bir tanesi tam bir sürgün şarkısıydı ki, o da ünlüydü galiba:

“Göğün ışıkları yanacak,

Kalk trampeti çalacak.

Büyüğümüz kapıyı açıyor,

Yazıcı çağırmaya geliyor.

Duvarlar ardında görünmez,

Nasıl yaşadığımız burada;

Yeri göğü yaratan bizimledir ama,

Bükülmez bileğimiz burada da…”

Başka bir şarkının daha hüzünlü, ama çok hoş bir makamı vardı. Şarkının sözleri herhalde sürgünlerden birinin elinden çıkmıştı, yavan ve oldukça bozuk bir şiirdi:

“Göremeyeceğim ufuklarını,

Doğduğum ilin;

Suçum yok ama mahkûmum

Ömür boyu acı çekmeye.

Damda baykuş ötecek,

Sesi ormana yayılacak,

Kalbim kederle sızlayacak,

Ama ben orada olmayacağım.”

Bu şarkı bizde sık sık, ama koro halinde değil, tek olarak söylenirdi. Bazen birisi paydos saatlerinde koğuşun kapısı önüne çıkıp oturur, başını eline dayayarak düşünceye dalar, birden tiz bir sesle bu şarkıyı tutturuverirdi. Bu şarkıyı dinledikçe insanın içi sızlardı. Aramızda oldukça iyi sesliler de vardı.

Neredeyse karanlık çökmüştü. Sarhoşları ve eğlenenleri yavaş yavaş bir hüzün, keder ve ağırlık kaplamaya başlamıştı. Bir saat önce kahkahalardan kırılan biri, biraz fazla kaçırmış olacak, şimdi köşede hıçkırarak ağlıyordu. Bazıları ikinci kavgalarını bile etmişlerdi. Bazıları solgun yüzleriyle, ayakta güçlükle durarak koğuştan koğuşa dolaşıyor, ha bire birileriyle dalaşıyorlardı. Sarhoşlukları daha hafif olanlarsa, içlerini boşaltacak, gözyaşlarıyla birlikte sarhoş kederlerini dökecek bir dostu boşuna arıyorlardı. Bütün bu zavallı insanlar eğlenmek, büyük bayramlarını neşe içinde geçirmek istemişlerdi; ah Tanrım! Hemen hemen herkes için ne kadar acı, ne kadar kederli oldu bugün! Herkeste, düş kırıklığına uğramış, aldatılmış gibi bir hal vardı. Petrov beni iki kere yokladı. Gün boyunca pek az içmişti, oldukça ayıktı. Ama günün sonuna dek hep önemli, olağanüstü, bayrama özgü,

eğlenceli bir şeyler bekler gibiydi. Gerçi bunu söylemiyordu, ama gözlerinden okunuyordu. Koğuşlar arasında yorulmak bilmeden mekik dokuyordu. Ama ortalıkta sarhoşlardan, onların anlamsız kavgalarından, dumanlı kafalardan başka bir şeye rastlanmıyordu. Yıkanmış, giydiği yeni kırmızı mintanıyla pek fiyakalı olmuş Sirotkin de koğuşları dolaşıyor, o da sessizlik ve saflıkla sanki bir şeyler bekliyordu. Koğuşlar artık yavaş yavaş, dayanılmaz ölçüde iğrenç hale geliyordu. Tabii işin pek çok gülünç yanı da vardı, ama içimin sıkıntısı nedense bir türlü dağılmıyordu; hepsine acıyor, aralarında olmaktan ağır, bunaltıcı bir sıkıntı duyuyordum. İşte, birbirine ikram için çekişen iki mahpus. Uzun zaman tartıştıkları, hatta bundan önce bir kavgaya tutuştukları belli. Hele bir tanesinin öbürüne karşı öteden beri kini olduğu anlaşılıyordu. Sitem ediyor, dili dolaşarak arkadaşının ona haksızlık ettiğini ispat etmeye çalışıyordu; geçen yıl karnaval haftasında bir gocuk satılmış meğer, gocuğun parasının bir kısmını ondan gizlemişler falan. Daha başka şeyler de olmuş… Suçlayan, uzun boylu, iri pazılı, aptal sayılmayacak, sessiz bir delikanlıydı, ama her içişinde mutlaka dertlerini dökmek için bir dost arardı. Hatta kavga ve sitem ederken bile, bunları karşısındakiyle anlaşmaya varmak için yapıyormuş gibiydi. Ötekiyse sağlam yapılı, tıknaz, kısa boylu, yuvarlak yüzlü, kurnaz, hileci tavırlıydı. Belki de arkadaşından daha çok içtiği halde, sarhoş sayılmazdı. İradesi oldukça kuvvetli bir adamdı, zenginceydi de. Nedense bu kez taşkın arkadaşını kızdırmak pek işine gelmiyordu. Onu şarapçının yanına götürdü. Arkadaşı, “Namuslu bir adamsan bana şarap ısmarlarsın…” deyip duruyordu. Şarapçı, ikram edene karşı bir çeşit saygı gösterip, kendi parasıyla değil de el kesesinden içtiği için taşkın arkadaşı küçümseyerek bir tas şarap çıkardı. Taşkın arkadaş, sonunda istediğinin olduğunu görünce:

— Yok Styöpka, ısmarlamak zorundasın, dedi. Çünkü borcun var.

Styöpka karşılık verdi:

— Hadi canım, seninle konuşup da boşu boşuna çenemi yoracak değilim.

Öteki şarapçıdan tası alırken devam etti:

— Ama sen yalan söylüyorsun Styöpka. Çünkü bana borcun vardı; vicdansızın birisin, gözlerini bile başkasından ödünç almışsındır sen! Alçağın tekisin sen Styöpka! İşte o kadar: Alçaksın!

Şarapçı, taşkın arkadaşı:

— Eeh be, ne zırlıyorsun, bütün şarabı döktün! diye azarladı. Adamdan sayıp şarap ısmarlamışlar içsene şunu! Sabaha kadar başında bekleyecek değiliz ya!

— İçeceğim be, ne bağırıyorsun?

Sonra daha yarım dakika önce “alçak” olarak nitelediği Styöpka’ya dönerek başıyla hafifçe selamladı, kibarca:

— Bayramınız kutlu olsun Stepan Dorofeyiç! dedi. Yaşadığınızdan başka, yüz yıl daha yaşayın.

Şarabını dikti, öksürüp ağzını sildi. Sonra sanki birisine değil de ortaya anlatıyormuş gibi ciddi, azametli:

— Eskiden pek çok şarap kaldırırdım kardeşler, dedi. Şimdi besbelli yaşım ilerlemiş… Teşekkür ederim Stepan Dorofeyiç.

— Bir şey değil.

— Ama bütün bunları sana ödeteceğim Styöpka; hem alçağın önde gidenisin, ayrıca şunu da söyleyeyim ki…

Sabrı tükenen Styöpka sözünü kesti:

— Ben de sana bir şey söyleyeceğim mundar suratlı sarhoş. Dinle, her sözüme iyi kulak ver: Şu koca dünyayı görüyorsun ya; gel, bir yarısı senin, bir yarısı da benim olsun. Haydi şimdi yıkıl karşımdan, bir daha da gözüme gözükme. Kabak tadı verdin be!

— Paramı vermeyecek misin yani?

— Daha ne parası istiyorsun be sarhoş herif!

— Eh, öteki dünyada kendin vermeye gelsen de ben almam artık. Bizim paramız alın teriyle, nasırlı ellerimizle kazanılmış paradır. Benden aldığın para öbür dünyada bile sana rahat vermeyecek.

— Yıkıl cehennemin dibine be herif!

— Ne dürtüyorsun be, gitmiyorum.

— Yürü git işine be!

— Alçak!

— İtoğlu!

Bu kez öyle bir kavgaya tutuştular ki, bu, ikramdan önceki kavgayı da geçti. İşte ranzalarda yan yana iki dost oturuyor: Biri iriyarı, kanlı canlı, tam bir kasap; suratı kıpkırmızı kesilmiş. O kadar kederli bir hali var ki, neredeyse ağlayacak. Beriki cılız, ince, zayıf bir adam; uzun, sürekli ıslak görünen bir burnu var ve ufak, domuz gözlerine benzeyen gözleri de hep yere bakıyor. İyi eğitim görmüş bir siyaset adamı, vaktiyle yazıcıymış galiba; arkadaşına biraz yukarıdan bakıyor, öteki de içinden buna kederleniyor. Bütün gün beraber içmişler.

Şişmanca arkadaş, sol eliyle yazıcının başını kavramış hızlı hızlı sarsarken:

— Herif kıydı bana! diye bağırıyor.

“Kıydı” dediği de vurmak. Şişmanca arkadaş da çavuşlardandı; sıska arkadaşını gizliden gizliye kıskandığı için birbirleriyle konuşurken söz inceliğine pek özen gösterirdi.

Hâlâ arkadaşına bakmamakta direnen yazıcı, gözlerini yerden ayırmadan azametli bir tavırla:

— Ama bana göre, bu işte sen de tamamıyla haklı değilsin, diye karşılık veriyor.

Beriki onu daha hızlı sarsmaya başlayarak sevgili dostunun sözünü kesiyor:

— Yahu, herif kıydı bana diyorum, duymuyor musun? Dünyada senden başka kimsem kalmadı. Onun için bunu sana söylüyorum: kıydı bana, kıydı!..

Yazıcı ince, kibar bir sesle ona karşılık veriyor:

— Bak bir daha söylüyorum aziz dostum: Bu tatsız mazeret de senin için ayrı bir şerefsizlik! Bunun için, aziz dostum, sarhoşluğunun iradesizlikten ileri geldiğini sen de kabul et…

Şişmanca arkadaş biraz geriliyor, sarhoş, anlamsız bakışlarla şu kendini beğenmiş yazıcı parçasını bir süre süzüyor, sonra hiç beklenmedik bir anda kocaman yumruğunu yazıcının ufacık suratına patlatıveriyor. İşte bütün bir gün süren dostluğun sonu. Aziz ahbabı, kendini kaybetmiş, ranzanın altına yuvarlanıyor…

Şimdi de koğuşumuza özel bölümden bir ahbabım giriyor; çok iyi kalpli, neşeli, oldukça zeki, şakacı, görünüşte pek saf bir adamdı. Bu, hapishaneye ilk girdiğim gün yemekte zengin mahpus arayan, “onurlu” olduğunu iddia eden, benimle çay içen mahpustu. Kırk yaşlarında, kalın dudaklı bir adamdı; üstü siyah noktacıklarla dolu, kocaman, etli bir burnu vardı. Elinde tuttuğu balalaykanın

tellerine ara sıra tembel tembel dokunuyordu. Arkasından tam bir dalkavuk görünüşlü, çok kısa boylu, koca kafalı bir mahpus geliyordu; onunla şimdiye kadar tanışmamıştık. Zaten kimsenin onu umursadığı yoktu. Biraz garip, vesveseli, daima susan, daima ciddi bir adamdı; dikimevinde çalışıyor, herhalde kendi halinde yaşamaya, kimseye ilişmemeye gayret ediyordu. Şimdiyse sarhoştu, gölge gibi Varlamov'u izliyordu. Müthiş bir heyecan içerisinde onu gözetliyor, ellerini sallıyor, duvarı, ranzaları yumrukluyor, handiyse ağlamaklı bir halle onun ilgisini çekmeye uğraşıyordu. Varlamov'sa ona hiç aldırmıyor, orada olduğunun farkında değilmiş gibi davranıyordu. İşin tuhafı, bu iki mahpus bundan önce asla birbiriyle temas etmiş değillerdi; ne çalıştıkları iş aynıydı, ne de ortak herhangi bir şeyleri vardı. Hatta sınıfları, koğuşları da ayrıydı. Ufak tefek mahpusun adı Bulkin'di.

Varlamov beni görünce sırıttı. Ranzamda, sobanın yanında oturuyordum. Karşımda, biraz uzağımda durup biraz düşündü, sallandı, yalpalaya yalpalaya bana yaklaşarak birden kabadayıca bir tavırla karşıma dikildi ve balalaykasının tellerine hafifçe dokunup ayağıyla da tempo tutarak yarı konuşur gibi bir şarkı tutturdu:

Toparlak beyaz yüzlü,

Arı kuşu gibi şarkı söyler

Benim tatlı sevgilim.

Atlas bir elbise giymiş;

Süslü, hem de pek şık.

Kendi de dünya güzeli…

Bu şarkı Bulkin'i müthiş kızdırmıştı, ellerini sallayarak ve hepimize dönerek bağırıyordu:

— İnanmayın kardeşler, hep yalan bunlar! Bir tek doğru sözü yoktur onun, hep yalan söyler!

Varlamov kurnaz bir gülüşle gözlerimin içine bakarak:

— Aleksandr Petroviç ihtiyarımıza selamlar! dedi.

Sonra beni öpmeye davrandı. Yirmi yaşındaki gençlere bile "ihtiyar" demek, Sibirya'nın basit halkı arasında o insana karşı duyulan saygıyı gösterir.

— Nasılsın bakalım Varlamov?

— Eh, sizi gördük, daha iyi olduk. Kusura bakmayın, bayramı seven, sabahtan sarhoş olur!

Varlamov şarkı söyler gibi ahenkle konuşuyordu.

Bulkin umutsuzlukla elini ranzaya vurarak yine bağırmaya başladı:

— Hep yalandır bunlar, yine yalan söylüyor!

Ama beriki, ona bakmamaya ant içmişti sanki; öyle de gülünçlerdi ki… Bu sabahtan beri Varlamov'un peşinden ayrılmayan Bulkin'in, aklına birdenbire hiç sebep de yokken Varlamov'un her söylediğinin yalan olduğu düşüncesi takılmıştı. Adamın ardından, gölgesiymiş gibi hiç ayrılmıyor, her sözüne takılıyordu. Öfkeden birbirine kenetlediği ellerini duvarlara, ranzalara vura vura kanatmıştı; Varlamov'un "hep yalan söylediği" düşüncesi ona adamakıllı azap verir gibiydi. Başında saç olsa, üzüntüsünden yolardı kesin. Varlamov'un hareketlerinden sorumluymuş, onun bütün kusurlarının vicdan yükü kendi üzerindeymiş gibi davranıyordu. Ama işin asıl acıklı yanı, berikinin bir kerecik bile ona aldırmamış olmasıydı. Bulkin:

— Hep yalan söylüyor, hep yalan, hep yalan! Bir sözü öbürüne uymuyor! diye bağırıp duruyordu.

Mahpuslar da gülerek:

— İyi ama, sana ne? diye kızdırıyorlardı onu.

Varlamov hiç sırası değilken birden:

— Size bir şey söyleyeyim mi Aleksandr Petroviç, ben çok yakışıklıydım, bütün kızlar âşıktı bana, dedi.

Bulkin cırlayan bir sesle sözünü kesti:

— Yalan! Yine yalan söylüyor!

Mahpuslar gülmekten katılıyorlardı.

— Ben de karşılarında öyle çalım satardım ki: Üstümde kırmızı bir mintan, kadife şalvar; şu Kont Butılkin[34] gibi yan gelir yatar, bir İsveçli kadar sarhoş olurdum. Kısacası, tam istediğim gibi!

34 Butılkin-Bulkin benzerliğiyle söz oyunu yapıyor. Butılkin "şişeci" manasına gelir. (Rd.n.)

Bulkin kesin bir tavırla sözü bağladı:

— Yalan!

— O zamanlar, babamdan kalma iki katlı kâgir bir evim vardı. Ama ben iki yılda her iki katı da eritiverdim, bir kapısıyla direkleri kaldı bana. Ne olacak… Para güvercin misali, bir konar başına, bir uçar gider!

Bulkin bu kez daha kesin bir tavırla tamamladı:

— Yalan!

— İşte ben de geçenlerde buradan aileme haber gönderdim; belki birkaç kuruş yollarlar diye. Bana dik kafalı derlerdi. Saygısızmışım da! Haberi göndereli yedi yıl oluyor.

Gülerek sordum:

— Hâlâ cevap yok mu?

— Ne gezer!

Varlamov birdenbire güldü ve yavaş yavaş sokularak burnunu bana iyice yaklaştırdı.

— Aleksandr Petroviç, dedi. Benim burada bir âşığım var…

— Senin mi? Âşığın mı?

— Var ya. Demin Onufriyev onun için: "Bizim gudubet karı paralı ya çok çirkin, senin sevgilin güzel, ama dilenci torbasıyla gezmeseydi daha iyiydi." dedi.

— Doğru mu bu?

— Tabii ya, dilencinin teki işte! diye cevap vererek kıs kıs gülmeye başladı.

Kışladakiler de kahkahaları koyuverdiler. Gerçekten, Varlamov'un bir dilenci kadınla ilişkisi olduğunu ve sevgilisine ancak altı ayda on kapik verdiğini hepsi biliyordu. Varlamov'un artık beni rahat bırakmasını istiyordum:

— E, peki… dedim.

Bir şey söylemedi. Bana içten bir bakışla baktı, tatlı bir sesle:

— Siz de bu münasebetle bana ufak bir şişecik ısmarlayamaz mısınız?

Sonra benden parayı alırken, aynı tatlı sesle:

— Bugün hep çay içtim Aleksandr Petroviç, dedi. Midem çayla o kadar dolu ki, tıkanacak gibi oldum, çaylar karnımda sanki şişedeymiş gibi sallanıp duruyor…

Varlamov benden parayı alırken Bulkin'in iç rahatsızlığı son kerteye vardı. Umutsuzlukla elini kolunu sallıyordu, neredeyse ağlayacaktı. Koğuşta bulunanlara dönerek, çıldırmış gibi bağırıyordu:

— Hey Tanrı'nın kulları, şuna bakın! Hep yalan söylüyor! Ne söylerse hep yalan, hep, hep, hep!

Bulkin'in öfkelenmesine şaşıran mahpuslar:

— Sen ne karışıyorsun yahu? Ne uyuz herifmişsin! diye söyleniyorlardı.

Bulkin alevlenen bakışlarıyla ve olanca kuvvetiyle ranzayı yumruklayarak:

— İzin vermem, istemiyorum yalan söylemesini! diye haykırdı.

Herkes katıla katıla gülüyordu. Varlamov parayı alır almaz, beni başıyla selamladı ve birtakım maskaralıklar yaparak koğuştan aceleyle çıkıp tabii doğru şarapçıya gitti. İşte tam bu sırada da, Bulkin'in orada olduğunu yeni fark etmiş gibi yaptı. Eşikte durup döndü ve gerçekten ona ihtiyacı varmış gibi:

— Hadi gidelim! diye seslendi.

Sonra üzgün görünen Bulkin'i öne geçirerek hakaret dolu bir sesle:

— Kuyruk!.. diye ekledi ve yine balalaykasını çalmaya başladı…

Ama bütün bu sarhoş taşkınlıklarını anlatmaya ne gerek var? Zaten boğucu gün de sona eriyor. Mahpuslar ranzalarında deliksiz uykularına dalmaya başlıyorlar. Bu gece her zamankinden daha fazla horlayıp sayıklayacaklar. Tek tük meydanlar devam ediyor hâlâ. İşte, nicedir hasretle beklenen bayram da gelip geçmişti. Yarın yine sıradan bir gün olacak, yine işe gidilecek…

XI: Müsamere

Noel'in üçüncü günü akşamı tiyatromuzda ilk temsil verildi. Anlaşılan, temsil için epeyce hazırlık yapılmıştı, ama aktörler her şeyi üzerlerine aldıklarından bize bu iş hakkında tek bir haber sızmamıştı, hatta neyin temsil edileceğinden bile haberimiz yoktu. Aktörler bu üç gün içinde, işe gidip gelirken mümkün olduğu kadar çok elbise bulmaya çabalamışlardı. Bakluşin, benimle her karşılaşmasında keyfinden parmak şıkırdatıyordu. O sıralar mevki komutanımızın da iyiliği üstündeydi galiba. Ama onun temsil üzerine bilgisi olup olmadığını bilmiyorduk. Biliyor da resmen izin mi vermiş, yoksa her şeyin yolunda gitmesini şart koşarak mahpusların bu buluşlarına göz yummaya mı karar vermişti bilmiyorduk. Sanırım, böyle bir temsil verileceğini biliyordu; bilmemesine imkân yoktu. Herhalde karışmak istemiyordu, çünkü yasaklamasının fena sonuçlar doğurabileceğini anlıyordu: Mahpuslar huysuzluğa başlayacak, kendilerini içkiye vereceklerdi; böyle bir şeyle oyalanmaları çok daha iyiydi. Mevki komutanının bu şekilde düşündüğünü tahmin edişimin tek nedeni, bunun en doğru, en akla yakın düşünce olmasıydı. Hatta diyebilirim ki, mahpuslar kendileri bayram dolayısıyla temsil vermeyi akıl etmeselerdi bile, bu ya da buna benzer bir uğraşının doğrudan doğruya idare tarafından icat edilmesi çok yerinde bir hareket olurdu. Ama mevki komutanımızın düşünce tarzı diğer insanlara hiç benzemediğinden, tiyatroya izin verdiğini sanarak dehşetli yanılmış olabilirdim de. Gerçekten mevki komutanımız gibileri, bir kimseyi ezmekten, elinden bir şeyini almaktan veya onu bir hakkından yoksun bırakmaktan başka bir şey bilmezler; kısacası, ortalığı kasıp kavurmak için yaratılmışlardır. Bu yüzden bütün şehirde ün yapmıştı bizimki. Türlü yolsuzluklara asıl bu sıkıştırmaların sebep olacağını bir türlü düşünemezdi. Mevki komutanımız gibi insanlar, her türlü uygunsuzluğa karşı ceza verilmesi gerektiğini düşünürler; şu hileci mahkûmlara da her zaman için olanca şiddetiyle ceza verilmelidir, hak ettikleri budur! Bu yeteneksiz kanun uygulayıcıları, kanunun esasını, şartlarını hiç kavramadan harfiyen uygulanmasının karışıklıklar, yolsuzluklar doğurmaktan başka sonucu olmayacağını bir türlü anlayamazlar; daha doğrusu anlamak gücü yoktur onlarda. "Kanun böyle emrediyor, elimizden ne gelir?" der ve kendilerinden kanunu uygulamanın yanında bir de sağduyu ve hoşgörü istenmesine gerçekten şaşırırlar. Hele bu iyi görüşü çoğunlukla gereksiz, katlanılmaz bir lüks sayarlar.

Her neyse, başçavuş da mahkûmlara herhangi bir güçlük çıkarmıyordu, onların da istedikleri buydu. Şunu açıkça söyleyebilirim ki, bütün Noel süresince hapishanede tek bir önemli kavga ya da bir hırsızlık olayı görülmemesi ve mahkûmlar arasında tek bir yolsuzluğa rastlanmaması, yalnızca kendilerine buldukları bu tiyatro uğraşısıyla, bu konuda herhangi bir itirazla karşılaşmamalarına duydukları şükrandan ötürüydü. Hatta eğlenip fazla gürültü yapan ya da kavga edenleri, temsilin yasak edilmesiyle korkutarak yatıştırdıklarını kendim gördüm. Çavuş, mahpuslardan her şeyin sessizce yapılıp herkesin uslu duracağı konusunda söz aldı. Seve seve razı oldular, verdikleri sözü de tuttular; sözlerine inanılması da ayrıca gururlarını okşamıştı. Şunu da söyleyelim ki, yönetim, temsilimize izin vermekle öyle fazla bir fedakârlık yapmış değildi. Seyirciler için önceden yapılmış bir salon yoktu ve tiyatromuzun sökülüp toplanması bir çeyrek saatten fazla sürmüyordu. Temsil bir buçuk saat sürüyordu ve yukarıdan oyunu kesme emri gelse, her şey bir anda ortadan kalkacaktı. Kostümler mahpusların sandıklarında saklanmıştı. Ama temsilden ve kostümlerden önce, programı, yani oynanacak parçanın ne olduğunu söyleyeyim.

Programı gösteren bir afiş yoktu. Ama ikinci, üçüncü temsilde Bakluşin, subaylar, kibar seyirciler

onuruna bir tane astırmıştı; bu gibi seyirciler birinci temsilimize de şeref vermişlerdi. Nöbetçi subaylar hep geldiler; hatta bir defasında nöbetçi subayları denetleyen subay da gelmişti. Bir kez de bir istihkam subayı uğradı; işte afişimiz bu gibi konukların gelmesi ihtimaline karşı hazırlanmıştı. Hapishane tiyatrosunun ününün kaleden şehre kadar yayılmasını umuyorlardı, çünkü şehirde tiyatro yoktu ve anlattıklarına göre, amatörlerin verdiği bir temsilden başka hiçbir tiyatro faaliyeti olmamıştı. Mahpuslar, en ufak başarıya çocuk gibi seviniyor, bununla övünüyorlardı. Hep bunu düşünüyor, aralarında hep tiyatrodan konuşuyorlardı: "Kim bilir, belki en yüksek komutanlar da duyup gelirler; mahpuslarda ne cevherler olduğunu görürler. Bu, korkuluklarla, yüzen kayıklarla, yapma ayılarla, keçilerle şişirilmiş sıradan bir asker oyunu değil. Burada aktörler, beylere layık komedyaları sahneleyen gerçek aktörler var; böyle bir tiyatro şehirde bile yok. General Abrosimov'un evinde bir temsil verilmiş, tekrar da edilecekmiş diyorlar, ama başarı kazanırlarsa, kostümlerine dua etsinler; yoksa *konuşmalar* bakımından bizimkiler nerede, onlar nerede! Şaka maka, ister misin vali de duysun da kalkıp gelsin? Şehirde tiyatro yok ki…" Kısacası, bayramda bütün mahpusların hayal gücü, hele birinci temsilin kazandığı başarıdan sonra, müthiş işliyordu: Ödüller mi, ceza süresinin azalması mı umulmadı… ama bu hayallere kapılan mahpuslar da hemen gülmeye, kendileriyle neşeli neşeli alay etmeye başlıyorlardı. Yani aralarında kırkını devirenler olmasına rağmen, hepsi birer çocuktu. Bir program olmadığı halde, temsilin ana hatlarını, oyunun neden ibaret olduğunu biliyordum. Birinci piyes: *İki Rakip: Filatka ile Miroşka* idi. Bakluşin temsilden daha bir hafta önce, üstlendiği Filatka rolünü "Sankt-Petersburg" tiyatrosunda bile görülmemiş bir başarıyla oynayacağını söyleyerek karşımda böbürleniyordu. Koğuştan koğuşa gezerek, utanıp sıkılmadan, ama aynı zamanda tüm içtenliğiyle kendi kendini övüyor, arada bir, sanki temsil veriliyormuş gibi, rolünden bir şeyler yumurtlayıveriyordu. Söyledikleri komik olsa da, olmasa da ağzını her açışında çevresindekiler kahkahayı basıyordu. Şunu da itiraf etmeli ki, mahpuslar burada bile ağır duruşlarını bozmamışlar, vakarlarını kaybetmemişlerdi: Gerek Bakluşin'in hallerini, gerekse verilecek temsillerin konularını hayranlıkla karşılayanlar, yalnız kendine hâkim olmasını bilmeyen genç, toy mahpuslarla, artık mevkileri, nüfuzları sağlamlaşmış olduğundan, nasıl olursa olsun tüm duygularını (hapishanede ayıp da sayılsa) açığa vurmaktan çekinmeyen kodamanlardı. Ötekilerse her türlü söylenti karşısında ilgisiz kalır, fikir belirtmez, eleştirmemelerine, itiraz etmemelerine rağmen, tüm güçleriyle tiyatro söylentilerinden uzak durmaya çabalar, hatta küçümserlerdi. Ancak son zamanda, temsil gününde: "Ne olacak? Bizimkiler ne yapıyorlar? Mevki komutanından ne haber?" diye hepsi meraka düştüler. Bakluşin beni aktörlerin hepsinin çok doğru seçildiğine, "rollerine oturduklarına" inandırmaya çalışıyordu. Hatta perde bile kurulmuştu. Filatka'nın nişanlısı rolünü Sirotkin oynayacaktı. "Kadın kılığında pek enfes oluyor; göreceksiniz!" diyor, gözünü kırparak dilini şaklatıyordu. Yardımsever bayan pomeşçik[35] farbalalı bir entarisiyle pelerini, elinde bir şemsiyesi olacak; yardımsever bay pomeşçik de sahneye subay kılığında kordonlu, bastonlu çıkacaktı. Bundan sonra, bir dram olan ikinci piyes geliyordu: *Pisboğaz Kedril.* Piyesin adı epey ilgimi çekmişti, ama bütün soruşturmama rağmen, önceden bir şey öğrenemedim. Ancak bu piyesin bir kitaptan alınmayıp şehrin dolayında oturan bir emekli çavuştan sağlandığını öğrenebilmiştim; belki de vaktiyle bir asker tiyatrosunda oynanırken adamcağızın aklında kalmıştı. Gerçekten bizde, uzak şehir ve eyaletlerde öyle tiyatro eserleri vardır ki, hiçbir yerde basılmadıkları için çok kimse bunları bilmez; kendiliğinden çıkıvermiş gibi görünen bu piyesler, Rusya'nın belli bölgelerindeki ulusal tiyatro repertuarının demirbaşı olmuşlardır. Bu arada, "ulusal tiyatro" dedim de aklıma geldi. Herhangi bir araştırmacımız, hiç de yabana

atılmayacak önemdeki ulusal tiyatromuz üzerinde daha geniş, yeni incelemeler yapsaydı, çok hem de pek çok yararlı olurdu. Sonraları hapishanemizin tiyatrosunda seyrettiğim tuluatın yalnızca bizim mahpusların eseri olduğuna bir türlü inanamadım. Bunlar ağızdan ağza geçmiş birtakım tekerlemeler, eski kuşağın yenisine bıraktığı gülünç konular, hoş buluşlar olmalıydı. Bütün bu zekâ oyunlarını askerler, fabrika işçileri arasında, fabrika şehirlerinde, hatta bazı ufak, bilinmeyen köşelerin aşağı tabaka halkında aramak gerek. Ağızdan ağza geçerek yaşayan eserler, köylerde, eyalet şehirlerinde, büyük pomeşçiklerin köleleri arasında kalmıştı. Hatta bana kalırsa, kitabı olmayıp yalnızca kopyaları dolaşan eski piyeslerin çoğu, Rusya'daki pomeşçiklerin uşaklarının elinden çıkmıştır. Eski zamanın pomeşçikleri ve Moskova ileri gelenlerinin, aktörleri köleler olan ayrı tiyatroları vardı. Eserleri şimdiki ulusal tiyatro çalışmalarımızın başlangıcı sayılabilecek bu tiyatroların derin etkileri bugün bile görülür. *Pisboğaz Kedril* piyesine gelince, bütün isteğime rağmen, konusu üzerine önceden öğrenebildiğim tek şey sadece sahneye gelen şeytanların Kedril'i cehenneme götürmeleri olmuştu. Ama Kedril'in ne demek olduğunu, bir isimse, niçin Kiril değil de Kedril şeklinde söylendiğini, olayın Rusya'da mı, yoksa yabancı bir yerde mi geçtiğini bir türlü öğrenememiştim. En sonda da, "müzikli bir pantomim"in gösterileceği ilan ediliyordu. Tabii bütün bunlar pek ilgi çekici şeylerdi. Aktörler on beş kişi kadardı. Hepsi ateş gibi, açıkgöz çocuklardı. Kendi kendilerine çalışıyor, provalar yapıyor, ara sıra gizli gizli koğuşların arkasında toplanıyorlardı. Kısacası, hepimizi görülmemiş ve beklenilmedik şeylerle şaşırtmak istiyorlardı.

35 Çarlık Rusyasında genellikle soylu toprak sahibi. (Rd.n.)

Genellikle hapishane kapıları akşam olur olmaz kapanırdı. Noel yüzünden bir istisna yaptılar: Kapılar akşam trampetine kadar açık kaldı. Aslında bu iltimas tiyatro için yapılmıştı. Bayram süresince her akşamüzeri nöbetçi subaya gidiliyor, temsil için izin isteniyor ve hapishanenin çok erken kapatılmaması dileniyordu. Bir gün önceki temsil verilirken kapıların geç vakte kadar kapatılmadığını, hiçbir karışıklık da çıkmadığını ayrıca ekliyorlardı. Nöbetçi subay şöyle düşünüyordu: "Evet, dün hiçbir karışıklık olmamıştı. Bugün de böyle bir şeyin olmayacağına mahpuslar güvence veriyorlar; yani mahkûmlar birbirlerini kollayacaklarına göre elde sağlam bir güvence vardır. Hem de temsile izin verilmezse, kürek mahkûmlarının huyu bilinmez ki… Bakarsın, inat olsun diye, bir sürü zararlı şey yaparlar, hatta nöbetçileri aldatırlar. Bundan başka, nöbet beklemek de hayli sıkıcıdır; tiyatro da asker tiyatrosu değil, hapishane tiyatrosu olduğuna göre ilgi çekicidir. Hem de mahpuslar ilginç insanlardır, izlemesi eğlenceli olur. Temsili seyretmek de nöbetçi subayın hakkıdır."

Nöbetçi subayları denetleyen subay gelip de, "Nöbetçi subay nerede?" diye soracak olsa, karşılık kısa, mazeret hazırdı: "Hapishaneye, mahpusları sayıp kapıları kapattırmaya gitti." Böylelikle nöbetçi subaylar, Noel bayramı süresince temsilin oynanmasına izin verdiler; kapıları da akşam trampetine kadar kapattırmadılar. Mahpuslar, nöbetçi subayların bir aksilik çıkarmayacağını zaten biliyor, bunun için hiç meraklanmıyorlardı.

Saat yediye doğru Petrov beni almaya geldi, temsile birlikte gittik. Çernigovlu Staroverler ve Polonyalılar haricinde koğuşumuzdaki herkes temsile gidiyordu. Polonyalılar ancak ocak ayının dördündeki son temsile gitmeye karar vermişlerdi; o da tiyatronun çok iyi, neşeli, tehlikesiz olduğuna epey teminat aldıktan sonra. Mahpuslar, Polonyalıların bu tiksinir gibi hallerine hiç gücenmiyordu; 4 Ocak'ta onları büyük bir incelikle kabul ettiler. Hatta en iyi yerlere oturttular. Çerkezlere, hele İsay Fomiç'e gelince, bunlar için tiyatro gerçek bir zevk kaynağı oldu. Her seferinde giriş için üçer kapik

veren İsay Fomiç, son temsilde tabağa on kapik koymuştu; yüz ifadesinden mest olduğu anlaşılıyordu. Aktörler, seyircilerden herkesin verebileceği kadar para toplamaya karar verdiler. Bunu tiyatro masrafını kapatıp kalanıyla da biraz kafayı çekmek için yapıyorlardı. Petrov'un iddiasına göre, beni hem herkesten zengin olduğum için fazla para vereceğimden, hem de herkesten iyi anlayacağım için, tiyatro ne kadar dolu olursa olsun, ilk sıralardan birine oturtacaklardı. Dediği gibi de oldu. Ama her şeyden önce salon ve tiyatronun şeklini anlatayım.

Sahnenin kurulduğu koğuş on beş adım boyundaydı. Avludan merdiven başına, merdiven başından maltaya, maltadan da koğuşa girilirdi. Önce de söylediğim gibi, bu uzun koğuşun düzeni başka türlüydü: Ranzaları duvar boyunca uzanıyor, odanın ortası boş kalıyordu. Odanın merdiven başındaki giriş bölümüne yakın olan yarısı seyircilere ayrılmıştı. Bu koğuşla buna bağlı başka bir koğuş arasında geçit gibi bir kısım da sahneyi meydana getiriyordu. Beni çok şaşırtan, sahnenin perdesi olmasıydı. Bu perde, koğuşun enince, on adım genişliğindeydi. Bu durum için perdeyi bir lüks saydığımdan, hayret etmemek elimden gelmedi. Üstelik de üzerinde yağlıboya resimler vardı: ağaç, kameriye, havuz, yıldız figürleri. Perde, eski, yeni bez parçalarından yapılmıştı; eski ayak sargıları, gömlekler, kim ne verdiyse gelişigüzel eklenerek tek bir parça halinde dikilmiş, yetmeyen kısım da kalem odalarından dilenilen üzerleri yazılı kâğıt parçalarıyla tamamlanmıştı. Ressamlarımız, başta hapishanemizin "Brüllov"u A. olmak üzere, ellerinden gelen çabayı esirgememiş, perdeye güzel resimler çizmiş ve boyamışlardı. Herkesin parmağı ağzında kaldı. Bu görkem en yüzü gülmez, en titiz mahpusları bile sevindirdi; sıra temsile gelince, onlar da hep birden, en ateşli, en sabırsız olanlar kadar çocuklaşıverdiler. Hepsi hem gururlanıyor, hem de son derece memnunluk duyuyorlardı. Aydınlatma aracı birkaç parçaya bölünmüş bir iki içyağı mumundan ibaretti. Perdenin karşısında mutfaktan getirilen iki sıra bankın önünde de çavuşlar odasından alınmış üç dört sandalye duruyordu. Sandalyeler, subaylar gibi yüksek konuklar içindi. Sıralar da kazara hapishaneye uğrayan çavuşlar, istihkam yazıcıları, kılavuzlar ve rütbesiz amirlerimiz için ayrılmıştı. Gerçekten de bayram süresince dışarıdan gelen seyirciler eksik olmadı; bazı akşam daha çok, bazı akşam daha azdılar, ama son temsilde bir tek boş yer kalmamıştı. Arkada, sıraların gerisinde de mahpuslar duruyorlardı. Konuklara saygı belirtisi olarak başları acıktı; sıcak ve boğucu havaya rağmen, üstlerinde hırkaları ya da gocukları vardı. Şüphesiz, mahpuslara ayrılan yer çok azdı. Hele arka sıralarda, kelimenin tam anlamıyla üst üste, balık istifi oturuluyordu; ranzalar ve kulisler de tamamıyla doluydu. Bazı tiyatro amatörleri sahnenin arkasına, öteki koğuşa geçmiş, temsili oradan, arka kulislerden seyrediyordu. Koğuşun giriş bölümünde, tabii sayılamayacak ölçüde, geçen gün hamamda gördüğüm kadar, mahşeri bir sıkışıklık vardı. Maltaya giden kapı açıktı; burası da sıfırın altında yirmi derecelik soğuğa rağmen hınca hınç dolmuştu. Bize, Petrov'la bana derhal önde, hemen sıraların arkasında bir yer açtılar. Buradan, arka sıralara göre, çok daha iyi görmek mümkündü. Beni vaktiyle bundan daha mükemmel tiyatrolara gitmiş, bu işten anlayan ve değerlendirmesini bilen bir adam sayıyorlardı ve Bakluşin'in temsilin hazırlanması sırasında bana akıl danışıp saygı gösterdiğini de görmüşlerdi; şu halde şimdi başköşede bulunmam gerekti. Mahpusların çoğu olağanüstü fiyakacı ve züppe adamlardı, ama bütün bunlar yapmacıktı. İşlerde fena bir yardımcı olduğumu görünce benimle alay ediyorlardı. Almazov, kireçtaşı yakmaktaki üstün bilgisi yüzünden biz soyluları aşağı görerek karşımızda kurumlanıyordu. Ama bize karşı bu küçümseme ve aşağılama dolu davranışlarda başka bir duygu da egemendi: Bizler ne olsa soyluyduk, yani onların asla iyilikle anamayacakları efendileriyle aynı sınıfa mensuptuk. Şimdiyse tiyatroda bana yer veriyorlardı. Bu konuda onlardan daha iyi yargıya varabileceğimi, onlardan daha geniş görüş ve bilgi sahibi olduğumu kabulleniyorlardı. Beni en az sevenleri bile (ki

bunları iyice tanıyordum) tiyatrolarını takdir etmemi istiyordu ve bu sefer beni küçümsemeyerek en iyi yeri bana ayırmışlardı. Şimdi oturup o günkü izlenimlerimi hatırlıyorum. Bütün mahpuslar, kendilerini gayet doğru olarak alçalmış değil –bunu gayet iyi hatırlıyorum– vakarlı hissediyorlardı. Milletimizin en soylu, en belirgin, en göze çarpan özelliği, doğruluk duygusuna sahip olması, bunu daima istemesidir. Her yerde, *her ne pahasına olursa olsun*, layık olup olmadığını düşünmeden, ille önde bulunma isteği, horozlanma huyu yoktur halkımızda. Dışta bulunan, sonradan ortaya çıkmış kabuk kısmını kaldırıp da özü yakından ve tamamıyla objektif olarak inceleyecek olursak, halkta hiç ummadığımız birtakım şeylerle karşılaşırız. Bilginlerimizin halka çok bilgi verebilmesine imkân yoktur. Hatta kesin olarak söyleyebilirim ki, aksine onlar birçok konuyu halktan öğrenmelidir.

Petrov, henüz tiyatroya gitmeye hazırlandığımız sırada saflıkla, herkesten fazla para vereceğim için, beni en önde oturtacaklarını söylemişti. Belirli bir giriş ücreti yoktu: Herkes ne verebilirse, gönlünden ne koparsa onu verecekti. Tabakla para toplamaya çıkıldığı vakit, aşağı yukarı herkes yarım kapik de olsa bir şey koymuştu. Beni en öne oturtmalarının bir nedeni de diğerlerinden daha fazla para vereceğimi düşünmeleri olsa bile bu ağırbaşlı, soylu bir davranış olurdu! “Mademki sen bizden daha paralısın, mademki burada aramızda hiçbir fark bulunmadığı halde sen bizden daha çok para verebileceksin, o halde tabii ki, en iyi yerde oturmaya hakkın var; yine tabiidir ki, senin gibi bir konuk, aktörler için bizden çok daha makbuldür… Bizi buraya, vereceğimiz parayı düşünerek değil, hatır için aldılar; bu sebepten yerimizi biliyoruz.” düşüncesinde gerçek, yüce bir gurur vardır! Burada paraya değil, insana saygı vardır. Zaten hapishanede paraya, zenginliğe pek fazla rağbet yoktu. Hele tek tek değil, toplu olarak bütün mahpuslar göz önüne alınırsa. Hatta tek tek ele alındığında bile, para yüzünden ciddi olarak küçülen tek bir kişi hatırlamıyorum. Gerçi birçokları doğrudan doğruya bana el açmış, epeyce paramı çekmişlerdi. Ama bu davranışta gerçek anlamıyla bir dilencilikten çok yaramazlık, kurnazlık, mizah, saflık hâkimdi. Demek istediğimi anlatabildim mi bilmem… Lakin tiyatromuzu unuttum. Konuya döneyim.

Perde kalkıncaya kadar odada garip, hareketli bir manzara vardı. Birbirine girmiş, ezilmiş, sıkıştırılmış, sabırla ve yüzlerinde büyük bir heyecanla oyunun başlamasını bekleyen bir seyirci kalabalığı… Arka sıralarda birbirinin sırtına çıkanlar bile vardı. Çoğu mutfaktan yakaladıkları bir kütüğü getirmiş, duvarın yanına güç bela yerleştirerek üstüne çıkmıştı; öndekilerin omuzlarına dayanarak denge sağlıyorlardı ve yerlerinden, hallerinden öyle memnun görünüyorlardı ki, iki saat bu duruma katlanmaya hazırdılar. Bir bölümü de sobanın alt basamağına basmış, ötekiler gibi önlerinde duranlara dayanarak duruyorlardı. Bunlar en arka sıralarda, duvarın dibinde bulunanlardı. Yanda, çalgıcılara açılmış yerin üstünde yoğun bir kalabalık ranzalara çıkmıştı. Yerleri oldukça rahat görünüyordu. Beş kişi ocağın üstüne tırmanıp yüzüstü uzanmış, yukarıdan aşağı bakıyordu. Ne keyif ama! Karşıki duvardaki pencerelerin geniş çıkıntılarında, geç kalmış ya da iyi yer bulamamış bir seyirci kalabalığı vardı. Bütün mahpuslar uslu, ağırbaşlı duruyorlardı. Hepsi beylere, konuklara en iyi şekilde görünmek istiyorlardı. Yüzlerinde saf bir bekleyiş ifadesi vardı. Sıcaktan ve havasızlıktan kızarmış yüzlerinden ter boşanıyordu. Derin kırışıklıklarla buruşmuş, damgalı alın ve yanaklarda, bazen aksi, bazen de korkunç bir yalım parıldayan gözlerde o sevinci, o temiz çocuk neşesini görmek ne kadar hoş! Hepsinin başları acıktı ve bulunduğum köşeden çevre adeta tıraşlı kafa tarlası gibi görünüyordu. Hah, işte sahneden birtakım gürültüler, telaşlı hareketler duyuluyor. Neredeyse perde kalkacak. Orkestra çalmaya başladı… Bu orkestra da anmaya değer. Orkestra yan tarafta, ranzalarda oturan sekiz çalgıcıdan ibaretti: İki keman (bir tanesi hapishanede vardı, ikincisini kaleden aldılar; sanatkâr da aramızdan bulundu), hepsi burada yapılmış üç balalayka, iki kitara, kontrbas yerine bir

tef. Kemanlardan yalnızca bir cızırdama ya da gıcırtı çıkıyordu; kitaralar berbattı, ama balalaykalar olağanüstüydü. Tellerin üstünde parmakların uçarcasına hareketi adeta bir sihirbaz marifetiydi. Hep oyun havaları çalıyorlardı. Çalanlar, havanın en oynak yerlerinde parmaklarıyla balalaykaların tahtalarına vuruyorlardı. Ton, zevk, çalış tarzı, aleti kullanmaları, havaların çalınışındaki karakter, bunların hepsi orijinal, hapishaneye özgü şeylerdi. Kitara çalanlardan birinin yaman bir usta olduğu belliydi. Bu adam, babasını öldüren soyluydu. Tefe gelince, o da ayrı bir âlemdi: Çalan, kâh parmağının ucunda döndürerek, kâh başparmağını tefin derisini çizercesine üstünde gezdirerek öyle ustalıklar gösteriyordu ki… Arada bir çınlayan, bir örnek darbeler duyuluyor, çaldığı hava çok kuvvetli, açık çıkıyordu. Sesler, sanki bir avuç nohut serpilmiş gibi dağılıyor, yükseliyor, her bir ezgiyi oluşturan titreşimler ayrı ayrı seçiliyordu. Sonraları iki akordeon da geldi. Açık söyleyeyim, o vakte kadar şu basit halk çalgılarıyla neler yapılabileceğini hiç bilmiyormuşum; seslerdeki ahenk, çalınan parçanın ruhunu içten kavrayarak çalış inanılmazdı. En çok Rus içki âlemlerinde duyulan oyun havalarının gerçek niteliğini, yamanlığını ilk kez burada tam olarak anlayabilmiştim. Sonunda perde kalktı. Herkes kıpırdanıp ayak değiştirdi; arkadakiler parmak uçlarına basarak yükseldi, birisi de üzerinde durduğu kütükten düştü… Hepsi tek bir kişi gibi, ağızlarını açıp gözlerini sahneye dikmişlerdi, ortalık derin bir sessizliğe gömülmüştü… Temsil başlıyordu.

Yanımda Ali, kardeşleri ve başka bir Çerkez grubu vardı. Tiyatro onları o kadar sarmıştı ki, bundan sonra her akşam geldiler. Bütün Müslümanların, Tatarların vs. böyle eğlencelere pek düşkün olduklarını defalarca gördüm. Onların yanındaki İsay Fomiç'se perdenin kalkmasıyla baştan aşağı kulak kesilmiş, olanca saflığıyla keyifli bir mucize bekler gibiydi. Umduğunu bulamasaydı, acırdım doğrusu. Ali'nin sevimli yüzünden öyle güzel, öyle çocukça bir sevinç taşıyordu ki, ben de ona baktıkça neşeleniyordum; temsil sırasında aktörlerin her gülünç sözünde, her hoş sahnede kahkahalar başlarken, ben de elimde olmadan hemen Ali'ye dönüp yüzüne bakıyordum. Oysa o beni görmüyordu bile; görecek durumda değildi! Solumda, bana yakın bir yerde yaşlı, daima asık suratlı, aksi, dırdır bir mahpus duruyordu. O da Ali'yi görmüştü; hatta birkaç defa dudaklarında hafif bir gülümsemeyle dönüp ona baktığını fark ettim. O kadar sevimliydi ki, bu çocuk! Adam nedense, ona "Aley Semyoniç" diyordu. *Filatka ile Miroşka* piyesiyle başladılar. Filatka (Bakluşin) gerçekten olağanüstüydü. Rolünü o kadar kusursuz oynadı ki, şaşırmamak elde değildi. Her cümleye, her harekete önem verdiği belliydi. En önemsiz bir kelime ya da jesti bile, rolünün ruhuna kesinlikle aykırı düşmeyen bir karakter taşıyordu. Bu gayretleri yanında yapmacık olmayan harikulade neşesi, sadelik ve içtenliğiyle Bakluşin'i siz de görseniz, onun doğuştan yetenekli büyük bir aktör olduğunu kabul ederdiniz. *Filatka*'yı birkaç kere Moskova ve Petersburg tiyatrolarında görmüştüm ve kesin olarak söyleyebilirim ki, Filatka'yı oynayan başkent aktörleri, Bakluşin'den daha kötüydüler. Rollerine oturmamışlardı. Tam bir mujik olmaktan çok, "peyzan"dılar.[36] Mujik görünmek için kendilerini zorluyor gibiydiler. Bakluşin'i, her şey bir yana, rekabet duygusu da coşturuyordu: İkinci piyeste Kedril rolünü mahpus Potseykin'in oynayacağını herkes biliyordu; Potseykin'i nedense Bakluşin'den daha iyi, daha yetenekli görüyorlardı ve Bakluşin de buna çocuk gibi üzülüyordu. Son günlerde kaç kere bana gelmiş, bu derdini açmıştı. Temsilden iki saat önce, nöbet gelmiş gibi titriyordu. Seyirci kalabalığından: "Aferin Bakluşin! Yamansın be!" diye bağırdıklarında yüzü sevinçle parlıyor, bakışlarında gerçek bir mutluluk okunuyordu. Hele Miroşka'yla öpüşme sahnesinde Filatka'nın önce kendi ağzını silip ötekine, "Ağzını sil!" diye bağırması pek komik olmuştu. Herkes kahkahadan kırılıyordu. Fakat beni en çok ilgilendiren seyircilerdi, hepsi tüm içtenlikleriyle

eğleniyorlardı. Takdir haykırışları gittikçe artıyordu. Kimisi, kim olduğuna bakmadan, yanındaki arkadaşını dürterek ona acele acele düşüncelerini anlatıyor, kimi de gülünç bir sahne karşısında birdenbire seyircilere dönerek hepsini aceleyle süzüyor, sanki onları da gülmeye çağırıyordu. Sonra takdirle elini sallayıp hemen doymaz bir merakla sahneye bakmaya devam ediyordu. Bazıları da dillerini şaklatıp parmaklarını çıtlatıyor bir türlü yerlerinde rahat duramıyorlardı; ama daha fazla taşkınlığa, yer değiştirmeye de durumları elverişli olmadığından, sadece ayak değiştiriyorlardı. Piyesin sonuna doğru toplu neşe son kerteye vardı. Burada hiçbir şeyi büyütmüyorum. Öyle bir hayat tasarlayınız ki, onda hapishaneden, prangadan, esaret ve puslu bir sonbahar havasında boyuna çiseleyen yağmurdaki kadar tekdüzelikten başka şey olmasın; bu hayatı yaşamaya mahkûm insanlara birdenbire, bir saatlik olsun, açılıp eğlenmek, karabasanlarını unutmak için temsil verme iznini bağışladılar. Hem öyle bir temsil ki, bütün şehir parmaklarını ısırdı: "İşte mahpuslarımız, gördünüz mü!" Her şey ilgilerini çekiyordu: Mesela yıllardır her allahın günü gördükleri Vanka Otpetiy'in, Netsvetayev'in ya da Bakluşin'in şimdiki kılıkları. "İşte bildiğimiz bir mahpus, ayaklarında demirleri şangırdıyor. Gel gelelim, redingotla pelerini, başına geçirdiği yuvarlak şapkası ne de yakışmış, adeta bir sivil olmuş! Bıyık, hatta saç bile takmış. Kırmızı mendil, cebinden ne de hoş sarkıyor; yelpazeleniyor da, tıpkı bir bey gibi!" Hepsi bayılmıştı bu işe. Yardımsever mülk sahibi, yaver üniforması giymişti; gerçi üniforma oldukça eskiydi, ama apoletlerle kokartlı şapka olağanüstü bir etki bıraktı. Bu rolü oynamaya iki hevesli vardı. Her ikisi de, ister inanın ister inanmayın, sırf bu kordonlu subay kılığında görünmek için küçük çocuklar gibi, müthiş bir kavgaya tutuşmuşlardı! Öteki aktörler araya girdiler de rolü Netsvetayev'e vermeyi uygun gördüler, ama rakibinden daha alımlı olduğu, bir beye daha çok benzediği için değil, sahneye çıkınca bastonunu tam bir bey gibi ustaca bir züppelikle havada sallayıp daireler çizdireceğine herkesi inandırdığı için; gerçek beyleri ömründe görmemiş olan Vanka Otpetiy bunu dünyada beceremezdi. Gerçekten, karısıyla birlikte sahneye çıkan Netsvetayev, kim bilir nereden bulup buluşturduğu ince, kamış bir bastonu seyircilerin önünde işlek, çevik hareketlerle çevirip duruyordu; besbelli bunu, beyliği, şıklık ve en yüce soyluluğu gösteren bir davranış sanıyordu. Belki de daha çocukluğunda, yalınayak başı kabak, beylerin hizmetinde koşarken, güzel giyinmiş, bastonlu bir bey görmüş, bu beyin bastonunu ustaca kullanması onu büyülemiş, üzerinde silinmez bir iz bırakmıştı. Şimdi bile, otuz yaşında olduğu halde, bunu hatırlamış, hapishane halkını mest etmek için bundan faydalanmıştı. Netsvetayev bu role o kadar kendini vermişti ki, hiçbir yere, hiç kimseye bakmıyor, gözlerini kaldırmadan konuşuyordu. Yalnızca bakışlarıyla bastonunun daireler çizen ucunu gözden kaçırmamaya çalışıyordu. Mülk sahibinin sayın bayanı da ayrı bir âlemdi: Sırtında elbiseden çok paçavraya benzeyen muslin bir entari vardı; kolları, gerdanı açıktı. Yüzü dehşetli boyanmış, her yanı allık içindeydi. Başında, çenesinin altında düğümlenmiş, patiskadan bir gece başlığı vardı. Bir elinde şemsiye, öbüründe de Çin işi bir yelpaze tutuyor, bunu boyuna sallıyordu. Bayan sahneye çıkar çıkmaz bir kahkaha tufanı koptu; zaten kendisi de dayanamayıp birkaç kere gülmüştü. Hanımefendi rolünü mahpus İvanov oynuyordu. Genç kız kılığına girmiş olan Sirotkin de pek enfesti. Kantolar oldukça iyi söylendi. Sözün kısası piyes herkesi memnun etmişti. Eleştiri yoktu, olamazdı da.

36 Köylü anlamına gelen Fransızca "paysan" kelimesinden. (Rd.n.)

"Hey kapılar, kapılar" şarkısı açılış müziği olarak bir kere daha çalındı ve perde yeniden açıldı. *Kedril* başlıyordu. *Kedril*, Don Juan'a benzeyen bir piyesti; oyunun sonunda şeytanlar beyi de, uşağını da cehenneme sürüklüyorlardı. Bir perdelik oyun, başı sonu olan bir oyunun sadece kopuk bir

parçasıydı anlaşılan. Zerrece bağlılık, anlam diye bir şey yoktu zira. Olay Rusya'nın ücra köylerinden birinde, bir handa geçiyordu. Hancı, sırtında kaput, kafasında yamru yumru, yuvarlak bir şapka olan bir beye oda göstermektedir. Arkalarından elinde bavul, mavi kâğıda sarılı bir tavuk taşıyan uşak Kedril geliyor. Kedril bir gocuk, bir uşak kasketi giymişti. Piyesteki pisboğaz odur. Bu rolü Bakluşin'in rakibi, mahpus Potseykin oynuyordu; bey rolünü de birinci piyesteki mülk sahibinin karısı İvanov üzerine almıştı. Hancı Netsvetayev, odada şeytanlar olduğunu, uyanık davranmalarını söyleyip çıkıyor. Asık suratlı bey, bunu zaten bildiğini mırıldanarak Kedril'e eşyalarını açıp yemeğini hazırlamasını emrediyor. Kedril, yalnız pisboğaz değil, korkaktır da. Şeytan lafını duyunca sararıyor, güz yaprağı gibi titremeye başlıyor. Kaçacak ama, beyden de ödü patlıyor. Üstelik karnı da aç. Bu obur budala, kendine göre kurnazdır da; efendisinden pek korkar, ama onu adım başında atlatmaya kalkışır. Kedril, olağanüstü bir uşak tipidir; Leporello'yla arasında uzaktan benzerlik vardır, ama Kedril efendisine gerçekten bağlıdır. Potseykin gerçekten çok yetenekli, kanımca Bakluşin'den de üstün bir aktördü. Tabii ben ertesi gün Bakluşin'le karşılaştığım zaman, onu üzmemek için bu düşüncemden söz etmemiştim. Bey rolündeki oyuncu da fena değildi. Ağzından çıkan lafların hepsi saçma sapan olmasına rağmen, iyi konuşması ve serbest hareketleriyle ilgi çekiyordu. Kedril, bavullarla uğraşırken, beyi odada düşünceli düşünceli dolaşmaktadır. Nihayet yüksek sesle, bu geceyle yolculuklarının son bulmuş olduğunu bildiriyor. Kedril, bir yandan kulak kabartıp birtakım mimiklerle merak içinde efendisini dinlerken, öte yandan kendi kendine söylenmekte, her sözüyle de seyircileri güldürmektedir. Efendisine acımıyor, ama şeytan lafını bir kere duymuştur ve aslını merak ediyor. Beyine soruyor, bey de ona başı darda olduğu bir sırada cehenneme gittiğini, şeytanlardan yardım gördüğünü, onlarla arasındaki anlaşmaya göre bugün canını almaya geleceklerini anlatıyor. Kedril'in korkudan dizleri titremeye başlıyor. Ama efendisi, soğukkanlılığı elden bırakmadan yemeğini hazırlamasını emrediyor. Yemek lafını duyan Kedril, yeniden canlanıyor, tavukla şarabı çıkarıyor; sofrayı hazırlarken arada bir tavuktan koparıp ağzına atıyor. Buna seyirciler pek güldü. Birdenbire kapılar oynuyor, rüzgâr panjurları sarsıyor; zangır zangır titreyen Kedril de aceleyle ne yaptığını bilmeden, koca bir et parçasını ağzına sokuyor, bir türlü yutamadan oraya buraya koşuyor. Yine her yandan kahkahalar. Odada dolaşan beyi, “Nasıl, hazırlandın mı?” diye sesleniyor. Kedril, “Hazırlıyorum efendim… şimdi hazır olacak efendim.” diyor ve masanın başına oturarak kaygısızca efendisinin yemeklerini atıştırmaya başlıyor. Seyirciler, uşağın açgözlülüğüyle kurnazlığını, beyin de ortada aptal gibi dolaşmasını pek beğeniyorlar. Doğrusunu söylemek gerekirse, Potseykin övülmeye değerdi. “Şimdi hazır olacak efendim.” sözlerini ne de güzel söyledi. Kedril sofra başında hırsla, acele acele atıştırmaya devam etmektedir. Efendisinin kendine doğru her yanaşmasında tavuğu yakaladığı gibi, masanın altına giriyor. Sonunda açlığını bir parça giderdikten sonra, efendisini hatırlıyor. Öteki, “Kedril, hani yemeğim?” diye bağırıyor. Efendisine yiyecek bir şey kalmadığını ancak fark eden Kedril hiç sıkılmadan: “Hazır efendim!” diye karşılık veriyor. Tabaktaysa yalnızca bir but kalmıştır. Üzgün, düşünceli olan bey, dalgın dalgın sofraya oturuyor, Kedril de peçete elinde, sandalyesinin arkasına geçiyor. Seyircilere dönerek başıyla avanak efendisini gösteriyor; her sözü, her hareketi, her mimiği ardı kesilmeyen kahkahalarla karşılanıyor. Ama bey, daha ağzına ilk lokmayı koyar koymaz birdenbire şeytanlar ortaya çıkıveriyorlar. Bundan sonra da pek bir şey anlaşılmıyor. Şeytanların gelişi de pek anlamsız, pek acayip oluyor: Önce yan kulisten açılan bir kapıdan beyazlı bir şey görünüyor, kafasının yerinde içinde mum yanan bir fener var; başında fener olan ikinci hayalet de elinde bir orak tutuyor. Fener ne oluyor, orağın anlamı nedir, niçin bu şeytanlar beyazlara bürünmüşler? Bunu kimse anlayamıyor. Herhalde böyle olması gerekiyor diye, bunun üstünde duran

da yok. Yiğitliğe hiç toz kondurmayan bey, bağırarak şeytanlara hazır olduğunu, onu alabileceklerini söylüyor. Fakat Kedril, tavşan gibi korkarak hemen masanın altına dalıveriyor; bütün korkusuna rağmen saklanırken, masanın üstündeki şarap şişesini kapmayı da unutmuyor. Şeytanlar bir dakikalığına kayboluyorlar; Kedril masanın altından çıkıyor, bey de yine sofraya oturuyor, ama tavuğa elini uzatır uzatmaz, üç şeytan yeniden odaya dalıp arkadan beyin üstüne çullanıyor ve onu cehenneme götürüyorlar. Bey, “Kedril! Kurtar beni!” diye bağırıyor. Ama Kedril bambaşka bir işe dalmıştır. Bu kez masanın altına saklanırken, yalnız şarap şişesini değil, tabakla ekmeği de beraberinde indirmiştir. İşte artık tek başına kaldı; ne şeytanlar, ne de bey var. Masanın altından çıkıyor, çevresine bakınıp sırıtıyor, kurnaz bir edayla göz kırparak efendisinin yerine oturuyor ve seyircilere bir baş işareti yapıp fısıltıyla:

— Eh, artık bey mey kalmadı, şimdi tek başımayım! diyor.

Kedril’in durumu herkesi güldürmektedir; yine fısıldayarak seyircilere bir sır açıyormuş gibi, sevincinden durmadan göz kırparak ekliyor:

— Şeytanlar aldı bizim beyi!..

Seyircilerin hayranlığı sonsuz! Ama Kedril de efendisini şeytanların aldığını öyle maskaraca bir kurnazlıkla, öyle alaycı, muzaffer bir mimikle söylemişti ki, gerçekten alkışlamamak mümkün değildi. Ama Kedril’in keyfi uzun sürmüyor. Tam şişeyi açıp içmeye hazırlanırken, parmaklarının ucuna basarak içeriye giren şeytanlar, biri bir yandan, öteki öbür yandan Kedril’i yaka paça ediveriyorlar. Kedril, avazı çıktığı kadar bağırıyor, korkudan dönüp şeytanlara bakamıyor. Bir türlü de kendini savunamıyor, çünkü elinde bırakmaya kıyamadığı şişesiyle kadehi var. Dehşet içinde, ağzı açık, gözleri yuvalarından fırlamış, birkaç saniye seyircilere bakıyor. Ürkek, korkak bakışlarıyla Kedril’in görünümü bir ressam tarafından tablosu yapılmaya değecek kadar komikti. Sonunda onu da kucaklayıp götürüyorlar; Kedril ayrılamadığı şişesiyle, boyuna debelenerek, bar bar bağırıyor. Sonunda haykırışları kulis arkasından uzaklaşıyor, perde iniyor. Seyirciler neşe içinde gülmekten katılıyorlar… Orkestra hemen “Kamarinskaya”yı[37] çalmaya başladı. Pes perdeden başladılar, ama sesler gitgide yükseldi, tempo hızlandı; balalayka tahtalarına kabadayıca vuruşlar duyulmaya başladı… Bu, bütün görkemiyle, tam bir “Kamarinskaya”ydı ve Glinka[38], bunu hapishanemizde duyabilseydi, herhalde harika olurdu. Müzikli pantomim başlıyordu. Pantomim süresince durmadan “Kamarinskaya” çalındı. Dekor, bir köy evinin içi. Sahnede değirmenciyle karısı. Değirmenci bir köşede atının koşumlarını tamir ediyor, karısı da öte yanda çıkrığında iplik eğiriyor. Kadını Sirotkin, değirmenciyi de Netsvetayev oynuyordu.

37 Belirli bir kuralı olmayıp istenildiği gibi oynanabilen bir Rus halk oyunu ve havası.

38 Glinka, Rus halk ezgilerinden esinlenmiş, birçok eser ve opera yazmış bir besteci.

Dekor yönünden çok fakir olduğumuza da belirteyim. Hem bunda, hem bundan önceki piyeslerde birçok şey gözle görünmüyor, ancak tasarlanıyordu. Arka duvar yerine bir halı ya da örtü gerilmişti; yanda tahtadan, kötü bir paravana duruyordu. Sol yanımız örtülü olmadığından, buradan ranzalar görünüyordu. Ama seyircilerimiz titiz değildi ve sahnedeki dekoru hayalleri yardımıyla tamamlamaya razıydılar; hele mahkûmlar bu bakımdan son derece yetenekliydiler: “Şuna bahçe denilmişse bahçedir; odaysa oda, köy eviyse köy evi diye kabul etmek gerek, ötesi yok bu işin.” Sirotkin’e genç kadın kılığı pek yakışmıştı. Seyirciler arasında tek tük iltifatlar bile duyuluyordu.

Değirmenci işini bitirdikten sonra şapkasıyla kırbacını alıyor, karısının yanına geliyor. Evde

olmadığı sırada içeriye birisini alacak olursa, hakkında hayırlı olmayacağını işaretle anlatıyor, kırbacını gösteriyor. Karısı başını sallayarak dinliyor. Zaten bu kırbaç ona hiç de yabancı değildir: Çünkü kocasını aldatan bir kadın. Kocası gidiyor. Kadın da arkasından yaka silkiyor. Birdenbire kapı çalınıyor, içeriye sakallı, kaftan giymiş bir herif olan komşuları değirmenci giriyor. Elinde kadına hediye olarak getirdiği kırmızı bir çevre vardır. Kadın kıkırdıyor, ama tam komşu ona sarılmak isterken kapı tekrar çalınıyor. Nereye kaçmalı? Kadın, konuğunu aceleyle masanın altına sokup kendisi de yine çıkrığın başına koşuyor. Bu sefer gelen, kadının ikinci sevgilisi: Asker üniformalı bir yazıcı. Bu dakikaya kadar pantomim hiç kusursuz yürüyordu. Hareketler hatasız, yerli yerindeydi. Bu devşirme aktörlere karşı insanın hayranlık duymaması mümkün değildi, hatta akla Rusya'da nice cevherlerin, değerlerin böyle hapishane köşelerinde, eziyet içinde yok olup gittiği düşüncesi geliyordu. Yalnız, yazıcı rolündeki mahpus vaktiyle ya bir taşra tiyatrosunda oynamış ya da bir ev temsilinde rol almış galiba; aktörlerimizin hiçbirinin bir şeyden anlamadıkları kanısında olduğu, sahnede doğru dürüst yürümeyi bile bilmediklerine inandığı belliydi. Eski tiyatrolardaki klasik piyes kahramanları gibi uzun adımlarla yürüyordu: Bir ayağına basarken öbürünü havada tutuyor, bir süre öyle kaldıktan sonra gövdesiyle başını arkaya atarak çevresini azametli bir bakışla süzüp ancak bundan sonra ikinci adımı atıyordu. Böyle bir yürüyüş, klasik eserlerin kahramanlarında bile gülünçken, bir askeri yazıcıda, hele komik bir sahnede büsbütün çekilmez oluyordu. Lakin seyircilerimiz, bunun böyle yapılması gerektiğini varsayıp uzun bacaklı adımlarını tenkide kalkışmadı. Yazıcı sahnenin ortasına varır varmaz kapı bir kere daha vuruldu, kadın yine telaşa düştü. Yazıcıyı nereye saklayacaktı? Gözüne, açık duran sandık ilişiveriyor. Yazıcıyı da bu sandığa saklayarak kapağını örtüyor. Kadına tutkun bir konuk daha gelmiştir, ama bu seferki bambaşka bir adam: Bir Brahman, hem de Brahman kıyafetinde. Seyirciler arasında yeniden kahkahalar kopuyor. Brahmanı, hem de gayet güzel şekilde mahpus Koşkin oynamaktadır. Zaten kendisi de Brahmana benziyordu. Hareketleriyle aşkının kuvvetini anlatmaya çalışıyor, ellerini göğe kaldırıyor, göğsüne, kalbine bastırıyor. Ama Brahmanın en ateşli anında kapıya şiddetli bir yumruk indirildiği duyuluyor. Vuruşundan, gelenin ev sahibi olduğu bellidir. Dehşetli korkan kadının aklı başından gidiyor, Brahman da sağa sola koşup kadına onu bir yere saklaması için yalvarıyor. O da Brahmanı çabucak dolabın arkasına tıkıyor. Sonra kapıyı açmayı bile unutarak korku, telaş içinde işine dönüyor; elinde iplik olmadığı halde, sanki ip eğirmekle uğraşıyor, çıkrığının yere düşmesine rağmen, sanki hâlâ tekerleği dönüyor. Sirotkin, kadının duyduğu korkuyu gayet iyi, büyük bir başarıyla belirtti. Birdenbire ev sahibi kapıyı tekmeyle açıyor, kırbaç elinde karısının karşısına dikiliyor. Olanı biteni gözetlemiş olduğu için, ona parmaklarıyla odada üç kişinin saklandığını işaret ediyor. Sonra bunları aramaya başlıyor. İlkin komşu değirmenciyi bulup, tekmeleye tekmeleye dışarı atıyor. Korkudan ödü patlamış olan yazıcıysa kaçmak üzere sandığın kapağını kaldırırken kendi kendini ele veriyor. Ev sahibi onu da kırbacıyla uğurluyor, âşık yazıcıysa bu kez hiç de klasik olmayan bir tarzda sıçrayarak kaçıyor. Brahmana gelince; değirmenci epeyce aradıktan sonra köşede, dolabın arkasında onu da buluyor, önce saygıyla selamladıktan sonra, sakalından tutarak sahnenin ortasına kadar sürüklüyor. Brahman kendini savunuyor, pantomimde tek konuşma olan "Melun, melun!" sözlerini haykırıyor. Hiç kulak asmayan koca, onun da cezasını veriyor. Karısı sıranın kendisine geldiğini görünce ipliği, çıkrığı bıraktığı gibi kaçıyor. Çıkrık yerlerde yuvarlanırken mahpuslar kahkahayı basıyorlar. Ali, yüzüme bakmadan beni kolumdan çekip, "Bak, bak! Şu Brahmana bak!" diye bağırıyor, gülmekten de bir türlü yerinde duramıyor. Perde iniyor. Bundan sonra yeni bir sahne başlıyor…

Ama bütün sahneleri anlatmak gereksiz. İki ya da üç sahne daha vardı. Hepsi güldürücü, gerçekten

neşeli şeylerdi. Bunlar bütünüyle mahpusların eserleri değilse de, her birine kendilerinden bir şeyler kattıkları açıkça görünüyordu. Hemen hemen her aktör tuluat yapıyor, bu nedenle de aynı rol her akşam başka özellikler taşıyordu. Basbayağı fantastik sayılabilecek pantomim baleyle sona eriyordu. Bir cenaze alayı görünüyordu. Brahman, kalabalık bir maiyetle tabutun başında ölüye yeniden hayat vermek için birtakım büyüler yapıyor, ama fayda etmiyordu. Birdenbire, "Batan Güneş" çalmaya başlayınca ölü diriliyor, hepsi sevinç içinde raks ediyorlardı. Brahman da ölüyle birlikte, değişik, Brahmanlara özgü bir şekilde oynuyordu. Temsil ertesi akşam tekrarlanmak üzere bununla bitiyordu. Bizimkiler neşeli, gayet memnun olarak dağılıyor, aktörleri övüyor, çavuşa teşekkür ediyorlar. Kavgadan eser yok. Herkes alışık olmadığı kadar keyifli, hatta mutluluk içinde sanki; bu gece uykuya bile bir başka, sessizce, huzurla dalıyorlar… oysa ortada ne var sanki? Bu arada, bunlar benim hayalimin ürünü değil. Gerçekten oldular. Bu zavallı insanlara biraz keyiflerine göre yaşama, insan gibi eğlenme, bir saat için bile olsa hapishane hayatı dışına çıkma imkânı verildi; bütün bunlar insanın iç hayatında birkaç dakikalığına da olsa bir değişiklik yapar… Gecenin oldukça ilerlediği bir saatinde, birdenbire, titreyerek uyanıveriyorum: Ocağın peykesindeki ihtiyar hâlâ dua ediyor ve şafak sökene dek devam edecek, Ali'yse yanımda sessizce uyuyor. Kardeşleriyle temsilde nasıl güldüklerini hatırlıyor, elimde olmadan sakin, çocuk yüzünü seyre dalıyorum. Yavaş yavaş her şey hatırıma geliyor: Son gün, bayram, bütün bu ay… korku içinde başımı kaldırıyor, altılık beylik mumun titrek ışığı altında uyuyan arkadaşlara bakıyorum. Tüm bunların çirkin bir rüyanın devamı değil de gerçeğin ta kendisi olduğuna kendi kendimi inandırmak ister gibi zavallı yüzlerine, fukara yataklarına, bütün bu sonsuz derbederlik ve sefalete bakıyor, bakıyorum… Evet, gerçek: İşte birinin iniltisi duyuluyor; biri sertçe elini geriye atıyor, zincirini şangırdatıyor. Bir başkası uyku arasında titreyip mırıldanmaya başlıyor, dedeyse ocakta, bütün "Ortodoks Hıristiyanlar" için boyuna dua ediyor; ağır, tekdüze, yavaş bir sesle söylediği, "Acı bize yüce İsa Mesih!.." sözleri duyuluyor.

"Burada ancak birkaç yıl kalacağım, temelli değilim ya!" diye düşünüyor, tekrar başımı yastığa koyuyorum.

II: Hastane

Doktorlar koğuşları sabahleyin dolaşırlardı, başhekimle birlikte hepsi saat on bire doğru gelirdi. Onlardan hemen bir buçuk saat önce de koğuşumuzun doktoru gelirdi. O zamanki koğuş doktorumuz genç, bilgili, şefkatli, güler yüzlü bir adamdı. Mahpuslar onu çok severlerdi; buldukları tek kusur, “pek sessiz” olmasıydı. Gerçekten, hiç konuşkan bir adam değildi, hatta bizden utanır gibiydi, hani bir kızarmadığı kalıyordu karşımızda. Hastaların neredeyse daha ilk ricalarında yemeklerini değiştirirdi; imkân olsa ilaçları bile onların arzularına göre verirdi sanırım. Ama yaman bir gençti. Şunu da kabul etmek gerek ki, Rusya’da pek çok doktor basit halk tarafından sevgi, saygı görür; hem de dikkat ettiğim kadarıyla bunu hak ederler. Bütün basit Rus halkının hekimliğe, Avrupa ilaçlarına karşı güvensizliği göz önünde tutulduğunda bu sözlerimin aykırı bir düşünce gibi görüneceğinin farkındayım. Gerçekten, aşağı tabakadan bir kimse, en ağır hastalığa tutulsa bile doktora ya da hastaneye gitmemek için yıllarca üfürükçülere gider, ev ya da kocakarı ilaçlarına başvurur (bunlar da pek yabana atılır şeyler değildir), kendi kendini tedavi etmeye kalkışır. Bunda hekimlikle hiç ilgisi olmamakla beraber, çok önemli bir noktanın da payı vardır: Halkın resmilik damgası taşıyan her şeye karşı duyduğu güvensizlik; ayrıca halk çoğu kez hastaneler hakkında bazısı saçma, bazısı da gerçeğe uygun birtakım hikâyelerle korkutulmuş, bu kurumlara karşı adamakıllı doldurulmuştur. Ama onu asıl ürküten, hastanelerde uygulanan Alman usulü, hastalık süresince hastanın çevresinde görülecek yabancı yüzler, perhiz, sağlık memurlarının, hekimlerin sertliği, ölülerin kesilmesi, iç organlarının alınması gibi söylentilerdir. Hem de halkın düşünüşüne göre, tedaviyi yapanlar beylerdir. Çünkü doktorlar da ne olsa beydir sonuçta. Ancak doktorlarla daha yakından tanışınca (istisnaları varsa da) bütün bu korkular çoğu zaman çarçabuk kaybolup gider, bu da bence özellikle genç doktorlarımızla övünebilmemize imkân veren önemli bir noktadır. Çoğu, basit halkın saygısını, hatta sevgisini bile kazanabilirler. Bu yazdıklarım, birçok defa farklı yerlerde kendi görüp duyduklarımdır; başka yerlerde de genel olarak bundan farklı hareket edildiğini düşünmek için sebep görmüyorum. Şüphesiz, bazı yerlerde rüşvet alan, çalıştıkları hastanelerden en çok bu bakımdan faydalar sağlayan, hastalarını ihmal eden, hatta mesleğini unutan doktorlarımız da vardır. Doğru, böyleleri var; ama ben çoğunluktan, daha doğrusu zamanımızda hekimlik dünyasını kaplamaya başlayan havadan, tutulan yeni yoldan söz ediyorum. O meslek hainleri, o koyun postuna bürünüp sürüye karışmış kurtlar, kendilerini aklamak için ne derlerse desinler, mesela çevrenin baskısından şikâyet etseler, her zaman, her zaman haksızdırlar; hele bunların yanında bir de insancıllıklarını kaybetmişlerse… Çünkü insancıllık, şefkat, hastaya karşı kardeşçe merhamet göstermek, hasta için çoğu zaman ilaçtan daha gereklidir. Tembel tembel çevrenin baskısından şikâyet etmeyi bırakmanın zamanı geldi. Doğrusunu söylemek gerekirse, çevremiz gerçekten içimizde çok şeyi öldürebilir, ama her şeyi değil; oysa birçok defa kurnaz, işini bilir bir şarlatan, hele kalemi ya da çenesi kuvvetliyse, yalnızca ufak tefek kusurlarını değil, alçaklığını bile çevresine yükler. Ama gene konudan uzaklaştım, kısaca şunu demek istiyorum: Basit halkın güvensizliği, düşmanlığı, hekimlerden çok hastane idarecilerine yöneliktir. İşin aslını anladıktan sonra, yanılgılarından çabuk dönerler. Hastanelerimizde hekimlerden başka her şey bugüne dek halkımızın ruhuna, aşağı tabakanın usullerine, alışkanlıklarına aykırıdır; hâlâ tam güvenlerini, saygılarını kazanmaktan uzaktır. Hiç değilse kendi izlenimlerimle vardığım kanı budur.

Koğuş doktorumuz her zaman, ayrı ayrı her hastanın önünde durarak büyük bir ciddiyetle, dikkatle muayene eder, sorular sorar, ilaç, yemek yazardı. Bazen o da hastanın bir şeyi olmadığını, ya işten

kaçıp biraz dinlenmek ya da karakolun nemli tutukevinde bir sürü bitkin, benzi uçuk tutuklu (bu adamlar bizde, yani tüm Rusya'da hep böyle bitkin, solgun olurlar, zira koşulları da, ruhsal durumları da hüküm giymişlerinkinden kötüdür) arasında, kuru tahta üzerinde sabahlayacak yerde, sıcak bir odada birkaç gün yatabilmek amacıyla buraya geldiğini görüyordu. Koğuş doktorumuz bu gibi hastalara sakin sakin, bir *febris catarhalis*[39] teşhisi koyarak bazen bir hafta kadar yatırırdı. Bizde bu *febris catarhalis*'le alay ederlerdi. Herkes bunun doktorla hastalar arasında sanki bir çeşit anlaşma üzerine kabul edilmiş, uydurulmuş bir hastalığın formülü olduğunu pekâlâ bilirdi; mahpuslar, aralarında bu *febris catarhalis*'e, "yedek sancılar" adını takmışlardı. Bazen hastalardan biri, doktorun yumuşaklığını kötüye kullanarak, kovuluncaya kadar yatmakta direnirdi. İşte bu gibi hallerde koğuş doktorumuzun durumu görülmeye değerdi: Sanki hastaya artık iyileşip taburcu olmak zamanı geldiğini söyleyemiyormuş, bundan çekiniyormuş, utanıyormuş gibi bir hali olurdu; halbuki uzun boylu bir konuşma yapmadan, hastanın gönlünü bile almadan, yalnızca tabelasına bir "*sanat est*"[40] yazabilirdi, bunun için tam yetkisi vardı sonuçta. Bununla birlikte, doktor önce dolaylı yoldan konuşur, sonra adeta yalvarırdı. "Bu kadar yeter artık. Zaten epey iyileştin, koğuşta da yer yok." vs. diyerek, bunu sonunda hasta kendisi utanarak taburcu edilmesini isteyinceye kadar tekrarlar dururdu. Başhekimimiz de insancıl, namuslu bir adamdı (hastalar onu da çok severlerdi) ama koğuş doktoruyla kıyaslanmayacak kadar sert, kararlıydı; hatta sırası geldikçe haşin davranırdı ve bu yüzden daha fazla sayılmaktaydı. Hastanenin öbür hekimleriyle birlikte, koğuş doktorundan sonra gelir, hastaları teker teker muayene ederdi; ağır hastalarla fazla meşgul olur, iyi, metanet verici, hatta kalpten gelen bir iki sözle gönül almayı çok iyi bilirdi. Kısacası bıraktığı etki daima iyiydi. "Yedek sancılar"dan gelenleri hiç geri göndermezdi, ama birisi hasta kalmakta fazla direnmeye başlayınca, işi uzatmadan taburcu ediverirdi: "Epey yatıp dinlendin, bundan fazlası zarar." Kalmak için ayak direyenler, ya genellikle yazın işten kaçan tembeller ya da henüz devam eden yargılanmalarında karar bekleyenlerdi. Hiç unutmam, bir tanesini taburcu olmaya razı edebilmek için epey şiddetli hatta zalimce bir çareye başvurulmuştu. Hastaneye göz ağrısından şikâyet ederek gelmişti: Gözleri kızarmıştı ve göz yuvalarında dehşetli bir iğnelenmeden şikâyet ediyordu. Kantarid, sülük, göz damlaları, yakıcı sulu bir ilaç vs. uygulandı, ama hastalık geçmiyor, hastanın gözleri bir türlü düzelmiyordu. Doktorlar yavaş yavaş bu hastalığın uydurma olduğunu anladılar: Zaten şiddetli olmayan iltihabın durumu ne kötüye ne de iyiye gidiyor, hep eski halini koruyordu; şüpheli bir olaydı. Mahpuslar, adam itiraf etmese de onun el âlemi kandırdığını, hastalığın uydurma olduğunu en başta anlamışlardı. Bu mahpus güzel, ama hepimizin üzerinde soğuk tesir bırakan bir gençti: Sinsi, vesveseli, somurtkandı; kimseyle konuşmuyor, yan yan bakıyor, herkesten şüpheleniyormuş gibi ayrı duruyordu. Bazıları bir şeyler karıştırdığından şüpheleniyordu. Askerdi; hırsızlık yapıp yakalanmış, bin değnekle, hapis cezası almıştı. Daha önce de söylediğim gibi, cezanın infazını ertelemek için mahkûmlar bazen pek cüretkâr işler yaparlardı; örneğin, infaza bir gün kala, üstlerden ya da mahpus arkadaşlarından birisini bıçaklayıverir, bu da yeniden yargılanmasını gerektirdiğinden cezası bir iki ay ertelenir, o da amacına kavuşmuş olur. İki ay sonra yiyeceği cezanın iki üç misli ağırlaşmış olmasını umursamaz bile; şu korkunç anı birkaç gün için olsun uzaklaştırabilsin de sonra ne olursa olsun… zavallıların maneviyatı bazen bu derece bozuk olur işte. Koğuştaki arkadaşlar aralarında fısıldaşarak bu çocuktan sakınmak gerektiğinden söz ediyorlardı. "Bakarsın, bir gece aramızdan birini haklayıverir." diyenler vardı. Ama bütün bunlar lafta kalıyordu. Hatta yatak komşuları bile öyle esaslı bir tedbir almamıştı. Sabahları kızarık görünsün diye, gece duvardan kazıdığı kireçle gözlerini ovduğunu görenler olmuş. Nihayet başhekim onu "zavoloka" ile korkuttu. Uzun süren, inatçı bir göz hastalığında hekimler, bütün

hekimlik çarelerine başvurduktan sonra, zorlu, acı verici bir çareyi, en çok atlara uygulanan, “zavoloka”yı denerler. Biçare yine de iyileşmeye razı olmadı. Bu ya pek inatçı ya da son derece korkak yaradılışlı bir adamdı; çünkü “zavoloka” sopa kadar değilse de gene epeyce acı vericiydi. “Zavoloka” için önce bıçakla hastanın ensesinden bir tutam deri kesilir. Böylelikle bütün ensede uzun ve geniş bir yara açılır, içinden de oldukça geniş, bir parmak eninde bir keten şerit geçirilir ve her gün belli saatte, yaranın kapanmaması için koparırcasına çekilir. Zavallı çocuk, birkaç gün dehşetli bir acı içinde bu işkenceye de katlandı, ancak bundan sonra taburcu olmaya razı oldu. Gözleri bir günde tamamıyla iyileşti. Boynundaki yara kapandıktan sonra da askeri hapishaneye gitti; ertesi gün bin değneği yemeye çıkacaktı. Cezanın uygulanacağı an şüphesiz acıdır; hem de o kadar acıdır ki, bu yüzden duyulan korkuya yüreksizlik, tabansızlık demek belki de günahtır. İnsanın bunu bir süre daha geciktirebilmek için iki üç kat ağır bir cezaya katlanmayı göze alması, bu acının derecesini pek iyi gösterir. Bununla beraber, daha önce söz ettiğim gibi, henüz dayağın ilk postasından tamamıyla iyileşmemiş sırtıyla taburcu olup, cezanın kalan bölümünü tamamlamak için yeniden sopa altına yatanlar da vardı; cezalarını bir an önce tamamlayıp kurtulmak için can atarlardı. Karar bekleyenlerin hapishanedeki durumları sürgündekilerden çok kötüydü. Bu konuda bazılarının gösterdiği aşırı dayanıklılık ve cesaret, yaradılış farkı kadar, dayağa, cezalara alışık olmakla da ilgilidir. Birçok defa dayak yiyenin, maneviyatıyla birlikte sırtı da sertleşir, sonuçta cezaya aldırış etmez olur; bunu önemsiz bir şey saymaya, ondan korkmamaya başlar. En azından genellikle böyledir. Özel bölüm mahpuslarından Aleksandr ya da bizimkilerin dedikleri gibi Aleksandra adlı, vaftiz edilmiş bir Kalmuk vardı; madrabaz, korkusuz, aynı zamanda iyi kalpli, tuhaf bir adamcağızdı. Bir gün bana dört bin değnek yediğini gülerek, şakalaşarak anlatmıştı; ama gayet ciddi, hatta yemin ederek, ta çocukluğundan beri, kabilesinde sırtında kırbaç izleri kalana kadar dayak yememiş olsa, bu dört bine dünyada dayanamayacağını söyledi. Aleksandr bunları anlatırken, kırbaçla verilen terbiyeyi sanki şükranla hatırlıyordu. Bir akşamüstü, daha ışıklar yanmadan yatağımın kenarına oturarak, “Beni her şey için döverlerdi Aleksandr Petroviç.” dedi. “Olur olmaz her şey için… Kendimi bildim bileli, on beş yıl boyunca her gün, hem de günde birkaç defa dayak yedim; ancak canı çekmeyen dövmezdi beni… Ben de sonunda dayak arsızı oldum.” Askere nasıl alındığını bilmiyorum, belki de anlatmıştır, ama ben hatırlamıyorum. Boyuna kaçan serserinin biriydi. Ona dair aklımda kalan tek şey, bir üstünü öldürdüğü için dört bin sopa cezası verildiğini bildiren hükmü duyunca nasıl korktuğunu anlatmasıydı: “Zorlu bir dayak çekeceklerini biliyordum, belki de bunu kaldıramayacaktım… her ne kadar kırbaca alışkınsam da şaka değil, dört bin değnek bu! Üstelik üstlerimiz de adamakıllı kızmışlardı! Kolay kurtulamayacağımı biliyor, sopa altından canlı çıkarmazlar beni diyordum. Önce belki affederler diye vaftiz edilmeyi deneyeyim dedim, ama bizimkiler bunun fayda etmeyeceğini söylemişlerdi; yine de deneyeyim bir kere, vaftiz edildiğim için acırlar belki dedim… Gerçekten Aleksandr adıyla vaftiz ettiler, ama sopadan kurtulamadık; hem bir taneciğini bile affetmediler, gücendim doğrusu… İçimden, hele siz durun ben hepinizi aldatırım dedim. İnanmazsınız ama aldattım da Aleksandr Petroviç! Ölü numarası yapmayı iyi bilirim, yani tam ölü değil de can çekişiyor numarasını… Neyse, beni aldılar, ilk binliği yemeye başladık; nasıl yakıyor, nasıl bağırıyorum! Sıra ikincisine geldiğinde bitmiştim artık, aklım başımdan uçmuştu, dizlerim tutmuyordu; birdenbire yıkılıverdim yere: Gözlerim ölü gözleri gibi, suratım mosmor, soluk alamıyorum, ağzımdan köpükler saçılıyor. Yanıma doktor geldi, ‘Herif neredeyse ölecek’ dediğini duydum. Beni doğruca hastaneye götürdüler tabii. Ben de hemen diriliverdim. Neyse efendim, bunlar beni daha iki kere çıkardılar, ama pek içerlemişlerdi bana. Ben de iki kere daha aldattım onları, üçüncü binliği yer yemez gene bayılıverdim. Ama doğrusu, dördüncü

binlikte kamçının sırtıma her inişi, kalbime saplanan bir bıçaktı sanki; her vuruş üç tane yerine geçiyordu, o derece insafsız indiriyorlardı! Bana müthiş kızmışlardı canım! Ah, bu bitmez tükenmez dördüncü bin yok mu (olmaz olaydı!), öncekilerin üçüne bedel oldu; tam sonuna doğru, şöyle iki yüz değnek filan kalmışken, gene ölüvermeseydim, oracıkta işimi bitiriverecekleri, ama canımı öyle kolay teslim eder miyim, yine kafese koydum onları: Yine ölü numarası yaptım, onlar da yine yuttu; doktor bile inandıktan sonra, nasıl yutmasınlar… Artık son iki yüzü öyle bir hırsla vurdular ki, iki bin yemiş gibi oldum, ama hava aldılar, gene öldüremediler beni… Hem neden öldüremediler? Çünkü ben ta küçüklüğümden beri kırbaçtan uzak yaşamamıştım. Bugüne kadar sağ kalışım bu yüzdendir!"

39 *Febris catarhalis*: Ateşli nezle (Lat.)

40 *Sanat est*: Sağlıklı (Lat.)

Aleksandr, hikâyesinin sonunda hüzünlü hüzünlü dalarak ve yediği dayakları saymaya çalışıyormuş gibi, "Çook, çok dayak yedim." diye ekledi. Bir dakika süren sessizlikten sonra, "Yok, sayamayacağım," dedi, "nasıl sayayım, sayılacak gibi değil. Hem böyle bir hesapla övünülür mü hiç?" Yüzüme bakarak güldü, öyle içten bir gülüştü ki, ben de ona bir gülümsemeyle karşılık vermekten kendimi alamadım. "Size bir şey söyleyeyim mi Aleksandr Petroviç? Şimdi bile geceleri rüya görürsem, mutlaka dayak yediğimi görürüm. Hiç başka rüya gördüğüm yok." Gerçekten, geceleri sık sık, avazı çıktığı kadar bağırır, mahpuslar, "Ne bağırıyorsun be!" diye dürterek uyandırırlardı. Aleksandr gürbüz, kısa boylu, cıva gibi hareketli, neşeli, kırk beş yaşlarında bir adamdı. Şunu bunu aşırmayı sevdiği, bu yüzden bizden bile sık sık dayak yediği halde, herkesle hoş geçinirdi. Hem aramızda hırsızlık yüzünden dayak yemeyen var mıydı? Bir de şunu ekleyeyim; bu dayak fasıllarını anlatanların, kendilerini dövenlerden adeta hoşnutlukla, kin duymadan söz etmeleri beni şaşkına çeviriyordu. Çoğu kez benim içimde isyan uyandıran, kalbimi hızla çarptıran bir hikâyeyi, en ufak bir hınç, kin, nefret duygusu katmaksızın anlatırlardı. Bir yandan anlatırken, bir yandan çocuklar gibi katıla katıla gülerlerdi. Ama M.'nin yediği cezayı anlatışı bambaşkaydı, soylu olmadığından beş yüz sopaya mahkûm edilmişti. Bunu başkalarından duydum, kendisine doğru olup olmadığını, bunun nasıl olduğunu sordum. M. kısaca, adeta iç sızısıyla, yüzü kızardığından bana bakmamaya çalışarak cevap verdi; bir an sonra bana baktığında, gözlerinde nefret alevinin parladığını, dudaklarının hiddetten titrediğini gördüm. Geçmişinin bu sayfasını asla unutmadığını anlamıştım. Ama bizdekilerin hemen hemen hepsinin (istisnalar varsa bilemem), bu mesele üzerinde tamamen başka görüşleri vardı. Bazen düşünüyorum da, bu adamlar kendi aralarında değil de en çok üstlerine karşı işledikleri suçlar için aldıkları cezalarda, bunu hak ettiklerine, gerçekten de kabahatli olduklarına inanmış olabilirler miydi? Çoğu kabahatli olduğunu asla kabul etmiyordu. Daha önce söylediğim gibi, kendi çevrelerinde işledikleri cinayetler yüzünden bile vicdan azabı duyanları görmüyordum. Üstlerine karşı yapılanlarınsa sözünü bile etmeye değmez. Bazen, hele şu son durumda bu mesele üzerindeki görüşleri kendilerine göre pratik, daha doğrusu gerçek bir görüş açısı gibi geliyordu bana. Her şey kaderden bilinir; olan biten, önüne geçilmez alınyazısının sonucu olarak kabul edilir, işlediği suçta suçlunun kendi iradesinin hiç rolü olmadığına inanılırdı. Mahpus, üstlerine karşı işlediği suçlarda daima kendini haklı görmek istese de, üstlerinin bu konudaki düşüncelerinde tamamıyla haklı olduğunu sezerdi; o ceza yiyecek, böylelikle ödeşeceklerdi. Bunda karşılıklı bir pençeleşme vardı. Suçlu, mahkemenin kendisi gibi halktan olanları beraat ettireceğine ve kabahati çevresine, kardeşlerine karşı değilse onu hiçbir zaman esaslı bir şekilde mahkûm etmeyeceğine, çoğu zaman da büsbütün aklayacağına dair en ufak bir kaygı duymaz. Vicdanıysa zaten rahattır ki, dayandığı en büyük

güç de odur zaten. Ruhunda bir azap duymaması en önemli noktadır; dayanabilecek bir şeyi olduğunu hissettiği için de artık nefret duygusu ondan uzaktır. Başına geleni, bir kere olup bitmiş bir kaza kabul eder o kadar; bütün bunlar onunla başlamış değildir, onunla bitmeyecektir de. Daha uzun, çok uzun zaman, ezelden beri süregelen bu sinsi, ama inatçı savaş devam edip gidecektir. Türklerle savaşan askerin hangisi kendi adına Türklerden nefret eder? Ama Türk onu vurur, bıçaklar, ateş eder… Bu arada bütün hikâyeler böyle soğukkanlılıkla, kayıtsızlıkla anlatılmazdı. Mesela, Teğmen Jerebiyatnikov'dan biraz da öfkeyle söz ediyorlardı. Teğmen Jerebiyatnikov'u hastaneye ilk yatışımda, elbette hastaların hikâyelerinden tanıdım. Sonraları bizde nöbetçi olduğu bir gün kendisini de gördüm. Otuz yaşlarında, şişman, kırmızı, yağlı yanaklı, bembeyaz dişli, Nozdryev[41] gibi, gürlemeye benzeyen kahkahalar atan bir adamdı. Dünyanın en az düşünen insanı olduğu yüzünden belliydi. Sopa atmaya pek meraklı olduğundan, ceza nöbetinin kendine gelmesine bayılırdı. Şunu da belirteyim ki, bana göre, Teğmen Jerebiyatnikov topluluğumuz içinde bir hilkat garibesiydi; mahpuslar da ona bu gözle bakarlardı. Eskiden, öyle pek eskiden de değil ya, ancak "efsane yeni, ama inanmak güç"[42]sözündeki efsane kadar eski bir zamanda da bu Jerebiyatnikov gibi fazla gayretli ödev severler az değildi. Ama onlar çoğu zaman bunu safça, pek de fazla coşkunluk göstermeden yaparlardı. Teğmen ise bir dayak cezası oburu ve usta bir uygulayıcıydı. Bu işi sever, delice severdi; hem de bunu sırf sanat aşkıyla benimsemiş gibiydi. Sefahatte kendini yıprattıktan sonra, kabuk bağlamış ruhunu, birtakım doğal olmayan davranışlarla canlandırıp tatlı tatlı gıdıklamak isteyen bir Roma imparatorluğu soylusu gibi, o da bundan zevk duyardı. Dayak cezasına çarptırılmış bir mahpusu ortaya getirirler, Jerebiyatnikov cezayı yerine getirmekle görevlendirilmiştir. Ellerinde kalın sopalarıyla uzun asker dizisini görmek onu coşturmaya yeter. Gururlu bir edayla sıraları gezer, herkesin ödevini canla başla yapmasını tekrar tekrar tembih eder, yoksa… Ama askerler bu *yoksa*'nın ne demek olduğunu bilirler. Suçlu getirilir; adamcağız o zamana dek Jerebiyatnikov'la tanışmamış, ününü de duymamışsa, Teğmen mesela şöyle bir oyun yapıverirdi (tabii bu onun yüzlerce oyunundan biriydi, çünkü teğmenin bitmez tükenmez icatları vardı): Her mahpus soyulduktan, kolları bir tüfeğin dipçiğine bağlandıktan sonra –çavuşlar onu bu halde Yeşil Sokak'tan[43] sürükleyerek geçirirlerdi– âdet olduğu üzere, subaya ağlamaklı, acındıran bir sesle dayağı biraz hafif attırması, fazla sertlik gösterip cezayı şiddetlendirmemesi için yalvarmaya başlardı. Zavallıcık, "Ekselans, babamız, ayağınızın altını öpeyim, ömrümün sonuna kadar duacınız olurum, kıymayın bana, ne olur!" diye bağırırdı. Jerebiyatnikov'un da tek istediği buydu zaten. Hemen işi durdurur, bu sözler kendisine pek dokunmuş gibi görünerek mahpusla konuşmaya başlardı:

41 Nozdryev, Gogol'ün *Ölü Canlar* romanından bir tip.

42 A. S. Gribayedov'un *Akıldan Bela* oyunundan olmalı. (2. Perde, II. Meclis, Çatskiy'in tiradı.)

43 Mahpuslar, yeşil üniformalar giymiş iki sıra halindeki askerlerin oluşturduğu koridora "Yeşil Sokak" derlerdi.

— Ne yapayım, a dostum, sana cezayı veren ben değilim, derdi. Kanun emrediyor!

— Ekselans, her şey sizin elinizde, merhamet edin, ne olur!

— Ben sana acımıyor muyum sanıyorsun? Sana dayak atıldığını görmekten zevk mi duyuyorum sanıyorsun? Ben de bir insanım! Ha, ne dersin, insan değil miyim?

— Elbette ekselans, elbette; siz babamızsınız, biz de evlatlarınızız. Bir babalık edin yalvarırım!

Mahpus adamakıllı umutlanmaya başlamıştır.

— Ama dostum, sen de düşün bir; düşünmek için aklın var; insan olarak senin gibi bir suçluya, bir

günahkâra hoşgörülü, merhametli davranmam gerektiğini biliyorum.

— Pek doğru buyurdunuz ekselans!

— Günahkâr da olsan, sana merhamet etmeliyim. Ama elimden ne gelir, kanun var! Düşünsene! Ben Tanrı'ya, vatanıma hizmet ediyorum; kanun dışına çıkarsam büyük bir günah işlemiş olurum. Bunu düşünsene bir!

— Ekselans!

— Haydi, haydi, uzun etme! Pekâlâ, hatırın için öyle olsun! Bunun suç olduğunu biliyorum, ama ne yapalım öyle olsun… Bu seferlik sana merhamet edeceğim, hafif tarafından ceza yiyeceksin. Ama ya ben sana bu iyiliği yapmakla hata ediyorsam? Öyle ya, ya acıdım da cezanı hafiflettim diye, ileride de böyle olacağından umutlanır, bir suç daha işlersen, o zaman ne olacak? Benim de vicdanım…

— Ekselans! Dosta düşmana anlatırım lütfunuzu! İşte şimdi gökleri yaratan Yüce Tanrı'nın huzurundaymış gibi…

— Peki, peki! Ama bana bundan sonra uslu duracağına yemin eder misin?

— Yemin ederim ki… iki gözüm önüme aksın ki…

— Yemin etme, günahtır. Ben sözüne inanırım, bana söz veriyor musun?

— Veriyorum ekselans!!!

— Ama bana bak, öksüzsün diye, öksüz gözyaşlarına acıyorum; öksüz müsün sen?

— Öksüzüm ekselans, yapayalnızım dünyada; ne anam var, ne babam…

— Eh, mademki öksüzsün, gözyaşlarına acıyarak… Yalnız bak, bu son olsun… (Sonra çok yumuşak bir sesle ilave eder) Götürün şunu.

Mahpus, bu merhametli adam için Tanrı'ya nasıl dua edeceğini bilemez. Ama korkunç oyun devam eder: Mahkûmu götürürler, birden trampet sesi duyulur, ilk sopalar havaya kalkar… Jerebiyatnikov, avazı çıktığı kadar haykırır: "Basın sopayı! Yakın canını! Derisini soyun! Haşlayın, durmayın! Hah şöyle… Al sana öksüz! Al sana düzenbaz! Okşayın bakalım, okşayın!" Askerler olanca kuvvetleriyle vururlar, biçarenin gözlerinden ateş fışkırır; bağırmaya başlar. Jerebiyatnikov ise kahkahalarla gülerek arkasından sıra boyunca koşar. Katılır gülmekten; ellerini böğrüne dayar, iki kat olur, doğrulamaz bile. Hani neredeyse haline acıyası gelir insanın… Arada bir gürleyen kahkahası kesilir, "Haşlayın onu, haşlayın! Yakın canını şu düzenbaz öksüzün!.." diye bağırdığı duyulur.

Bazen daha değişik oyunlar icat ederdi: Cezalandırılacak mahkûm getirilir, yine yalvarmaya başlar. Jerebiyatnikov bu defa nazlanıp kırıtmaz, yüzünü buruşturmaz, işi samimiyete döker:

— Bana bak azizim, der. Cezanı gerektiği gibi vereceğim. Çünkü bunu hak etmişsin. Sana ancak bir yardımda bulunabilirim, dipçiğe bağlatmam seni. Serbest kalacak, koşacaksın. Olanca gücünle sıra boyunca koşacaksın. Gene değneklerin hepsini yiyeceksin, ama ne de olsa, iş daha çabuk bitecek. Ne dersin, denemek ister misin?

Mahkûm şaşkınlıkla, güvensizlikle dinler; sonra düşünür. Kendi kendine, "Belki böylesi daha kârlı olur." der, "Var kuvvetimle koşarsam, çekeceğim azap beş kat azalır. Belki her sopa isabet etmez bile."

— Baş üstüne ekselans, razıyım.

— Pekâlâ, ben de razıyım, Haydi bakalım!

Sonra askerlere dönerek bağırır:

— Hey, gözünüzü dört açın!

Zaten tek bir değneğin suçlunun sırtını kaçırmayacağından emindir. Sopasını isabet ettiremeyen asker, sonunda başına geleceği pekâlâ bilir. Mahkûm “Yeşil Sokak”ta olanca hızıyla koşmaya başlar, ama on beşinci sıraya bile varamaz: Değnekler, sık bir trampet vuruşu gibi, şimşek hızıyla birden sırtına iner, zavallı bağırarak, kurşun yemiş gibi yere yıkılır. Adamcağızda bet beniz kalmamıştır; korkuyla yerden ağır ağır kalkarak, “Vazgeçtim ekselans, kanun neyse, öyle olsun.” der. İşin bu sonuca varacağını önceden bilen Jerebiyatnikov gülmekten kırılmaktadır. Ama bütün oyunlar, hakkında anlatılanlar yazmakla bitmez!

Biraz başka şekilde, daha başka bakımlardan üzerinde durarak, mevki komutanı binbaşı gelmeden önce hapishane müdür vekili olan Smekalov adında bir teğmenden de söz ederlerdi. Jerebiyatnikov’la ilgili hikâyeler kayıtsızlıkla, fazla nefret göstermeksizin, ama marifetlerine karşı hayranlık duymadan anlatılırdı; onu aşağı gördükleri, hatta tiksindikleri belliydi. Ama Teğmen Smekalov’u neşeyle, zevkle anarlardı. Bir kere o sopa atma meraklısı değildi, bu bakımdan Jerebiyatnikov’a hiç benzemezdi. Bununla beraber, o da esaslı sopa atmayı bilenlerdendi, yine de Smekalov’un sopalarının aramızdaki anıları pek tatlıydı. Bu adam mahpusların gönlüne o kadar girmişti! Peki ama, nasıl? Nasıl olmuş da bu toplu sevgiyi kazanabilmişti? Bizim mahpus milleti bütün Ruslar gibi bir tatlı söz için, çektikleri bir sürü azabı unutabilir; hem bunu sadece bir gerçeğin ifadesi olarak, kesinlikle şu ya da bu şekilde tahlil etmeksizin söylüyorum. Bu adamların gönlünü almak, sevgisini kazanmak hiç de zor değildir. Ama Teğmen Smekalov’un kazandığı *özel* bir sevgiydi. Bu nedenle onun dayak fasılları genellikle keyifle anılmaktaydı. Mahpuslar bazen, “Baba adamdır.” der, iç geçirip anılarına dalarak eski geçici amirleri Smekalov’la bugünkü mevki komutanı binbaşı arasında bir karşılaştırma yapmaya koyulurlardı. “Candan adamdı canım!” Smekalov basit, belki de kendince iyi bir adamdı. Fakat bazen, amir mevkiinde yalnız iyi değil, aynı zamanda çok yüksek ruhlu kimseler bulunsa bile, ne hikmetse kimse onları sevmez; üstelik onlarla alay edenler de çıkar. Oysa Smekalov nasıl yaptıysa herkesin onu *kendilerinden* saymasını sağlamıştı. Bu da ancak büyük bir ustalıktan, daha doğrusu yaradılıştan gelen bir yetenektir. Bu tür yetenekleri olanlarsa, bu mesele üzerinde düşünmezler bile. İşin tuhafı, bu gibiler arasında hiç de iyi denilemeyecek kimselere de rastlanır. Buna rağmen, bazen bunların da büyük sevgi kazandıkları olur. Bence bu başarının sebebi, böyle adamların emri altındakileri hor ve küçük görmemesidir! Onlarda işten kaçan zıpır bir küçük bey kurumu yoktur; hiçbirinden beyliklerini belirten bir koku alamazsınız. Tam tersine, üzerlerinde kendilerine vergi, anadan doğma, bir halk adamı kokusu vardır. Aşağı tabaka da bu kokuya karşı öyle duyarlıdır ki! Bu koku için canını verir! En uysal bir adamı en haşin, ama üzerine o kendilerine yabancı olmayan kenevir kokusu sinmiş adama değişiverirler. Bu kokuyu taşıyan adamın bir de kendine göre babacanlığı varsa, artık ondan iyisi yoktur. Dediğim gibi, Teğmen Smekalov’un bazen, hem de sertçe cezalandırdığı olurdu, ama bunu öyle yapardı ki, çevresi ona kin beslemek şöyle dursun, her şey gelip geçtikten sonra, mesela şimdi benim zamanımda olduğu gibi, dayak cezası sırasındaki *numaralarını* gülerek, keyifle anardı. Bununla beraber, Smekalov’un numaraları öyle pek bol değildi; hayal gücü biraz kıttı. Doğrusunu söylemek gerekirse, bütün sermayesi sadece bir tek numaraydı ki, bununla hemen hemen koca bir yıl eğlenirdi; hoşa gitmesinin sebebi de biricik olmasıydı belki. Aslında pek de safça bir şeydi. Önce suçlu mahpus getirilir. Ardından Smekalov gülümseyerek, şakalaşarak belirmekte gecikmez. İlkin suçluyla şundan bundan konuşur, kendi işleri, ev ya da mahpusluk

hayatından birtakım şeyler sorar; hem de bir kasıtla veya alay olsun diye değil, *bunları öğrenmeyi gerçekten istediği için* sorar. Sonra Smekalov'a iskemle getirirler, değnekler hazırlanır. Smekalov oturup çubuğunu yakar. Upuzun bir çubuğu vardı. Mahpus yalvarmaya başlar. Smekalov'sa, "Yoo, öyle şey yok birader. Söylenmeden yat bakalım…" diye kesiverir. Mahpus iç geçirerek yatar.

— Eee dostum, duamızı[44] ezbere biliyor musun?

44 Söz konusu dua, "Göklerdeki Babamız" duasıdır. Aslında dua değil, "malum beyit" denilmektedir.

— Bilmez olur muyum komutanım. Ta çocukluğumdan, vaftizimden beri bilirim.

— Oku bakalım öyleyse.

Mahpus, hem ne okuyacağını, hem de okurken başına gelecekleri pekâlâ bilir, çünkü bu numara başkalarına da belki otuz kere yapılmıştır. Üstelik Smekalov'un kendisi de mahpusun bunu bildiğinin farkındadır; yatan kurbanın üstünde sopalarını kaldırmış bekleşen askerlerin de oyunu belki yüz defa duyduklarını bildiği halde gene de tekrarlamaktadır, çünkü numarasını pek beğenmiş, benimsemiştir. Belki de oyun tamamıyla kendi ürünü olduğundan, bir piyes yazarının gururunu duyuyordu. Mahpus okumaya başlar. Değnekliler beklemektedir. Smekalov'sa, oturduğu yerde dikkat kesilmiş; hatta hafifçe öne eğilerek elini kaldırmıştır, çubuğunu da çekmez artık: Belli bir kelimeyi bekler. Mahpus, ünlü duanın "*na nebesi*"[45] kelimesine gelir gelmez, hararetlenmiş Teğmen, "Dur!" diye bağırır, sopayı kaldırmış adama dönerek coşkun bir el hareketiyle, "Sen de ona 'podnesi'[46] öyleyse!" der ve basar kahkahayı. Çevresindeki askerler de sırıtır. Değnekli de sırıtmaktadır; hani neredeyse sopa yiyen de sırıtacak… Oysa "podnesi" komutuyla kaldırılan değnek havada vınlamaktadır ve az sonra ustura gibi keserek suçlunun sırtına inecektir. Smekalov sevinç içindedir: Bu güzel buluşundan ötürü kabına sığamadan kendi kendine, "Bunu *ben* buldum: 'Na nebesi' ve 'podnesi' ne kafiye ama…" diye düşünmektedir. Smekalov yerinden büyük bir memnunluk içinde ayrılır; dayak yiyen de aşağı yukarı Smekalov kadar memnundur. Bakarsın, yarım saat sonra hapishanede, otuz defa tekrarlanmış olan şu numaranın bu sefer de otuz birinci defa nasıl icra edildiğini anlatıp duruyor. "Lafın tam manasıyla pek can bir adam! Pek şaklaban!"

45 Göklerde.

46 İkram et.

Bu babacan teğmene ait anılarda bazen bir Manilovculuk[47] sezilirdi. Arada bir mahpuslardan birinin ağzı kulaklarına vararak birdenbire anılarını anlatmaya başladığı olurdu.

47 Manilov: Gogol'ün *Ölü Canlar* romanından bir tip.

— Bazen giderken, efendime söyleyeyim… bakarım, o da pencerenin önünde sabahlığıyla oturmuş, çubuğunu tüttürüp çay içiyor. Şapkamı çıkarırım. "Nereye öyle Aksenov?" diye sorar. "İşe gidiyorum Mihail Vasilyiç. Önce atölyeye…" Gülmeye başlar… Pek candan adam canım! Tek kelimeyle candan!

Dinleyenlerden biri de ilave ediverir:

— Onun gibisi bulunmaz bir daha!

III: Hastane[48]

48 Burada türlü şekillerdeki cezalar hakkında yazdıklarım zamanıma mahsustu. Şimdi bütün bunların değişmiş ve değişmekte olduğunu duyuyorum. (Yazarın Notu)

Cezalardan ve bu ilgi çekici ödevi değişik şekilde görenlerden şimdi söz açışımın nedeni, bu konuda sağlam bilgi edinebilmemin ancak hastaneye yatışımdan sonra mümkün olmasıdır. O zamana kadar, sadece kulaktan dolma bilgiler edinmiştim. Hapishanemizin iki koğuşunda, şehrimiz ve çevresindeki bütün tabur ve sair askeri kuruluşlarda sopayla cezalandırılmış mahkûmlar yatıyordu. Etrafımdaki her olayı merakla incelediğim ilk zamanlarımda, bütün bu ceza görenlerle cezaya hazırlananlar, üzerimde dehşetli bir etki yapıyordu tabiatıyla. Heyecanlanıyor, şaşıyor, ürküyordum. O vakitler benim için yeni olan bu olayların bütün ayrıntılarıyla büyük bir sabırsızlıkla ilgilenişimi, bu konu üzerinde öbür mahpusların konuştuklarını dinleyişimi, onlara sorular sorup türlü meseleler için çözüm yolları arayışımı hâlâ hatırlıyorum. Cezalarda ve uygulamalarındaki en ince farkları, bu konuda mahkûmların kendi görüşlerini mutlaka öğrenmek istiyor; cezasını çekmeye götürülenlerin ruh hallerini gözümün önüne getirmeye çalışıyordum. Daha önce de söylediğim gibi, cezadan önce soğukkanlılığını kaybetmeyenler azdır; hatta önceden birçok defa dayak yemiş olanlar bile istisna sayılmaz. Cezanın infazı sırasında hükümlüyü, elinde olmadan bütün varlığını kaplayan derin, tamamıyla bedeni bir korku sarar. Hapishanede kaldığım şu birkaç yıl, gayriihtiyari ilgilendiğim başka bir olay da cezalarının birinci kısmından sonra hastaneye girip sırtları iyileşince, kalan sopaları tamamlamak için mahkûmların bir gün önceden hazırlanmasıydı. Verilmiş cezanın ikiye bölünmesi, daima cezanın uygulanması sırasında hazır bulunan hekimin kararına bağlıydı. Suça göre belirlenmiş sopa sayısı mahkûmun bir defada kaldıramayacağı kadar çoksa, bunu ikiye hatta üçe bölerlerdi. Bu yola ancak doktor kararıyla, yani cezalandırılan adam artık dayağa dayanamazsa, cezaya devam etmek mahkûmun hayatını tehlikeye sokarsa başvurulurdu. Genellikle bir seferde beş yüz, bin, hatta bin beş yüz değnek kaldırılırdı. Ama değnek sayısı iki ya da üç bine çıkınca, ceza ikiye, hatta üçe bölünürdü. Cezanın birinci kısmından sonra, iyileşerek ikinci bölümü tamamlamak üzere hastaneden taburcu olan mahkûmlar o gün ve bir gün önce daima neşesiz, kederli durur, pek konuşmazlardı. Üzerlerine bir nevi aptallık, doğal olmayan bir dalgınlık çökerdi. Konuşmalara karışmaz, çoğu zaman susarlardı; mahpusların da onlarla konuşmaması, onları bekleyen şeyden asla söz etmemeleri de hayli ilginçti. Ne boş bir lakırdı, ne bir teselli sözcüğü edilirdi; hatta arkadaşları bu gibilerle hiç ilgilenmemeye çalışırlardı. Bu da mahkûm için daha iyiydi tabii. Ama her şeye rağmen, daha önce sözünü ettiğim Orlov gibi birkaç kişi bu düşüncemin dışında kalır. Orlov cezanın ilk yarısını çektikten sonra, sırtında açılmış yaraların çabucak iyileşmemesine fena halde bozuluyordu, çünkü bir an önce hastaneden çıkıp cezasını tamamlamak, kafileyle sürgün yerine gönderilirken yolda sıvışmak niyetindeydi. Ama Orlov'un onu coşturan bir amacı vardı; aklında buna benzer daha kaç tane amacı olduğunu da ancak Tanrı bilir ya… İhtiraslı, pek canlı bir adamdı Orlov. Hayatından pek memnun görünür, heyecandan kabına sığamazdı, ama duygularına dizgin vurmasını pek iyi bilirdi. Orlov'da, cezanın birinci kısmından önce, kendisini değnek altından sağ çıkarmayacakları, mutlaka öleceği kanısı vardı. Daha yargılandığı sırada, amirlerin aldıkları tedbirler üzerine türlü türlü söylentiler duymuştu; ölüme daha o zamandan hazırdı. Ama ilk kısmı atlattıktan sonra maneviyatı düzeldi. Hastaneye dayaktan yarı ölü halde geldi. O zamana kadar böyle korkunç yara hiç görmemiştim. Yine de kalbi sevinçle, yaşama umuduyla doluydu. Demek bütün o

söylentiler uydurmaydı; işte dayağı sağ olarak atlatmıştı… uzun mahpusluk devrinden sonra, şimdi yol, kaçış, hürriyet, çayırlar ve ormanların hayali gözlerinin önünde belirmeye başlıyordu… Ama hastaneden çıkışından iki gün sonra cezanın ikinci kısmına dayanamayarak aynı hastanede, aynı yatakta can verdi. Bundan bir kere daha söz açmıştım.

Bununla beraber, onca acıklı günler, geceler geçiren mahpusların en tabansızları bile cezaya mertçe dayanırlardı. Korkunç şekilde dövülmüş olanların bile hastaneye ilk geldikleri gece inleyip sızladıklarına pek nadir şahit olmuştum, halk genel olarak acıya pek dayanıklıdır. Bu acı meselesini epey soruşturdum. Ara sıra bu acının şiddetini ve neyle kıyaslanabileceğini kesin olarak öğrenmek isterdim. Bununla ne diye uğraştığımı, doğrusu ben de bilemiyorum. Tek hatırladığım boş bir merak olmadığıydı. Olmazdı zaten, çünkü önce de söylediğim gibi, çevremde meydana gelen şaşırtıcı olaylar yüzünden iyice sarsılmış, allak bullak olmuştum. Fakat kime ne sordumsa, bir türlü bu konuda beni tatmin edecek bir cevap alamadım. Yakıyor, ateş gibi kavuruyormuş; öğrendiğim bu kadardı. Hepsinin verdiği tek karşılık da buydu. Yakıyor, işte o kadar. İlk zamanlarımda M. ile ahbaplığımız biraz ilerleyince, ona da sordum. “Çok acıyor.” dedi, “Ateş gibi yakıyor; sırtınız harlı bir ateşte kavruluyormuş gibi oluyor.” Yani hepsi aynı şeyi söylüyorlardı. O sıralarda garip denebilecek bir kanıya da varmıştım; gerçi doğruluğundan pek emin olmasam da mahpusların hepsinin aynı düşüncede olması düşüncemde yanılmadığımı gösterir: Bana göre, miktarı biraz fazla olunca, ince değnekle dayak bizde uygulanan cezaların en ağırıdır. Belki ilk bakışta, bu saçma, imkânsız gibi görünür. Lakin beş yüz, hatta dört yüz ince değneğin insanı öldürebileceği bir gerçektir. Beş yüzden fazlasındaysa ölüm hemen hemen kesindir. En sağlam yapılı babayiğit bile bin değneği kaldıramaz. Fakat beş yüz sopaya dayanmak, öyle kıyasıya vurulmamak şartıyla nispeten kolaydır. Vücudu pek fazla kuvvetli olmayan bir adam bile bin sopaya dayanabilir. Orta kuvvette, gürbüz vücutlu bir adamı iki bin sopa da yıkamaz. Mahkûmların hepsi, ince değneğin sopadan daha fena olduğunda birleşirler. “İnce değneğin acısı daha keskin, daha yakıcı.” derler. İnce değnekle atılan dayak elbette sopa dayağından daha kötüdür. Çünkü daha rahatsız edici, daha sinir bozucu, daha sarsıcıdır. Hâlâ var mı, yok mu bilmiyorum, ama pek de eski olmayan bir zamanda, kurbanlarını ince değnekle dövme imkânını elde edince, Marquis de Sade ve Marquise de Brinvilliers gibilerini anımsatan bir zevk duyan bazı centilmenler vardı. Bana kalırsa bu duygu, sözü geçen centilmenlerin yüreklerini titreten, hem tatlı hem acı bir duygudur. Kaplanlar kadar kana susamış insanlar vardır. Böyleleri yaradılıştan aralarında hiçbir fark bulunmayan, hatta İsa’nın kanununa göre kardeşleri sayılanların vücutları, kanları, ruhları üzerinde şu ya da bu şekilde sınırsız bir egemenlik kurduklarında, eziyet etmekten bir an geri kalmazlar. Zulüm bir alışkanlıktır; insanda bu alışkanlığın kökleşmesi, sonunda hastalığa dönüşmesi mümkündür. Sarsılmaz inancıma göre, en iyi bir insan bile alışkanlıkla, sanki bir hayvanmış gibi kabalaşıp o derece aptallaşabilir. Kanla, kudretle mest olur; hoyratlığı, ahlaksızlığı, içindeki kötülüğü büsbütün geliştirir; aklı, duyguları kesinlikle doğal olmayan hareketleri yadırgamaz ve sonunda bundan zevk almaya başlar. Bir zalimde hem insanlık, hem de vatandaşlık tamamıyla yok olmuştur; yeniden onurlu bir insan olması, pişmanlık duyup eski hayatına dönmesi hemen hemen imkânsızdır artık. İşin asıl kötü yanı, böyle bir başına buyrukluk kolayca topluluğa sirayet edebilir; kudret, son derece ayartıcı bir şeydir. Toplum da böyle bir etkiye kayıtsız kalırsa, bu alışkanlığın toplulukta kökleşmesi işten bile değildir. Kısacası, bir insana kendi benzerine fiziksel ceza verme hakkının tanınması topluluğun yaralarından biridir; bu yara bir yandan o topluluktaki özü ve vatandaşlık duygusunu kemirirken, öte yandan önüne geçilmez bir düzensizliğe de yol açar.

Toplum, işkencecileri küçük görür, ama centilmen işkencecileri değil. Henüz pek yakında olumsuz

bir düşünce ortaya atıldı, ama bu da kitap sayfalarında soyut bir fikir olarak kalmaktan öteye gidemedi. Düşünceyi ortaya atanlar bile ruhlarında yanan zorbalık sevdasını söndüremedi. Çünkü bazen her fabrikatörün, her müteahhidin, işçisinin bütün ailesiyle beraber sırf kendi elinde olduğunu görmekten iç gıcıklayıcı bir zevk aldığı oluyor. Bu bir gerçektir, çünkü bir önceki kuşaktan kalan mirastan kolay kolay vazgeçmesi mümkün değildir. Tıpkı insanın ana sütünden kanına, damarına işlemiş şeylerden öyle çabucak ayrılamayışı gibi. Dönüşümler öyle çabucak olmaz. Suçun büyük bir günah olduğunu yalnızca anlamak hiçbir şey ifade etmez; ondan tamamıyla vazgeçmek gerekir. Bu da o kadar çabuk olmaz.

İşkencecilerden söz açmıştım. Çağımızda hemen hemen her kişide bir işkenceci tohumu vardır. Ama bu hayvanca duyguların her insandaki gelişimi bir değildir. Bu duyguları, diğer tüm duygularını örtmüş olanlar, korkunç, iğrenç insanlardır. İşkencecilerin iki çeşidi vardır: İlki bu işi gönüllü yapan, öteki zorunluluktan yapan. Gönüllü işkenceci, şüphesiz her bakımdan öbüründen daha aşağılıktır. Oysa halk en çok ötekinden çekinir; hem de tiksinerek, dehşetle, hatta farkına varmadan mistik bir korku duyarak çekinir. Şu halde işkencecilerden birine karşı böyle, adeta esrarlı bir korku duyulurken, ötekine karşı hareketine hak verecek kadar kayıtsızlık gösterilmesi nedendir acaba? Bazen çok garip örneklere rastlanıyor: Çok iyi kalpli, çok namuslu, çevresinde saygı gören, ama ceza görenin sopa altında bağırmaması, yalvarıp yakarmaması, merhamet dilememesinden hiç hoşlanmayan adamlar tanıdım. Cezalandırılanlar mutlaka bağırıp çağırıp merhamet dilemelidirler. Bu artık âdet olmuştur; durumun icaplarına aykırı hareket etmek olanaksızdır. Bir kere, pek çok yönden iyi bir adam saydığım bir subay tanıdık, dövdürdüğü bir suçlunun dayağa sessizce katlanışına pek kızmıştı; önceden suçluyu hafif cezalandırma niyetinde olduğu halde, adamdan söylenmesi âdet olan, “Ekselansları, velinimetimiz, bağışlayın, ömür boyu duacınız olurum.” gibi yakarışları işitmediğinden fena halde köpürdü ve adamı yalvartmak için elli değnek de fazladan vurdurdu: İstediğini elde etti de… Bana çok ciddi bir tavırla, “Olmaz efendim, bize karşı hakaret sayılır bu.” demişti. Bu işi zorla yapan gerçek işkencecinin kim olduğu meydandadır: Sürgün cezası alıp işkenceci olarak alıkonmuş bir mahkûm. Önce başka bir işkenceciye çıraklık eder, ustalaştıktan sonra hapishanede temelli olarak kalır; ayrı bir odası hatta ev eşyası bile olur, ama daima gözaltındadır. Elbette insan bir makine değildir; işkenceci görevi gereği dayak atar, ama arada bir onun da coştuğu olur. Ancak dayak atarken, çoğu zaman kurbanından kendi hıncını çıkardığı için zevk duymaz. Amacı vuruşlarındaki çevikliği, işinde ne kadar usta olduğunu göstererek arkadaşlarıyla seyircilerin takdirlerini kazanmaktır. Yani bu işi sanat aşkına yapar. Ayrıca işkenceci, herkesin kaçındığı bir bela olduğunun, çevresinde korku yarattığının pekâlâ farkındadır; hatta bunun, içindeki hıncı, hayvanca eğilimleri artırmadığı da söylenemez. İşkencecilerin “ana baba tanımadıklarını” çocuklar bile bilir. İşin tuhafı, ne kadar işkenceci gördümse, hepsi uyanık, aklı başında, zeki, olağanüstü onurlu, hatta gururlu adamlardı. Bu gurur toplumun küçük görüşüne nispet olsun diye mi doğuyor, işkencecinin eline düşen zavallılara verdiği korku, onlar üzerindeki hükmetme duygusu yardımıyla mı gelişiyordu, bunu kestiremiyordum. Belki de ceza alanında seyircilerin karşısına çıktıkları zamanki resmilik, dekorun da tiyatrovariliği bir çeşit nefretin doğmasına sebep oluyordu. Hiç unutmam, bir aralık devamlı olarak bir işkenceciyle ilgilenmiş, onu yakından incelemiştim. Bu orta boylu, iri pazılı, kuruca, kırk yaşında, oldukça sevimli, zeki yüzlü, kıvırcık saçlı bir adamdı. Her vakit pek azametli, pek sakindi; tavırları pek centilmenceydi. Sorularıma kısa, akıllıca, hatta tatlılıkla, ama hoş görür bir tatlılıkla, sanki bana karşı kurumlanarak karşılık veriyordu. Nöbetçi subaylar onunla adeta saygı göstererek konuşurlardı. O da bunu anlar, amirinin karşısında nezaketini, resmiliğini, ağırbaşlılığını iki kat

artırırdı. Amiri ne derece tatlı konuşursa, o da aşırı bir nezaketle, azametini bozmadan mukabele ederdi, ama eminim ki, o dakikada kendini amirinden çok daha yüksek görürdü. Bazen yazın çok sıcak günlerinde onu birkaç muhafızla, elinde ince bir değnek, şehir köpeklerini öldürmeye gönderirlerdi. Bu şehirde müthiş bir şekilde üreyen bir sürü sahipsiz köpek vardı. Tatil zamanında pek tehlikeli olurlardı ve öldürülmeleri için şehre komutanların emriyle bizim işkenceciyi gönderirlerdi. Ama galiba o, bu aşağılık ödevden bile bir küçülme duymazdı. Yanında yorgun muhafızlarıyla, karşısına çıkan kadınları, çocukları görünüşüyle korkutarak şehrin sokaklarında azametle dolaşması görülecek şeydi. Yolda herkese soğukkanlılıkla, üstelik biraz da tepeden bakardı. Bununla beraber, işkencecilerin yaşayışı pek rahattır. Paralıdırlar, iyi yerler, şarap da içebilirler. Parayı rüşvet alarak toplamışlardır. Mahkûm olmuş bir sivil suçlu fakirse, işkenceciye ancak elinde olanı verir. Ama başkalarından, zengin mahkûmlardan alınacak miktar, suçlunun servetine göre işkenceci tarafından belirlenir; otuz ruble, bazen daha da fazla aldıkları olur. Çok zenginlerle pazarlığa bile girişirler. İşkenceci, cezalandırırken tabii çok gevşek davranamaz, çünkü bunun bedelini kendi sırtıyla öder. Rüşvet alınca, cezalandırılana çok acı çektirmeyeceğine söz verirdi. Teklifleri hemen hemen her zaman kabul edilirdi; aksi takdirde işkenceci tam bir barbar gibi hareket eder, bundan da sorumlu tutulmazdı. Bazen fakir birinden veremeyeceği kadar para istediği olurdu. O zaman adamcağızın akrabaları gelip eteklerine kapanırlar, pazarlık ederlerdi. İşkencecinin isteğini yerine getirmeyecek olurlarsa, vay hallerine! İşte bu gibi hallerde kişiliğiyle uyandırdığı korku onun işine yarardı. Bu adamlar hakkında ne garip şeyler anlatılırdı Tanrım! Mahpuslar bile işkencecinin bir vuruşta bir adamı öldürebileceğini iddia ederlerdi. İyi ama, bunu tecrübe eden var mıydı? Yine de olabilir. Çünkü pek kesin söylerlerdi. İşkencecinin kendisi bile böyle bir şeyi yapabileceğine beni inandırmaya çalışırdı. Bundan başka, isterse işkencecinin suçlunun sırtına bütün hızıyla vurup en ufak bir iz bırakmamayı, dövülenin zerre kadar acı duymamasını sağlayabileceği de söylenirdi. Hem bu işin bütün özellikleri, incelikleri üzerine pek çok şey anlatılırdı. Yalnız şu var ki, işkenceci cezayı hafifletmesi için rüşvet alsa bile ilk sopayı gene de olanca kuvvetiyle vururdu. Bu, aralarında kabul edilmiş bir âdetti. Bundan sonraki sopaları, hele parayı peşin almışsa, daha yavaş indirirdi. Fakat ilk vuruşun şiddetli olması, para verilsin verilmesin şarttı. Niçin böyle olduğunu bilmiyorum doğrusu. Çetin bir sopadan daha hafiflerine geçerek sonraki vuruşların etkisini azaltmak için ya da mahkûma fiyaka yapmak, korkutmak, kim olduğunu göstermek hevesiyledir belki. Her durumda işkenceci işe başlamadan önce coşku içindedir; kendini kuvvetli, hâkim durumda görür, bir aktördür o dakikada. Seyirciler ona hem hayretle, hem korkuyla bakmaktadır; o da ilk vuruştan önce âdet olduğu üzere, “Dayan, yakıyorum!” diye bağırırken zevk almıyor değildir herhalde. İnsan tabiatının ne dereceye kadar bozulabileceğini kestirmek güçtür.

Hastaneye gelişimin ilk günlerinde mahpusların hikâyelerini can kulağıyla dinlerdim. Sırtüstü yatmaktan hepimizin canı sıkılırdı. Günler hep birbirine benzerdi. Sabahları doktorların vizitleriyle, hemen arkasından gelen yemekle şöyle böyle oyalanırdık. Tekdüze hayatımızda yemek faslı şüphesiz bir eğlenceydi. Yemekler başka başka, herkesin hastalığına göreydi. Bazılarına içinde hububat bulunan bir çorba, bazısına yalnız lapa, bazısına da irmik lapası çıkıyordu; bu irmik lapasının pek çok isteklisi vardı. Mahpuslar yatakta nazikleşiyor, pisboğaz oluyorlardı. İyileşmeye yüz tutmuş olanlarla sağlamlara, mahpusların “öküz” dediği bir parça söğüş et verilirdi. Ama en iyi yemek iskorbüt hastalarına çıkardı: Soğan, turp vb. ile pişirilmiş et, bazen de bir kadeh votka. Esmer, yarı beyaz çeşitleri olan oldukça iyi, pişkin ekmek de hastalığa göre verilirdi. Yemeklerin seçiminde bu kadar titizlik gösterilmesi hastaları sadece güldürürdü. Şüphesiz, bazı hastalıklarda zaten insanın canı bir

şey çekmezdi. Ama iştahı olanlar canlarının istediğini yiyebilirdi. Aralarında değiştokuş yapar, belli bir hasta için verilmiş yemek başka bir hastaya giderdi. Hafif yemek çıkmış hastalar et veya iskorbütlülerin yemeğini satın alabilirdi. Gene belli hastalara verilen kvas ve hastane birasını da cebinde parası olan içebilirdi. Kiminin iki porsiyon yemek yediği de olurdu. Tayınlar elden de parayla satılırdı. Et yemeklerinin fiyatı oldukça yüksek, kâğıt parayla beş kapikti. Koğuşumuzda yemek satacak kimse bulunmadığı vakit, hademeyi öteki mahpus koğuşuna yollardık. Oradan da iş çıkmazsa, askeri ya da kendi deyimimizle “serbest” koğuşlara başvururduk. Burada her zaman yemek bulunurdu. Yemeğini satanlar kuru ekmeğe kalır, ama böylece para yapardı. Genel olarak herkes züğürttü, fakat elinde birkaç kuruşu olanlar çarşıdan kalaç, tatlı vesaire aldırabilirlerdi. Hademelerimiz bunu hiçbir çıkar gözetmeden yaparlardı. Yemekten sonrası en tatsız, en can sıkıcı zamandı; kimi yapacak iş olmadığından uyur, kimi gevezelik eder, kimi tartışır, kimi de yüksek sesle bir şeyler anlatmaya başlardı. Yeni bir hastanın, hele kimsenin tanımadığı birinin gelmesi çoğu zaman bir merak uyandırırdı. Herkes onunla ilgilenir, kim olduğunu, neci olduğunu, nasıl, nereden, niçin geldiğini öğrenmek isterdi. En çok merak uyandıranlar sürgüne gidenlerdi: Bunların daima anlatacak şeyleri olurdu, ama hiçbir zaman kişisel, gizli işlerinden söz etmezlerdi, zaten bu konuya mahpus açmadıkça dokunmak âdet değildi; en çok nereden geldiği, kafile arkadaşları, yolun nasıl olduğu, nereye gidecekleri sorulurdu. Anlatanın sözlerinin dinleyenlerde kendi geçmişlerine ait bazı anılar uyandırdığı olurdu. O vakit onlar da sürgüne gidişlerini, kafilelerini, ceza subaylarını, kafile amirlerini anlatmaya başlarlardı. Değnek cezası yiyenler de bu zamanda, yani akşama doğru gelirlerdi. Demin de söylediğim gibi, onların gelmesi topluluk için önemli bir olaydı, ama her allahın günü böyle biri çıkmazdı ve işte o günler pek sönük geçerdi. Koğuşta, herkeste birbirinden fena halde bıkmış bir hal görülür; kavgaya tutuştukları bile olurdu. Bizimkiler muayeneye gönderilen delilerin gelişine bile sevinirlerdi. Cezadan kurtulmak amacıyla deli taklidi yapanlara pek az da olsa rastlanırdı. Ama bunların çoğu yakayı ele verir, daha doğrusu kendileri bundan vazgeçerlerdi; böylece bir mahpus iki üç günlük maskaralıktan sonra birdenbire akıllanıp uslanır, somurtarak taburcu olmak isterdi. Ama mahpuslar ve hekimler bir iki gün önce yaptığı şarlatanlıkları yüzüne vurarak ona sitem etmez, kızmazdı; sessizce taburcu edilir ve iki üç gün sonra mahpus cezasını yiyip yeniden gelirdi. Bununla beraber, bu gibi olaylara genel olarak pek az rastlanırdı. Ama muayeneye getirilen asıl deliler, bütün koğuş için Tanrı’nın belası olurdu. Erler bazı neşeli, zevzek zevzek bağırıp şarkı söyleyen, oynayan delileri sevinçle karşılardı. Karşılarında kırıtan adama bakarak, “Ömür herif!” deyip dururlardı. Bense bu zavallılara acı duyarak bakardım. Delilere hiçbir zaman kayıtsız kalamazdım.

Bununla birlikte, getirilen ve kahkahalarla karşılanan delinin durmadan kırıtmaları, türlü türlü delice halleri, herkesi kısa sürede bıktırırdı. Bir iki gün sonra durum dayanılmaz bir hal alırdı. Bir tanesi üç hafta kadar aramızda kaldı, koğuşta duramaz olduk. Aksi gibi, o aralık bir deli daha getirdiler. Bu gelen, üzerimde büyük bir tesir yapmıştı. Bu olay sürgün hayatımın üçüncü yılına rastlar. Hapishane hayatımın ilk yılında, daha doğrusu ilk aylarında bir ocakçı kafilesiyle birlikte tuğla taşıma ödeviyle iki verst uzaklıktaki tuğla fabrikasına gidip geliyordum. Önümüzdeki yaz tuğla yapımı için ocaklar onarılacaktı. Bir sabah, fabrikada M. ve B. beni fabrika gözcüsü Çavuş Ostrojskiy’le tanıştırmışlardı. Ostrojskiy altmış yaşında, uzun boylu, vücudu ince kemikli, sevimli, heybetli yüzlü, yaşlı bir Polonyalıydı. Uzun zamandır Sibirya’da hizmetteydi. 1830’larda askerlik yapmış halktan biri olduğu halde, M. ile B. onu sever, sayarlardı. Ostrojskiy vaktini Katolik İncil’ini okumakla geçirirdi. Görüşmelerimiz sırasında pek tatlı, pek akıllıca konuşur, daima ilginç şeyler

anlatırdı. Bakışları sevimli, içtendi. O zamandan beri iki yıl onu hiç görmemiş, yalnız ne olduğunu bilmediğim bir suçtan dolayı yargılandığını işitmiştim. İşte o gün, birdenbire koğuşumuza getirilen deli oydu. Ostrojskiy koğuşa girer girmez kahkahalar atmaya, haykıra haykıra açık saçık hareketler yapmaya, Kamarinskaya oynamaya başladı. Üç gün sonra hepimiz ondan yaka silkiyorduk. Dalaşıyor, dövüşüyor, nara atıyor, gece gündüz demeden boyuna şarkı söylüyordu. İkide bir öyle çirkin hareketler yapıyordu ki, herkesin midesi bulanıyordu. Kimseden korkusu yoktu. Ona deli gömleği giydiriyorlar, ama o zaman daha da huysuzlaşıyordu; hoş gömleksizken de hemen herkesle kavga ediyordu. Üç hafta içinde birkaç kere bütün koğuş kalkarak hep bir ağızdan başhekime şu püsküllü belayı öteki mahpus koğuşuna aldırmasını rica ettik. Oradakiler de bir iki gün sonra onun gene bize deflenmesi için yalvardılar. O sırada iki delimiz olduğundan, iki koğuş bunları değiştokuş edip duruyorduk. Heriflerin ikisi de birbirinden beterdi. Ancak temelli geri götürdükleri zaman rahat nefes alabildik.

Tuhaf bir deli daha hatırlıyorum. Bir yaz günü getirdiler. Sağlıklı, üstü başı dökülen, kırk beş yaşlarında bir adamdı. Ufarak kırmızı gözleri çiçek bozuğu yüzünün şişkinliğinde kayboluyordu; müthiş kederli, asık suratlıydı. Yanımdaki karyolaya yerleşti. Sessiz bir adamdı; kimseyle konuşmuyor, bir şey düşünüyormuş gibi oturuyordu. Ortalık henüz kararıyordu. Bizimki birdenbire bana döndü ve hiçbir giriş yapmaksızın, ama olağanüstü bir sır açıyormuş gibi bugünlerde iki bin sopa yiyeceğini, Albay G.’nin kızı onu koruduğu için dayağı atlattığını anlattı. Adamın yüzüne şaşkınlıkla baktım, bence bu durumda Albay’ın kızının bir şey yapamayacağını söyledim. Henüz bir şeyden haberim yoktu, çünkü herifi deli olarak değil, sıradan bir hasta gibi getirmişlerdi. Ona hastalığının ne olduğunu sordum. Buraya niçin getirildiğini bilmediğini, sağlığının tamamıyla yerinde olduğunu söyledi. Hem Albay’ın kızı ona âşıkmış; on, on beş gün önce karakolun önünden Albay’la geçiyormuş; nasılsa, pencerenin parmaklıkları arasından bakıvermiş. Albay’ın kızı onu görür görmez âşık olmuş. Ondan sonra kız çeşitli bahanelerle üç kere karakola gelmiş. İlkinde babasıyla birlikte, orada nöbetçi subayı olan kardeşine gelmiş. İkinci gelişinde annesiyle beraber bağışlar dağıtmışlar. Kız önünden geçerken kulağına, onu sevdiğini, kurtaracağını fısıldamış. Zavallı, dengesiz kafasından doğan saçmaları öyle uzun uzun anlatıyordu ki, insanın tuhafına gidiyordu doğrusu. Cezadan kurtulacağına sarsılmaz bir imanı vardı. Kibar genç kızın ona delice âşık olduğundan kesin bir dille, doğal bir şeymiş gibi söz ediyordu. Onu cezadan kurtarması bir yana, genç bir kızın ellisine merdiven dayamış, kederli, somurtkan, çirkin suratlı bu herife âşık olması da pek saçmaydı. Ceza korkusu ile bu ürkek ruh, ne garip bir hal almıştı. Belki adamcağız gerçekten birisini penceresinden görmüş, bilinçaltında duyduğu müthiş korkunun sebep olduğu, giderek artan dengesizlik de birdenbire delilik halini alıvermişti. Hayatı boyunca kibar kızları belki bir defacık olsun aklına getirmeyen bu zavallı er de durup dururken koca bir aşk romanı uydurmuş, buna bir kurtuluş çaresi diye sarılmıştı. Anlattıklarını ses çıkarmadan dinledim. Sonra öbür mahpuslara bundan söz ettim. Ötekiler onu merakla sorguya çekmeye başlayınca, utanarak sustu. Ertesi gün vizite gelen doktorun uzun boylu sorularına hiçbir hastalığı olmadığı yolunda cevaplar verdi. Muayene de onu doğruladığından adamı taburcu ettiler. Kâğıdına “*sanat*” yazıldığını, doktorlar koğuştan çıktıktan sonra öğrendik. Artık bizim de doktorlara onun durumu hakkında bilgi vermemize imkân yoktu. Hem kendimiz de o vakit bu mesele üzerinde pek kesin bir şey söyleyemezdik. Bütün kabahat adamcağızı durumu hakkında bir açıklama yapmaksızın gönderen amirlerdeydi. Bir hata olmuştu. Belki de onu yollayanlar henüz deliliğinden emin değildiler; şuradan buradan çıkan söylentiler üzerine, deneme kabilinden göndermişlerdi. Her neyse, zavallıyı iki gün sonra dayak cezasına çıkardılar. O da buna galiba, o

kadar şaşmıştı ki, son dakikaya kadar cezalandırılacağına bir türlü inanmamış. Sıralardan geçirilirken “İmdat!” diye haykırmaya başlamış. Hastaneye getirilince, bu defa koğuşumuzda boş yatak olmadığı için, öteki mahpus koğuşuna yatırıldı. Sorduğum vakit, sekiz gündür kimseyle konuşmadığını utangaç, çok üzgün olduğunu öğrendim… Sonra sırtı iyileşince, bilmediğim bir yere gönderildi, ben de artık onunla ilgili hiçbir şey duymadım.

Hastanın tedavi usulüne, verilen ilaçlara gelince; gördüğüm kadarıyla, hafif hastaların ne doktor sözü dinledikleri, ne de verilen ilaçları aldıkları vardı. Ama ağır hastalarla, genel olarak gerçek hastalar tedavi görmekten pek hoşlanır, verilen şuruplarla, tozları saati saatine yutarlardı. En gözde ilaçlar dıştan kullanılanlardı. Vantuz, sülük, lapa, hacamat, basit halkın candan inandığı, her zaman seve seve kullandığı ilaçlardı. Hastalarımızda gördüğüm garip bir durum merakımı uyandırmıştı: Sopa, değnek dayağının korkunç acılarına büyük sabırla katlanan bu insanlar, vantuz çekilirken çoğu zaman şikâyet ediyor, sızlanıyor, hatta inliyorlardı. O kadar nazikleşiyorlar mıydı, yoksa bu bir çeşit züppelik miydi, nasıl açıklayacağımı bilemiyorum doğrusu. Bununla beraber, bizim vantuzlarımız bilinen vantuzlardan pek farklı şeylerdi. Deri yarmak için kullanılan aleti sıhhiye çavuşu fi tarihinde kayıp mı etmiş, bozmuş muydu, yoksa alet kendiliğinden mi bozulmuştu bilinmez, alet ortada yoktu ve hastanın derisi bunun yerine küçük bir neşterle yarılıyordu. Her vantuz için on iki yarık açılıyordu. Bunlar özel aletle yapılsa hasta hiç acı duymazdı. Küçücük on iki bıçak birden, acı duyurmadan deriyi çiziverirdi. Ama neşterle yarmak hiç de böyle değildi: Neşter, nispeten yavaş kestiği için acısı adamakıllı duyulurdu. On vantuz için yüz yirmi yarık yapılacağından, bu acı o ölçüde artıyordu. Bunu ben de denemiştim. Gerçekten, hem azaplı, hem sıkıcıydı, ama kendime hâkim olup inlememi tutamayacağım kadar değil. Bazen âdeta güleceğim gelirdi: Bakarsın, çam yarması gibi sapasağlam bir herif, kıvranıp dırlanmağa başlar. Bu durum, ciddi işlerde kuvvetli, sakin yaradılışlı bir adamın, evde, boş zamanında sıkılıp aksileşmesine, verilen yemekleri beğenmemesine, herkesle çekişmesine benziyordu. Bu gibiler her şeyde bir aksilik görür; herkes onu kızdırır, üzer; kısacası böylelerine rahat batar. Bu gibilere halk arasında da rastlanır; hapishanemizdeki ortak hayatımızdaysa bu gibilere pek sık rastlanır doğrusu. Koğuştakilerden kimi böyle bir nazlı bebeğe takılıp alay eder, kimi de adamı küfre boğardı; bunun üzerine o da sanki susmak için bunları bekliyormuş gibi hemen sesini kesiverirdi. Bu gibi sızlanmalara en çok Ustyantsev ifrit olur, böyle adamlarla çatışmak için hiç fırsat kaçırmazdı. Zaten hiçbir dalaşma fırsatını kaçırdığı yoktu ya. Dalaşma, Ustyantsev için hem zevk, hem ihtiyaçtı. Elbette bunun nedeni kısmen hastalığı, kısmen de kalın kafalılığıydı. Önce ciddi, sabit bakışlarını karşısındakine diker, sonra da sakin, ikna edici bir sesle akıl vermeye başlardı. Mübarek, her şeye de karışırdı: Sanki koğuşumuzda düzenin, ahlakın bekçisi yapmışlardı. Mahkûmlar onun için gülerek:

— Her yere burnunu sokar, derlerdi.

Bununla beraber, ona acır, kavga etmekten kaçınır, çoğu zaman gülüp geçmekle yetinirlerdi.

— Şu gevezeye de bak! Boyundan büyük laf ediyor.

— Ne gevezeliği? Neşterden korkan bir herife de saygı mı göstermeli? Gülü seven, dikenine katlanır: Biraz dişini sıksın.

— İyi ama, birader, bunun tasası sana mı düştü?

Mahpuslardan bir başkası söze karışıyor:

— Yok kardeş, çekecekleri bir şey değil, ben denedim. Asıl, birinin uzun zaman kulağını çekmesi

kötü oluyor…

Hepsi güldüler.

— Seninkileri çektiler galiba.

— Ne sandın ya? Elbette çektiler.

— Tevekkeli değil, kulakların uzayıp dikleşmiş…

Şapkin adındaki bu mahpusun, gerçekten upuzun, dimdik kulakları vardı. Serserilerdendi; henüz genç, eli işe yatkın, sessiz bir çocuktu. Daima ciddi konuşurdu ya anlatım tarzındaki mizah, hikâyelerine bir hoşluk verirdi.

Ustyantsev, deminki sözünden dolayı Şapkin'e öfkeli öfkeli çıkıştı:

— Bana ne senin kulaklarından be? Bunun için ne diye kafa yorayım, et kafalı herif?

Oysa Şapkin sözünü ona değil, ortaya söylemişti; karşılık vermedi, dönüp bakmadı bile. Birisi:

— Kim çekti kulaklarını? diye sordu.

— Kim mi? Komiser, kim olacak! Serserilik ediyordum. Yolumuz K.'ye düştü, iki kişiydik. Bir ben, bir de Lakapsız Yefim diye bir serseri daha. Yolda, Tolmina köyünde, mujiğin birinin evinde biraz iş gördük… Oralarda Tolmina adında bir köyceğiz var da… Neyse, sonra K.'ye vardık. Şuradan da bir iki şey araklayıp hemen kirişi kırsak diyorduk. Malum a, tarlanın hürriyeti şehirde pek bulunmaz. Eh, bizse altın kafeste olsak, gene “Ah vatanım!” diyenlerdeniz. İlkin tabii bir meyhaneye daldık. Çok geçmeden yanımızda kılığı Almana benzeyen hırpaninin biri belirdi. Herifte üst baş perişan mı perişan. Derken:

— İzninizle bir şey sorayım size, dedi. Evrakınız[49] var mı?

49 Kimlik demek istiyor. (Yazarın Notu)

— Hayır, yok; cevabını verdik.

— Güzel. Biz de sizdeniz. Şurada iki de can dostum var, onlar da General Kukuşkin'in[50] hizmetindedir. İzin verirseniz bir şey rica edeceğim: Biz burada epeyce açıldık, elimize henüz para da geçmedi. Yarım şişecik lütfetseniz…

50 “General Kukuşkin” ile guguk kuşlarının (kukuşka) öttüğü ormanı kastediyor, yani arkadaşlarının da kendisi gibi serseri olduğunu anlatmak istiyor. (Yazarın Notu)

— Hayhay, memnunlukla, dedik. Eh, içtik. Onlar da bize soyulacak bir yer, yani ihtisasımıza göre bir iş gösterdiler. Şehrin kenarında eşraftan zengin birinin oturduğu bir ev vardı. Herifin kıyamet kadar malı vardı. Gece onu yoklamaya karar verdik. Ama o gece beşimiz de herifin evinde enselenmeyelim mi? Karakola götürüp doğruca komiserin karşısına çıkardılar. Herif, “Onları kendim sorguya çekeceğim.” demiş. Baktık, elinde bir tütün çubuğu, çıkageldi. Arkasından da çay fincanını getiriyorlar. İri kıyım, sakallı bir herif… Oturdu. Bizden başka üç kopuk daha getirdiler. Şu serseri milleti çok komiktir kardeşler, bunlara hiç akıl ermez doğrusu. Heriflerde kafa diye bir şey yoktur. Kellesine kazık çaksan, her şeyi unutmuştur, tek bir şey bilmez… Komiser önce bana: “Kimsin sen?” diye sordu. Sesi bir fıçıdan çıkıyormuş gibi uğulduyordu. Ben de tabii herkesin verdiği cevabı yapıştırıyorum: “Hiçbir şey hatırlamıyorum ekselans, her şeyi unuttum.”

— Sen hele dur, dedi. Seninle ayrıca konuşuruz. Hem seni bir yerden gözüm ısırıyor.

Beni yukarıdan aşağıya süzüyordu. Oysa ben onu ömrümde görmüş değildim. Başka birine:

— Sen kimsin? diye sordu.

— Tüyen, ekselans.

— Adın Tüyen, ha?

— Öyle efendimiz.

— Pekâlâ, seninki Tüyen… Ya sen? (Üçüncüsüne soruyordu.)

— Ardındaki, ekselans.

— Adın ne, onu soruyorum!

— Adım, Ardındaki, ekselans.

— Hangi teres verdi sana bu adı?

— İyiliksever insanlar verdiler, ekselans. Siz de bilirsiniz ya, dünyada iyi insanlar pek çoktur…

— Kimmiş o iyi insanlar?

— Unutuverdim ekselans, kusuruma bakmayın.

— Her şeyi unuttun mu?

— Her şeyi unuttum, ekselans.

— Anan baban vardı herhalde… Bari onları hatırlıyor musun?

— Herhalde vardı ekselans, ama onlar da hatırımdan çıktı… belki vardır ekselans.

— Nerede oturuyordun şimdiye kadar?

— Ormanda, ekselans.

— Hep ormanda mı?

— Hep ormanda…

— Ya kışın?

— Kışı görmedim, ekselans.[51]

51 Bir bahaneyle hapse girerek her kışı orada geçirdiğini söylemek istiyor.

— Ya senin adın ne bakayım?

— Balta, ekselans.

— Ya senin?

— Açıkgöz, ekselans.

— Sen?

— Keskin, ekselans…

— Hiçbiriniz bir şey hatırlamıyorsunuz, değil mi?

— Hiçbir şey hatırlamıyoruz, ekselans.

Gülmeye başladı, ötekiler de ona bakıp sırıtıyorlardı. Ama bu bir düşeşti canım. Bazen tam sırıtırken, ağzının ortasına bir tane yemen de mümkün; herifin keyfine bağlı.

— Götürün bunları hapishaneye, dedi. Onlarla sonra meşgul olurum. Sen –bana söylüyordu– burada kal. Gel otur bakalım şuraya!

Baktım: masa, kâğıt, kalem… “Ne yapacak acaba?” diye düşündüm.

— Otur su sandalyeye, al kalemi yaz bakalım! dedi.

Kendisi de kulağımın birine yapıştığı gibi çekmeye başladı. Adama şeytan görmüş papaz gibi bakıyordum.

— Yazı bilmiyorum ekselans, dedim.

— Yaz!

— Merhamet edin ekselans!

— Yaz! Bildiğin kadar yaz bakalım!

Ama kulağımı da boyuna çekiyor, çekiyordu… Üstelik bir de kıvırıvermez mi? Namusum hakkı için çocuklar, üç yüz değnek attırsaydı daha kolay gelecekti bana! Gözlerimden kıvılcımlar saçıldı. O ise “yaz” diyor, ağzından başka laf çıkmıyordu.

— Kaçırmış mı bu herif?

— Değil, kaçırmamıştı. T.’de o sırada kâtibin biri bir dolap çevirip devlet parasından epeyce bir şey iç etmiş sonra da sırra kadem basmıştı. Onun da kulakları dikmiş. Tabii her yere haber salınıyor. İşte komiser de o herife benzediğim için beni sorguya çekip, yazı bilip bilmediğimi öğrenmek istiyordu.

— Amma da iş ha! Çok acıdı mı?

— Seksen kere mi söyleyelim, imanımızı gevretti dedik ya!

Her yandan bir kahkaha koptu:

— E, yazabildin mi bari?

— Yazı kim, ben kim birader? Kalemi kâğıt üzerinde sürtüp durdum sonunda o da vazgeçti. Suratımı beş on şaplakla okşadı, böylelikle kodesi boyladık işte.

— Peki yazmayı biliyor musun ki?

— Eskiden bilirdim, ama kalem kullanılmaya başlayınca yazamaz olduk…

İşte bazen, bu çeşit hikâyelerle, daha doğrusu gevezelikle vakit öldürürdük. Aman Tanrım, o ne can sıkıntısıydı! Günler uzun, boğucu, birbirinin aynısıydı. Bir kitap olsaydı bari! Bu arada ben, hele ilk zamanda, arada bir cidden hastalansam da çoğu zaman sırf yatmak, hapishaneden uzaklaşmak için hastaneye giderdim. Çünkü hapishane daha beterdi. Orası kinle, düşmanlıkla, kavgayla, kıskançlıkla, soyluları, yani bizleri daima haksız yere çekiştirenlerle, hiddetli, ürkütücü yüzlerle doluydu! Ama burada, hastanede herkes aynı durumdaydı; daha arkadaşça geçinilirdi. Akşamları mumlar yanarken, gecenin ilk saatlerinde içimize müthiş bir gariplik çökerdi. Erken yatılırdı. Uzaktan, kapının yanında parlak bir nokta halinde kör bir kandil ışıldar; bizim köşe yarı karanlık haldedir… Koğuş havasız, her yanını pis bir koku kaplamış… Birini uyku tutmaz, yatağının içinde doğrulup takkeli başını göğsüne sarkıtarak bir şey düşünüyormuş gibi bir buçuk saat öylece oturur. Sen de ona bir saat kadar bakarak vakit öldürmek için adamcağızın neler düşündüğünü anlamaya çalışırsın. Ya da hayal kurmaya, geçmişini hatırlamaya başlarsın. Hayalinde zengin, parlak tablolar belirir; başka zaman, şimdiki gibi hatırlayamayacağın, duyamayacağın bir sürü şey gelir aklına. Bazen de ilerisi için tahminler yürütürsün: Hapishaneden nereye gideceksin, memleketine ne zaman kavuşacaksın? Düşündükçe ruhunda türlü umutlar canlanır… Çoğu zaman uyuyabilmek için, “Bir, iki, üç…” diye saymaya koyulursun. Benim böylece uyuyamadan bazen üç bine kadar saydığım olurdu. İşte birisi kıpırdanıyor… Ustyantsev, tam bir veremli öksürüğüyle öksürmeye başlıyor, sonra hafif hafif inliyor;

her iniltisini, “Tanrım, sen günahlarımı affet!” diye mırıldanarak tamamlıyor. Bu hasta, çatlak, iniltili ses, ortalığı kaplamış sessizlik içinde öyle tuhaf geliyor ki. İşte bir başka köşede de birkaç kişiyi uyku tutmamış; yattıkları yerden konuşuyorlar. Birisi uzak geçmişinden bir anısını hatırlar; serserilik zamanlarından, çocuklarıyla karısından, eski törelerden söz eder. Uzaktan gelen bu fısıltılardan, bütün bu anlatılanların bir daha geri dönmeyecek şeyler olduğunu, anlatanın da o hayattan bütün ekmekten kesilmiş bir dilim gibi ayrıldığını hissedersin. Arkadaşı onu sessizce dinlemektedir. Bütün koğuşta yalnızca hafif, tekdüze fısıltılar işitilir; tıpkı uzaklardaki bir suyun şırıldaması gibi… Uzun bir kış gecesinde bir hikâyeye kulak misafiri olduğumu hatırlıyorum. Bunu önceleri korkunç bir rüya sanmıştım; ateşler içinde yatıp sayıklarken gördüğüm bir kâbustu sanki…

IV: Akulka'nın Kocası –Hikâye–

Epey geç olmuştu, saat on ikiye geliyordu. Bir aralık dalmış, ama birden uyanmıştım. Uzakta duran idare kandilinin ufacık kör ışığı koğuşu zar zor aydınlatıyordu… Hemen herkes, Ustyantsev bile uyuyordu; koğuşun sessizliğinde ağır, zahmetli soluyuşu, her solukta boğazına toplanmış balgamın hırıltısı duyulmaktaydı. Birdenbire uzaktan, maltadan, nöbet değiştirmeye gelen erlerin ayak sesleri, tüfek dipçiğinin yere çarpmasından çıkan bir ses duyuldu. Koğuşun kapısı açıldı; onbaşı yere usulca basarak hastaları saydı. Bir dakika sonra koğuşu tekrar kapattılar. Nöbetçi değiştirildi, devriye gitti, deminki sessizlik yine ortalığı kapladı. Ancak o vakit solda, az ötemde iki kişinin uyumadığını, aralarında fısıldaştığını fark ettim. Bu, koğuşlarda pek sık olurdu. Günlerce, aylarca yan yana yatıp birbiriyle bir çift lakırdı etmemişken, sonra nedense birdenbire, gecenin böyle kışkırtıcı bir saatinde konuşmaya başlarlar, ondan sonra da birbirlerine neleri var, neleri yoksa dökerlerdi.

Bunlar sohbetlerine epey önce başlamışlardı galiba. Başlangıcı kaçırmıştım; şimdi bile her şeyi iyice duyamıyordum, ama yavaş yavaş kulağım alıştı, söylediklerini bir bir anlamaya başladım. Uyuyamıyordum, dinlemekten başka ne yapabilirdim ki?.. Mahpuslardan biri, yarı yatar yarı oturur vaziyette, başını kaldırmış, boynunu arkadaşına doğru uzatmış coşkuyla anlatıyordu. Hararetlenip heyecanlandığı belliydi. Anlatmak ihtiyacıyla yanıyordu. Dinleyen, somurtmuş, kayıtsız bir tavırla ayaklarını uzatarak yatağında oturmuştu. Arada bir cevap olarak veya anlatana ilgisini göstermek için bir şeyler mırıldanıyordu, ama bunu içinden geldiğinden değil, daha çok nezaketen yapıyor gibiydi; ikide bir boynuzdan çıkardığı enfiyeyi burnuna dolduruyordu. Bu adam inzibat bölüğünden er Çerevin'di; elli yaşlarında, asık suratlı bir ukala, onuruna pek düşkün bir aptaldı. Hikâyeyi anlatansa, henüz genç, otuz yaşlarında, dikimevinde çalışan sivil mahpusumuz Şişkov'du. O vakte kadar onunla hiç ilgilenmemiştim; hatta sonraları, hapishane hayatım boyunca da ilgilenmedim. Boş herifin, delibozuğun biriydi. Bazen hiç konuşmaz, kimseye sokulmaz, kabalaşır, haftalarca ağzını açmazdı. Bazen de durup dururken dedikoduya başlar, sebepsiz yere köpürür, koğuştan koğuşa mekik dokur, havadis yetiştirir, fitler, bir hiç yüzünden başına türlü işler açardı. Ancak mahpuslar ona temiz bir dayak çektikten sonra çenesi kısılırdı. Cılız, korkakçaydı. Herkes ona tepeden bakardı. Ufak tefek, zayıfça bir adamdı; gözleri bazen fıldır fıldır döner, bazen de bön bir bakışla dalıverirdi. Bir şey anlatmaya kalksa, söze heyecanla, hararetle başlar, elini kolunu sallayarak konuşur, ama birden ya lafını keser ya da başka bir konuya geçiverirdi; öyle de uzun uzun anlatırdı ki, asıl söylemek istediğini kendisi de unuturdu. Sık sık kavga ederdi; kavga sırasında, karşısında kabahatli olan adama sitem ederken, o kadar candan konuşurdu ki, neredeyse ağlayacak sanırdınız… Balalaykayı oldukça iyi, severek çalar, bayramlarda oynardı bile; güzel de oynardı hani… Ona bir şey yaptırmak pek kolaydı. Bunu fazla uysal olduğundan değil, ille herkesle arkadaş olmak istediğinden, arkadaşlık gereği, kalp kırmamak hevesiyle seve seve yapardı.

Uzun zaman neler anlattığını bir türlü anlayamadım. Başlarda asıl konudan ayrılıp başka şeylere dalmıştı galiba. Çerevin'in hikâyesine hiç aldırış etmediğini fark ediyor muydu bilmem, ama sanırım kendisini karşısındakinin dikkat kesildiğine inandırmaya çalışıyordu, aksine inanmış olsa pek üzüleceği belliydi zira.

— …Çarşıya bir çıktı mı, herkes önünde eğiliyordu, diye devam ediyordu lafına. Zengin olduğu

halinden belliydi.

— Ticaret mi yapıyordu?

— Evet, toptancıydı. Bizdeyse, yoksulluk almış yürümüş. Hepimiz birbirimizden züğürdüz. Kadınlar bostanları sulamak için ta nehirden su taşır, canları çıkardı. Bazen, güzün bir çorba pişirecek kadar bile yeşillik toplayamadıkları olurdu; o vakit de sefillik işte… Bu herifinse toprağı çoktu, adam çalıştırıyordu; üç yanaşması vardı, ayrıca kendi kovanlarından aldığı balı, türlü türlü hayvanları satıyordu. Doğrusu herkes ona saygı gösterirdi. Çok da ihtiyardı, yaşı yetmişti… Artık kemikleri ağırlaşmıştı. İriyarı, ak saçlı bir adamdı. Tilki kürküne bürünüp çarşıya çıktı mı, herkes onu saygıyla karşılardı. Bizimkiler adamı gözünden tanır. "Günaydın Ankudim Trofimiç Baba!" diyenlere, "Sana da günaydın!" diye cevap verirdi. Kimseyi ihmal etmezdi. "Ömrünüz uzun olsun Ankudim Trofimiç." dileğinde bulunanlara, mesela, "İşlerin ne âlemde?" diye sorardı. "Bizim işlerimiz ne olacak, kurum gibi beyaz… Siz nasılsınız baba?" – "Biz de yaşıyoruz işte… Günahlarımızla Tanrı'nın göğünü karartıp duruyoruz." – "Daha çok yaşayın Ankudim Trofimiç!" Hiç kimseyi küçümsemezdi. Ağzını açtı mı, her sözü bir rubleye değerdi. İyi bir yorumcu, okumuş adamdı. Hep din kitapları okurdu. Kocakarıyı karşısına alır, "Dinle de anla kadınım." der; bir yandan okur, bir yandan yorumlardı. Karısı da pek o kadar yaşlı değildi, ikinci karısıydı. Çocuğu olsun diye evlenmişti. İlk karısından olmamış da… İkincisinden, yani Marya Stepanovna'dan iki oğlu vardı; o zamanlar pek büyük değillerdi. Küçük Vasya, Ankudim Trofimiç altmış yaşındayken dünyaya gelmişti. Kızları Akulka da on sekizindeydi.

— Yani karın, değil mi?

— Dur, ondan önce sana Filka Morozov'un kepazeliklerini anlatacağım. Filka bir gün Ankudim'e: "Artık benim paramı ver de ayrılalım." diyor. "Ben senin ırgatın değilim. Dört yüz rublemi isterim. Artık seninle ortaklık edecek de değilim. Akulka'nı da almayacağım. Kafam dumanlı şimdi. Zaten anam babam da öldü… Paraların altından girer üstünden çıkarım. Sonra da parayla, birisinin yerine askere giderim. On yıl sonra buraya mareşal rütbesiyle gelirim." Ankudim de parasını veriyor, hesabını tamamı tamamına ödüyor, Filka'nın babasıyla ortak ticaret yapıyorlardı da… Sonra da ona, "Yazık oldu sana oğlum; artık sen mahvolmuş, bitmiş bir adamsın!" diyor. Filka'ysa, "Mahvolmuşum olmamışım, bu benim bileceğim iş. Ama senden öğrenip öğreneceğim, ancak iğneyle kuyu kazmak değil mi?" diye cevap veriyor. "Sen iki meteliği bile artırmak istiyorsun. Bir sürü ıvır zıvırı, bu da kazanda kaynar diye toplamaktan başka bildiğin yok. Bana ise böyle şeyler vız gelir. Paranı biriktirip mezara mı götüreceksin? Hem ben Akulka'nı da almayacağım; nikâhsız da koynuma alıyorum zaten…" Ankudim de ona, "Sen namuslu bir babayı, namuslu kızını ne hakla kepaze edersin?" diyor, "Onu ne vakit koynuna aldın yılanın dölü, kanı bozuk!" Adamcağız bunları söylerken tir tir titriyormuş. Filka kendisi anlattı. Filka da, "Sizin Akulka, yalnız bana değil, hiç kimseye varamayacak, kimse onu almayacak." demiş, "Mikita Grigoryiç de almaz artık, çünkü şerefsiz bir kız o. Ta sonbahardan beri birlikte yaşıyoruz. Artık yüz papel de versen istemem. Dene istersen, çıkar yüz papeli, dünyada razı olmam…" Sonra da oğlan işi öyle bir azıttı ki, görme! Ortalığı birbirine kattı, bütün şehir yerinden oynadı. Para bol olduğundan etrafına bir sürü arkadaş topladı, tam üç ay durmadan eğlendi. Elindekini son meteliğine dek savurdu. "Paralar suyunu çekince evimi de, her şeyimi okutur, sonra ya aylıkla bir yere kapılanır ya da başımı alıp serseriliğe giderim." diyordu. Sabahtan akşama dek sarhoştu. Çıngıraklı, çift atlı bir arabayla geziyordu. Kızlar onu öyle seviyorlardı ki, sorma! Pek de güzel torban[52] çalardı kâfir!

52 Otuz kırk telli Ukrayna kökenli bir müzik aleti. (Rd.n.)

— Demek herif Akulka'yla mercimeği fırına vermiş ha?

— Dur, dinle. O zamanlar ben de babamı toprağa vermiştim. Anam da tatlı çörek yapıyor, Ankudim'e çalışıyor, geçinip gidiyorduk işte. Sürünüyorduk daha doğrusu. Önceden ormanın öte yanında kiraladığımız tarlamız vardı, onu ekerdik; ama peder öldükten sonra hepsini temizledik, çünkü benim de kafamda kavak yelleri esmeye başlamıştı. Anamı döve döve elindeki parayı alırdım…

— Anaya el kalkar mı? Büyük günah be.

— Bazı günler sabahtan akşama dek zilzurna sarhoş olurdum birader. Evimiz biraz çürüktü, ama ne olsa kendi malımızdı. Yalnız içi tamtakırdı, iti bağlasan durmaz. Haftalarca aç oturup çaput çiğnediğimiz bile olurdu. Anam bana ağzına geleni söylüyordu, ama kulak asan kim!.. O zamanlar ben de Filka Morozov'dan ayrılamıyordum birader. Sabahtan akşama dek beraberdik. "Bana hem kitara çal, hem oyna." diyordu, "Yattığım yerden para atarım sana, zengin bir adamım!" Yapmadığı kalmıyordu! Yalnız hırsızlıktan hoşlanmazdı: "Ben hırsız değil, namuslu bir adamım." derdi. Bir gün, "Haydi, gidip Akulka'nın kapısına zift çalalım."[53] dedi, "Akulka'nın Mikita Grigoryiç'e varmasını istemiyorum; bu bana kisel'den[54] de tatlı geliyor." İhtiyar, Akulka'yı öteden beri Mikita Grigoryiç'e vermek istiyordu. Mikita da ihtiyar bir adamdı. Dul, gözlüklü bir tüccardı. Akulka hakkındaki söylentileri duyunca niyetinden caymıştı: "Bu benim içim çok büyük şerefsizlik olur Ankudim Trofimiç, hem şu ihtiyar halimle evlenmeye pek gönlüm yok." demiş. Neyse biz Akulka'nın kapısına zifti çaldık. Bu yüzden anası babası kızı öldüresiye dövmüşler… Anası Marya Stepanovna, "Yaşatmayacağım onu!" diye bağırıyor, babası da, "Eski zamanda, aziz patriklerimizin zamanında olsaydı, ben onu kıtır kıtır keserdim, ama şimdi dünyada her şey karanlık, her şey boş." diyormuş. Bazen komşular, Akulka'nın çığlıklarını sokaktan duyuyorlarmış. İhtiyarlar sabahtan akşama kadar kızın pestilini çıkarıyorlardı. Bizim Filka da çarşının ortasında avazı çıktığı kadar, "Yaman yoldaştır Akulka! Temiz gezer, beyaz giyer, söyle kimi seversin Akulka!" diye bağırıyor, "Onların burunlarını sürttüm iyice."diye ekliyordu. İşte tam o sırada, bir gün Akulka'yla suya giderken karşılaştım; kızı görünce seslendim hemen: "Merhaba Akulina Kudimovna! Ne tatlı mendilin, temiz giyersin, kimden alırsın, kiminle yaşarsın!" Bunu der demez, kız bana öyle bir baktı ki; zaten iri gözleri zayıflamış vücudunda büsbütün kocaman görünüyordu. O bana böyle bakınca anası da Akulka'nın benimle kırıştırdığını sanmış; kapıdan, "Seni utanmaz, arlanmaz seni, orada ne diye çene yarıştırıyorsun!" diye onu haşladı. O gün gene sopa yedi bizim kız. Anası olacak cadı karı bir dövmeğe başladı mı elinden bırakmıyordu. "Geberteceğim onu, artık kızım değildir!" deyip dövüyordu.

53 Rus halkı arasında bir evin kapısına zift sürmek, hanede bulunan kız ya da kadınların iffetsizliklerini belirtmek için yapılırdı.

54 Kisel: Meyve suyu ve nişastasının terbiye edilmesiyle yapılan bir çeşit tatlı.

— Fingirdekti kız, desene…

— Dur, dinle amca. O vakitler biz Filka'yla boyuna içiyorduk, bir gün anam yanıma geldi. Yatıyordum. "Ne yatıyorsun namussuz herif? Haydutoğlu haydut…" diye verip veriştirmeye başladı. "Şu Akulka'yı alsana, evlensene onunla. Şimdi sana bile sevine sevine verirler; hem üç yüz ruble drahoma verecekler." dedi. Ben de, "Ama kız dünyanın kepazesi oldu." dedim. "Enayi." dedi anam, "Nikâh her ayıbı örter; hem ömrünün sonuna kadar da sana karşı boynu eğik olur. Senin için daha iyi. Biz de aldığımız paralarla işlerimizi yoluna koruz. Hem ben Marya Stepanovna'yla konuşup anlaştım

bile.” Ben de anama dedim ki: “Ama nakit para isterim. Yirmi papeli tıkır tıkır masaya saysınlar, evlenirim.” İster inan, ister inanma, düğün gününe kadar kendime gelmemecesine içtim. Öte yandan Filka Morozov bana gözdağı verip duruyordu. Bir keresinde, “Hey, bana bak, Akulka’nın kocası; senin kaburgalarını çatır çatır kırar, karını da keyfim isterse, her gece koynuma alırım.” dedi. Ben de: “Halt etmişsin sen köpoğlu!” cevabını verdim. Ama herif beni sokağın ortasında rezil etmişti. Eve koştum. “Bir elli ruble daha versinler, yoksa evlenmem!” diye dayattım.

— Kızı veriyorlar mıydı ki sana?

— Bana mı? Neden vermesinler? Biz de şerefsiz insanlar değildik ki. Peder, son zamanda, yangından sonra düştü; yoksa onlardan zengindik biz. Ankudim bana: “Siz meteliğe kurşun atanlardansınız.” diyordu, ama ben hemen, “Sizin de kapınıza az zift sürülmedi.” diye lafı ağzına tıkıyordum. O da, “Farfara etme,” diyordu, “kızımın namussuzluğunu ispat et önce. Herkesin dediğine ne bakıyorsun. Canın isterse… Zorlayan yok; güle güle git, yalnız peşin aldığın parayı geri ver.” O aralık Filka’dan iyice ayrılmıştım; Mitriy Bikov’la da, onu ele güne karşı kepaze edip yerin dibine geçireceğim diye haber salmıştım. Sonra da düğüne kadar göz açmadan zilzurna sarhoş gezdim birader. Ancak kiliseye, nikâha gideceğimiz sırada ayıktım. Nikâhtan dönünce koltuğa oturttular bizi. Mitrofan Stepaniç, yani dayım karşımıza geçip, “Eh, şerefsizce bir iş, ama sağlam oldu.” dedi. Bizim ihtiyar Ankudim de sarhoştu; ağlamaya başladı. Gözyaşları sakalından aşağı akıp duruyordu. O sırada ben ne yaptım, biliyor musun? Cebime bir kırbaç yerleştiriverdim; zaten düğünden önce hazırlamış, namussuzluk edip sonra da yalan dolanla kocaya varmak ne demekmiş öğrensin diye Akulka’yı elime geçirince adamakıllı ıslatmaya karar vermiştim. Böylece herkes benim hımbıl olmadığımı da görecekti…

— Öyle ya! Ona da ilerisi için bir ders olsun…

— Sen de lafı kesmesene amca. Bizim memlekette gelin güvey hemen nikâhtan sonra gerdeğe götürülür, konuklar da dışarıda içerler. Neyse, bizi Akulka’yla baş başa bıraktılar. Korkudan beti benzi adamakıllı uçmuştu, yüzünde bir damla kan kalmamıştı. Sessiz bir kızdı, hiç konuşmazdı. Evinde bile dilsiz gibiydi. Neyse, kırbacımı cebimden çıkarıp yatağımızın yanına koyup hazırladım; halbuki birader, kızcağız tertemiz, lekesiz çıkmaz mı?

— Vay canına!

— Tertemiz; namuslu bir evin namuslu kızı gibi… Böyle olduğu halde bu kadar azap çekmesi reva mıydı? Şu Filka Morozov ne hakla herkese karşı kepaze etmişti onu?..

— Öyle ya.

— Yataktan kalktığım gibi, ellerimi kavuşturup ayaklarına kapandım: “İki gözüm Akulina Kudimovna, seni o biçim bir kadın sandığım için bağışla benim budalalığımı. Bağışla şu alçak keratayı!” diyordum. O da yatağın içinde oturmuş, sadece bana bakıyordu; sonra ellerini omuzlarıma koyup gülümsedi… bir yandan da gözlerinden yaşlar akıyor, hem ağlıyor hem gülüyordu… İşte o zaman dışarıya çıkıp, “Eh.” dedim, “Filka Morozov bundan sonra karşıma çıkarsa, kendini ölmüş bilsin.” İhtiyarlar da nasıl dua edeceklerini şaşırmışlardı: Anası az kaldı kızının ayaklarına kapanacaktı, uluyup duruyordu. Kayınpeder de, “Bilseydik, sana böyle koca almazdık sevgili kızımız.” diye söyleniyordu. Ama düğünümüzden sonraki ilk pazar kiliseye gittiğimiz vakit ikimize de diyecek yoktu. Başımda astragan bir kalpak, sırtımda ince çuhadan bir kaftan vardı, pilili bir şalvar giymiştim. O da yeni bir tavşan kürkü takmış, başına ipekli bir başörtü bağlamıştı. Birbirimize

yaraşıyorduk doğrusu. Öyle bir gidiyorduk ki, âlemin baktıkça ağzı açık kalıyordu: Benim ne olduğum malum tabii, ama Akulka da, övmek gibi olmasın, yabana atılacak kız değildi…

— E, ne güzel…

— Az dinle. Düğünümüzün ikinci günü sarhoş halimle misafirlerimizi atlatıp kaçtım. Çarşının tam ortasına gidip, “Çağırın şu teres Filka Morozov’u! Getirin buraya keratayı!” diye bağırmaya başladım. Sarhoştum tabii. Ta Vlasovların yanından üç kişi yaka paça eve götürdüler beni. Öte yandan şehir çalkalanıp duruyor, kızlar çarşıda, “Kızlar duydunuz mu, Akulka namuslu çıkmış!” diye konuşuyorlardı. Bir süre sonra bir toplulukta Filka bana, “Karını bana sat, istediğin kadar kafayı çek.” demez mi? “Bizim Yaşka adında bir askerimiz vardı, sırf bunun için evlenmişti. Karısıyla hiç yatmazdı, ama üç yıl sarhoş gezdi.” – “Alçak herifin birisin!” cevabını verdim. “Sen de aptalın birisin. Seni neden ayıkken evlendirmediler? İşin aslını anlama diye.”dedi. Hemen eve koşup başladım bağırmaya: “Beni neden sarhoş evlendirdiniz!” Anam hemen beni kandırmaya kalktı. Dedim ki: “Senin kulaklarını altın sesi sağırlaştırmış ana. Getirin bana şu Akulka’yı!” Sonra başladım onu pataklamaya; patakladım, patakladım… belki iki saat, kendim yere yıkılıncaya kadar… Üç hafta yataktan kalkamadı.

Çerevin, kayıtsızlıkla:

— Elbette, dedi. Onları dövmezsen, seni öyle bir… eey, âşığıyla da yakaladın mı?

Şişkov, biraz durdu. Sonra kendini zorluyormuşçasına:

— Yok, yakalamasına yakalamadım, ama pek gücüme gitmişti doğrusu, dedi. Milletin alayından burama gelmişti. Bütün bunların elebaşı Filka’ydı tabii. “Senin karı âlemin eğlencesi…” diye alay ediyordu benimle. Bir gün bir davetine gitmiştik. Orada da bir açsın ağzını: “Bunun karısı, yumuşak yürekli, kibar, terbiyeli, sözü sohbeti yerinde bir kadındır ama… Kapısına zift çaldığımızı ne çabuk da unuttun birader!” Ben, sarhoş oturuyordum. Bunu söyledikten sonra saçıma yapışıp çeke çeke kafamı yere kadar eğdi. “Oyna Akulka’nın kocası, oyna!” diye bağırıyordu, “Ben seni böyle saçından tutacağım, sen de oynayıp gönlümü eğlendireceksin!” – “Alçak herif!” diye ağzımı açacak oldum, bu sefer de, “Dostlarımla evine gelip karın Akulka’ya istediğim kadar sopa atacağım!” demesin mi? İnanmazsın, o günden sonra gerçekten gelir de şerefimizi iki paralık ederse diye tam bir ay evden sokağa çıkamadım. Bir yandan da boyuna karımı dövüyordum…

— Ne diye dövüyorsun? Âlemin elini kolunu bağlarsın, ama dilini de bağlayamazsın ya birader. O kadar çok dövmek de doğru değil. Cezalandır, terbiyesini ver, ama sonra da gönlünü al. Karındır ne olsa.

Şişkov bir müddet sustu; sonra yeniden sözüne devam etti:

— Gücüme gidiyordu, hem de elim alışmıştı bir kere. Bazı günler sabahtan akşama kadar dövüyordum. Yok, eğri bastı; yok, yan bastı diye… Dayak atmasam, canım sıkılıyordu. O ise sesini çıkarmadan oturur, pencereden bakar, ağlar, hep ağlardı… Ben de hem acıyor, hem dövüyordum. Onun yüzünden anamdan az mı laf işittim: “Alçak, hain, haydut bozması herif!” deyip duruyordu. Ben de, “İstersem öldürürüm, kimse de karışamaz. Kandırıp evlendirirken iyiydi ya!” diye bağırıyordum. İlk zamanlarda ihtiyar Ankudim işe karışmak istedi. Birkaç kere bize gelip, “Sen kim oluyorsun bakalım, ayağını denk al, yoksa senin hakkından gelirim ben!” diye çattıysa da sonraları o da vazgeçti. Hele Marya Stepanovna büsbütün alttan alıyordu. Bir gün geldi. Ağlayarak yalvarmaya başladı: “Senden bir ricam var İvan Semyoniç; mesele ufak, ama dileğim büyük. Dünyayı zindan

ettiğin yetmez mi bize artık!" Önümde eğilip duruyordu. "Merhamete gel, affet onu! Kızımıza kötü kişiler iftira ettiler. Namuslu olarak aldığını kendin de bilirsin." Ayaklarıma kapanıyor, ağlıyordu. Ben de karşısında, "Artık dinlemem sizi!" diye kurumlanıyordum, "Hepinize canım ne isterse onu yaparım. Çünkü artık kendime hâkim değilim; Filka Morozov da en iyi dostumdur…"

— Demek gene kafa kafaya vermiştiniz, ha?..

— Ne münasebet! Semtine uğradığım yoktu. Herif boyuna içiyordu. Varını yoğunu okutmuş; eşraftan birinin büyük oğlu yerine askere gitmeye karar vermişti. Bizde bunun gibi kiralanmış askerler, yerine gittikleri adamın evinde son güne kadar oturup istediklerini yaparlar. Bütün ev halkı da yaptıklarına ses çıkarmadan katlanırdı. Hem giderken paralarını tam olarak alırlardı. Askere gidinceye kadar o adamın evinde altı ay oturdukları bile olurdu. "Oğlunuzun yerine asker oluyorum. Velinimetinizim yani… Beni saymak zorundasınız, yoksa vazgeçerim." derlerdi. İşte bizim Filka da, yerine askere gittiği herifin evini altüst etti. Kızını koynuna almış; ev sahibini her gün yemekten sonra sakalından tutup tartaklamış… canı ne isterse yapıyormuş. Onun için her gün hamam yakılıyor, ocak ateşine şarap döküp buhar yapıyorlarmış. Hamama da yürüyerek gitmez, karılar kollarında taşırlarmış onu… Eğlentilerden eve dönüşünde bahçe kapısının önünde durup: "Kapıdan girmeyeceğim, duvarda bir delik açın da oradan geçeyim!" diye bağırdığı olurmuş. Gerçekten, duvarı yıkıp ona bir geçit açılmış, oradan geçiyormuş. Sonunda bu da bitti. Teslim zamanı geldi çattı, herifi güç bela ayılttılar. Halk sokaklara dökülmüştü: Filka Morozov askere alınıyordu! O da boyuna, sağa sola selamlar çakıyordu. O sırada Akulka bostandan dönüyordu. Filka'yla tam kapımızın önünde karşılaştılar. Herif onu görür görmez, "Dur!" diye haykırıp arabadan atladı, Akulka'ya yerlere kadar eğilerek bir selam çaktı: "Ruhum, şekerim." dedi, "İki yıldır seni sevdim; bak, şimdi mızıkayla askere götürüyorlar. Bağışla beni, namuslu babanın namuslu kızı, affet şu alçağı, suçluyum sana karşı!" Sonra önünde bir kere daha eğildi. Akulka durdu; önceden irkilir gibi oldu sonra o da eğilerek, "Sen de beni affet delikanlı, sana karşı kinim yok." dedi. Ben hemen arkasından eve daldım: "Ne söyledin ona köpoğlu karı?" diye haşladım. O da beni şöyle süzüp ne dese beğenirsin: "Ben onu artık dünyada her şeyden çok seviyorum!"

— Vay canına!..

O gün akşama kadar onunla tek laf etmedim… Yalnız akşama doğru, "Akulka, artık seni öldüreceğim!" dedim. Gece bir türlü gözüme uyku girmedi; biraz kvas içeyim diye dışarı çıktım, zaten ortalık da ağarmaya başlamıştı. Gene içeriye girdim. "Haydi Akulka." dedim, "Hazırlan, tarlaya gideceğiz." Gideceğimizi anneme de söylemiştim. "Hah, bu iyi işte." demişti, "Hasat zamanı, yanaşmamız da hasta yatıyor galiba." Sessiz sedasız arabayı koştum. Bizim kasabanın bitiminde hemen orman başlar, on beş verst kadar sürer; tarlamız da bu ormanın arkasındaydı. Ormanda üç verst kadar yol aldıktan sonra hayvanı durdurdum. "Kalk Akulka," dedim, "ecelin geldi artık." Korkuyla bana baktı; karşıma dikilmiş, bir şey söylemeden duruyordu. "Bıktım senden," dedim, "son duanı et!" Sonra birden saçlarından yakalayıverdim. Halat gibi kalın, uzun saç örgülerini bileğime doladım, gövdesini iki yandan dizlerimle sıkıştırıp cebimden bıçağı çıkardım ve başını arkaya çekerek bıçağı boğazından kaydırıverdim… Bir çığlık attı, öyle bir kan fışkırdı ki, bıçağımı atıverdim. Öne geçip kollarımla sardım onu, yere yuvarlandık. Hâlâ kucağımdaydı… iki gözüm iki çeşme ağlıyordum. Hem o haykırıyordu, hem ben… kollarımda çırpınıyordu. Kanı fıskiyeden çıkıyormuş gibi fışkırıyordu; yüzüm, kollarım kan içinde kalmıştı. Bıraktım onu. Birdenbire müthiş bir korkuya kapıldım. Hayvanı orada bıraktığım gibi, tabanları yağlayıp kaçmaya başladım. Doğru eve… Hep arka sokaklardan

geçtim; hemen hamama daldım: Eski, kullanılmayan bir hamamımız vardı; onun sekisine saklanıp geceye kadar orada kaldım.

— Akulka ne oldu?

— O da arkamdan kalkıp eve dönmeye çalışmış galiba. Onu kestiğim yerden yüz adım ötede buldular.

— Adamakıllı kesememişsin onu öyleyse…

— Öyle…

Şişkov biraz durdu. Çerevin:

— Boğazda bir damar varmış, dedi. Bunu bulup da birden kesemezsen, insan ne kadar çırpınsa, ne kadar kan kaybetse, gene de ölmezmiş.

— Ama o öldü. Akşamüstü ölüsünü buldular. Haber duyulmuş, beni aramaya başlamışlar; ancak gece vakti hamamdan çıkardılar… (Biraz duraladı) İşte dört yıldır da buradayım…

Enfiye boynuzunu çıkaran Çerevin, soğukkanlılıkla, öğüt verir gibi:

— Hımm, dövmesen de olmaz ki… diyerek enfiyesini uzun uzun çekti.

Sonra:

— Yine de sen pek fazla pataklamışsın birader, diye devam etti. Ben de bir kere karımı âşığıyla yakaladım. Çektim karıyı odunluğa, atın dizginini de ikiye katlayıp, “Şimdi söyle bakalım, kimin kadınısın? Kimin malısın, söyle!” diyerek vurdukça vurdum. Bir buçuk saat kadar, “Ayaklarını yıkadığın suyu içeyim!” dedirtene kadar patakladım. Ovdotya’ydı adı.

V: Yaz Mevsimi

İşte nisan başındayız; kutsal hafta[55] yaklaşıyor. Yavaş yavaş yaz işlerimiz başlıyor. Güneşin sıcaklığı, parlaklığı, günden güne artıyor; havada insanın içini gıcıklayan bir bahar kokusu var. Yaklaşan yaz günleri prangalı adamı heyecanlandırır, içinde çekici istekler, özlemler doğurur. Hürlük özlemi, parlak güneş ışıkları altında puslu sonbahar ya da kış günlerinde olduğundan daha şiddetlidir. Hem bu hal bütün mahpuslarda kendini gösterir; ışıklı günlerin gelişine sevinirler, ama bir yandan da sabırsızlıkları, hırçınlıkları artar. Hatta dikkat ettim, hapishanede dalaşmalar ilkbaharda daha sıklaşıyor; daha çok gürültü patırtı ediliyor, mesele çıkarılıyordu. Arada bir, iş sırasında birisinin mavileşen ufka ya da İrtiş'in karşı kıyısına, bin, bin beş yüz verst ötede ucu bucağı belirsiz bir halı gibi uzanan Kırgız steplerinin başlangıcına çevrilen dalgın, donuk bakışlarını yakaladığım, göğsün ta derinliğinden kopan iç geçirmesini duyduğum olurdu; sanki bu uzak, hür havayı koklamakla ezilmiş, zincire vurulmuş ruh kurtuluşa kavuşacaktır. Sonunda mahpus, birdenbire "Eeh!" diyerek silkinir, üstündeki dalgınlığı, hayalciliği atıyormuşçasına sabırsız, haşin bir davranışla kazmasını kapar ya da bir yerden başka yere taşıdığı tuğlalara sarılır. Bir dakika sonra da bu geçici duygusunu unutmuştur; tabiatına göre, ya gülmeye, ya sövüp saymaya başlar. Bazen de durup dururken, gereksiz, aşırı bir hamaratlıkla ödevine sarılır, çalışmaya koyulur; olanca gücüyle çalışır, işin ağırlığıyla içini sıkan, ezen bir şeyi yok etmek ister gibidir. Mahpusların çoğu güçlü kuvvetli, tam gençlik, gürbüzlük çağında adamlardı… Prangalar bu çağlarda insana ne de ağır gelir! Şu anda edebiyat falan yapmıyorum, düşüncemin gerçekliğinden eminim. Bundan başka havada, parlak güneş ışıkları altında, çevresindeki doğanın ölçüsüz bir hızla dirilişini insan bütün ruhuyla, bütün varlığıyla öyle bir duyar ki… O zaman kapalı hapishane, muhafızlar, yabancı buyruğu insana daha acı gelir. Bahar mevsimi bütün Sibirya'da, Rusya'da ilk tarla kuşuyla birlikte serseriliği de getirir: Allahın günü hapishanelerden kaçılır, ormanlara gizlenilir. Havasız delikten, mahkeme, pranga, değnek cezalarından sonra, şimdi keyiflerine göre, hoşlarına giden, işlerine gelen yerlerde dolaşırlar; gittikleri yerlerde Tanrı ne verdiyse onu yiyip içer, geceleri de ormanın ya da tarlanın bir köşeciğinde kaygısız, hapishanedeki hüzünden uzak, orman kuşları gibi Tanrı'nın göğü altında yalnızca yıldızlara iyi geceler diyerek, iç rahatlığıyla yatıp uyurlar. Karışan, görüşen de yoktur! "General Kukuşkin'e hizmet" bazen ağır, açlığa, yorgunluğa katlanmayı gerektiren bir hizmettir elbette. Günlerce bir lokma ekmek bulamadan, herkesten kaçıp saklanmak, yeri gelince öteberi aşırmak veya soygunculuk etmek, hatta adam bıçaklamak gerekir. Sibirya'da sürgünler için şöyle bir atasözü söylenir: "Sürgün bebek gibidir; ne görse ister." Bu atasözü serseriler için de söylenebilir, üstelik daha da uygun düşer. Hırsızlık etmeyen bir serseriye binde bir rastlanır; genellikle de hırsızlığa meyilli olduklarından değil, ihtiyaçtan çalarlar. Bir de müzmin serseriler vardır. Bunların bazısı kürek cezasını tamamladıkları halde sürgünden kaçarlar. Böyle bir adamın nesi eksiktir sürgünde? Her istediği elinde sayılır, ama işin aslı öyle değildir… Onu çeken, sanki bir yere çağıran bir kuvvet vardır. Ormandaki hayat yoksulluklar, korkular içinde geçer, ama hür, maceralarla dolu olduğundan bir defa tadını alanlar için çekici bir şeydir. Esrarlı bir güzelliği vardır. Bir de bakarsın, akıllı uslu, sakin görünüşlü bir adam, evini barkını bırakıp ormana kaçıverir. Aralarında, evlenip çoluk çocuğa karışarak beş yıl kadar aynı yerde oturduktan sonra, günün birinde durup dururken karısını, çocuklarını, kayıtlı olduğu bucağı şaşkınlık içinde bırakarak kayboluverenler de olur. Hapishanemizde bana böyle kaçaklardan birini göstermişlerdi. Öyle olağanüstü suçlar işlediği de yoktu; bu konuda hiçbir şey duymamıştık, ama hep

kaçardı. Ömrünü kaçmakla geçirirdi. Nerelere gitmemişti ki… Güney Rus sınırına, Tuna'nın öbür kıyısına, Kırgız steplerine, Doğu Sibirya'ya, Kafkasya'ya… her yeri dolaşmıştı. Kim bilir, belki başka şartlar altında seyahat tutkunu bu adamdan yeni bir Robinson Crusoe çıkabilirdi. Bununla beraber, onun için bütün bildiklerimi başkalarından öğrenmiştim. Kendisi hapishanede pek az konuşuyor, ancak pek gerekli olan şeyler için arada bir ağzını açıyordu. Ufak tefek, elli yaşlarında, bön denecek kadar sakin yüzlü, uysal bir mujikti. Yazın güneşlenmeyi pek sever, oturduğu yerde mutlaka bir şarkı mırıldanırdı, ama o kadar yavaş söylerdi ki, beş adım öteden bile duyulmazdı. Yüzü bir heykel gibi hareketsizdi. Keçe gibi sert yüz hatları vardı. Az yer, ekmeği her yemeğe yeğ tutardı; ne kalaç, ne de ufak bir şişe şarap aldığı olmuştu. Besbelli meteliksizin biriydi, sanırım sayı saymayı da bilmiyordu. Her olayı sessizce karşılardı. Bazen hapishane köpeklerini kendi eliyle beslerdi. Oysa bizde kimse hapishane köpeklerine yiyecek vermezdi. Zaten Rus halkı köpek beslemekten pek hoşlanmaz. Evliymiş, hem de iki kere evlenmiş; bir yerlerde çocukları olduğunu da işitmiştik… Hapishaneye hangi suçtan geldiğini bilmiyordum. Bizimkiler, hep onun buradan da kaçmasını beklerdi, ama ya eşref saati gelmemiş ya da yaşı ilerlemişti; adamcağız kendi halinde oturur, bu garip çevrede bir seyirci gibi yaşayıp giderdi. Bununla beraber, pek güvenilemezdi ona… Hoş, ne diye kaçacaktı zaten? Kaçınca eline ne geçecekti? Ama ormandaki serseri hayatı, hapishanedekine göre bir cennettir. Hatta kıyas bile kabul etmez. Yaşama şartları ağırdır, ama hürlüğün verdiği zevk yanında hiç kalır. İşte bunun için Rusya'da ilkbaharda, baharın ilk tatlı ışıklarıyla her mahpus nerede olursa olsun bir tedirginlik duymaya başlar. Bununla beraber, kaçmak her babayiğidin harcı değildir: Kesin olarak denebilir ki, güçlüğünden, sorumluluğundan ötürü buna ancak yüz kişide bir kişi kalkışabilir. Kalan doksan dokuzu da nasıl, nereye kaçabileceği hakkında hayal kurar, arzularıyla, tasarılarıyla gönül avutmakla yetinir. Bazılarıysa hiç olmazsa vaktiyle nasıl kaçmış olduğunu hatırlar… Yalnız, burada hüküm giymişlerden söz ediyorum. Şüphesiz henüz yargılanmakta olanlar arasında kaçma olayları daha çok, daha sıktır. Kürek cezası giyenler, kaçsalar bile bu işi ancak hapisliklerinin ilk yıllarında yaparlar. İki üç yılın sonunda bulundukları yerin değerini anlamaya başlarlar; başarısız olma riskine atılıp kendilerini mahvetmektense verilen cezayı tamamlayıp sürgüne çıkmayı yeğ tutarlar. Başarısızlık ihtimali her zaman vardır. *Kaderini değiştirmeyi* becerebilenlerse ancak onda birdir. Hüküm giymiş mahpuslar arasında kaçmaya kalkışanlar genellikle cezaları uzun olanlardı. On beş, yirmi yıl, onlara bir sonsuzluk kadar uzun görünür; böyle bir mahpus on yılı geçirdikten sonra bile kaderini değiştirmeyi düşlemekten vazgeçmez. Mahkûmlara vurulan damgalar da kaçma girişimlerine biraz olsun engel olurdu. *Kader değiştirme,* mahpusların kullandığı teknik bir deyimdir. Yakalanan bir kaçak, sorguya çekilirken bunu kaderini değiştirmek için yaptığını söyler. Biraz kitabi olan bu deyim, bu konuya tam anlamıyla uygun düşer. Hiçbir kaçak, kaçışı sırasında bu hareketiyle büsbütün kurtulmayı aklından geçirmez –bunun hemen hemen imkânsız olduğunu pekâlâ bilir– ama onun amacı da sadece ya başka bir yere ya da sürgüne gidebilmek, serseriliği yüzünden yeniden yargılanabilmektir; kısacası artık gına getirdiği şu eski hapishaneye gitmesin de ne olursa olsun. Bütün bu kaçaklar daha yazdan, kışın kafalarını sokabilecekleri bir yeri ayarlamaz, kaçaklara yataklık etmekle geçinen biriyle karşılaşmazsa ya da sonunda bir cinayet pahasına da olsa bir kimlik kâğıdı elde edemezse, daha önce yakalanmamış bile olsa, sonbaharda çoğu zaman kafile halinde şehirlere, hapishanelere gelir teslim olurlar. Böylelikle gelecek yaz tekrar kaçmak umuduyla kışı hapishanelerde geçirirler.

55 Paskalya haftası.

Bahar beni de etkiliyordu. Bazı günler avludaki şarampol kazıkları arasından dışarıya nasıl bir özlemle baktığımı hiç unutmam. Bazen de başımı duvara dayayarak uzun zaman böylece kalır, donuk, doymak bilmez bakışlarla kalemizin surlarında yeşeren otlara, uzaklarda göğün gitgide koyulaşan maviliğine dalardım. Tedirginliğim, iç sıkıntım günden güne artıyor, hapishanemizden gittikçe tiksiniyordum. İlk yıllarda mahpusların bana soylu oluşum yüzünden gösterdikleri sertliğe artık dayanamıyordum; hayatım zehirleniyordu adeta. Hasta olmadığım halde sırf hapishanede kalmamak, bu inatçı, hiçbir şekilde yatışmayan genel sertlikten kaçmak için kendimi hastaneye atışım da bu ilk yıllara rastlar. Mahpuslar yüzüme karşı, “Demir burunlarınızla[56] gagalaya gagalaya bizi delik deşik ettiniz!” diye homurdanıyorlardı. O zamanlar, hapishaneye gelen ve halktan olan mahkûmları ne kadar kıskanıyordum! Onlar gelir gelmez, hemen herkesle arkadaş oluyorlardı. Bunun için baharla birlikte beliren hürlük hayalinin ruhlarda doğurduğu neşe, sevinç, sadece hüzün veriyor, sinirlendiriyordu beni. Büyük Perhiz’in sonunda, galiba altıncı haftasında ben de günah çıkartmaya gittim. Başçavuş bütün mahpusları Perhiz’in daha ilk haftasında, hafta sayısına göre yedi partiye ayırmıştı. Her partide otuz kişi kadar bulunuyordu. Perhiz haftasından pek hoşlanmıştım doğrusu. Bir kere perhizdeki mahpuslar işten azat ediliyorlardı. Hepimiz günde ikişer, üçer defa hapishaneye yakın olan kiliseye gidiyorduk. Kiliseye çoktandır gitmemiştim. Ta çocukluğumdan, ana baba evimden beri bildiğim bu Büyük Perhiz ayinleri, okunan dualar, yapılan tören, yere kapanmalar uzak geçmişimin anılarını, çocukluk izlenimlerimi canlandırıyordu. Bu nedenle sabahları, daha geceden tamtakır buz tutmuş yollardan, tüfekleri doldurulmuş muhafızlarla birlikte Tanrı evine giderken duyduğum sevinci hiç unutmam. Muhafızlar kiliseye girmiyorlardı. Biz de kapının yanında, en arkada kümelenerek duruyorduk; diyakozun çınlayan sesini zar zor duyuyor, arada bir önümüzdeki kalabalığın arasından papazın siyah cübbesini, kel kafasını seçebiliyorduk. Çocukluğumda kilisedeyken kapıda sık bir kalabalık halinde yığılmış duran basit halka şaşkınlık içinde bakışımı hatırlıyordum; bunlar önlerinden geçen kocaman apoletlilere, şişman kibar baylara ya da süslü püslü olmakla beraber, çok dindar bir bayana ezile büzüle yer verirlerdi. Bu bayanlar mutlaka en öndeki yerlere geçmeyi ister, hatta bunun için aralarında didişmeyi göze almış görünürlerdi. O zamanlar bana şu kapıda duranların dua edişleri bile bizimkinden farklı görünürdü; onlar kendilerinden geçerek, canla başla yerlere kapanarak, küçüklüklerini tamamıyla anlayarak dua ederlerdi.

56 Eskiden genellikle yüksek rütbeli, soylu Rus subaylarının taktığı miğferlerin biçiminden esinlenerek, mahpusların soylular için kullandıkları lakap. (Rd.n.)

İşte şimdi ben de onların arasındaydım, ama aynı durumda bile değildim; biz prangalı, damgalıydık… Herkes bizden çekiniyor, hatta korkuyordu. Her seferinde sadakalar veriyorlardı ve aklımda kaldığına göre nedense bundan pek hoşlanıyordum; bu zevkin kendine göre bambaşka bir inceliği vardı. “Mademki bu durumdayım, versinler bakalım!” diye düşünüyordum. Mahpuslar canla başla dua ederlerdi. Her biri, kiliseye her gelişinde mum almak ya da yardım için bir kaç meteliğini de birlikte getirirdi. Herhalde bunları verirken, mahpusun içinden, “Ben de bir insanım, Tanrı’nın karşısında herkes birdir…” diye bir düşünce geçiyordu. Priçastiye’ye[57] sabah erken, ilk kez yapılırken gitmiştik. Papaz elinde tasla[58], duanın, “… beni de haydudu kabul ettiğin gibi sinene kabul et…” sözlerini söyler söylemez hemen bütün hükümlüler prangalarını şangırdatarak yere kapandılar. Belki de her biri, duanın bu sözlerini tamamıyla kendi üzerine almıştı.

57 Günah çıkartma töreninden sonra yapılan ayin.

58 İsa’nın kanını temsil eden kırmızı şarap bulunan tas.

Nihayet Paskalya haftası da geldi. Yönetim bize birer yumurta, birer dilim beyaz tatlı çörek dağıttı. Şehirliler hapishaneyi yine bağışa boğdular, yine haçıyla papaz, amirlerimiz geldi; yine yağlı çorba çıktı; yine tıpkı Noel'de olduğu gibi sarhoş sarhoş dolaşmalarla vakit geçirildi. Yalnız şu farkla ki, bu defa hapishane avlusunda gezip güneşte ısınabildik. Ortalık daha aydınlık, daha ferahtı, ama kışa göre daha hüzünlüydü. Bitmek bilmeyen uzun yaz günü, bayramda daha sıkıcı oluyordu. Sıradan iş günlerinde bu uzunluk o kadar anlaşılmazdı hiç değilse.

Yaz işleri, gerçekten kış işlerinden daha güçtü. İşlerin çoğu istihkâm yapılarındaydı. Mahpuslardan kimi yapılarda çalışır, kimi toprak kazar, tuğlaları istif ederdi. Kimi de resmi dairelerin onarılmasında marangozluk, çilingirlik, badanacılık işleriyle uğraşırdı. Üçüncü bir kısım fabrikaya tuğla kesmeye giderdi. Bu iş bizde pek güç sayılırdı. Tuğla fabrikası kaleden üç dört verst uzaktaydı. Bütün yaz boyunca her sabah saat altıda elli kişilik bir mahpus kafilesi, oraya tuğla yapımı için giderdi. Bu iş için kaba işçiler, yani hiçbir mesleği, zanaatı olmayan kimseler seçilirdi. Gidenler, ekmeklerini de beraber götürürlerdi, çünkü o kadar uzak yoldan, sekiz verst daha yürüyüp öğle yemeğine gelmek pek de kolay değildi; bunun için yemeği akşam dönüşünde yerlerdi. Verilen günlük ödev de mahpusun ancak bir günde başarabileceği kadardı. İlkin balçık halindeki toprağı kazıp bir miktar çıkarmak gerekirdi. Sonra mahpus kendisi su taşıyacak, toprağı, çukurda ayaklarıyla yoğuracak, sonra da bu çamurla epeyce, iki yüz mü, iki yüz elli mi tuğla kesecekti. Ben fabrikaya sadece iki kere gittim. Fabrikada çalışanlar yorgun, bitkin bir halde, ancak akşamüzeri gelirlerdi; bütün yaz yaptıklarını, "En güç iş bizim üzerimizde." diyerek arkadaşlarının başlarına kakarlardı. Galiba sadece bununla avunurlardı. Bununla beraber, aralarında işine oldukça istekle giden birkaç kişi de yok değildi: Öyle ya, her şeyden önce çalışma yeri şehir dışında, İrtiş kıyısında, açık, serbest bir yerdi. Hiç olmazsa insan çevresine bakınca sıkıcı resmiyetiyle kaleyi görmüyor! Serbestçe tütün içip yarım saat kadar keyifli keyifli sırtüstü uzanılabilir de… Ben eskisi gibi kâh atölyeye, kâh kireç işine gider, bazen de yapı işlerinde tuğla taşımada kullanılırdım. Bir defasında gene bu işte çalışırken tuğlaları yeni yapılan koğuşa , yani İrtiş kıyısı boyunca giderek kale surlarından yetmiş kulaç kadar öteye taşımam gerekiyordu. Bu iş kesintisiz iki ay sürdü. Tuğlaları taşıdığım ip omzumu fena halde kesiyordu, ama bu ödevi yine de pek sevmiştim. Hoşuma giden nokta, bu çalışmanın beni gitgide kuvvetlendirmesiydi. Önceleri her biri on ikişer funt olan sekiz tuğla parçasını ancak taşıyabiliyordum; zamanla yüklenebildiğim tuğla sayısını on ikiye, daha sonraları on beşe çıkarınca öyle sevinmiştim ki! Sürgünde bu kötü hayatın türlü türlü sıkıntılarına dayanabilmem için hem manen, hem bedenen kuvvete ihtiyacım vardı.

Çünkü ben hapishaneden çıktıktan sonra da yaşamak istiyordum…

Tuğla taşımayı yalnızca vücudum kuvvetleniyor diye sevmezdim, İrtiş kıyısında çalışmaktan da çok hoşlanırdım. Tanrı'nın dünyasını, temiz, açık ufukları, hür, bakir stepleri ancak oradan görebildiğim için ikide bir bu kıyıdan söz ediyorum. Steplerin üzerimde pek garip bir etkisi vardı. Kale yalnızca kıyıda, ona sırt dönünce görülmezdi; diğer bütün çalışma yerlerimiz ya kalenin içinde ya da hemen yanı başındaydı. Daha ilk günlerimden beri bu kale ve özellikle içindeki bazı yapılara ifrit olmuştum. Hele mevki komutanımızın evi bana pek lanetli ve uğursuz bir yer olarak görünürdü. Her önünden geçişimde ona nefretle bakardım. Kıyıdaysa bunları unutabiliyordum. Bazen hapishanenin penceresinden bakarken uzaklara, ucu bucağı görünmeyen bu çölün enginliğine dalıverdiğim olurdu. Ötelerdeki her şey canıma yakın, değerliydi benim için… Göğün sonsuz maviliğindeki parlak ve sıcak güneş, Kırgız kıyısından gelen bir Kırgızın uzaklardan işitilen şarkısı… Uzun zaman baktıktan

sonra yoksul, kararmış bir çadırı seçmeye başlarsın; çadırdan çıkan dumanı, iki koyunuyla uğraşan Kırgız kadını fark edersin. Hepsi fakir, yabanidirler, ama serbesttirler de. Mavi, saydam havada bir kuş beller, uzun zaman gözden kaçırmadan uçuşunu izlersin; işte suyun üstünden süzüldü ve işte göğün maviliğinde kayboldu, hah, işte yeniden güçlükle seçilen bir noktacık halinde beliriverdi… Baharın ilk günlerinde kıyıdaki kayalardan birinin yarığında keşfettiğim zavallı, cılız bir çiçekle bile hastalıklı bir bağ kurmuştum. Sürgün hayatımın ilk yılında bütün benliğimi saran özlem duygusu dayanılmayacak kadar şiddetliydi; beni hırpalıyor, zehirliyordu. Bu ilk yılda, sırf bu duygu yüzünden çevremdeki birçok şeyin farkında değildim. Çoğu zaman olanları görmezden gelir, dikkat etmek istemezdim. Fena saydığım, nefret ettiğim pranga arkadaşlarımda, onları dıştan kaplamış iğrenç kabuğun altındaki düşünebilen, duygulu, iyi insanları bir türlü fark edemez, iğneleyen, zehirli sözler arasında bazı tatlı ve içten gelenlere kulak asmazdım. Oysa çoğu zaman hiçbir çıkar gözetmeksizin, yalnızca söyleyenin ruhundan, belki de benimkinden daha çok yıpranmış, daha ıstıraplı ruhundan kopan bu sözlerin değeri ne kadar da büyüktü… Fakat neden bu kadar uzatıyorum ki? Çok yorulduğum günler büyük bir memnunlukla dönerdim eve: Kolayca uyuyabilirdim belki! Çünkü yaz geceleri bizim için kış gecelerinden daha azaplı olurdu. Ama akşamüzerleri ortalık gerçekten pek güzel görünürdü. Bütün gün hapishanenin avlusundan gitmeyen güneş sonunda batardı. Hava biraz olsun serinler, sonra da gündüze göre soğuk bir step gecesi başlardı. Mahpuslar içeriye kapatılma zamanını beklerken avluda gruplar halinde dolaşırlardı. Ama yine de çoğu mutfakta toplaşırdı. Burada hapishaneye ait önemli meselelerden, bazen pek saçma sapan, fakat dış dünyayla ilişkileri kesilmiş olan bu insanları epey ilgilendiren türlü türlü söylentilerden söz edilir, dereden tepeden konuşulduğu da olurdu; mesela durup dururken mevki komutanımızın atıldığı haberi ortaya atılırdı. Mahpuslar çocuk gibi çabucak her şeye inanırlar; hatta bu haberin uydurma olduğunu, haberi getirenin herkesçe bilinen bir geveze, “dangalak” Kvasov olduğunu bildikleri halde gene inanırlar. Kaşla göz arasında bin yalan uyduran Kvasov inanılırlığını çoktan yitirmiştir, ama yine de yumurtladığı haberi ağızdan ağza dolaştırıp önemseyerek kendi kendilerine gelin güvey olmaktan bir an geri kalmazlar. Sonunda da kendilerine hem kızar, hem de Kvasov’a inandıkları için utanırlar.

Birisi öteden bağırıverdi:

— Onu atarlar mı hiç? Ensesi kalındır onun, direnir.

Genç, ateşli (oldukça da kafalı), feleğin çemberinden geçmiş, ama müthiş iddiacı bir mahpus hemen karşılık verdi:

— Ne olsa onun da amirleri var!

Masanın bir ucunda tek başına çorbasını bitirmeye uğraşan ak saçlı bir başka mahpus, kendi kendine söylüyormuş gibi:

— Karga karganın gözünü oymaz! diye homurdandı.

Balalaykasının tellerine hafiften dokunmakta olan bir başkası, kayıtsız bir tavırla:

— Kodamanların sana gelip değiştirelim mi, değiştirmeyelim mi diye soracak halleri yok ya!

İkinci mahpus öfkeyle karşı çıktı:

— Neden sormasınlar? Bütün zavallıların isteği bu. Sorulduğu vakit, hepiniz ağız birliği edip söylesenize… Ama bizde önce bağırıp çağırırlar, iş başa gelince herkes kıvırmaya bakar!

Balalayka çalan:

— Ne sandın ya? dedi. Buna sürgün derler.

İddiacı mahpus ona kulak vermeden aynı heyecanla devam etti:

— Geçen gün biraz un kalmıştı. Köşe bucakta ne varsa topladılar, çarşıya satmaya yolladılar. Ama duyulmuş; mutemet müzevirlemiş, hemen geri aldılar. Böylece tasarruf edilmişmiş. Doğru mu bu yani?

— Kime şikâyet edeceksin ki?

— Kime mi? Yeni gelen levizora![59]

59 Levizor: Revizor (müfettiş).

— Hangi levizor?

— Doğru kardeş, bir levizor geliyor.

Bunu söyleyen genç, şakrak, oldukça okumuş, şimdi de Düşes *La Vallière* ya da ona benzer bir şey okuyan yazıcılardan bir mahpustu. Daima neşeliydi, şakacıydı, ama görgülü, işten anlayan bir adam olduğu için sayılırdı. Müfettiş konusunun uyandırdığı genel ilgiye zerre önem vermeyerek doğruca aşçıya gitti, ciğer istedi. Aşçılarımız bazen ciğer ve buna benzer şeyler satarlardı. Çarşıdan kendi paralarıyla ciğer alıp kızartır, sonra da parça parça mahpuslara satarlardı.

— Birlik mi, yoksa iki meteliklik mi istersin? diye sordu aşçı.

Mahpus:

— Kes bir ikilik de el âlem bakıp kıskansın… dedi. General geliyormuş beyler; hem de Petersburg'dan bir generalmiş. Bütün Sibirya'yı dolaşacakmış. Haber doğru. Komutanlıktakilerden duydum.

Bu haber dehşetli heyecan uyandırdı. Bir çeyrek saat kadar sorup soruşturdular: Kimmiş, hangi generalmiş, buradaki generallerden daha mı büyükmüş? Mahpuslar rütbe meselelerinden, komutanlarla ilgili konulardan pek hoşlanır, kimin kimden daha büyük olduğunu, birinin bir başkasını ezmeye gücünün yetip yetmeyeceğini konuşur, bunun için tartışmalara bile girişir, generaller adına kavgalara tutuşurlardı. Bundan çıkarları ne olabilirdi? Mahpusun sürgün öncesi hayatındaki zekâsı ve iş bilirliği, generallerin, amirlerin rütbelerine dair bilgisiyle ölçülürdü. Kısacası, yüksek komutanlarla ilgili konular hapishanedeki en seçkin, en ciddi sohbetlerin ana malzemesiydi.

Binbaşı hakkındaki haberi getiren ufak tefek, kırmızı yüzlü, daima heyecanlı, son derece akılsız bir adam olan Kvasov da söze karıştı:

— Demek gerçekten binbaşıyı değiştirmeye geliyorlar, ha?

Çorbasını bitiren ak saçlı, asık suratlı mahpus kısaca:

— Onları da kafese koyar o, diye karşılık verdi.

Başka biri:

— Elbette koyar; dedi. Az mı para çaldı ki? Biz gelmeden önce tabur komutanıymış. Geçenlerde başpapazın kızını istedi.

— Alamadı ama, parasız diye kapıdan sepetleyivermişler. Evlenecek adam mı o! Kumar masasına oturdu mu tüm parayı harcar. Paskalya haftasında nesi varsa kumara vermiş, Fedka söyledi.

— Bilmez miyiz; sefahati sever, ama beş kuruşu da yok.

Konuşma sırasında bir köşeden beliriveren Skuratov da lafa karıştı:

— Eh kardeş, ben de evliydim. Fakir adamın neyine evlenmek: Fakirin zifaf gecesi bile kısa olur!

Serbest tavırlı yazıcı bozması:

— Sorduk mu birader, dedi. Sanki senden bahseden var. Sana da bir şey söyleyeyim mi Kvasov? Sen aptalın birisin. Bizim binbaşımız böyle bir generalin gönlünü edecekmiş de, sırf binbaşımızı teftiş etmek için, ta Petersburg'dan general müfettiş gelecekmiş de… Aklına turp sıkayım senin, aptal!

Mahpus kalabalığından biri, güvensiz bir tavırla:

— Neden olmasın? dedi. General diye rüşvet mi almayacak yani?

— Elbette almaz, alırsa da okkalı alır.

— Tabii, rütbesine layık alır…

Ama Kvasov kesin bir sesle kesip attı:

— General de olsa alır.

Mutfağa birdenbire giren Bakluşin alayla:

— Ne biliyorsun, vermişliğin mi var? dedi. Sen ömründe general görmemişsindir be!

— Öyle bir gördüm ki!

— Atma be yalancı.

— Sensin yalancı.

— Gördüyse işte burada, hepimizin yanında söylesin bakalım çocuklar: Hangi generali tanıyormuş? Haydi, söyle bakalım; benim tanımadığım general yoktur ha!

Kvasov biraz duraksayarak:

— General Zibert'i görmüştüm, diye karşılık verdi.

— Zibert mi? Öyle bir general yok… Galiba bu Zibert yarbaydı da senin sırtını okşarken korkundan onu general sandın.

Skuratov:

— Beni dinleyin, evli bir adamım ben! diye bağırdı. Moskova'da gerçekten Zibert diye bir general vardı, Alman ama Ruslaşmıştı. Her yıl Rus papazına günah çıkartırdı. Hep kadın meselesi tabii… Herif ördek gibi de hep su içerdi. Her gün Moskova Nehri'nin suyundan lıkır lıkır tam kırk bardağı gövdeye indirirdi. Bir hastalığı varmış da bu suyla tedavi oluyormuş; bunları uşağından duydum.

Balalaykalı mahpus:

— Karnındaki suda balık çıkmıyor muydu? dedi.

Telaşlı bir yaradılışta olan yaşlı süvari eri Martinov meraklanmıştı:

— Gevezeliği bırakın be! El âlem işten bahsediyor, bunlarsa… Bu levizor nasıl biri acaba kardeşler?

Öyle her şeye çabucak inanmayanlardan biri:

— Hepsi yalan millet! dedi. Nereden uydururlar bilmem… Hepsi saçma.

Şimdiye kadar kurumlu kurumlu susan Kulikov, önemli bir hüküm veriyormuş gibi:

— Hiç de saçma değil! dedi.

Kulikov ellisine yakın, sevimli yüzlü, gösterişli, aynı zamanda kibirli tavırlı bir adamdı. Halini

bilir, üstelik bundan gurur da duyardı. Biraz çingeneliği, biraz da baytarlığı vardı; şehirde parayla atları muayene eder, hapishanede şarap satardı. Görmüş geçirmiş, akıllı bir adamdı. Sözleri ağzından, sanki her birinde büyük hikmetler varmış gibi teker teker dökülürdü. Ağır ağır sözüne devam etti:

— Doğrudur çocuklar, ben geçen hafta duymuştum; bir general geliyormuş, hem de büyüklerinden. Bütün Sibirya'yı teftiş edecekmiş. Tabii kuşkunuz olmasın onu da kandırırlar, ama bizim Sekizgözlü'nün yiyeceği halt değil bu: Cüret bile edemez. Generalden generale fark var çocuklar. Onlar da çeşit çeşit. Yalnız sözüme mim koyun, bizim binbaşı ne olursa olsun, kesinlikle yerinden kıpırdamaz. Bizden gık çıkmaz, amirler de birbirlerini şikâyet etmez. Müfettiş hapishaneye şöyle bir bakıp gider sonra da her şeyin yolunda olduğunu bildiren bir rapor verir…

— Ama binbaşının ödü patlamış galiba: Sabahleyin öyle bir içmişti ki!

— Gece de bir parti daha yapmış… Fedka söylüyordu.

— Alışmış kudurmuştan beter. İlk defa sarhoş olmuyor ya.

Mahpuslar heyecanlanmış, konuşmaya devam ediyorlardı:

— Bu ne biçim iş! General de bir şey yapmazsa, ne olacak halimiz? Herifin eşekliklerine göz yumduğumuz yetti artık.

Müfettiş geleceği haberi bir anda hapishaneye yayılıverdi. Avluda dolaşanlar haberi heyecanla birbirine aktardılar. Bazıları işittiklerini ötekilere söylemekten kaçınıyor gibiydi; böyle yaparak kendilerini önemli hissediyorlardı anlaşılan. Bazılarıysa büsbütün ilgisiz kalıyordu. Bir kısım mahpus da koğuşların basamaklarına oturmuş, balalayka çalıyordu. Kimi de gevezeliğe devam ediyordu. Şarkı söyleyenler de vardı, ama bu akşam genel olarak herkeste bir coşkunluk seziliyordu.

Gece saat ona doğru, hepimizi saydıktan sonra koğuşlara tıkar, sabaha kadar kilitlerlerdi. Geceler kısaydı. Sabahın beşi olmadan kaldırırlardı, fakat on birden önce uyumak olanaksızdı. O saate kadar bir kaynaşma, bir konuşmadır giderdi; bazen de kışın olduğu gibi "meydan" kurulurdu. Geceleri ortalığı dayanılmaz bir sıcaklık, bir havasızlık kaplar. Bir camı açık pencereden gece azıcık serinlik girse de mahpuslar ranzalarında nöbete tutulmuş gibi çırpınır dururlar. Milyarlarca pire kaynaşmaktadır. Kışın bile eksik olmayan pirelerimiz, baharda öyle bir çoğalırlar ki, insanın gözüyle görmeden inanamayacağı bir hale gelirler. Hele yaz yaklaştıkça dehşetli azarlar. Doğrusu, pirelere de alışılabilir, bunu denedim; ama alışmak ne de olsa pek zor, pek azaplıdır. Pireler bazen insanı öyle hırpalar ki, ateşli bir hasta gibi serilir kalır, sayıkladığını kendin bile hissedersin, uyuklamak falansa hak getire.. Sonunda tam sabaha karşı ortalığın serinlediği, pirelerin biraz aman verdiği bir sırada, yani tam şöyle gerçekten tatlı tatlı uyumaya başladığın anda, bu defa da hapishanenin kapısında trampetin acımasız vuruşu duyulur. Gocuğuna sarılıp lanet okuyarak, bu kulak tırmalayan, acımasız vuruşları sayar gibi dinlersin; öte yandan bu yarı uyku arasında ıstırap verici bir düşüncenin kafana çakılıverdiği de olur: Yarın da, öbür gün de, daha birkaç yıl hürriyete kavuşana kadar hep böyle olacak… "Ne zaman bitecek bu? Ne zaman hür olabileceğim?" diye düşünür durursun. Ama artık kalkma vaktidir. Her günkü dolaşmalar, itiş kakış başlıyor… Mahpuslar giyinip işlerine gitmek için acele ediyorlar. Öğle paydosunda da bir saat kadar uyuyabilirdik.

Müfettiş için söyledikleri doğruydu. Söylentilerin gerçek olduğu günden güne ortaya çıkıyordu; sonunda kesin olarak Petersburg'dan bütün Sibirya'yı teftiş etmek üzere büyük bir generalin geleceği, hatta şimdi Tobolsk'ta olduğu öğrenildi. Hapishanede her gün bir başka söylenti dolaşıyordu. Şehirden bazı haberlerin geldiği de oluyordu: Herkes korkuyor, telaşlanıyor, kendini göstermek

istiyordu. İdare amirlerinin kabul töreni, balo, ziyafetler hazırladıkları söyleniyordu. Mahpuslar büyük gruplar halinde sokakları onarmak, yol üstündeki tümsekleri kaldırmak için harıl harıl çalışıyor, duvarları, direkleri boyuyor, dökülmüş sıvaları, badanaları yeniliyordu. Kısacası, gösterilmesi gereken şeylerin bir anda yapılması için olanca çaba harcanıyordu. Bizimkiler de bunun pekâlâ farkındaydılar; bu da onların konuşmalarını daha hararetli, daha coşkun hale getiriyordu. Hayallerinin genişliğine de diyecek yoktu. General yiyecekleri sorunca şikâyet yollu karşılıklar vermeyi bile tasarlıyorlardı. Bu arada birbirleriyle tartışmalara girişip kavga etmekten de geri durmuyorlardı. Öte yandan mevki komutanı adamakıllı telaş içindeydi. Hapishaneye daha sık geliyor, mahpusları daha sık haşlıyor, inzibat karakoluna götürüyordu. Genel temizlikle intizama da eskisine göre daha çok önem veriyordu. Aksi gibi o aralık hapishanede ufak bir olay yaşandı, ama beklediğimiz gibi olmadı; bu olay binbaşıyı memnun bile etti. Mahpuslardan biri kavga sırasında başka bir mahpusun göğsüne, tam kalbinin altına bir şiş saplamıştı.

Suçu işleyen mahpusun adı Lomov'du, yaralı da bizde Gavrilka diye çağırılan serserinin biriydi. Başka bir adı olup olmadığını bilmiyorum. Aramızda Gavrilka aşağı, Gavrilka yukarı giderdi.

Lomov, zengin bir kasabanın, K. kasabasının T. köyündendi. Lomov ailesi, ihtiyar baba, üç oğlu ve amcaları, hep birlikte otururmuş. Varlıklı mujiklermiş. İlde söylendiğine göre, üç yüz bin kâğıt rublelik servetleri varmış. Lomovlar çiftçilik ediyor, deri işleyip ticaret yapıyorlarmış, ama daha çok serserilere yataklık, çalınmış eşyaları saklamak ve bunun gibi işlerle uğraşıyorlarmış. Kasaba köylülerinin yarısının onlara borcu varmış ve Lomovların köleleri gibiymişler. Akıllı, kurnaz adamlarmış, ama zamanla burunları büyümüş, hele o bölgenin çok büyük bir adamı, yolculuğu sırasında evlerinde misafir kalalı beri çalımlarından yanlarına varılmaz olmuş. Bu adam ihtiyar Lomov'la tanışmış, onun zekâsını, dirayetini pek beğenmiş. Artık Lomovlar, tam ne oldum delisi olmuşlar. Kimseden korkmamaya, çekinmemeye başlamışlar; kanunsuz, yolsuz işlerini artık açıktan açığa yapıyorlarmış. Herkes yaka silkiyor, söyleniyor, lanet ediyormuş. Lomovlarsa kabardıkça kabarıyormuş. Komiserlere, yargıçlara aldırış ettikleri yokmuş. Sonunda onların da ayağı kaymış, mahvolmuşlar. Hem de yaptıkları kötülükler, işledikleri gizli suçlar yüzünden değil, pisipisine okka altına gitmişler. Lomovların köyden on verst uzakta, Sibiryalıların “zaimka” dedikleri türden bir çiftlikleri varmış. Bir sonbahar oraya eskiden beri evlerinde çalışan altı Kırgız yanaşmasını yerleştirmişler. Bir gece bunların altısı da öldürülmüş. Lomovlara dava açılmış. Dava çok uzun sürmüş. Bu arada bazı başka tatsızlıklar da ortaya çıkmış. Lomovları yanaşmalarını öldürmekle suçlamışlar. Kendilerinin anlattıklarına, bütün hapishanenin de bildiğine göre, yanaşmalarına epey borçlanmış olan Lomovların, zenginliklerine rağmen açgözlü olduklarından, borcu vermemek için yanaşmalarını öldürdüğünden kuşkulanmışlar. Soruşturma, yargılama sırasında bütün servetleri de kül olup gitmiş, ihtiyar Lomov ölmüş. Oğulları mahkûm olup sürülmüş. Oğullardan biri amcasıyla beraber on iki yıla mahkûm edilip bizim hapishaneye ağır hizmete yollanmış. Meğer işin aslı böyle değilmiş. Lomovlar Kırgızların ölümünde tamamıyla suçsuzmuş. Sonraları hapishanemize düşen Gavrilka adlı serseri bir düzenbaz, neşeli, açıkgöz bir herif, bu işi kendisinin yaptığını itiraf etmişti. Gerçi bunu kendi ağzından duymamıştım, ama bütün hapishane Kırgızları öldürenin Gavrilka olduğuna emindi. Gavrilka, serserilik zamanlarında Lomovlarla iş yapmış meğer. Hapishaneye asker kaçaklığı, serserilik suçlarından kısa süreliğine gelmişti. Kırgızları kendi gibi üç kopukla birlikte, çiftliği soyup kârlı bir iş yapma amacıyla haklamışmış…

Lomovları nedense kimse sevmezdi. Yeğen, akıllı uslu bir çocuktu, ama Gavrilka'yı şişleyen

amcası aptalın, şamatacının biriydi. Daha önce de başka mahpuslarla dalaştığı, bu yüzden epeyce dayak yediği olmuştu, Gavrilka'ysa neşeli, cana yakın olduğu için pek sevilirdi. Lomovlar gerçek katilin Gavrilka olduğunu, onun işlediği suç yüzünden buralara düştüklerini bildikleri halde onunla takışmazlardı. Pek yüz yüze geldikleri yoktu; Gavrilka da onlarla ilgilenmiyordu. Bir gün nasılsa, durup dururken amca Lomov'la kavgaya tutuştular; hem de çirkef, murdar bir karı yüzünden… Gavrilka bu yosmanın iltifatlarıyla övündükçe mujik kıskançlıktan deliye dönmüş; güzel bir günün öğleden sonrasında da Gavrilka'ya şişi saplayıverdi.

Lomovlar, dava sırasında neleri varsa kaybetmişlerdi, ama hapishanede gene zengin sayılırlardı. Gerçekten de paraları var gibiydi. Çay için bir semaverleri bile vardı. Binbaşımız da bunu bilir, Lomovların ikisinden de son derece nefret ederdi. Onlara açıktan açığa diş biler, ayaklarını kaydırabilmek için fırsat kollardı. Lomovlar, binbaşının bunu rüşvet almak için yaptığını söyler, ama rüşvet vermeye de hiç yanaşmazlardı.

Amca Lomov, şişi biraz daha derince saplasa, Gavrilka'yı öldürecekmiş. Ama iş önemsiz bir yarayla bitti. Binbaşıya haber verdiler. Hiç unutmam, derhal, soluk soluğa koştu geldi; pek memnun olduğu anlaşılıyordu. Gavrilka'ya adeta baba şefkati gösterdi.

— Hastaneye kadar yürüyebilecek misin oğlum? İstersen bir araba gönderelim. Evet, evet, arabayı hazırlayın! diye telaşla başçavuşa emir verdi.

— Ama bir şeyim yok komutanım, hissetmiyorum bile… Azıcık bir şey sapladı komutanım.

— Sen bilmezsin oğlum, sen bilmezsin; bak şimdi… Yaranın yeri fena; tehlikeli bir yer… Baksana tam kalbinin altına nişan almış haydut!

Sonra Lomov'a dönerek kükredi:

— Senin hakkından gelirim ben!.. Götürün keratayı karakola!

Gerçekten de hakkından geldi. Lomov'u mahkemeye verdiler; yara neredeyse bir iğne deliği kadar küçüktü, ama bu işte bir kastı olduğu açıktı. Suçlunun esas cezasının süresi artırıldı, bin değneklik sıra dayağı verildi. Binbaşı da zevkten dört köşe oldu.

Sonunda şu müfettiş de geldi.

Şehre indikten iki gün sonra hapishanemize geldi. Bayram günlerinden biriydi. Daha birkaç gün önce bütün eşya yıkanmış, derlenip toplanmış, her yan bal dökülse yalanacak kadar temizlenmişti. Mahpuslar tıraş olmuş, beyaz, tertemiz elbiseler giymişlerdi. Yazın, usule göre, keten ceketle beyaz pantolon giyilirdi. Ceketlerin sırtına, iki verşok çapında siyah bir yuvarlak dikilmişti. Mahpuslara, büyük konuk onları selamlayacak olursa, nasıl cevap vereceklerini bir saat kadar talim ettirdiler. Provalar yapıldı. Binbaşı çılgın gibiydi. Generalin gelmesine bir saat kala, mahpuslar yerlerinde put gibi, hazır ol vaziyetinde duruyorlardı. Nihayet öğleden sonra saat birde general geldi. Pek azametli bir generaldi; gelişiyle Batı Sibirya'daki bütün idarecilerin heyecandan yürek çarpıntısına tutulmaları boşuna değildi. Sert, heybetli bir tavırla koğuşa girdi; birkaç generalle albaydan mürekkep maiyeti ve bir sürü yerli amirimiz de onu izlediler. Aralarında frak, iskarpin giymiş uzun boylu, yakışıklı, sivil bir bey de vardı. O da Petersburg'dan gelmişti; duruşu, davranışları çok serbestti. General büyük bir nezaketle, ikide bir onunla konuşuyordu. Mahpuslar bu alışılmamış durumu gözden kaçırmadı: Bir sivilin, hem de bir generalden bu kadar saygı görmesi olacak iş değildi! Sonradan adamın adını, kim olduğunu öğrendiler, ancak bu konunun dedikodusu uzun zaman sürdü. Turuncu yakalı daracık bir üniforma giymiş, gözleri kan çanağına dönmüş, yüzü de mosmor kesilmiş binbaşımız, generalin

üzerinde pek de iyi bir izlenim bırakmamıştı galiba. Sırf yüksek konuğa saygısından gözlüğünü de çıkarmıştı oysa. Biraz ötede, hazır ol vaziyetinde duruyor, bütün varlığıyla ekselansın en ufacık emrini yerine getirmek için canla başla koşmaya hazır olduğunu göstermeye çabalıyordu. Ama hiçbir şeye ihtiyaç olmadı. General, hiç ses çıkarmadan bütün kışlayı dolaştı, mutfağa uğradı, galiba lahana çorbamızı da tattı. Herhalde soylulardan olduğum için beni gösterdiler ona.

General ilgilenmişti:

— Ya! dedi. Şimdiki durumu nasıl?

— Şimdilik zararı yok ekselans, diye cevap verdiler.

General başını salladı ve bir iki dakika sonra hapishaneden çıkıp gitti. Mahpusların gözleri kamaşmış, aptala dönmüşlerdi; bir süre tereddütte kaldılar. Binbaşıyı şikâyet edebilmek için en ufak bir fırsat bile çıkmamıştı. Ama binbaşı böyle olacağını biliyordu zaten.

VI: Hapishanenin Hayvanları

Bu olaydan kısa süre sonra hapishaneye Gnedko'nun[60] satın alınması, mahpuslar için yüksek konuktan çok daha tatlı bir eğlence olmuştu. Hapishane kadrosuna su taşımak, çöp ve benzeri pisliklerin dışarıya atılmasında kullanılmak için bir at alınmıştı. Bu hayvanın bakımıyla ayrı bir mahpus görevlendirilmişti. Arabayı süren de –tabii muhafızlar eşliğinde– aynı mahpustu. Atımızın sabahtan akşama kadar işi hiç eksik olmuyordu. Gnedko'muz hapishanenin emektarıydı. İyi, ama hayli hırpalanmış bir hayvancağızdı. Pyotr Günü'ne[61] yakın bir günün sabahında, akşam için su fıçısını getirdikten sonra Gnedko yere yığıldı, her şey birkaç dakikada oluvermişti. Hayvancağıza çok üzülmüştük. Çevresinde toplanarak uzun boylu konuşulup tartışıldı. Aramızdaki emekli süvariler, çingeneler, baytarlar vb. atçılıktaki çeşitli bilgilerini ortaya döktüler, hatta birbirleriyle kavga bile ettiler, ama Gnedko'yu diriltemediler. Hayvan herkesin bir kere dokunmadan duramadığı şiş karnıyla cansız yatıyordu; atın eceliyle ölümü binbaşıya bildirildi, o da hemen yeni bir at almaya karar verdi. Pyotr Günü kilisedeki sabah ayininin ardından, bütün mahpuslar bir aradayken satılık atlar getirildi. At satın alınmasını mahpuslara bırakmak, şüphesiz pek yerinde bir fikirdi. Mahpuslar arasında bu işin gerçek uzmanları vardı. Vaktiyle bu işi meslek edinmiş en aşağı iki yüz elli kişiyi aldatmak kolay iş değildi. Kırgızlar, at cambazları, çingeneler, şehirliler ileri çıktı. Mahpuslar her yeni atın gelişini sabırsızlıkla bekliyorlardı. Çocukça bir neşe içindeydiler. En çok hoşlarına giden şey, hür bir insan gibi, *kendi* ceplerinden, *kendileri* için bir at alıyorlarmış gibi hissetmeleriydi. Üç at getirilip götürüldü, sonunda dördüncüde karar kılındı. Gelen cambazlar biraz şaşkın, biraz da ürkek bakışlarla çevreyi süzüyor, hatta arada bir kendilerini getiren muhafızlara yan yan bakıyorlardı. Kafaları kazıtılmış, damgalı, prangalı iki yüz kişilik bir kalabalığın, kimsenin ayak basmadığı evlerinde, bu sürgün yuvasında, kendine göre heybetli bir görünüşü vardı. Bizimkiler de her yeni hayvanı denerken, türlü türlü kurnazlıklar icat ediyorlardı. Hayvanın her yerine bakıyor, her şeyini muayene ediyorlardı; hem de bunu öyle telaşlı, öyle ciddi bir tavırla yapıyorlardı ki, sanki bütün hapishanenin refahı, mutluluğu bu alışverişe bağlıydı. Çerkezler atın üstüne atlıyor, o anda gözleri alevleniyor, beyaz dişlerini göstererek sırıtıyorlardı. Sonra esmer, kanca burunlu kafalarını sallayarak aralarında anlaşılmaz dilleriyle çabuk çabuk bir şeyler konuşuyorlardı. Rus mahpuslardan bazısı, bu tartışmaları

adamların ağızlarına düşecek gibi dikkat kesilerek dinliyordu. Tek kelime bile anlamıyorlardı, ama hiç olmazsa gözlerinden atın işe yarayıp yaramadığı hakkında verdikleri hükmü kestirmeye çalışıyorlardı. Duruma dışarıdan bakan birine bu kadar heyecan, böyle bir ilgi tuhaf gelirdi muhtemelen. Herhangi bir mahpus, belki de sessiz, arkadaşları arasında ağzını dahi açmaya çekinen miskinin biri, ne diye bu kadar telaşa düşüyordu sanki? Neden at ona alınıyormuş gibi, hangisinin alınacağı çok da umurundaymış gibi ilgileniyordu? Çerkezlerden başka, çingenelerle sabık cambazlar da öne çıkıyordu: İlk söz hakkı onlara bırakılıyordu. Hatta iki mahkûm arasında saygı uyandıran onurlu bir çekişme bile oldu: Rakiplerden biri, eski at hırsızı, cambaz, mahpus Çingene Kulikov'du; ötekiyse kendi kendini yetiştirmiş bir baytar; kurnaz bir Sibiryalı mujikti. Mujik hapishaneye yeni geldiği halde, Kulikov'un şehirdeki bütün müşterilerini kendine çekmeyi becermişti. Şehirde amatör baytarlarımıza pek değer verilirdi. Yalnız yerli halkla esnaf değil, atları hastalanınca şehrin ileri gelenleri bile oradaki diplomalı baytarlardan evvel hapishanemizdeki çekirdekten yetişme baytarlara başvururlardı. Sibiryalı mujik Yolkin gelinceye kadar, Kulikov rakip tanımaz, müşterisi hiç eksik olmazdı; emeğine karşılık olarak para alırdı tabii. Aslına bakılırsa Kulikov çingenelik, şarlatanlık ederdi, yoksa göründüğü kadar bilgisi yoktu. Kazancı bakımından, mahpuslar arasında aristokrat sayılırdı. Tecrübesi, zekâsı, yürekliliği, sert yaradılışıyla kendini öteden beri hapishanedeki bütün mahpuslara hiçbir yadırgamaya yol açmadan saydırmıştı. Sözlerine önem verilir, daima itaat görürdü. Ayrıca Kulikov pek az konuşurdu: Sözleri ağzından adeta dirhem dirhem çıkar, yalnızca çok önemli hallerde konuşurdu. Tam anlamıyla bir ukalaydı, ama gerçek, kesinlikle yapmacık olmayan bir enerjisi vardı. Olgun, ama çok yakışıklı, çok zeki bir adamdı. Bizlerle, yani soylularla çok ince bir nezaketle, aynı zamanda olağanüstü bir ağırbaşlılıkla konuşurdu. Kulikov'u şöyle temiz giydirip de büyük şehirlerin birinin bir kulübüne, bir kontmuş gibi götürsek, orada bile pot kırmaz, vist oynar, güzel, kendinden emin konuşur, akşam boyunca hiç kimse onun kont değil de kopuğun biri olduğunu fark etmezdi sanırım. Bunu gayet ciddi söylüyorum: Çünkü o derece zeki, anlayışlı, çevreye kolay uyabilen bir adamdı. Bundan başka davranışları da güzel, inceydi. Epey görmüş geçirmişti herhalde. Yine de karanlık, gizemli bir geçmişi vardı. Hapishanede özel bölümdeydi. Yolkin'se bir mujik, ama son derece kurnaz bir mujikti; elli yaşlarında bir Staroverdi. Gelişiyle, Kulikov'un baytarlık konusundaki ünü sönüverdi. Yolkin bir iki ay içinde, Kulikov'un şehirdeki, aşağı yukarı bütün müşterilerini kendine çekmişti. Kulikov'un eskiden tedavi edemediği atları, hem de kolayca iyi ediyordu. Dahası, şehir baytarlarının tedavi edemediklerini bile iyi ediyordu. Adamcağız birkaç arkadaşıyla birlikte kalpazanlık suçuyla gelmişti. Bu yaştan sonra böyle bir işe burnunu sokarken hangi akla hizmet etmişti Tanrı bilir! Kendisi bile üç gerçek altından ancak bir tane sahte çıkarabildiklerini anlatırken kendi kendiyle alay ederdi. Yolkin'in baytarlık alanındaki başarıları Kulikov'u epey üzmüş, hatta mahpuslar arasındaki şöhretine de ağır bir darbe vurmuştu. Şehirde bir metresi bile olan Kulikov pilili kaftan giyer, halka şeklinde gümüş bir küpe takar, afili kunduralarla gezerdi. Gelirinin azalması yüzünden şarap satmak zorunda kalmıştı. İşte bizimkiler de yeni Gnedko'nun satın alınışı sırasında iki rakibin tutuşmasını, hem de merakla bekliyorlardı. İkisinin de taraftarları vardı. İki grubun da ön sıralarda duranları gitgide heyecanlanıyor, yavaştan birbirleriyle atışmaya başlıyordu. Yolkin kurnaz suratını alaylı bir gülümsemeyle buruşturmuştu. Ama hiç beklenmedik, bambaşka bir şey oldu: Kulikov hiç dalaşmadan, işi pek ustalıkla idare etti. Önce alttan aldı; üstelik rakibinin eleştirilerini saygıyla dinledi. Ancak Yolkin'in boş bulunup söylediği bir sözden onu yakalayıverdi. Aşağıdan alarak, ama gene direnerek, yanıldığını karşısındakine söyledi ve daha Yolkin toparlanıp da söylediğini düzeltmeye vakit bulamadan, yanıldığı diğer noktaları da bir

bir saydı. Kısacası, Yolkin'i birdenbire, hiç beklenilmedik bir şekilde, pek ustaca şaşırttı; birincilik her ne kadar Yolkin'de kaldıysa bile, Kulikov'un yandaşları da memnun kalmıştı.

[60] Gnedko, *Gnedoy*: Doru at.

[61] Pyotr ve Pavel havariler günü olan 29 Haziran, Ortodoksların dini bayramıdır.

Bazıları:

— Yok çocuklar, onu yenmek kolay değil, işini iyi bilir: Ne kurttur o! diyorlardı.

Öbürleri de, ama bu defa alttan alarak:

— Yolkin daha bilgili! diye karşılık veriyorlardı.

İki grubun konuşması birdenbire yumuşayıvermişti.

— Bilgisinden değil canım; eli hafif onun. Hem Kulikov da hayvanlar üstüne bilgisi yönünden ondan aşağı kalmaz.

— Orası öyle!

— Elbette kalmaz…

Sonunda yeni Gnedko da seçilip alındı. Sevimli, genç, güzel, sağlam yapılı, şirin mi şirin, neşeli görünüşlü bir attı. Şüphesiz diğer yanlarıyla da kusursuzdu. Pazarlığa girişildi: Onlar otuz ruble istiyorlar, bizimkilerse yirmi beş veriyorlardı. Uzun süren pazarlığa hararetle başlandı. Alıcılar fiyatı indirmeye çalışıyorlar, ötekiler de yavaş yavaş yola geliyorlardı. Bir ara bizimkiler güldüler. Birkaç mahpus:

— Yahu, para kendi cebinden mi çıkacak ki, bu kadar pazarlık ediyorsun? diye söylendi.

Başkaları da hak verdi:

— Devletin parasına mı acıyacağız?

— Ama para, demirbaş paramız kardeş…

— Demirbaşmış! Hey gidi hey… bizim gibi ahmaklar ekilmeden bitiyor galiba…

Sonunda yirmi sekiz rublede pazarlığı bağladılar. Binbaşıya haber verildi; atın alınması kararlaştırıldı. Tabii, hayvana hemen tuzla ekmek sunuldu, yeni Gnedko törenle hapishaneye alındı. Hayvanın yüzünü sevmeyen, boynunu okşamayan bir tek mahpus yoktu. Aynı gün Gnedko'yu su arabasına koştular; herkes merakla yeni Gnedko'nun fıçıyı nasıl çekeceğini seyre koyuldu. Sakamız Roman yeni beygiriyle pek gururlanıyordu. Bu, elli yaşlarında, sessiz, ağırbaşlı bir mujikti. Zaten bütün Rus arabacıları gayet ağırbaşlı, sessiz adamlardır; galiba hep atlarla düşüp kalkmak, insana özel bir ağırlık, hatta onurluluk veriyordu. Roman da pek sessiz, boynuzunda sakladığı enfiyesini çekmeyi pek seven, herkesle tatlı dille, ama az konuşan bir adamdı; öteden beri hapishanemizin Gnedko'larıyla uğraşırdı. Yeni alınan üçüncü atı oluyordu. Hepimiz hapishanemize doru donlu atın pek yakıştığında hemfikirdik; bu renk tam *evimize* göreydi. Roman da böyle düşünürdü. Mesela, alaca donlu bir atı dünyada almazlardı. Sakalık, kim bilir bu hakkı nasıl elde ettiyse, her zaman Roman'da kalırdı; hiç kimsenin de bu hakkı onun elinden almayı düşündüğü yoktu. Eski Gnedko öldüğünde hiç kimse, hatta binbaşı bile Roman'ı bu işten sorumlu tutmayı aklından geçirmedi: Tanrı'nın emriydi bu, işte o kadar. Roman harika bir arabacıydı. Gnedko pek kısa zamanda bütün hapishanenin sevgilisi oldu. Mahpuslar sert adamlardı, ama sık sık yanına gidip onu severlerdi. Bazen Roman dereden dönünce, başçavuşun açtığı kapıyı kapatırken, Gnedko hapishane avlusuna girer, su fıçısıyla durur,

yan gözle bakıp onu beklerdi. Roman ona, “Hadi, tek başına git!” diye bağırınca, Gnedko arabayı tek başına, ta mutfağın kapısına kadar çeker, orada durur, kovalarıyla su almaya gelen aşçılarla meydancıları beklerdi. Her yandan, “Ne akıllı be! Tek başına getirdi! Nasıl da söz dinliyor!” diye bağırırlardı.

— Gnedko’muz hakikaten yaman ha!

— Aferin Gnedko!

Gnedko başını sallar, burnundan solurdu; gerçekten her şeyi anlar, bu övgülerden hoşlanır gibiydi. O zaman mahpuslardan biri ona mutlaka tuzla ekmek getirirdi. Gnedko ekmeği yer, yine başını sallamaya başlardı. Sanki: “Bilirim ben seni, bilirim! Ben iyi bir atım, sen de iyi bir insansın!” demek isterdi.

Gnedko’ya ekmek vermeyi ben de seviyordum. Güzel yüzüne bakıp, avucumun içinde ekmek kırıntılarını çabuk çabuk toplayan yumuşak, sıcak dudaklarını hissetmekten pek hoşlanırdım.

Genel olarak mahpuslarımız hayvanları severdi; izin verilse, hapishanede seve seve birçok ev hayvanı ve kuş beslerlerdi. Hem bence mahpusların sert, vahşi yaradılışlarını bu kadar yumuşatıp inceltecek başka bir meşgale yoktur. Ama buna izin vermezlerdi. Buna yönetmelik de, yerimiz de elverişli değildi.

Gene de ben hapishanedeyken bir rastlantı olarak birkaç hayvanımız vardı. Gnedko’dan başka, köpeklerimiz, kazlarımız, Vaska adında da bir tekemiz olmuştu; bir süre aramızda bir kartal bile yaşadı.

Hapishane köpeği olarak, önce de söylediğim gibi, Şarik adlı köpeğimiz vardı; zeki, iyi huylu bir hayvandı, onunla iyice arkadaş olmuştuk. Ama basit halk arasında köpek ilgiye değmez, tiksinti verici bir hayvan sayıldığından, bizde Şarik’e değer veren yoktu. Hayvan kendi halinde yaşardı; avluda yatar, mutfak artıklarıyla beslenir, kimsede özel bir ilgi uyandırmaz, ama herkesi tanır, hapishanedeki herkesi efendisi bilirdi. Mahpuslar akşamları işten dönerken dış karakoldan, “Onbaşılar!” bağırışı duyulur duyulmaz Şarik hemen kapıya koşar, gelen her gruba ayrı ayrı yaltaklanır, kuyruk sallar, ufak bir sevgi işareti bekleyerek herkesin gözünün içine bakardı. Ama uzun yıllar boyunca benden başka kimseden sevgi görmemişti. Bunun için beni diğerlerinden daha çok severdi. Nereden çıktığını hatırlamıyorum, ama sonraları hapishanede Belka[62] adında başka bir köpek daha türedi. Üçüncüsünü, Kultyapka’yı[63] henüz enikken, bir gün işten dönerken ben eve getirdim. Belka garip bir yaratıktı. Birisi arabasıyla hayvanın üstünden geçtiğinden beli o kadar çukurlaşmıştı ki, koşarken uzaktan Belka’yı birbirine yapışık iki beyaz hayvan sanırdınız. Zaten uyuz gibi bir şeydi, gözleri akardı, daima kıstığı kuyruğunun tüyleri dökülmüştü. Feleğin sillesini yediği için olacak, her zaman boynu eğik durmaya karar vermiş gibiydi. Cesaret edemiyormuş gibi, hiçbir zaman, hiç kimseye havlamazdı. Koğuşlar arasında, verilen ekmek artıklarıyla yaşardı. Bizden birisini görür görmez, adam daha birkaç adım ötedeyken, hemen “Ne istersen yap, teslimim.” der gibi sırtüstü yatıverirdi. Önünde yuvarlandığı her mahpus da, sanki yapılması gereken bir ödevmiş gibi mutlaka hayvanın karnına bir tekme sallar, “Tüh rezil!” diye söylenirdi. Belka gıkını çıkarmaya bile cesaret edemez, ancak canı çok yandıysa, boğuk, acıklı bir sesle ulurdu. İhtiyaçları için hapishane avlusu dışına çıkan Şarik ve diğer köpeklerin önünde de böyle yuvarlanırdı. Bazen uzun kulaklı koca bir köpek hırlayarak, havlayarak üzerine atılınca Belka hemen sırtüstü yatıverir, hiç kıpırdamadan öylece dururdu. Ama köpekler, kendi cinslerinin boyun eğip teslim olmalarından pek hoşlanırlar. Haşin köpek o anda

sakinleşir, bir şeyler düşünüyormuş gibi, ayaklarını havaya dikmiş hasmının önünde durarak, ağır ağır, büyük bir merakla Belka'nın her organını koklamaya başlardı. Tir tir titreyen Belka o sırada neler düşünürdü acaba? Herhalde aklından, "Ya şimdi bu haydut beni dişleyiverirse?" düşüncesi geçerdi. Fakat köpek koklamayı bitirdikten sonra, Belka'da ilgiye değer bir şey bulamadığından onu bırakırdı. Belka da hemen ayağa kalkıp bir dişi köpeğin peşinden giden bir it sürüsüne topallaya topallaya katılırdı. Dişi köpekle hiçbir zaman yakın bir ahbaplık kuramayacağını bildiği halde, uzaktan da olsa arkasından yürümek onu avuturdu. Artık onuru bir yana bırakmış gibiydi. Gelecek için hiçbir tasarısı, umudu yoktu, sadece boğazı için yaşar, bunu kendi de pekâlâ anlardı. Bir kere Belka'yı sevmek istedim; bu onun için o kadar yeni, beklenilmedik bir şeydi ki, hayvancağız önce dört ayağı üzerinde yere çöküverdi, bütün gövdesi ürperdi; sonra çok duygulandığından olacak, iniltiyle ağlama arası sesler çıkarmaya başladı. Acıdığım için onu sık sık seviyordum. Sevgime iniltilerle karşılık verirdi hep. Beni ta uzaktan görünce inlemeye başlar, acıklı sesler çıkarırdı. Sonra köpekler onu surlarda parçaladılar.

62 Sincap.

63 Güdük. (Rd.n.)

Kultyapka'ysa bambaşka yaradılıştaydı. Onu henüz gözleri açılmamış bir enikken neden atölyeden hapishaneye getirdiğimi bilemiyorum. Bu hayvancağızı besleyip büyütmek hoşuma gidiyordu. Şarik hemen onu himayesine aldı, birlikte yatmaya başladılar. Büyüyünce, kulaklarını ısırmasına, tüylerini dişleyip onunla büyük köpeklerin yavrularıyla oynadığı gibi oynamasına ses çıkarmadı. Garip ama Kultyapka boylamasına değil, enlemesine gelişiyordu. Tüyleri uzun, dağınık, açık renk, fare tüyleri gibiydi. Kulaklarının biri yukarıya kalkık, öbürü sarkıktı. Doğuştan pek canlı, pek coşkundu. Sahibini görünce her enik gibi sevinçli sesler çıkarır, yüzümü yalamaya kalkar, türlü sevgi belirtileri gösterirdi: Sevincini anlatsın da, nezaket kuralları vız gelirdi ona! Nerede olursam olayım, "Kultyapka!" diye seslendim mi, bizimki yerden bitmiş gibi bir köşeden çıkıverirdi. Tiz perdeden havlayarak, bir topaç gibi yuvarlana tekerlene, yolda taklalar atarak doğru bana koşardı. Bu küçük mendeburu pek sevmiştim. Kader ona görünüşte rahat, mutlu bir yaşam hazırlar gibiydi. Ama günün birinde, kadın kunduraları diken, deri tabaklama işiyle uğraşan mahpus Neustroyev, Kultyapka'ya özel bir ilgi göstermeye başladı, yere sırtüstü yatırıp okşadı. Hiçbir şeyden şüphelenmeyen Kultyapka keyifli keyifli havlıyordu. Fakat hemen ertesi sabah ortadan kayboluverdi. Onu araya araya bir hal oldum, Kultyapka sırra kadem basmıştı. Ancak iki hafta sonra işin içyüzü anlaşıldı: Kultyapka'nın kürkü Neustroyev'in pek hoşuna gitmiş meğer. Hayvanı öldürüp yüzdükten sonra derisini bir mahkeme üyesinin karısına hazırladığı kadifeden kışlık çizmeye astar yapmıştı. Üstelik bitirdikten sonra bana da gösterdi. Kürk pek enfesti. Zavallı Kultyapka!

Hapishanede dericilikle uğraşan pek çok mahpus vardı. Sık sık güzel tüylü köpekleri hapishaneye getirip hemen yok ediverirlerdi. Bazılarını çalar, bazılarını da satın alırlardı. Hiç aklımdan çıkmaz, bir gün mutfakların arkasında iki mahpus görmüştüm. Birbirlerine bir şeyler danışıyor, pek telaşlı görünüyorlardı. Biri ipe bağlı siyah, pek güzel bir köpek tutuyordu; cins bir köpek olduğu belliydi. Alçak uşağın biri, efendisinden kaçırarak kunduracılarımıza otuz gümüş kapiğe satmıştı hayvanı. Şimdi de mahpuslar hayvanı asmaya hazırlanıyorlardı. Asmak en çok acı çektiren yöntem olsa da çok yararlıydı, çünkü deri kolayca yüzülürdü; köpeğin leşi de hapishanenin en uzak köşesindeki, yaz sıcaklarında dayanılmaz bir koku yükselen ve nadiren temizlenen çöp çukuruna atılırdı. Zavallı köpek, kendisini bekleyen sonu anlamıştı galiba. Sorgu, kaygı dolu bakışlarla üçümüze bakıyor;

kısılmış, tüylü kuyruğunu arada sırada ürkek ürkek sallıyordu. Böyle bir acındırma gösterisiyle sanki bizi yumuşatmak istiyordu. Çabucak sıvıştım oradan, ötekiler de işlerini rahat rahat gördüler tabii.

Bir kere, nasıl olduysa bir sürü kaz belirmişti hapishanede. Kim getirmişti, kimin malıydı bilmiyorum, ama kazlarımız epey zaman mahpusların eğlencesi oldu; hatta şehirde bile ün yaptılar. Mutfakta bakılıyorlardı. Küçük palazlar büyüyünce, bütün sürü mahpuslarla birlikte işe gitmeye dadandılar. Trampet vurmaya, mahpuslar kapıya doğru yürümeye başlayınca, bizim kazlar da bağrışarak arkamızdan koşarlardı. Kanatlarını açar, alt alta, üst üste avlu kapısının yüksek eşiğini atlar, mutlaka safların sağ yanına geçip grupların ayrılmasını beklerlerdi. Sonra da en büyük kafileye katılarak çalışanlara yakın bir yerde otlarlardı. Mahpuslar paydos edip hapishaneye dönerken, kazlar da yola koyulurlardı. Kalede kazların mahpuslarla birlikte işe gittikleri duyulmuştu. Yolda görenler, "İşte mahpuslarla kazları geliyor!" diyorlardı. "Bunu nasıl öğrettiniz?" diye soranlar olurdu, bazıları da, "Alın, kazlarınız için!" diyerek sadaka verirdi. Ama bu kadar sadık hayvanlar olmalarına rağmen, kazların hepsi bir bayram yemeği için kesildi.

Yalnız tekemiz Vaska'yı, ortaya önemli bir durum çıkmasa dünyada kesmeyeceklerdi. Onun da nereden çıktığını, kimin getirdiğini bilmiyorum. Günün birinde, hapishanede güzel, beyaz, minicik bir keçi yavrusu peyda oluvermişti. Birkaç gün içinde onu herkes sevdi. Keçi yavrusu hepimizin eğlencesi, onun da ötesinde avutucusu oldu. Hapishanede kalması için bir bahane buldular: Hapishane ahırında bir teke bulunması gerekliydi.[64] Ne var ki, tekemizin hiç de ahırda durduğu yoktu. Önce mutfaktaydı, sonra da bütün hapishanede keyfince gezip dolaşmaya başladı. Teke Vaska çok sevimli, ama pek afacan bir hayvandı. Adıyla çağırınca koşa koşa gelir, iskemlelerden, masalardan atlar, mahpuslarla toslaşırdı. Her zaman neşeli, eğlenmeye hazırdı. Bir akşam öbür mahpuslarla koğuş merdivenlerine oturan Lezgi Babay'ın aklına, artık boynuzları iyice büyüyen Vaska'yla toslaşmak geliverdi. Epey zaman alınlarını birbirine vuruşturup durdular –mahpusların tekeyle favori eğlencesi buydu– tam bu sırada Vaska merdivenin en üst basamağına sıçrayıverdi. Babay öbür yana döner dönmez, Vaska art ayakları üzerinde kalkıp ön ayaklarını kıvırdı ve var gücüyle Babay'ın ensesine bir tos vurdu; o kadar kuvvetli vurmuştu ki, Babay takla atarak aşağı yuvarlandı ve bu da başta Babay olmak üzere herkesi eğlendirdi. Kısacası, Vaska'yı hepimiz çok seviyorduk. Büyümeye başlayınca, bir gün genel, ciddi bir toplantıda Vaska'ya baytarlarımızın büyük bir ustalıkla başardıkları iğdiş ameliyatı yapılmasına karar verildi. Mahpuslar, "Yoksa teke kokacaksın Vaska" diye hayvana ameliyatın sebebini açıkladılar. Ameliyattan sonra Vaska dehşetli semirmeye başladı. Hayvanı sanki kesmeye hazırlıyorlarmış gibi besliyorlardı. Sonunda Vaska upuzun boynuzlu, pek iri bir keçi oldu. Paytak paytak dolaşıp duruyordu ortalıkta. O da mahpuslarımızı, yolda rastladıklarımızı eğlendirmek için bizimle birlikte işe gitmeye alışmıştı. Hapishanenin keçisi Vaska'yı tanımayan yoktu. Bazen, mesela kıyıda çalışıldığı sırada mahpuslar esnek söğüt dallarını keser, yaprak toplar, sur hendeği boyunca çiçek koparır ve bunlarla Vaska'yı süslerlerdi. Boynuzları dallarla, çiçeklerle sarılmış, gövdesinin üzerinden çelenkler sarkıtılmış Vaska, dönüşte mahpusların önünden yürürdü. Onlar da adeta gelene geçene kurumlanarak hayvanın ardından giderlerdi. Keçilerine olan hayranlıkları o ölçüdeydi ki, bazıları çocuk gibi, "Vaska'nın boynuzlarını yaldızlasak mı?" diyordu. Ama bunu yapmadılar. Hatırımda kaldığına göre, İsay Fomiç'ten sonra hapishanemizin en iyi yaldızcısı olan Akim Akimiç'e bir keresinde, "Tekenin boynuzları yaldızlanabilir mi?" diye sormuştum. Akim Akimiç önce gayet dikkatli bir bakışla tekeyi süzdü, bir şeyler hesapladı, sonra da, "Olabilir, ama boynuzları zayıflar, hem de hiç yararı olmayan bir iş." diye karşılık verdi. Mesele kapandı gitti. Böylece Vaska'mız hayatını hapishanede geçirecek, ölümü de eceliyle, herhalde nefes darlığından

falan olacaktı. Gel gelelim, bir gün mahpus kafilesi başında, süslerinin bütün göz alıcılığıyla işten hapishaneye dönen Vaska, arabayla geçen binbaşının gözüne ilişiverdi. Binbaşı hemen, “Dur!” diye kükredi, “Kimin bu keçi?” Anlattılar. “Nasıl olur! Hapishanede bir keçi, hem de iznim olmadan! Çavuş, buraya gel!” Çavuş gitti ve keçinin kesilmesi emrini aldı. Derisi de yüzülüp pazarda satılacak, alınan para mahpusların demirbaş parasına katılacaktı. Hapishanedekiler bu mesele üzerinde hayli konuşup acındılar, ama emre karşı gelmeye cesaret edemediler. Vaska’yı çöp çukurunun yanında kestiler. Etini hapishane idaresine bir buçuk ruble vererek mahpuslardan biri toptan satın aldı. Bu parayla kalaç alındı; Vaska’nın etini alan da, bunu parça parça mahpuslar arasında sattı. Et gerçekten çok lezzetliydi.

64 Rus halkı arasındaki inanışa göre her evin bir cini vardır. Bu cinler geceleri ahırlara girerek atların yeleleriyle kuyruklarını dolaştırırlarmış. Teke kokusundan hoşlanmadıkları için, teke bulunan ahırlara girmezlermiş.

Kısa bir süreliğine ufak, step kartalı cinsinden, “karakuş”[65] denilen bir kartalımız da oldu. Mahpuslardan biri, bunu hapishaneye yaralı, bitkin bir halde getirmişti. Millet çevresine üşüştü, hayvan uçamıyordu; sağ kanadı yere sarkmış, ayaklarından biri de çıkmıştı. Kartalın onu merakla seyreden kalabalığa nasıl öfkeyle baktığını, hayatını pahalıya satmaya hazırlanarak gagasını nasıl açıp kapadığını hâlâ hatırlıyorum. Mahpuslar bıkıncaya kadar seyrettikten sonra dağılmaya başladılar. Kartal da tek ayağı üstünde sekip sağlam kanadını çırpa çırpa avlunun en uzak köşesine çekildi. Orada şarampol kazıklarına sımsıkı yapışarak öylece kaldı. Hapishanede yaşadığı üç ay boyunca da bir defacık olsun, sığındığı köşesinden çıkmadı. Önceleri mahpuslar onu seyretmeye geliyor, üzerine köpeği saldırtıyorlardı. Şarik hırsla kartala doğru atılıyor, ancak fazla yanaşmaya da korkuyordu. Bu da mahpusları pek eğlendiriyordu. “İblise bak!” diyorlardı, “Yanaştırmıyor!” Gitgide Şarik kartalın canını yakmaya başladı; korkusu geçmişti, saldırtılınca kuşu yaralı kanadından yakalamayı pek iyi beceriyordu. Kartal olanca gücüyle, gagasıyla kendini koruyor, bir yandan da köşesine sığınarak yaralı bir kral gibi gururlu, vahşi bakışlarla onu seyretmeye gelen meraklıları süzüyordu. Sonunda herkes bıktı ondan. Herkes unuttu, yine de her gün önünde taze et parçalarıyla bir kap su görülüyordu. Demek ona bakan birisi vardı. Önceleri yemeğe yanaşmadı, birkaç gün aç durdu; sonunda yemeye başladı, ama ortada kimsenin olmadığı zamanlarda. İnsan elinden de bir şey almıyordu. Pek çok kez onu gözledim. Yanında insan görmeyince, ara sıra kendini yalnız sanarak sığındığı köşesinden yakınca bir yere kadar çıkmaya yelteniyor, şarampol kazıkları boyunca seke seke, idman yapıyormuş gibi on, on iki adım ilerleyip geri dönüyor, sonra tekrar yürüyordu. Beni görünce, olanca hızıyla topallayıp sıçrayarak, telaşla yerine dönüyordu. Sonra başını geriye atıp gagasını açıyor, tüyleri diken diken olmuş bir vaziyette savaşa hazırlanıyordu. Sevgimle, okşamalarımla onu bir türlü yumuşatamadım: Çırpınıyor, ısırıyor, eti bir türlü elimden almıyordu. Yanında durduğum sürece, sabit, hırçın, keskin bakışlarını üzerimden ayırmıyordu. Yalnızlık, kötümserlik içinde, kimseye güvenmeden, kimseyle bağdaşmadan ölümünü bekliyordu. Sonunda mahpuslar, nasıl olduysa onu hatırladılar. İki aydır kimse kartalla meşgul olmaz, adını bile anmazken, birden hepsi onunla ilgilenmeye başladı. Hayvanı dışarıya salmak gerektiğinden söz edip duruyorlardı. Konuşmaya başladılar.

65 Özgün metinde Türkçe olarak kullanılmıştır. (Rd.n.)

Kimisi:

— Öleceği varsa, bari hapishanede ölmesin.” diyordu.

Başkaları da bu sözlere hak veriyordu:

— Öyle ya; başına buyruk, vahşi bir kuş bu… Hapse alıştıramazsın.

Bir başka mahpus cümleyi tamamlayıveriyordu:

— Bizim gibi değil desene.

— Yumurtladığı cevhere bak! O kuş, biz insanız be!

Skuratov:

— Çocuklar, kartal ormanların kralıdır… diye söze karışmaya çalışsa da, bu defa kimsenin onu dinlediği yoktu.

Bir gün öğle yemeğinden sonra işbaşı trampeti vurunca, kartalı alıp hapishane dışına götürdüler. Fena halde saldırdığı için götüren, gagasını eliyle tutuyordu. Surlara kadar gittiler. Kafileden on iki mahpus, kartalın haline merakla bakıyordu. İşin tuhafı, sanki hürriyete kavuşan kendileriymiş gibi hepsi memnunluk içindeydiler.

Hırçın kuşu tutan mahpus, hayvana adeta sevgiyle bakarak:

— Hay itoğlu it: Ona iyilik ediyorsun, oysa hâlâ ısırmaya çalışıyor! dedi..

— Salıver artık Mikitka!

— Avlumuzun köşesinde pinekleyecek kuş değil bu. Ona hürriyet, tam bir hürriyet ver!

Kartalı surdan stepe salıverdiler. Epeyce ilerlemiş sonbaharın soğuk, puslu bir günüydü. Çıplak stepte ıslıklar çalan rüzgâr, yer yer sararmış, kurumuş step otlarını hışırdatıyordu. Kartal, yaralı kanadını çırpa çırpa, bir an evvel gözlerimizin seçemeyeceği bir yere ulaşmak ister gibi, telaşla uzaklaşıyordu. Mahpuslar otlar arasında, bir orada bir burada beliriveren kafasını merakla gözetliyorlardı. Birisi dalgın dalgın:

— Bak şu kerataya!.. diye söylendi.

Öbürü:

— Arkasına bile bakmıyor! diye ekledi. Bir kerecik bile bakmadı kardeşler, alabildiğine kaçıyor!

— Dönüp bir de teşekkür edecek mi sandın?

— Serbestlik işte… Serbestliğin kokusunu aldı bir kere.

— Hürriyet başka canım.

— Artık görünmüyor kardeş.

Muhafızlar:

— Ne dikiliyorsunuz orada? Hadi bakalım, marş! diye bağırdılar.

Herkes sessiz sedasız işe yollandı.

VII: Şikâyet

Rahmetli Aleksandr Petroviç Goryançikov'un anılarının yayımcısı, bu bölüme başlarken, okuyuculara aşağıda yazılı olan haberi bildirmeyi borç bilir.

Ölüler Evinden Anılar'ın ilk bölümünde baba katili bir soyludan birkaç kelimeyle söz edilir. Hem de mahpusların işledikleri cinayetleri ne kadar duygusuzca anlatabildiklerine örnek gösterilerek. Bundan başka, katilin mahkeme önünde suçunu inkâr ettiği, ama bu meselenin içyüzünü bilenlerin anlattığına göre, delillerin en ufak şüphe bırakmayacak kadar açık olduğu da anlatılır. Aynı adamlar, *Anılar* yazarına suçlunun bir sefih olduğunu, gırtlağına kadar borçlandığını, babasını da mirasına konmak için öldürdüğünü anlatırlar. Zaten bu baba katilinin daha önce çalıştığı şehirde de hemen herkes öyküyü aynı şekilde anlatmaktadır. Bu konuda *Anılar*'ın yayımcısı oldukça sağlam bilgilere sahiptir. Son olarak, *Anılar'*da yazıldığına göre katil pek neşeli, keyfi yerinde bir adamdı; sefih, zıpır, aptal olduğu kadar anlayışsızdı da; *Anılar*'ın yazarı onda öyle aman aman bir zalimlik de görmemişti. Yazılara, "Şüphesiz ki, ben bu cinayete inanmıyordum." sözleri eklenmişti.

Bugünlerde, *Ölüler Evinden Anılar*'ın yayımcısı, Sibirya'dan bir haber almıştır: Bu adam gerçekten suçsuzmuş ve tam on yıl haksız olarak sürgün ve ağır hizmet hayatı sürmüş. Suçsuzluğu mahkemece resmen tespit de edilmiş. Asıl suçlular bulunmuş, suçlarını itiraf etmiş, zavallı adamcağız da hapishaneden çıkarılmıştır. *Yayımcı* bu haberin gerçekliğinden asla şüphe etmemektedir…

Buna başkaca eklenecek bir şey yok. Olayın feciliğinden, korkunç bir suçlamanın mahvettiği genç bir varlıktan uzun uzadıya bahsetmek anlamsız. Olay zaten fazlasıyla feci, fazlasıyla da açık…

Bizim düşüncemize göre, böyle bir olayın meydana gelmesi ihtimali, yalnızca ihtimal bile olsa, *Ölüler Evi*'nin genel görünümüyle karakteristiğine yepyeni, gayet açık bir özellik vermektedir.

Şimdi devam edelim.

Önceden de söylediğim gibi, hapishanedeki duruma sonunda alışabilmiştim. Ancak bu "sonunda"ya pek güç, pek azaplı, azar azar erişebildim. Gerçekten, bunun için aşağı yukarı bir yıllık bir süre gerekti ki, hayatımın en çetin yılının bu olduğunu söyleyebilirim. Belleğimde bu derece derin yer etmesi de bundandır. Bütün o yılı saati saatine hatırlayabilirim sanırım. Başka mahpusların da bu hayata *alışamadıklarını* söylemiştim. Bu ilk yıl sık sık kendime, "Ya onlar nasıl? Alışabildiler mi? İçlerinde huzur bulan var mı?" diye sorardım. Hem bu sorular beni pek ilgilendirirdi. Daha önce de söylediğim gibi mahpuslar burada, evlerindeki gibi değil de, sanki yolculukları sırasında bir hana uğramış ya da büyük bir evde konaklıyormuş gibi yaşardı. Ömür boyu sürgüne gönderilenler bile kaygı, özlem duyarlardı; şüphesiz hepsi içinden imkânsız bir şey için hayaller kurardı. Sessizce olsa da belli edilen o sürekli tedirginlik, o garip, öfkeli sabırsızlık, kimi zaman kazara ağızdan kaçırılan temelsiz, sayıklamayı andıran, hepsinden şaşırtıcısı en gerçekçi kafalarda yer etmiş gibi görünen umutlar, hepsi bu yere olağandışı bir görünüm ve nitelik verirdi; bunca kendine özgü olmasının sebebi de buydu belki. İnsan ilk bakışta bile, bu gibi şeylerin hapishanenin öte yanında olmadığını anlardı. Buradakilerin hepsi birer hayalciydi, bu hal hemen göze çarpardı. Hayal kurmak onlarda hastalık halini almıştı. Gerçekten, hayal kuran mahpusların çoğu kederli, somurtkan, hasta gibiydiler. Çoğu sessiz, içlerinde nefret derecesine varmış bir husumet besleyen, umutlarını açığa vurmaktan hoşlanmayan adamlardı. Saflık, samimilik küçümsenirdi. Umutların gerçekleşmesi ne kadar

imkânsızsa, hayalci de bu imkânsızlığı ne kadar fazla hissederse, o ölçüde inatla, safça bu hayallere dalar, bunlardan bir türlü vazgeçemezdi. Kim bilir, belki aralarında içinden utananlar da vardı. Çünkü ağırbaşlılık, yumuşaklık, kendi kendisiyle içten içe alay etme, Rus ruhunun başlıca özelliklerindendir… Belki de kendilerine karşı duydukları bu sürekli hoşnutsuzluk yüzünden bu adamlar birbirleriyle gündelik temaslarında bu kadar sabırsız, hoşgörüsüz, birbirine karşı bu derece alaycıydılar. Bazen aralarından biraz daha saf, daha sabırsız olanlardan biri ortaya çıkıp da herkesin içinde hayal ve umutlardan söz etmeye başlayınca, başkaları hemen lafı ağzına tıkıp onu kabaca tersler, bu safdille alay ederdi; ama bana öyle geliyor ki, ona saldıranlar umut beslemekte, hayaller kurmakta bu gevezeden fersah fersah ileri giderlerdi. Önceden de söylediğim gibi saf, temiz yürekli olanlar, bizde en aşağılık enayi yerine konulup küçümsenirdi. Her biri o kadar asık suratlı, o kadar gururluydu ki, iyi kalpli, mütevazı olanları hemen aşağı görmeye başlarlardı. Temiz, saf gevezeler haricindeki sessizler de, iyilerle kötüler, somurtkanlarla güler yüzlü olanlar diye ayrılabilirdi. Somurtkanlar ve kötüler öbürleriyle kıyaslanamayacak kadar çoktu; aralarında yaradılıştan gevezelere rastlanıldığı olsa da, bunlar mutlaka ağzı kalabalık dedikoducular, bir türlü huzur bulamayan kıskançlardı. İçlerindekini, gizli dünyalarını, sırf âdet ve usule aykırı olduğundan açığa vurmamakla beraber, başkalarının her işine burunlarını sokarlardı. Tabii bu da hoş karşılanmazdı. Pek az olan iyilerse sessizdi, emellerini içlerinde gizlerlerdi ve elbette asık suratlılardan daha iyimserlerdi. İsteklerinin gerçekleşeceğine daha çok inanırlardı. Bir de umutlarını büsbütün yitirmiş olanların grubu vardı. Mesela, Starodub köylerinden olan ihtiyar bunlardandı. Ama ne de olsa böyleleri azdı. İhtiyar (ondan daha önce de söz etmiştim) görünüşte sakin bir adamdı, ama bazı işaretlerden ruh durumunun pek feci olduğunu tahmin ediyordum. Ancak onun da kendine göre bir avuntusu, bir kurtuluş çaresi vardı: duaları ve din uğruna acı çekmesi. Daha önce sözünü ettiğim, İncil okuya okuya çıldırıp bir binbaşıya tuğla parçasıyla saldıran mahpus da herhalde tüm umudunu yitirenlerdendi; umutsuz yaşanamayacağından o da kendine Hıristiyanca bir çilekeşlik uydurmuş, yani kendince bir kaçış yolu bulmuştu. Binbaşıya saldırmasının kinden değil, sırf çile çekmek amacıyla olduğunu açıkça söylemişti. O anda ruhu ne derin değişiklikler geçirmişti kim bilir? Bir amaç ve içinde bu amaca ulaşma isteği olmadan hiç kimse yaşayamaz. Amacını, umudunu kaybedenler de çoğu kez korkunç birer canavar kesilirler… Buradakilerin hepsinin amacı, hapisten kurtulmak, hürriyete kavuşmaktı.

Burada, hapishanedeki mahpusları farklı sınıflara ayırmaya çabalıyorum, ama böyle bir şey mümkün mü? Gerçek hayat kıyaslandığı diğer her şeyden, hatta en usta sınıflandırmanın sonuçlarından bile çok daha fazla farklılık barındırır ve büyük, keskin ayrımlara da tahammülü yoktur. Gerçek hayat, mümkün olduğunca ayrıntıya inmek ister. Bizim de burada kendimize özgü bir hayatımız vardı; sadece resmi ve biçimsel olandan değil, içsel hayatımızdan da söz ediyorum.

Ama daha önce söylediğim gibi, hapislik hayatının ilk zamanında bu içsel hayatın derinliğine varamıyor, onu bir türlü kavrayamıyordum; bu hayatın bütün dış tezahürleri de beni fena halde sıkıyor, hüzünlendiriyordu. Hatta zaman zaman, her biri benim gibi çile dolduran bu insanlardan nefret ediyordum. Onları kıskanıyor, kaderime lanet ediyordum. Kendilerine uygun bir çevrede, arkadaşları arasında bulundukları, birbirlerini anladıkları için kıskanıyordum; oysa benim gibi onlar da bu kırbaç ve sopa altındaki arkadaşlıktan, zoraki kurulmuş bu birlikten bıkmış, iğrenmişti. Herkes içten içe ayrı bir köşeye çekilmek istiyordu. Ama tekrar söylüyorum, kızgın anlarımda ziyaretime gelen bu kıskançlık duygusunun da haklı bir temeli vardı. Bir soylunun, eğitim görmüş vb. bir adamın hapishanelerimizde, sürgünde sıradan bir mujikle aynı derecede azap çektiğini söyleyenler, kesinlikle

haksızdır. Böyle tahminlerin yürütüldüğünü biliyorum, duydum, son zamanlarda buna dair şeyler de okudum. Bu düşüncenin temeli doğru ve insancıldır. Hepimiz insan, hepimiz Tanrı kuluyuz. Ancak bu düşünce pek soyuttur. Bunda, ancak uygulamada kendini belli eden birçok hayat icapları göz önüne alınmamıştır. Bunu bir soylunun, bir aydının daha ince, daha duygulu, daha yüksek olduğunu düşündüğümden söylemiyorum. Ruh ve şahsi gelişim asla belli ölçülere vurulamaz. Hatta eğitimin bile bu durumda ölçü sayılması mümkün değildir. Herkesten önce ben en cahil, en dar çevrede, bu zavallılar arasında, en ince bir ruh gelişimine rastlamıştım. Hapishanede bazen birkaç yıldan beri tanıdığın bir adamı çoğu zaman hayvan yerine koyup küçümsediğin olur. Ama bazen de birdenbire öyle bir an gelip çatar ki, aynı adamın ruhu gayriihtiyari dışa açılır; işte o zaman içindeki hazineyi, duyarlılığı görür, kalp taşıdığını anlar, kendinin ve başkalarının ıstıraplarına karşı gösterdiği anlayışın farkına varırsınız. Gözleriniz birdenbire açılır; ilk anda bütün bunları görüp duyduğunuza bile inanamazsınız. Bazen de tersi olur: Tahsil, barbarlık ve sinizmle öylesine bir uyuşur ki, nefretten boğulacak gibi olursunuz; ne kadar iyi kalpli ne kadar saf olursanız olun buna bir özür ya da hafifletici sebep bulamazsınız.

Alışkanlıklar, yaşama biçimi, yemek gibi şeylerin, toplumun yüksek tabakasından olan bir adamda bir mujiğe kıyasla daha güç değiştiğinden söz etmiyorum bile; mujik dışarıda çoğu kez aç kalırken, hapishaneye düşünce hiç olmazsa tıka basa karnını doyurabilir. Bunun tartışmasını yapacak değilim. Alışkanlıkların değişmesi hiç de o kadar önemsiz, arka plana atılacak bir mesele olmasa da, iradesi biraz kuvvetli bir adam için bunlar diğer rahatsızlıklara bakarak önemsiz şeylerdir diyelim. Ama öyle rahatsızlıklar vardır ki, diğerlerinin hepsini bastırır; hatta çevrendeki pisliğe, seni cendere gibi sıkan hayata, yavan, özensiz hazırlanan yemeğe bile aldırış etmemene neden olur. Eli iş yüzü görmemiş en kibar bir beyzade, pek nazlı biri bile, dışarıda ömründe yapmadığı şeyi bir kerecik yaptıktan, yani bütün gün kan ter içinde kalana dek çalıştıktan sonra, kara ekmeği de içinde hamamböcekleri yüzen çorbayı da yer. İnsan her şeye alışabilir. Mahpusların sürgüne düşmüş nazlı bir beyzade için söyledikleri mizahi şarkıda da dendiği gibi:

“Suyla lahana verirlerse,

Kulaklarımı oynatarak yiyorum.”

Hayır; asıl önemli olan nokta, hapishaneye her gelenin, iki saat sonra hemen herkesle kaynaşıvermesi, *kendini evinde* gibi hissetmesi, mahpus tayfasından herhangi biriyle eşit haklara sahip olmasıdır. Onu herkes nasıl anlayıp tanıyorsa, o da herkesi anlayıp tanır; herkes de onu *kendilerinden* sayar. Kibar bir *soylu* içinse durum başkadır. Soylu ne kadar adil, iyi kalpli, zeki olursa olsun, hepsi tek bir vücut halinde yıllar boyu ondan nefret eder, küçümser, onu anlayamaz ve en önemlisi de asla inanmazlar. Ne dost, ne de arkadaş olur; yıllar sonra hakaret görmekten kurtulsa bile, yine de aralarına giremez ve bu ayrılığı, yalnızlığı her zaman azapla hisseder. Mahpuslar böyle bir tecridi bazen hiç kin falan gütmeden şuursuzca uygularlar. Onlardan olmayan bir adam, işte o kadar… İnsanın ait olmadığı bir çevrede yaşamasından feci bir şey olamaz. Taganrog’dan kalkıp Petropavlov limanına yerleşen bir mujik, hemen kendisi gibi bir Rus mujiği bulur; derhal onunla anlaşıp kaynaşır, iki saat sonra da birlikte bir eve ya da kulübeye yerleşip gayet rahat yaşayabilir. Fakat soylular için bu böyle değildir. Onları basit halktan derin bir uçurum ayırmaktadır; bu da ancak *soylunun* elinde olmayan sebeplerden dolayı *bütün* haklarını kaybedip basit halktan biri oluvermesiyle anlaşılır. Yoksa ömrünüzün sonuna kadar halkla düşüp kalksanız, kırk yıl boyunca her gün, göreviniz gereği, mesela resmi, idari bir amir olarak ya da dostça, bir hayırsever, bir çeşit baba gibi karşılaşsanız,

gene de onların özünü anlayamazsınız. Edineceğiniz izlenim bir göz aldanmasından ibaret olacaktır. Bu söylediklerimi okuyanların hepsinin, ama istisnasız hepsinin, mübalağa ettiğimi söyleyeceklerinden eminim. Ama ben bunun doğru olduğuna inanıyorum. Bu inancı kitaplardan ya da uzaktan izlemekle değil, bizzat yaşayarak edindim; inancımı doğrulayacak yeterince zamanım da oldu. Bunun ne kadar doğru olduğunu belki ileride herkes öğrenir…

Olaylar da özellikle hazırlanmış gibi, en başından beri, gözlemlerimde aldanmadığımı gösteriyor, sinirlerimi bozarak adeta hasta ediyordu beni. İlk yaz hapishanede, hemen hemen yalnız başıma şurada burada dolaşıp duruyordum. Önce de söylediğim gibi, ruh durumum öyle kötüydü ki, bana akran muamelesi etmemekle beraber, ileride beni sevebilecek mahpusları bir türlü seçemiyor, onları takdir edemiyordum. Soylular arasında benim de arkadaşlarım vardı; ne var ki, bu arkadaşlık ruhuma çökmüş ağırlığı tamamıyla kaldırmıyordu. Gözüm hiçbir şeyi görmez olmuştu, ama kaçacak yer nerede? İşte hapishanedeki ayrı, özel durumumu bana ilk olarak, ama olanca şiddetiyle duyuran bir olay: Aynı yaz, temmuzun sonunda berrak, sıcak bir öğleden sonra, saat bire doğru, yani herkesin öğleden sonraki işe gitmeden önce dinlendiği saatte, bütün mahpuslar birden ayağa kalkarak sıraya dizildiler. O dakikaya kadar hiçbir şeyden haberim yoktu. Bazen bu saatte çevremde olan bitenin farkına varamayacak kadar kendi âlemime daldığım olurdu. Oysa sürgünler iki üç gündür için için kaynıyordu. Belki bu kaynaşmalar daha da önce başlamıştı. Bunu da bazı mahpusların konuşmalarını, olağandan şiddetli hırçınlıklarını, somurtkanlıklarını, hele son zamanlarda beliren öfkelerini hatırlayarak anladım. Bütün bunlara ağır işlerin, uzun, sıkıcı yaz günlerinde ormana, hürlüğe ait düşlerin onları büsbütün sarmasının, uykuya yetmeyen kısa yaz gecelerinin sebep olduğunu sanıyordum. Belki gerçekten de bu infialde bunların önemli rolü olmuştu, ama asıl sebep yemek meselesiydi. Son zamanlarda, birkaç günden beri kışla koğuşlarında, hele öğle ve akşam yemekleri sırasında mutfakta yüksek sesle şikâyet yollu sözler söyleniyor, öfkeyle bağıranlar oluyordu. Aşçılardan da memnun değillerdi. Hatta birisini değiştirmeyi denediler, ama yenisini de derhal attılar, gene eskisini getirdiler. Kısacası, hepsinde telaşlı bir hal vardı. Mutfakta birileri:

— İşler ağır mı ağır, ama herif bize boyuna işkembe dayıyor… diye homurdanıyordu.

Başka birisi hemen atılıyordu:

— Beğenmedinse bir blanmanje[66] ısmarla.

66 *Blanc-Manger*: Badem ve turunç suyundan pelte.

Beri yandan üçüncüsü:

— İşkembeyle lahana çorbasına bayılırım çocuklar. Nefis doğrusu.

— Miden işkembeden başka şey görmeyince de nefis geliyor mu?

Dördüncü:

— Öyle ya. Üstelik şimdi tam et mevsimi. Fabrikada canımız çıkıyor. Hem açlıktan geber, hem iş yap. İşkembe de ne yenir ya!

— İşkembeyi vermezlerse, bu sefer de “gayret”[67] dayarlar.

67 Rusça “gayret” anlamına gelen “userdiye” sözcüğünü yürek üzerinden çıkarılmış zar ve yağ parçacıkları için kullanılan “oserdiye” yerine söyleyerek kelime oyunu yapıyor.

— Öyle ya, bir de şu “gayret” var. Al birini vur ötekine. Bunlar da yemek mi be! Yaptıkları doğru mu yani?

— Gerçekten yemeğimiz pek berbat.

— Herif cebini dolduruyor zahir…

— Üstüne vazife olmayan işe karışma.

— Üstüme vazife değilmiş… Karnımı doyurmak vazife ama. Hepimiz bir olup şikâyet etsek, gayet iyi olurdu.

— Şikâyet mi?

— Evet.

— Sen galiba az şikâyet dayağı yemişsin. Enayi!

O ana dek sesini çıkarmayan bir mahpus hırçın bir sesle lafa karıştı:

— Söylemesi kolay. Kesip atarsın, ama arkasını getirmezsin. Şikâyete çıkıp da bir şey söyleyebilecek misin sanki mankafa?

— Elbette söyleyeceğim. Herkes bir olursa, ben de herkesle birlikte konuşurum. Biz fakir insanlarız. Kazana bakıyoruz. Başkaları gibi kendi cebimizden yediğimiz yok.

— Vay açgözlü, kıskanç herif! Başkasının malına göz dikiyor.

— El âlemin lokmasına ağız açacağına, kendininkini sağlamaya uğraşsana!

— Uğraşmış!.. Ben bu meselede seninle saçlarım ağarıncaya kadar çekişirim be… Kollarını kavuşturup başköşeden fikir yürüttüğüne göre, yükünü tutmuş olmalısın.

— Zengindir Yeroşka, bir iti var, bir de kedisi.

— Sahiden çocuklar, ne diye duruyoruz? Bunların maskaralıklarına boyuna kavuk mu sallayacağız yani? Derimizi yüzüyorlar be. Neden gitmiyoruz sanki?

— Neden mi? Oh, armut piş, ağzıma düş; çiğnenmiş lokmaları yutmaya alışmışsın beyzadem! Burası sürgün de ondan gitmiyoruz!

— Demek, “Tanrı halkı dövüştürsün, voyvodaların karınları doysun”.[68]

68 Bir atasözü.

— Aynen öyle. Bak, Sekizgözlü nasıl şişti. Bir çift boz at bile almış.

— İçki düşmanı da…

— Geçenlerde baytarla oyun oynarken dövüşmüşler. Sabaha kadar, al takke, ver külah… Hem de iki saat yumruk yumruğa… Fedka söyledi.

— Tevekkeli değil, çorbamız “gayret”le çıkıyor.

— Hay avanaklar hay! Bizde şikâyete çıkacak hal mi var be!

— Hepimiz birden çıkalım da, bakalım kendini aklayabiliyor mu? Sağlam durursak…

— Ne aklaması be! Putlarına[69] bir yumruk indirir, sonra da çeker gider.

69 Dişlerine (Yazarın Notu); argo.

— Ama mahkemeye verirler…

Kısacası, hepsi büyük telaş içindeydi. O sıralarda yemeğimiz gerçekten kötüydü. Zaten her şey üst üste gelmişti. Ama en başta, herkesi saran üzüntülü hal, hiç dinmeyen gizli ıstırap gelmekteydi. Prangalının hırçın, öfkeli tabiatı vardır. Bununla beraber, hep birlikte ya da büyük gruplar halinde

ayaklanmalar binde bir görülür. Sebebi aralarındaki sürekli anlaşmazlıktı elbet. Kendileri de bunu bilirdi: Bunun için bizde işten çok, gevezelik vardı. Ama nasılsa, bu defaki kaynaşma sonuçsuz kalmadı. Şurada burada mahpuslar, üçer beşer toplanıyor, koğuşlarda hep bu konu konuşuluyor, küfürler basılıyordu. Binbaşımızın yönetim biçimi hınçla anlatılıyor, en gizli sırları öğrenilmeye çalışılıyordu. Hele birkaç kişi pek telaşlıydı. Böyle işlerde daima kışkırtıcılar, elebaşılar bulunur. Elebaşılar bu gibi şikâyet olaylarında, yalnız hapishanede değil, her türlü toplulukta, dahası askeri birliklerde bile pek yamandır. Bu gibiler her yerde benzer özellikler gösteren özgün tiplerdir. Hakka susamışlardır, istediklerini büyük bir saflıkla, hem de çarçabuk elde edebileceklerine inanırlar. Arkadaşlarına göre, aptal değildirler; hatta aralarında çok zeki olanlara da rastlanır, ama kurnaz ve tedbirli olamayacak kadar ateşlidirler. Bu gibi olaylarda kitleyi ustalıkla yönetip davayı kazanmayı becerenler, halk önderlerinin değişik, bizde nadiren rastlanan, doğal bir tipidir. Ama şimdi sözünü ettiğim kışkırtıcılar, elebaşılar şikâyet davalarını hemen her zaman kaybederler. Sonra da bu yüzden hapishaneleri, sürgün yerlerini doldururlar. Savaşlarını pek taşkın, pek ateşli olmaları yüzünden kaybederler, ama kitle üzerindeki nüfuzlarını da aynı sebeple edinirler. Topluluklar seve seve onların peşinden gider. Heyecanları, onurla karışık kızgınlıkları herkesi etkiler ve sonunda en kararsızları bile onunla birleşir. Başarıya karşı körü körüne güvenleri en koyu şüphecileri bile kendine çeker; halbuki bazen bu güvenin o kadar zayıf, o kadar çocukça bir temeli vardır ki, dışarıdan bakan biri insanların buna inanıp arkasına takılmalarına pek şaşırır. İşin önemli yönüyse, bu gibilerin daima en başta, hiçbir şeyden korkmadan yürümeleridir. Boğalar gibi boynuzlarını eğerek, çok defa da meseleyi iyice ölçüp biçmeden, tedbirsizce öne atılırlar… En alçak, çirkef bir adama bile, giriştiği işte başarı kazandıran, onu amacına ulaştırıp sudan kupkuru çıkmasını sağlayan Cizvitlik onlarda yoktur. Boynuzları mutlaka kırılır… Bunlar her günkü hayatta işe yaramaz, titiz, hırçın, hoşgörüsüz insanlardır. Çoğu da dehşetli dar kafalıdır; öte yandan bu nokta bir ölçüye kadar onlara kuvvet verir. Hareketlerinin tersliği, çoğu kez doğru yürüyecekleri yerde, sapa yollara düşmeleri, asıl işle değil de ıvır zıvırla uğraşmalarıdır onları mahveden. Ama kitle onlardan hoşnuttur, bu da onların kuvvet kaynağıdır… Bu arada *şikâyetin* ne olduğu konusunda bir iki söz etmeli.

Hapishanemize şikâyet suçuyla gelen birkaç kişi vardı. En fazla heyecanlanan da onlardı. Bunlardan biri Hassa Alayı'nda bulunmuş heyecanlı, sinirli, vesveseli olmakla beraber, namuslu, dürüst bir adam olan Martinov'du. Diğeriyse kendine özgü soğukkanlı bir öfkesi, arsız bakışları, gururlu, alaylı bir gülümsemesi olan Vasiliy Antonov'du; o da namuslu, dürüst, çok uyanık bir adamdı. Ama şimdi şikâyete kalkışanları saymak kolay değil, pek çoktular. Petrov da aralarında mekik dokuyor, toplaşan gruplara sokularak dinliyor, ama kendisi az konuşuyordu. Heyecanlı olduğu belliydi. Saflar kurulurken dışarıya herkesten önce fırladı.

Başçavuş ödevi gören hapishane çavuşumuz hemen koşup geldi, ödü kopmuştu. Sıraya dizilen mahpuslar nazikçe, binbaşıyla görüşüp bazı dileklerini şahsen bildirmek istediklerini kendisine iletmesini rica ettiler. Çavuşun arkasından da sakatlar çıktılar, mahpusların karşısına dizildiler. Çavuşa verilen bu olağanüstü ödev, onu dehşete düşürmüştü. Ama koşup binbaşıya haber vermemeye de cesaret edemedi. İlkin, sürgünler ayaklanabilir, daha fena şeyler olabilirdi. Başımızdaki bütün amirler, prangalılara karşı pek büyük tabansızlık gösterirlerdi. İkincisi, hiçbir şey çıkmasa, yani akılları başlarına gelerek dağılsalar bile, çavuş gene olanı biteni üstüne haber vermek zorundaydı. Korkudan beti benzi uçmuş, titreye titreye, mahpuslara bir şey sormaya ya da onları yola getirmeye kalkışmadan, hemen binbaşıya koştu. Kimsenin onunla konuşmayacağını sezmişti.

Ben de hiçbir şeyden haberim olmadığından sıraya girmek için çıktım. İşin bütün ayrıntılarını sonradan öğrendim. O sırada bir yoklama falan olacak sanmıştım, ama yoklamayı yapan nöbetçileri göremeyince şaşırıp çevreme bakınmaya başladım. Mahpusların yüzleri heyecanlı, sinirliydi. Sararmış olanlar da vardı. Genel olarak hepsi kaygılı ve dalgın görünüyor, binbaşının karşısında nasıl konuşacağını kuruyordu. Bazılarının şaşkın şaşkın bana baktıklarını, ama bir şey söylemeden başlarını öteye çevirdiklerini fark ettim. Onlarla birlikte sıraya girmem tuhaf gelmişti anlaşılan. Benim de şikâyetçi olabileceğime inanmadıkları belliydi. Biraz sonra yanımdakilerin hepsi tekrar bana döndü. Soran bakışlarını üzerime dikmişlerdi. Ötekilerden az daha uzakta duran, şimdiye kadar bana hep *siz* diye hitap edip nazik davranan Vasiliy Antonov, kaba, yüksek sesle:

— Senin ne işin var burada? diye sordu.

Ona şaşkınlıkla bakıyor, ne demek istediğini anlamaya çalışıyordum, ama olağanüstü bir şey hazırlandığını sezmiştim. Şimdiye kadar tanışmadığım askerlerden, genç, iyi, sakin bir çocuk da:

— Öyle ya, ne duruyorsun burada? diye sordu. Gitsene koğuşa. Bu işe aklın ermez.

— Ama sıraya diziliyorlar, diye cevap verdim. Yoklama yapılacak sandım da…

Mahpuslardan biri:

— O da işe yarayacakmış! diye bağırdı.

Başka birisi:

— Demir burun, sen de! dedi.

Üçüncüsü, tarifi imkânsız bir küçümsemeyle:

— Haybeciler sizi, diye mırıldandı.

Bu yeni söz kahkahalara yol açtı. Başka birisi de:

— Mutfakta iltimasları var, diye ekledi.

— Onlara her yer cennet. Herifler sürgünde, ama kalaçla beslenip domuz yavrusu satın alıyorlar. Sen kendi cebinden yiyorsun, buraya sokulmanın âlemi var mı?

Laubali bir tavırla yanıma gelen Kulikov, koluma girerek beni sıralardan çıkardı.

— Burası sizin yeriniz değil, dedi.

Benzi solmuş, kara gözleri parlıyor, ha bire alt dudağını dişliyordu. Binbaşıyı pek soğukkanlılıkla bekleyemiyordu. Laf arasında şunu da söyleyeyim: Bu gibi durumlarda, yani kendini göstermesi gereken hallerde, Kulikov'u seyretmek pek hoşuma giderdi. Türlü türlü gösteriş yapar, ama aynı zamanda işi de becerirdi. Öyle sanıyorum ki, idama bile kendine göre bir züppelikle giderdi. O anda herkes bana hakaret edip *sen* diye hitap ederken Kulikov herhalde kasten iki misli nazik davranıyordu. Bununla beraber, sözlerinde üstten konuşan bir adamın hiç itiraz kabul etmeyecek ısrarı vardı.

— Burada bazı özel işlerimiz var, Aleksandr Petroviç. Sizi ilgilendirecek bir şey yok. Bitinceye kadar bir yere gidiverin… Hah, işte sizinkilerin hepsi mutfakta, siz de oraya gidin.

Mahpus kalabalığından biri tamamlarcasına:

— Topuksuz Antipka'nın oturduğu dokuzuncu dubanın altına!

Mutfak penceresinin açık camından Polonyalılarımızı gördüm, yanlarında bir kalabalık da gözüme çarpmıştı. Bir şey anlamayarak mutfağa gittim. Gülüşmelerle, küfürlerle, (mahpuslarda ıslık yerini

tutan) dil şaklatmalarıyla uğurlandım.

— Beğenemedin mi? Cık-cık-cık! Çek arabanı!

O güne dek hapishanede böyle aşağılanmamıştım, bu defa çok gücüme gitti. Ama öyle bir zamana rastlamıştım ki… Mutfağın taşlığında beni soylulardan T. karşıladı. Mert, metin bir gençti; fazla eğitimi yoktu. B.'yi içten severdi. Mahpuslar onu bizden ayrı tutar, hatta biraz da severlerdi. Cesur, azimli, kuvvetli bir delikanlıydı ve bu da her hareketinden anlaşılıyordu.

— Ne yapıyorsunuz Goryançikov, buraya gelsenize! diye seslendi.

— Ne oluyor orada kuzum?

— Duymadınız mı, şikâyetlerini bildirecekler. Tabii başaramayacaklar, prangalılara kim kulak verir? Elebaşıları ayıracaklar; orada durursak, isyan suçunu herkesten önce bize yüklerler. Buraya neden geldiğimizi unutmayalım. Bunlara yalnız sopa atarlar, bizleriyse mahkemeye verirler. Binbaşı hepimizden nefret ettiği için bizi mahvetmeyi canına minnet bilir. Bizi batırıp kendisi üste çıkacak böylece…

M. de tam biz mutfağa girerken:

— Hem de bizi ilk ele veren mahpuslar olur, diye ekledi.

T. onu destekledi:

— Hiç şüpheniz olmasın, acımazlar!

Mutfakta soylulardan başka otuz kişi kadar toplanmıştı, epey kalabalıktı. Bunlar şikâyet etmek istemedikleri için kalmışlardı: Kimi tabansızdı, kimi de herhangi bir şikâyetin yararsız olduğu kanısındaydı. Hayatın normal düzenini bozan, ahlaka aykırı şikâyetlerin ezeli ve doğal düşmanı olan Akim Akimiç de buradaydı. Sesini çıkarmadan, son derece sakin bir tavırla meselenin bitmesini bekliyordu; düzenin ve büyüklerin kesin zaferinden zerrece kaygı duyduğu yoktu. İsay Fomiç de buradaydı. Şaşkın şaşkın surat asarak durduğu yerde merakla, korkuyla konuşmamızı dinliyordu. Son derece huzursuzdu. Soylulara katılan, basit tabakadan birkaç Polonyalı mahpus da vardı. Ruslardan da, ürkek, sessiz, ezik birkaç kişi bulunuyordu. Ötekilerle işbirliğine cesaret edememişlerdi. Şimdi de kederle işin sonunu bekliyorlardı. Birkaç tane de yüzü gülmez, daima sert duran, hem korkak da olmayan birkaç mahpus da vardı. Bunlar da inatçılıklarından, bu işi saçma bulduklarından, kötülükten bir şey çıkmayacağına dair sarsılmaz bir inanca sahip olduklarından kalmışlardı. Ama huzursuz gibiydiler bence; bakışlarında da kendilerine olan güvensizlikleri seziliyordu. Şikâyetlerinde tamamıyla haklı olduklarını anlıyorlardı; nitekim sonradan anlaşıldı zaten. Yine de kendilerini, yalnız bıraktıkları arkadaşlarını mevki komutanına teslim etmiş hainler gibi hissediyorlardı. Kalpazanlık suçuyla gelip Kulikov'un baytarlık işlerinde müşterilerini çeken Sibiryalı köylü Yolkin de aramıza karıştı. İhtiyar Starodub köylüsü de yanımızdaydı. Aşçıların hepsi, kendilerini idareden saydıkları için, karşı koymayı uygun görmediklerinden olacak mutfakta kalmıştı. Kararsız bir tavırla M.'ye döndüm:

— Ama bunlar haricinde herkes dışarıda, dedim.

B.:

— Bize ne? diye homurdandı.

— Bizim çıkmamız, yüz kat daha tehlikeli. Hem de niçin çıkalım? *Je haïs ces brigands.*[70] Hem bir an bile şikâyetlerinin işe yarayacağını sanıyor musunuz? Bu saçmalığa ne diye karışalım?

70 Bu haydutlardan nefret ediyorum. (Fr.)

İnatçı, hırçın bir ihtiyar mahpus söze karıştı.

— Bu işten bir şey çıkmaz.

Almazov bu sözleri desteklemekte gecikmedi:

— Elli tanesinin sopadan geçirilmesinden başka bir şey çıkmaz.

— Binbaşı geldi! diye bağırdı birisi

Hepsi merakla pencerelere üşüştü.

Binbaşı kudurmuş gibi, suratı kıpkırmızı, gözlüklerini de takmış olarak geldi. Sessizce, ama hiç duraklamadan sıralara yaklaştı. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu gibi hallerde cesaretliydi, soğukkanlılığını kaybetmiyordu. Fakat her zamanki gibi çakırkeyifti. O dakikada turuncu kenarlı yağlı kasketi, kirli gümüşi apoletleri bile korkunç görünüyordu. Arkasından yazıcı Dyatlov geliyordu. Dyatlov hapishanede önemli bir kişiydi; hapishanede her şeyi yöneten, üstelik binbaşı üzerinde etkisi olan epey uyanık, kurnaz, içten pazarlıklı, ama pek o kadar fena olmayan bir adamdı. Mahpuslar ondan memnundu. Arkasından bizim çavuş geliyordu, iyice bir papara yediği, bunun on kat daha fazlasını beklediği belliydi; onun da arkasından üç dört muhafız, o kadar… Galiba binbaşıya haber gönderdiklerinden beri hep kasketsiz duran mahpuslar doğrulup toparlandılar, esas vaziyet alıp taş kesildiler ve amirin ilk sözünü, daha doğrusu ilk haykırışını beklediler. Uzun boylu beklemeye gerek kalmadı zaten. Binbaşı daha ikinci kelimesinden sonra avazı çıktığı kadar, hatta tiz, cırlak bir sesle bağırmaya başladı; basbayağı kudurmuş gibiydi. Pencerelerimizden safların önünde koşturup bir şeyler sorduğunu görüyorduk. Gerçi yerin uzaklığı yüzünden, ne sorduklarını, ne de mahpusların verdiği cevapları duyabiliyorduk. İşittiğim yalnızca binbaşının tiz haykırışlarıydı.

— Asiler!.. Sıra dayağı… Elebaşılar!.. Sen… sensin elebaşıları!

Bir mahkûmun üzerine atılmıştı. Cevap işitilmedi. Fakat bir dakika sonra mahpusun sıradan ayrılıp dış karakola doğru gittiğini gördük. Onu da bir ikincisi, sonra üçüncüsü izledi.

— Hepinizi mahkemeye vereceğim! Gösteririm size!

Sonra açık pencerelerden bizi görünce:

— Kim o mutfaktakiler? diye tiz sesle haykırdı. Hepsini buraya getirin! Hemen getirin!

Yazıcı Dyatlov mutfağa, yanımıza geldi. Mutfaktaki kimsenin şikâyeti olmadığı söylenildi. Yazıcı bir koşu gidip binbaşıya söyledi. Öteki bundan pek memnun olmuştu galiba. İki perde aşağıdan:

— Şikâyetleri yokmuş ha? diye bağırdı. Olsun, hepsi buraya gelsin!

Dışarı çıktık. Çıkmaktan utanıyordum adeta. Herkes yere bakarak yürüyordu zaten.

— Aa, Prokofyev! Yolkin de burada… Sen de mi Almazov? Haydi, buraya, bu tarafa geçin.

Binbaşı tatlılıkla bize bakarak, acele acele, ama yumuşak bir sesle konuşuyordu:

— M. de buradaymış… Yaz bakalım Dyatlov! Hemen hepsini yaz; memnun olanları ayrı, olmayanları ayrı… Her birini ayrı ayrı. Listeyi bana vereceksin. Hepinizi mahkemeye vereceğim… Gösteririm ben size haydut herifler!

Liste yapılması etkili olmuştu. Memnun olmayanlar grubundan tereddütlü bir ses:

— Biz de memnunuz! diye bağırdı.

— Yaa! Memnunsunuz ha? Kimmiş o memnun olan öne çıksın.

Birkaç ses daha duyuldu:

— Memnunuz, memnunuz!

— Memnunsunuz, öyle mi? Demek kışkırttılar? Demek aralarında asiler, elebaşılar var ha? Öyleyse daha beter olsunlar!..

Mahpus kalabalığından biri:

— Ne oluyoruz Tanrım! diye bağırdı.

Binbaşı hemen:

— Kim, kim öyle bağıran? diye kükredi, sesin geldiği yana doğru atıldı.

— Sen bağırdın değil mi Rastorguyev? Doğru karakola!

Uzun boylu, genç, şişkin yüzlü Rastorguyev sıradan ayrıldı, ağır ağır dış karakola yollandı. Bağıran o değildi, ama kendisi gösterildiği için itiraz etmedi.

Binbaşı arkasından haykırdı:

— Rahat battı size! Şunun şişmiş suratına da bak, üç günde onu… Hele durun siz! Hepinizi birer birer ayıklarım ben! Memnun olanlar, öne çıkın!

— Memnunuz ekselans! diye yirmi otuz ses daha yükseldi.

Geri kalanlar ısrarla susuyorlardı. Ama binbaşının istediği olmuştu. Galiba bu işin bir an önce bitmesi onun da işine geliyordu. Aceleyle:

— Hah, demek şimdi *hepsi* memnun! dedi. Ben gördüm… Biliyorum canım. Bu hep elebaşıların işi!

Dyatlov’a dönerek:

— Aralarında mutlaka elebaşılar var! dedi. İyice aramak lazım. Şimdilik… şimdilik, işbaşı. Çalın şu trampeti!

Grupların işyerlerine dağılmalarına kadar ayrılmadı. Mahpuslar sessiz, kederli bir tavırla işe gidiyorlardı; hiç değilse bir an evvel gözden uzaklaştıklarına memnunlardı. Ama binbaşı, dağılmadan sonra hemen dış karakola uğrayıp “elebaşılar”la hesaplaştı; yine de o kadar sert davranmamış. Hatta acele eder gibiymiş. Sonra anlattıklarına göre, bir tanesi af dileyince hemen bağışlamış. Binbaşımız bir parça keyifsiz görünüyordu; belki de biraz korkmuştu. Ne de olsa şikâyet nazik bir meseleydi; gerçi mahpusların şikâyeti şikâyetten sayılamazdı, çünkü üst makama değil, doğrudan binbaşıya yapılıyordu. Ama sonuçta tatsız, fena bir şeydi. İşin kötü yanı, hemen hemen tüm mahkûmların başkaldırmasıydı. Şu ya da bu şekilde işi örtbas etmek gerekliydi.

“Elebaşılar”ı çabuk bıraktılar. Yemeklerimiz de hemen ertesi gün iyileştiyse de pek uzun sürmedi. Binbaşı ilk günlerde hapishaneyi daha sık dolaşmaya, daha sık aksaklıklar bulup çıkarmaya başladı. Çavuşumuz kaygılı, şaşkın, hâlâ kendine gelememiş gibi dolaşıyordu. Mahpuslar da uzun süre yatışmak bilmedi. Ama eskisi gibi heyecanlanmıyor, şaşkın, tetikte bekliyorlardı. Bazıları büsbütün yelkenleri suya indirmişti. Homurdanarak, isteksiz isteksiz bundan söz edenler vardı. Çoğu da öfkeyle, yüksek sesle bu şikâyet işi için kendilerine ceza vermek istiyorlarmış gibi, kendi kendileriyle alay ediyordu.

Biri:

— Hah işte kardeş, aldık mı şimdi yemeği! dedi.

Başkası:

— Tükürdüğümüzü yalıyoruz! diye ekledi.

Bir üçüncüsü:

— Kediye zil takacak fare mi var?

— Bizim milletin sopasını eksik etmeyeceksin demek ki. Bereket versin hepimizi sıradan geçirmedi.

Aralarından biri, öfkeyle:

— Önce öğren, sonra konuş, daha iyi! diye mırıldandı.

— Sen kime akıl öğretiyorsun, öğretmen misin be!

— Öğretirim, öğretmem sana ne?

— Sen de nesin ki be?

— Şimdilik insanım, ya sen nesin?

— Sen insan değil, köpoğlu köpeğin birisin.

— Sensin.

Öteden, çekişenleri susturmak için bağırdılar:

— Eeh… Kesin be! Ne bağırıyorsunuz?

Aynı akşam, yani şikâyet gününün akşamında, koğuşların arkasında Petrov'la karşılaştım. Beni arıyordu. Yaklaşınca iki üç anlaşılmaz kelime mırıldanacak oldu, ama hemen dalgın bir tavırla sustu; gayriihtiyari yanımda yürümeye başladı. Meseleden dolayı hâlâ içim sızlıyordu. Petrov'un bana bazı şeyler açıklayabileceğini düşündüm:

— Bana baksana Petrov, dedim. Sizinkiler darıldı mı bize?

Kendine gelmiş gibi silkinerek:

— Kim darılmış? dedi.

— Mahpuslar bize… soylulara…

— Niye darılsınlar size?

— Şey işte, şikâyete çıkmadığımız için.

Petrov, söylediklerimi anlamaya çalışıyormuş gibi:

— E, ama ne diye şikâyet edeceksiniz ki? diye sordu. Siz kendi cebinizden yiyorsunuz.

— Sizin aranızda da kendi cebinden yiyenler var, yine de çıktılar. Bizim de… Arkadaşlık adına,çıkmamız gerekirdi.

Petrov şaşkınlıkla bana baktı:

— Ama… siz bizle nasıl arkadaş olursunuz? dedi.

Hızla dönüp baktım. Beni kesinlikle anlamıyordu, neyin peşinde olduğumu da anlamamıştı. Ama ben onu o anda gayet iyi anlamıştım. Uzun zamandan beri peşimi bırakmayan, kafamı kurcalayan belirsiz düşünce, artık tamamen aydınlanmış, o ana dek kabaca sezdiğim şeyi birden kavrayıvermiştim. Mahpusların en iyisi olsam da, ömrümün sonuna kadar özel bölümde kalebent olarak kalsam da beni arkadaştan saymayacaklardı. Petrov'un o dakikadaki halini hiç unutmayacağım. “Bizle nasıl arkadaş

olursunuz?” sorusunda öyle içten bir saflık, öyle candan bir şaşkınlık vardı ki… “Acaba bu sözlerde alay ya da kızgınlık var mı?” diye düşündüm. Hayır, hiçbir şey yoktu: Yalnızca arkadaş değildim; o kadar… Sen kendi yolundan, biz kendi yolumuzdan yürüyelim; senin işin başka, bizimki başka.

Bense şikâyet meselesinden sonra bizi diri diri yiyeceklerini, yaşatmayacaklarını sanmıştım. Oysa hiçbir şey olmadı: En ufak bir takılma veya ima bile duymadık; bize karşı nefretleri de artmadı. Eskisi gibi fırsat buldukça sataşıyor, iğneliyorlardı, hepsi bu. Üstelik şikâyet etmek istemeyip mutfakta kalanlardan başka, her şeyden memnun oldukları yolunda bağıranlara da en ufak bir kızgınlıkları yoktu. Hatta kimse bunu aklına getirmedi. Hele bunu hiç anlayamamıştım.

VIII: Arkadaşlar

Beni doğal olarak, hele ilk zamanlarda, kendi çevrem, yani “soylular” çekiyordu. Ama hapishanemizdeki üç Rus soylusundan Akim Akimiç, casus A., bir de aramızda baba katili diye tanınan gençten, yalnız Akim Akimiç’le münasebetim vardı. Şunu da belirteyim ki, Akim Akimiç’e de ancak canım pek sıkkın olduğu zaman, umutsuzluk içinde, ondan başka konuşacak kimse bulamayınca yanaşıyordum. Bundan önceki bölümde, hapishane sakinlerini belirli birtakım sınıflara ayırmaya çalışmıştım, ama Akim Akimiç’i hatırlayınca, yaptığım ayrıma bir sınıf daha eklenebileceği aklımdan geçiyor: Yalnızca Akim Akimiç’ten ibaret bir sınıf. Bu, her şeye karşı tamamıyla kayıtsız, ilgisiz mahpus sınıfıdır. Aramızda büsbütün kayıtsız olanlar, yani dışarıdaki hürlükle hapishane yaşamı arasında ayrılık görmeyenler yoktu elbette, olamazdı da. Ama Akim Akimiç bir istisnaydı sanırım. Hapishaneye ömrünün sonuna kadar burada kalacak gibi yerleşmişti: Çevresindeki her şeyi, döşeğinden, yastıklarından başlayarak bütün öteberisini gayet sağlam, oturaklı, uzun zaman için yerleştirmişti. Hiç de geçici, misafir gibi bir hali yoktu. Hapishanede daha uzun yıllar geçirecekti, ama bir gün bile buradan çıkışını düşündüğünü sanmam. Yalnız, bu gerçeğe boyun eğişi şüphesiz gönülden değil, uysal yaradılışından ötürüydü; gerçi Akim Akimiç’e göre bunların ikisi de birdi ya. Aslına bakılırsa, iyi bir adamdı, ilk zamanlarda öğütleri, ufak tefek hizmetleriyle epeyce yardımı da olmuştu bana; ama ne yalan söyleyeyim, hele önceleri onu görünce içime bir kasvet basıyor, bütün benliğimi kaplamış keder bir kat daha artıyordu. Onunla konuşmaya işte bu can sıkıntısıyla başlıyordum. Benim için, birisinin ağzından bir laf çıksın da, bu ister sert, haşin, ister kötü olsun, hepsi birdi; yeter ki, söyleyenle birlikte kör talihimizi lanetleyebilelim. Ama bizim Akim Akimiç ya hiç ağzını açmadan yalnızca fenerlerini yapıştırmakla uğraşır ya da filan yıldaki teftişten söz açar, tümen komutanının kim olduğunu, adını, baba adını söyler, geçit töreninden memnun kalıp kalmadığını, öncülere verilen işaretin nasıl değiştirildiğini vs. anlatırdı. Hem bunları öyle tekdüze, öyle ağır bir sesle anlatırdı ki, damla damla akan su sesini hatırlardınız. Kafkasya’da başarı kazandığı bir seferi, seferde kılıcına “Kutsal Anna” nişanının nasıl takıldığını anlatırken bile heyecanlanmıyor, yalnızca sesinde olağanüstü bir gurur, bir ağırbaşlılık beliriyordu; hatta “Kutsal Anna” sözlerini sesini alçaltarak, esrarlı bir hava içinde söylüyor, sonra iki üç dakika vakarla susuyordu… Bu ilk yılda öyle manasız anlarım olurdu ki, kesinlikle sebebini anlayamadan (ve hep birdenbire) Akim Akimiç’e karşı bir nefret duyardım. Ranzalarımız karşılıklı olduğu için kaderime lanet okuyordum. Genellikle hemen bir saat sonra bu yüzden kendi kendimi yiyordum. Ama bütün bunlar ilk yılda olan şeylerdi; Sonraları Akim Akimiç’le ruhça tamamıyla bağdaşmış, eski manasız anlarımdan utanır olmuştum. Hiç açıktan açığa kavga ettiğimizi hatırlamıyorum.

Hapishanede kaldığım süre içinde bu üç Rustan başka, sekiz de Polonyalı gelip geçti. Hepsiyle değilse de bazılarıyla ahbaplığımız oldukça derindi, bundan memnunluk da duymaktaydım. Ancak en iyileri bile, hastalıklı gibi, kimseye benzemeyen, son derece titiz insanlardı. Sonraları ikisiyle ilgimi kestim. Aralarında eğitim görmüş olanlar ancak üç kişiydi: B., M. ve ihtiyar J. Vaktiyle J. bir yerde matematik profesörlüğü yapıyormuş; sevimli, iyi kalpli, tuhaf bir ihtiyardı ve okumuşluğuna rağmen son derece dar kafalıydı sanırım. M. ile B. ise bambaşka insanlardı. M. ile daha ilk görüşmemizde uyuşmuştum; hiçbir zaman kavga etmedik. Ona saygı duyardım, ama bir türlü sevip bağlanamadım. Son derece vesveseli, hırçın, pek büyük bir ustalıkla kendine hâkim olmasını becerebilen bir adamdı. Zaten hoşa gitmeyen yanı da bu büyük ustalığıydı: Daha ilk bakışta, insanda kimseye karşı ruhunu

kesin olarak açmayacağı duygusunu uyandırıyordu. Belki de yanılmışımdır. M.’nin sağlam, soylu bir karakteri vardı. Biraz Cizvitliğe kaçan kıvraklığı, insanlarla temasında gösterdiği ihtiyat, ruhunun derinliğinde gizlenmiş bir şüpheciliği açığa vurmaktaydı. İşte bu şüpheciliğiyle bazı kişisel düşüncelerine, umutlarına olan inancının doğurduğu ikilik M.’nin ruhuna azap veriyordu. Bütün girişkenliğine rağmen, B. ve B.’nin arkadaşı T. ile bir türlü bağdaşamamıştı. B. hasta, vereme müsait, çabuk öfkelenen, sinirli, ama aslında gayet iyi, hatta yüce gönüllü bir adamdı. Hırçınlığının bazen aşırı bir hal aldığı, türlü huysuzluklara yol açtığı olurdu. Bu huyuna dayanamayarak, zamanla B.’den uzaklaştım. Bununla beraber, onu severdim. B.’den uzaklaşır uzaklaşmaz, nedense T.’den de kendimi çekmek zorunda kaldım. T. bundan önceki bölümde, şikâyetimizi anlatırken andığım gençti. Ayrılmamıza çok üzülmüştüm. T. pek aydın bir adam olmamakla beraber, iyi, mert, kısacası sevimli bir delikanlıydı. Bütün mesele onun B.’ye karşı olan aşırı sevgi ve saygısından çıkıyordu. Onu tapınırcasına sevdiği için, B. ile bozuşan herkesi derhal öz düşmanı sayardı. Galiba sonraları, uzun zaman kendisini tutmaya çalıştığı halde, M. ile selamı sabahı da sırf bu yüzden kesmişti. Ama bunların hepsi ruhça hasta, hırçın, kuruntusu eksik olmayan insanlardı. Bunu da tabii görmek gerek: Durumları onlara pek güç, hatta bizden daha güç geliyordu, çünkü memleketlerinden çok uzaklardaydılar. Bazıları on iki yıl gibi uzun bir müddetle sürülmüşlerdi, ama kederlerinin gerçek nedeni bu adamların çevrelerine karşı kin duymaları, prangalılara ancak hayvan gözüyle bakmaları ve onlarda olumlu tek bir taraf görmemeleriydi ki, bu da çok doğaldı: Kederleri, içinde bulundukları durum, onların bu karamsarlıkları için yeterli nedenlerdi. Şüphesiz, hapishanede sıkıntıdan boğuluyorlardı. Çerkezlerle, Tatarlarla, İsay Fomiç’le nazik, sevimli bir tarzda konuşuyor, ama öteki mahpuslardan nefretle, tiksintiyle kaçınıyorlardı. Yalnızca ihtiyar Starodublu Starover saygılarını kazanmıştı. İlgi çekici bir şey de, hapishanede kaldığım süre içinde mahpusların bu adamların soyluluklarını, farklı dinlerini, düşünce tarzlarını başlarına kakmamasıydı. Halbuki bizde basit halk bunu arada bir de olsa, yabancılara, özellikle de Almanlara karşı yapmaktan geri durmaz. Bununla beraber, Almanlarla da sadece alay edilir. Gerçekten Almanlar basit Rus halkının gözünde son derece gülünç yaratıklardır. Oysa mahpuslarımız bizdeki Almanlara bizden, yani Ruslardan daha çok saygı gösteriyor, hiç *sataşmıyorlardı*. Ama berikiler de bu noktayı görmezden geliyorlardı galiba. T.’den söz açmıştım. Bu adam ilk sürgün yerinden kalemize gelirken, hemen hemen bütün yol boyunca B.’yi kucağında taşımıştı. Sağlıkça zayıf, vücutça da pek narin olan B. bir konaktan öbürüne gidiş sırasında, daha yarı yolda yorgun düşüyordu. Eskiden U.’dalarmış. Anlattıklarına bakılırsa, orada kalemize kıyasla çok daha iyilermiş. Ama bir aralık başka bir şehirdeki sürgünlerle bir mektuplaşma işi çıkarmışlar; tamamıyla zararsız olan bu mektuplaşma sonunda büyüklerimizin gözünün önünde bulunmaları için üçünü kalemize göndermişler. Üçüncü arkadaşları J. idi. Onun gelişine dek M. hapishanedeki tek Polonyalıymış. Sürgününün ilk yılında tek başına kim bilir ne kadar canı sıkılmıştı!

Bu J. bütün vaktini dua etmekle geçirdiğini söylediğim ihtiyarın ta kendisiydi. Siyasi suçlularımızın hepsi genç, hatta bazıları pek gençti. Aralarında yalnız J. ellisini geçmişti. Garip bir adamdı, ama namusluydu. Arkadaşları B. ile T. onu hiç sevmez, onunla konuşmazlardı bile. İnatçı, kavgacı bir adam olduğunu söylüyorlardı. Bunda ne ölçüde haklı olduklarını bilemiyorum. Bence hapishanede ya da herhangi bir yerde, kendi iradeleri dışında bir araya toplanmış insanların birbiriyle kavga etmesi, hatta nefret duyması, aynı şeyleri hürken yapmaktan daha kolaydır. Çünkü birçok şart buna yardım etmektedir. Bununla beraber, J. gerçekten zekâsı oldukça kıt, oldukça sevimsiz bir adamdı. Zaten öteki arkadaşları da onunla pek geçinemiyordu. İkimiz hiç kavga etmediğimiz halde, aramızda fazla bir yakınlık da yoktu. Öğretmeni olduğu matematiği iyi biliyordu galiba. Bana bir ara yarım yamalak

Rusçasıyla kendisinin bulduğu bir astronomi kuramını anlatmaya çalıştığını hatırlıyorum. Bunu bir yerde bastırdığını, ama bu yüzden bilim dünyasında maskara olduğunu söylüyorlardı. Bence adamcağızın aklından zoru vardı biraz. Diz çökerek günlerce dua ediyordu, ölünceye kadar bütün mahpuslardan saygı görmüştü. Ağır bir hastalığa tutularak hastanemizde, gözümün önünde öldü. Mahpusların saygısını kazanmasının asıl nedeni hapishanemize ayak basar basmaz, binbaşımızla arasında geçen bir olaydı. Bu üç arkadaşı, U.'dan kalemize getirilirken, yolda tıraş ettirememişler; binbaşının huzuruna da o halde çıkarmışlar. O da küplere binmiş ve bu disipline uymayan harekette hiç suçu olmayan adamcağızlara haykırıp tepinmeye başlamış:

— Bu ne hal be! Serseriler, eşkıyalar!

O vakitler Rusçayı pek iyi anlamayan J., binbaşının kendilerine serseri ya da eşkıya olup olmadıklarını sorduğunu sanmış:

— Serseri değil, siyasi suçluyuz, diye karşılık vermiş.

Binbaşı kükremiş:

— Nee? Bir de karşılık mı veriyorsun? Bana ha! Çekin karakola! Yüz sopa… hemen şimdi!

İhtiyar cezaya yatırılmış. Sopa altına gıkını çıkarmadan yatıp dişlerini etine daldırmış ve hiç kıpırdanmadan, bağırmadan, en ufak bir inilti bile çıkarmadan cezaya katlanmış. B. ile T. hapishaneye o aralık girmişler. Kapıda onları bekleyen M. hiç tanımadığı, kendilerini ilk defa gördüğü halde boyunlarına atılmış. Binbaşının karşılamasından fena halde sarsılmış iki arkadaşa J.'nin dayak yemesini anlatmış. M.'nin bana bunları anlatışını hatırlıyorum:

— Çıldıracağım sandım! diyordu. Nedendir bilmem zangır zangır titriyordum. J.'yi kapıda beklemeye başladım. Dayak cezasından sonra dış karakoldan gelecekti. Birden kapı açıldı ve sapsarı kesilmiş, dudakları titreyen J., bir soylunun cezalandırıldığını duyup toplanmış olan mahpusların arasından kimsenin yüzüne bakmadan geçip koğuşa girdi; doğruca yerine giderek tek kelime etmeden diz çöküp dua etmeye başladı. Mahpuslar şaşkınlık içindeydiler, bu olay onlara dokunmuş gibiydi. Memleketinde karısını, çocuklarını bırakmış bu ak saçlı ihtiyarın böyle şerefsizce cezalandırıldıktan sonra, diz çöküp dua ettiğini görünce koğuştan dışarı fırladım. İki saat kadar kendimi bilmez halde dolandım durdum; delirmiştim sanki…

İşte mahpuslar da o zamandan beri J.'ye saygı göstermeye başlamışlar. En çok, J.'nin sopa altında bağırmaması hoşlarına gitmiş. Ama Rus olsun, Polonyalı olsun, sürgün soyluların Sibirya'daki amirlerden gördükleri muamele hakkında böyle bir örneğe bakılarak yargıya varılamaz. Bu örnek, ancak bu derece kötü bir adama da rastlanabileceğini gösterir, o kadar. Tabii böyle kötü bir adam, herhangi bir yerde kendine bağımsız, yüksek bir komuta mevkii sağlayınca, mimlediği bir sürgünün vay haline! Ancak şunu da itiraf etmeliyiz ki, komutanlarımızın davranış ve yönetim biçimlerini kendilerine göre ayarladıkları Sibirya'daki en büyük amirlerimiz, sürgün soylulara karşı hassastır; hatta bazı işlerde onları halktan mahpuslardan daha çok korurlar. Bunun nedeni apaçıktır: İlkin kendileri de soyludurlar; sonra çok defa soylular dayak cezasına sessizce katlanamaz, cezalandıranların üzerine atılıp dövüş çıkarırlar. Üçüncü ve bence en önemli sebebe gelince: Eskiden, aşağı yukarı otuz beş yıl önce Sibirya'ya büyük bir sürgün soylu kafilesi gelmiş, işte bu sürgünler otuz yıl içinde öyle tutunmuşlar; kendilerini bütün Sibirya'da öyle tanıtmışlardı ki, benim zamanımda amirler, gelenekleşmiş bir âdete uyarak, suçlu soyluların belli bir sınıfını gayriihtiyari öbür sürgünlerden ayrı tutuyorlardı. Daha küçük amirlerin de şeflerinin bu görüş ve hareket tarzlarını

olduğu gibi benimsemeleri, geleneğe uyma zorundan, itaat duygusundan kaynaklanıyordu. Bununla beraber, bizdeki küçük komutanların çoğu dar görüşlü, üstlerinin emirlerini eleştiren adamlardı. Keyiflerine göre hareket edebilmek için can attıkları açıktı. Ama buna pek de meydan verilmiyordu. Bu konuyla ilgili kesin bir yargım var. Aralarında benim de bulunduğum askeri yönetim altındaki kalebent mahpusların oluşturduğu ikinci sınıf, kürek mahkûmlarının diğer iki sınıfından, yani fabrikada çalışan üçüncü sınıfla, ocakta çalışan birinci sınıftan kıyaslanmayacak derecede ağır bir durumdaydı. Bu ağırlık yalnız soylulara göre değildi; bütün mahpuslar için böyleydi. Çünkü bu sınıfın hem amirleri askerdir, hem de kuruluşları askeri esaslara dayanır; tıpkı Rusya'daki askeri mahpus bölüklerini andırır. Askeri idare amirleri daha sert, yönetim biçimleri daha şiddetlidir; mahpuslar daima zincirlidir, muhafız gözetiminde gezer, kilit altında tutulurlar; öteki iki sınıfta da bunlar vardır, ama oldukça yumuşaktır. Bunun böyle olduğunu bütün mahpuslar kabul eder ki, aralarında mahpuslukta pişmiş olanlar vardır. İzin verilse hepsi de kanunlara göre en ağır sayılan birinci sınıfa seve seve giderdi, hatta birçok defa bunu düşledikleri de oluyordu. Bizimkilerden Rusya'nın askeri mahpus bölüklerinde bulunanlar, bunları dehşetle hatırlar. Onlara göre, bütün Rusya'da kalelerdeki askeri mahpus bölükleri kadar kötü yer yoktur. Sibirya oradaki hayata göre cennettir. Şu halde, birinci ve üçüncü sınıfta görülmeyen, ama bizim sınıfta bulunan türlü engellere, yani askeri bir idare altında yaşamaya, genel valinin gözü önünde bulunmaya, eski ya da yeni görevlilerin kıskançlık, işgüzarlık gibi sebeplerle her an, "Filan bölükte, falanca komutan, mahpuslara iltimas geçiyor." türünden fitnecilik edip ayak kaydırmaya çalıştığı bir ortamda bulunmaya rağmen, ikinci sınıftaki soylu mahkûmların, halktan mahkûmlardan daha iyi durumda oldukları açıktır. Hem bulunduğum yeri örnek alarak bütün Sibirya için yargılara varabilirim sanırım. Birinci ve üçüncü sınıf mahpuslarından kulağıma gelen türlü türlü söylentiler, hikâyeler de bu yargımı destekler yöndeydi. Gerçekten, hapishanemizin idaresi bütün soylu mahpuslara daha fazla dikkat ve özen gösteriyordu. Bununla beraber, iş, bakım konusunda bize hiçbir iltimas yapılmıyordu. İşlerimiz, prangalarımız, kilitlerimiz aynıydı. Kısacası, öbür mahpuslardan hiç farkımız yoktu. Daha fazla yumuşatamazlardı zaten. Bu şehirde, üstünden henüz çok zaman geçmemiş olan *eski dönemde* öyle jurnalciler, birbirinin kuyusunu kazan o kadar çok insan vardı ki, idarecilerimizin her zaman ihbarlardan korktuklarını biliyorum. Oysa, "Falan sınıf mahpuslarına iltimas ediliyor." şeklindeki bir ihbardan korkulacak ne vardı ki! İşte bu korku yüzünden biz de öbür mahpuslarla eşit şartlarda yaşıyorduk. Yalnız fiziksel cezalarda bir dereceye kadar ayrı tutuluyorduk. Bununla beraber, hak edince, yani bir suç işleyince, bize de gerektiği gibi sopa çekmekten geri durmazlardı. Bu hem görev gereğiydi, hem de ceza sırasında herkes eşit sayılmaktaydı. Asıl fark, bizim öyle durup dururken, kolay kolay dövülemeyişimizdeydi. Oysa bu gibi durup dururken meydana gelen haller, hele kendini, kudretini göstermeye heveslenen küçük amirlerle, sıradan mahpuslar söz konusu olunca günlük işlerdendi. İhtiyar J.'nin meselesini duyan kale komutanının binbaşıya ne kadar kızdığını, ileride de bu gibi aşırı davranışlarda bulunmamasını öğütlediğini hepimiz biliyorduk. Bunu herkes söylüyordu. Binbaşıyı çalışkanlığı ve bazı yetenekleri yüzünden oldukça seven, ona güvenen genel vali bile, bu vakayı duyunca onu bir hayli azarlamıştı; bunu da öğrenmiştik. Binbaşımızın da kulağına küpe oldu bu. A.'nın müzevirliği yüzünden nefret ettiği M.'ye adamakıllı bir sopa attırmak istiyordu, ama aradığı bütün bahanelere, izlemesine, araştırmalarına rağmen fırsat çıkmıyordu. J.'nin meselesi kısa zamanda bütün şehirde duyuldu. Herkes binbaşının aleyhindeydi. Sertçe eleştiren, hatta kötü sözler edenler de vardı. Mevki komutanımızla ilk karşılaşmamızı hatırlıyorum… Bizi, yani beni ve sürgüne benimle birlikte gelen yol arkadaşım başka bir soylu mahpusu, binbaşının çekilmez huyunu anlatarak daha Tobolsk'ta

korkutmuşlardı. Orada eski, yirmi beş yıllık soylu sürgünler bizi derin bir içtenlikle karşıladılar, konakladığımız handa kaldığımız süre içinde bize ilgi gösterdiler. Müstakbel komutanımızdan sakınmamızı söylüyor, tanıdıkları kimselerin yardımına başvurarak bizi onun şerrinden korumak için ellerinden geleni yapacaklarına söz veriyorlardı. Gerçekten, o aralık Rusya'dan gelen ve babalarında misafir kalan genel valinin üç kızı bu adamlardan mektuplar alarak babalarıyla bizim için konuşmuşlar. Ama o da ne yapabilirdi ki? Binbaşıya sağını solunu kollayarak hareket etmesini tembihlemiştir, o kadar. Öğleden sonra saat üçte arkadaşımla şehre vardık, muhafızlarımız bizi doğrudan doğruya komutanımızın huzuruna çıkardı. Antrede bekliyorduk. O aralık hapishane çavuşuna da haber verildi. Çavuş gelir gelmez mevki komutanı da çıktı. Mosmor, çiçek bozuğu yüzü üzerimizde son derece sıkıcı bir tesir bıraktı. Ağına düşmüş zavallı bir sineğe hücum eden zehirli bir örümceği andırıyordu. Arkadaşıma:

— Adın ne? diye sordu.

Çabuk, sert, kesik konuşuyordu. Bizi etkilemek istediği belliydi.

— Falanca, diye cevap verdi arkadaşım.

Gözlerini bana dikerek devam etti

— Seninki?

— Filanca.

— Çavuş! Derhal hapishaneye götür bunları, dış karakolda başları sivil usulü yarım tıraş edilsin… Prangaları da yarın değiştirilsin.

Sonra birdenbire:

— Ne biçim kaput bunlar? diye sordu. Nereden aldınız bunları?

Tobolsk'ta verilen, gri renkli, sırtında birer sarı yuvarlak dikili kaputlarımızı gözlerinde neşeli bir ifadeyle inceleyerek mırıldanıyordu:

— Yeni kıyafet bu! Öyle, yeni bir kıyafet olmalı… Tasarı halinde galiba… Petersburg'dan…

Sonra birdenbire muhafızımız jandarmaya dönerek:

— Üzerlerinde bir şey yok mu? diye sordu…

— Kendi elbiseleri var, komutanım.

Jandarma cevap verirken hemen, hatta biraz titreyerek esas vaziyet almıştı. Binbaşıyı bilmeyen, adını duymayan, ondan korkmayan yoktu.

— Neleri varsa, alın. Yalnız iç çamaşırları kalsın, o da beyazsa. Renklileri varsa, alınsın. Geri kalan her şey arttırmayla satılsın. Alınan para gelire yazılsın.

Sonra sert bir bakışla bize dönerek devam etti:

— Mahpusun mal edinme hakkı yoktur. Uslu duracaksınız! Anlaşıldı mı? Bir şey duyarsam!.. Derhal dayak cezası veririm! En ufak suçunuz için sopa!..

Henüz alışmadığım için, bu karşılama yüzünden o gece adeta hasta olmuştum. Hapishanede gördüklerim de üzerimdeki kötü etkiyi bir kat daha derinleştirmişti. Ama hapishaneye girişimi anlatmıştım zaten.

Bize iş bakımından öbür mahpuslara göre en ufak bir kayırma yapılmadığını, kolaylık gösterilmediğini, buna cesaret edilemediğini demin söylemiştim. Yine de bir defa bunu denediler. B.

ile ben, tam üç ay istihkam kalemine yazıcı olarak gittik. Ama bu gizli kapaklı yapıldı. Yapanlar, istihkâmdaki amirlerdi. Ötekiler de, yani bunu bilmesi gerekenlerin de işten haberi vardı, ama bilmezlikten geliyorlardı. Bu, G.'nin komutanlığı zamanında olmuştu. Yarbay G. bize gökten düşmüştü sanki; başımızda çok kısa bir süre, yanılmıyorsam ancak altı ay, belki de daha az bir zaman kalmıştı. Bütün mahpuslar üzerinde derin etki uyandırarak Rusya'ya gitti. Mahpuslar onu sadece sevmekle kalmıyor, deyim yerindeyse tapınıyorlardı da. Bunu nasıl yapmıştı bilmiyorum, ama sürgünleri daha ilk görüşte kendine bağlamıştı. G.'nin istihkâm komutanlığı sırasında mahpusların ağzından onun hakkında, "Baba, babamız! Öz babadan da iyi!" sözleri eksik olmazdı. Çok sefih bir adamdı sanırım. Kısa boyluydu; küstah, kendine güvenen bakışları vardı. Bununla beraber, mahpuslara şefkatli denecek bir tatlılıkla davranıyordu. Onları gerçekten baba gibi seviyordu. Mahpusları niçin bu kadar sevdiğini bilemiyorum, ama Yarbay G.'nin herhangi bir mahpusla karsılaşınca, ona tatlı, neşeli birkaç söz söylemeden, onunla birlikte gülmeden, şakalaşmadan geçip gittiği olmazdı. Hareketlerinde hiçbir zaman amir edası yoktu; övgüleri asla amir övgüleri değildi. Bir arkadaş, son derece cana yakın bir insandı. Komutanlarının bu doğuştan demokratlığına rağmen, mahpuslar bir kerecik olsun ona karşı saygısızlık ya da laubalilik etmemişlerdi. Durum tam tersineydi. Komutanıyla karşılaşan mahpusun sanki yüzü aydınlanıyor, şapkasını çıkarıp gülümseyerek onun yaklaşmasını bekliyordu. Hele bir de onunla konuşursa, adamcağız kendine bir ruble bağışlanmış gibi oluyordu. Dünyada böyle sevilen adamlar da var işte. Babayiğit tavırlıydı; yürüyüşü dik, bakışı mertçeydi. Mahpusların dedikleri gibi, "kartal gibi"ydi. Mahkûmların yaşayış tarzları üzerinde değişiklikler yapmak elinden gelmezdi şüphesiz. Görevi istihkâm amirliğinden ibaretti ve bu işler de tıpkı diğer komutanların zamanında olduğu gibi, bir kere konulmuş yönetmeliğe göre yürüyordu. Yarbayın yapabildiği, ancak, tesadüfen bir yerde işini bitirmiş bir mahpus kafilesini görünce, trampeti beklemeden onlara dönme izni vermekti. Ama en çok sevilen yanı, mahpuslara gösterdiği güven, ince eleyip sık dokumaması, hırçın olmaması, amir sıfatıyla yaptığı işlerde kinci bir yan bulunmamasıydı. Öyle sanıyorum ki, kazara bin ruble kaybetmiş ve bunu en birinci hırsızlarımızdan biri bulmuş olsaydı, adam parayı hemen götürür yarbaya verirdi. Evet, böyle olacağından eminim. Kartal-komutanlarının nefret ettikleri binbaşıyla kanlı bıçaklı olduğunu duyunca, ne kadar derin ilgi göstermişlerdi. Olay yarbayın kaleye ilk geldiği ayda geçmişti. Binbaşımızla vaktiyle aynı alaydaymışlar. Arkadaşça buluştular, birlikte epey içip eğlendiler. Ama nedense, durup dururken görüşmeyi kestiler. Kavga ettiler. G. de binbaşının baş düşmanı kesildi. Dolaşan söylentilere göre, dövüşmüşler de; gerçi bu binbaşımız için olağan bir şeydi: Sık sık dövüşürdü. Mahpuslar bunu duyar duymaz sevinçlerinden ne yapacaklarını şaşırmışlardı. "Sekizgözlü böyle adamla bağdaşabilir mi hiç! O bir kartal; bizimkiyse…" Cümlenin devamında burada yazılmayacak sözler geliyordu. Bu olayda herkesi en çok ilgilendiren nokta, kimin kimi dövdüğü meselesi olmuştu. Eğer bu dövüş hakkında söylenenler asılsız çıksaydı (belki de öyleydi), mahpuslar bundan derin bir üzüntü duyardı sanırım. "Mutlaka komutan dövmüştür." diyorlardı, "Ufak tefek olduğuna bakma; kendi küçük, ama gücü büyüktür… Öteki, ondan kaçayım diye, yatağının altına saklanmış…" Ama G. çok geçmeden gitti. Mahpuslar gene ümitsizliğe düştüler. Zaten istihkâm komutanlarımızın hepsi iyi adamlardı. Benim zamanımda üç dört istihkâm komutanı değiştirmiştik. Mahpuslar, "Gelenler de iyi, iyi ama onun gibisini bulamayız." derlerdi, "Kartaldı, bizi koruyan kartalımızdı o…" İşte bu G. bütün soylu mahkûmları çok severdi. Sonunda B. ile bana, arada bir kaleme gelmemizi söyledi. O gittikten sonra da kaleme her gün devam ettik. İstihkâmda askeri mühendislerden bazıları (hele bir tanesi), bize çok yakınlık gösteriyordu. Kaleme gidip orada yazı yazıyorduk, gitgide el yazılarımız da güzelleşmeye başlamıştı. Ne var ki, o sırada yüksek

makamdan birdenbire gelen bir emirle hemen eski işlerimize dönmemiz istendi. Birisi müzevirleme fırsatını kaçırmamıştı! Bununla beraber, bu biraz bize yaradı. Çünkü ikimiz de kalem işlerinden bıkmıştık. B. ile hemen hemen iki yıl birlikte çalıştık, çoğu zaman atölyelere gidiyorduk. Bol bol gevezelik ediyor, birbirimize umutlarımızı, düşüncelerimizi anlatıyorduk Sevimli bir adamcağızdı; yalnız düşünceleri bazen pek garip, pek orijinaldi. Bir sınıf insan vardır ki, çoğu zaman gayet zeki oldukları halde, arada bir alabildiğine soyut düşüncelere körü körüne bağlanırlar. B. de bu yüzden hayatta o kadar acı çekmiş, bu düşünceler kendisine öyle pahalıya mal olmuştu ki, şimdi birdenbire vazgeçivermek onun için pek güç, hatta imkânsızdı. B. itirazlarımı ıstırapla dinler, iğneli sözlerle karşılık verirdi. Gerçi birçok konuda belki ben değil, o haklıydı, bilmiyorum; sonunda ayrıldık, bu da beni çok üzdü. Çünkü ortak yönlerimiz pek çoktu.

M.'yi ise geçen yıllar bir kat daha mahzunlaştırıyor, karamsar yapıyordu. İç sıkıntısından boğuluyordu. Önceleri, hapishaneye ilk geldiğim sıralarda daha konuşkandı; bana daha sık, daha fazla açılırdı. Ben geldiğim vakit, onun üçüncü yılıydı. İlkin, hapishaneye girdiğinden beri dünyada olup bitenlerle, onun bilmediği, göremediği şeylerle ilgilendi; sorular sordu. O zamanlar beni heyecan içinde dinlerdi. Sonunda, yıllar geçtikçe bütün duygularını içinde, kalbinde saklamaya başladı. Ateş küllendi. Ruhunun derinliğindeki hınç, nefret gittikçe büyüyüp kabarıyordu. Mahpusları nefret dolu bakışlarıyla seyrederken, "*Je haïs ces brigands!*" diye söyleniyordu. Bu adamları daha yakından tanıdığım için, ne kadar onlardan yana çıkmak istesem de aldırmıyordu. Bazen, söylediklerimi anlamadığı için, dalgın bir tavırla bana hak veriyor, ama ertesi gün gene, "*Je haïs ces brigands!*" deyip duruyordu… M. ile çoğu zaman Fransızca konuşuyorduk. Bu yüzden, yapı işlerinde onbaşılık eden Dranişnikov adında bir istihkâm eri nedense bize "ferşallar"[71] lakabını takmıştı. M. ancak annesini hatırlarken canlanıyordu. "Hasta bir ihtiyardır." diyordu, "dünyada en çok beni sever; bense hayatta olup olmadığını bile bilmiyorum. Burada sıra dayağına çekildiğimi öğrense, kahrından ölür…" M. soylu değildi ve sürgüne gönderilirken dayak cezası da almıştı. Bunu her hatırlayışında dişlerini sıkıyor, yüzümüze değil, başka yana bakmaya çalışıyordu. Son zamanda sık sık tek başına dolaşıyordu. Bir gün, öğleye doğru kale komutanı çağırdı onu. Komutan onu neşeli bir gülümsemeyle karşılamış.

71 "Feldşer" demek istiyor. "Feldşer" aslında sağlık memuru, askerlikte sıhhiye çavuşu anlamına gelir.

— Bu gece rüyada ne gördün M.? diye sormuş.

Dönüşünde bize bunları anlatan M., "Yüreğim hop etti, sanki kalbime bir hançer saplandı." demişti. Komutana:

— Annemden mektup geldiğini gördüm, demiş.

Komutan:

— Sana ondan daha müjdeli bir haberim var: Artık serbestsin! demiş. Annen başvuruda bulunmuş… dilekçesi kabul edilmiş. İşte mektubu, bu da tahliye emrin. Hemen çıkacaksın hapishaneden.

M. yüzü sapsarı döndüğü zaman, aldığı haberin şaşkınlığı henüz üstündeydi. Kutluyorduk. Buz kesilmiş, titreyen elleriyle ellerimizi sıkıyordu. Başka mahpuslar da gelip onu kutluyor, mutluluğuna seviniyorlardı.

Hapishaneden çıkınca, sürgün olarak şehrimizde kaldı. Bir de işe yerleştirdiler. İlk zamanlar hapishanemizin kapısına sık sık gelir, fırsat buldukça bize havadis yetiştirirdi. Onu en fazla siyasi haberler ilgilendiriyordu.

M., T., B. haricindeki diğer dört mahpustan ikisi kısa süreyle gönderilen, eğitimleri az, ama namuslu, sade, dürüst gençlerdi. Üçüncüsü A. çok basit, hiçbir özelliği olmayan bir adamdı. Fakat dördüncünün, ihtiyar B.'nin hepimizin üzerinde çok fena bir tesiri vardı. Onun bu sınıf suçlular arasında nasıl olup da bulunduğuna şaşıyorum. Zaten suçunu inkâr ediyordu. Kaba, küçük burjuva ruhlu, hilekârlıkla zenginleşmiş bir tüccarın alışkanlıklarını, düsturlarını almış bir adamdı. Hiç eğitimi yoktu ve mesleğinden başka hiçbir şeyle ilgilenmiyordu. Badanacıydı; ama öyle sıradan değil, yaman bir badanacıydı. Kısa zamanda idaremiz B.'nin bu marifetini haber aldı. Bunun üzerine bütün şehir B.'yi evlerinin duvarlarını, tavanlarını badanalatmak için kapışmaya başladı, iki yıl içinde bütün memurların evlerini boyadı, süsledi. Ev sahiplerinden bahşiş aldığı için B.'nin geçimi yolundaydı. İşin hoş tarafı, B. çalışmaya giderken yanına yardımcı olarak başka arkadaşlarını da katıyorlardı. Böylece daima onunla birlikte gezen iki arkadaşı işi adamakıllı belledi. Hele T., zamanla B. kadar iyi fırça kullanır hale geldi. Memur evlerinden birinde oturan mevki komutanımız binbaşı da B.'yi çağırtmış, evinin bütün duvarlarıyla tavanlarını boyamasını emretmişti. B. bütün hünerini göstermiş. Genel valinin evi bile bu kadar güzel boyanmamıştı. Binbaşının evi ahşap, tek katlı, oldukça eski, dışı pek harap bir yapıydı. Ama iç boyası, bir saraya yakışacak cinstendi. Binbaşımız da pek memnundu. Ellerini ovuşturarak, artık mutlaka evleneceğini söylüyordu. Büyük bir ciddiyetle, "Böyle bir evim olur da nasıl evlenmem?" diye ekliyordu. B. ile birlikte çalışan arkadaşlarını da hoş tutuyordu. Boyama işi tam bir ay sürmüştü. Binbaşı bu bir ay içinde bizler hakkındaki düşüncesini tamamıyla değiştirdi. Hatta bizi korumaya başladı. Bir gün J.'yi hapishaneden evine çağırtmıştı:

— J., demiş. Sana hakaret ettim. Sana haksız yere dayak attırdım, biliyorum. Bunu yaptığıma pişmanım. Anlıyor musun, *ben, ben, ben* pişmanım!

J. anladığını söylemiş.

— Ama *ben, ben,* senin komutanın, senden af dilemek için seni çağırdım. Anlıyor musun? Hissediyor musun bunu? Peki *sen* bana göre nesin? Bir solucansın! Solucandan da küçüksün: Bir mahpussun! Bense Tanrı'nın inayetiyle[72] bir binbaşıyım! Binbaşı! Anlıyor musun?

72 Zamanında yalnız binbaşının değil, küçük rütbedeki, çoğu alaydan yetişmiş bütün komutanların kullandıktan bir söz. (Yazarın Notu)

J. bunu da anladığını söylemiş.

— Öyleyse, barışıyorum seninle. Ama bilemiyorum; bunu hissedebiliyor, kavrıyor musun? Bunu hissedip kavrayabilir misin? Düşün bir kere; ben, bir binbaşı… vs.

Bu sahneyi bana J. kendisi anlatmıştı. Demek oluyor ki, bu ayyaş, zevzek, delibozuk herifte bile insanlık duygusu vardı. Düşünce tarzı, kültürü göz önüne alınacak olursa, bu oldukça soylu bir hareket bile sayılabilirdi. Belki de tek sebebi binbaşının o sırada epey çakırkeyif olmasıydı.

Binbaşının hayali gerçekleşmedi, evlenemedi. Oysa evi boyandığı sırada kesin kararını vermişti. Dünya evine giremedi, ama mahkemeye düştü ve emekliliğini istemesi emredildi. Bu arada bütün eski suçları da ortaya çıkarıldı. Çünkü binbaşı vaktiyle bu şehirde belediye başkanlığı da yapmıştı… Bütün bunlar binbaşının başına gülle gibi indi. Hapishanede bu haber tam bir bayram havası estirmişti! Söylendiğine göre binbaşı bir kocakarı gibi iki gözü iki çeşme ağlıyormuş… Ama çare yoktu. Emekliye ayrıldı, bir çift boz atını, ardından da nesi var nesi yoksa, bütün eşyasını sattı. Hatta bu yüzden oldukça yoksul düştü. Ona sonraları bazen sırtında eski bir redingot, başında rozetli bir kasketle, sivil olarak rastlıyorduk. Mahpuslara kızgın kızgın bakardı. Ama üniformasını çıkarmasıyla

o büyülü etkisi de yok oluvermişti. Üniformasıyla binbaşımız bir fırtına, bir Tanrı'ydı. Redingot giyer giymez bir hiç olmuş, bir oda uşağına dönmüştü. Bu adamlarda üniformanın önemi şaşkınlık uyandıracak ölçüde büyüktür.

IX: Kaçış

Mevki komutanımızın değişmesinden kısa bir süre sonra hapishanemizde köklü değişiklikler yapıldı. Kürek cezası kaldırıldı, yerine Rusya'daki askeri mahpus bölükleri esas alınarak bir askeri mahpus bölüğü kuruldu. Yani hapishanemize artık ikinci sınıf kürek mahkûmları getirilmeyecekti. Gelenler yalnızca asker sınıfından mahpuslardı. Yani medeni haklarından yoksun tutulmayan, en çok altı yıl gibi kısa bir süre için cezalandırılan erlerdi. Cezalarını çekince yine er olarak taburlarına dönerlerdi. Bununla beraber, ikinci bir suçla gelenler, eskisi gibi yirmi yıl giyerlerdi. Gerçi hapishanemizde bu yenilikten önce de askeri mahpuslara ayrılmış bir bölüm vardı, fakat başka yer olmadığından bunlar da bizimle birlikte kalırdı. Şimdiyse bütün hapishane bu askeri bölümden ibaretti. Eski kürek mahkûmlarıyla medeni haklarından yoksun, damgalı, kafaları boydan boya yarım tıraşlı sivil kürek mahkûmları, sürelerini dolduruncaya kadar tabii hapishanede kaldılar. Yeni gelen yoktu, eskiler cezalarını tamamlayarak çıkıyorlardı. Böylece aşağı yukarı on yıl sonra hapishanemizde bir tek kürek mahkûmu kalmayacaktı. Özel bölüm de bırakıldı. Ağır askeri suçlular, Sibirya'da en ağır cezalara çarptırılmışlar için yeni yerler yapılıncaya kadar buraya gönderiliyordu. Kısacası hayatımız önemli hiçbir değişiklik olmadan devam ediyordu. Şartlar aynı, iş aynı, hatta nizamlarımız bile aşağı yukarı aynıydı. Ancak amirlerimiz hem değişmiş, hem çoğalmıştı. Bölük komutanı olarak bir subay, ayrıca hapishanede sırayla nöbet bekleyen dört astsubay geldi. Sakatların yerini on iki çavuşla bir bölük emini aldı. Mahpuslar onar onar ayrıldı. Başlarına da, sırf iş olsun diye kendi aralarından seçilen onbaşılar verildi. Elbette bizim Akim Akimiç hemen onbaşı oldu. Bütün bu yeni kuruluş, hapishanenin memurları, mahpusları, eskiden olduğu gibi en yüksek amir durumundaki komutanın maiyetindeydiler. Değişenler onlardı. Şüphesiz, mahpuslarımız önceden epey heyecan yaşadılar. Uzun uzadıya yorumlamalarda bulundular; ama yeni amirlerini tanıyıp, her şeyin eskisi gibi kaldığını görünce derhal rahatladılar. Böylelikle hayatımız eski akışına döndü, ama işin en önemli yanı o mahut binbaşıdan kurtuluşumuzdu; herkes sanki rahat bir nefes almış, canlanmıştı. Kimsede o ezik, korkutulmuş hal kalmamıştı; herkes bir ihtiyacı olunca amirine derdini anlatabileceğini, bir suçlu yerine suçsuzun ancak yanlışlıkla cezalandırılabileceğini biliyordu. Şarap bile, sakatların yerini şimdi çavuşlar almış olmasına rağmen, tıpkı eskiden olduğu gibi, aynı şartlar içinde alınıp satılıyordu. Hapishaneye gelen çavuşların çoğu namuslu, akıllı, hadlerini bilen kimselerdi. Gerçi bazıları, tabii acemiliklerinden ötürü başlangıçta horozlanmaya kalkmış, mahpusları da komutalarındaki erler gibi kullanmak istemişlerdi, ama işin aslını çabucak kavradılar. Anlamakta gecikmiş olanlara da işin aslını doğrudan doğruya mahpuslar öğretti. Aralarında oldukça zorlu çatışmalar da oldu. Mesela, çavuşların birini sarhoş ederler, sonra, herif ayılınca kendisine arkadaşça, her şeyi olduğu gibi anlatırlar: Mademki içenler arasında o da vardı öyleyse… Sonunda çavuşlar bağırsaklara doldurulmuş şarabın hapishaneye sokulmasına, şarap satışına aldırmamaya, hatta büsbütün göz yummaya başladılar. Dahası var: Sakatlarımız gibi bunlar da pazara giderek mahpuslara kalaç, et ve pek onurlarına dokunmamak şartıyla, bazı öteberi alıp getiriyorlardı. Ama böyle bir değişiklik yapmaya, böyle bir askeri bölük kurmaya neden gerek duyulduğunu hiç anlayamadım doğrusu. Zaten bunlar hapishanedeki son yıllarımda olmuştu. Bu yeni nizam konduktan sonra hapishanede iki yıl kalmıştım… Bütün bu hayatı, hapishanede geçirdiğim bütün yılları yazmamın gereği var mı acaba? Sanmıyorum. Bu yıllar içinde olanı biteni, gördüklerimi, duyduklarımı anlatmaya kalkarsam, şimdiye kadarki bölümlerin üç dört kat daha fazlasını yazmam

gerekecek. Hem maceralar hep benzer olacak ve sonunda, haliyle bir örnek görünecek. Hele okuyucu ilk bölümlerden ikinci sınıf kürek mahkûmlarının hayatı hakkında ayrıntılı bilgi edindiyse… Hapishanemizi ve orada geçirdiğim yıllar boyunca duyup gördüklerimi açık, canlı bir tablo halinde göstermek istedim. Ama başarabildim mi bilmiyorum. Hem de bu konuda hüküm vermek pek bana düşmez. Kanımca, artık yazdıklarıma son verebilirim. Zaten anılarımın daha derinlerine daldıkça, bazen fena halde can sıkıntısı duyuyorum. Bundan başka, her şeyi tam olarak hatırlayacağımdan da emin değilim. Son yıllarım belleğimden silinmiş gibi. Bazı olayları bütünüyle unuttuğumdan da hiç kuşkum yok. Hatırladığıma göre bu yıllar birbirine benziyor, hareketsiz, sıkıcı geçiyordu. O yılların yağmurdan sonra damdan şıp şıp düşen bir örnek su damlaları gibi uzun, tatsız günlerle dolu olduğunu hatırlıyorum. Yalnız, ta içimden gelen bir dirilme, yenilenme, yeni hayata kavuşma isteğinin umutlanmak için kuvvet, sabır verdiğini iyi hatırlıyorum. Ben de dayandım zaten; bekledim, her geçen günü sayarak bekledim… İleride daha binlercesi olduğu halde, günleri teker teker, zevkle sayıyor, her geçeni uğurlayıp gömüyor, ertesi günün gelmesiyle bin değil de, dokuz yüz doksan dokuz gün kaldığı için seviniyordum. Yüzlerce arkadaş arasında bulunduğum halde, kendimi ne kadar derin bir yalnızlık içinde hissettiğimi hatırlıyorum. Sonunda bu yalnızlığı da sevmeye başlamıştım ya… Bu ruh yalnızlığı içinde bütün geçmişimi gözden geçiriyor, her şeyi en ufak ayrıntısına kadar hatırlıyordum. Geçmişim üzerinde düşünürken kendimi amansız bir titizlikle suçluyor, hatta bu yüzden bazen bana bu yalnızlığı bağışlayan alınyazıma şükran duyuyordum. Çünkü bu olmasaydı, ne böyle kendimi yargılayabilir, ne de geçmişimi bunca titizlikle inceleyebilirdim. O vakitler kalbim ne umutlarla çarpmaya başlamıştı! Artık ileriki hayatımda geçmişte düştüğüm hataları, yanlışlıkları tekrarlamayacağımı kuruyor, kendi kendime söz veriyordum. Kendime bir gelecek programı hazırlamış, harfiyen uymaya kesin karar vermiştim. İçimde bütün bunları yerine getireceğime dair körü körüne bir inanç vardı… Bir an evvel hürriyetime kavuşmayı bekliyor, kendimi yeniden, yepyeni bir mücadelede denemek istiyordum. Bazen sabırsızlık içinde kıvranıyordum. Ama ruhumun o zamanki halini hatırlamaktan çok acı duydum. Elbette bütün bunlar doğrudan doğruya beni ilgilendiren şeyler… Ancak gençliğin en parlak çağında uzun süreliğine hapse düşen her adamın başına aynı şeyin geleceğini varsayarsak, herkes bu duyguları anlayacaktır sanırım.

İşte bunları bu nedenle yazdım! Damdan düşer gibi bitirmemek için bir şey daha anlatayım daha iyi.

Aklıma geldi de, belki “Sürgünden kaçmak hiç mümkün değil miydi? O yıllarda hiç kaçan olmadı mı?” diye soranlar olur. Önceleri de yazdığım gibi, bir mahpus hapishanede iki, üç yıl geçirdikten sonra yılların değerini anlamaya başlar. Gayriihtiyari yaptığı hesaplarla burada daha ne kadar zaman kalacağını bilir. Bu süreyi telaşsız, başını belaya sokmadan doldurup kanunun izniyle hapishaneden çıkarak sürgüne yerleşmeyi daha uygun bulur. Ama böyle bir hesap, ancak uzun süreyle gelmeyen mahpusların kafasından çıkabilir… Uzun süreli cezalara çarptırılanlarsa, bazen “Öyle de battım, böyle de…” diye birtakım denemelere girişmekten çekinmezler… Yine de bizde böyle şeyler pek olmazdı. Mahpusların korkaklığından mı, denetimin sıkılığından mı, yoksa şehrimizin elverişsiz konumundan (göz alabildiğine dümdüz step) mı olmazdı, bilemiyorum. Söylemesi güç… Bence hepsinin etkisi vardı. Gerçekten, kaçmak oldukça zor bir işti. Yine de ben oradayken bir kere böyle bir olay geçmişti. Hem de bunu deneyen, en önemli suçlulardan iki mahpustu…

Binbaşının ayrılmasından sonra A. (binbaşının ispiyoncusu) yapayalnız, desteksiz kalmıştı. Henüz çok gençti, ama yaşı ilerledikçe tabiatı da sertleşiyordu. Küstah, girişken, çok da zeki bir adamdı. Hürriyetine kavuşsa fitneciliğine, saman altından su yürütmeye devam ederdi herhalde… Ancak bu

kez, geçen seferki gibi, akılsızca, hesapsızca hareket ederek yakalanıp sürgüne düşmezdi. Hapishanede kaldığı sürede sahte evrak hazırlamayı öğrenmiş güya. Bunu kesin olarak bilmiyorum, mahpuslar böyle söylüyorlardı. Anlattıklarına göre, bu işleri daha mevki komutanının mutfağına gittiği vakit bile beceriyormuş; tabii kendine olağanüstü bir kâr sağlayarak. Kısacası, durumunda bir değişiklik yaratabilmek için her şeyi yapabilecek bir adamdı sanırım. Bir rastlantıyla iç dünyasını da biraz öğrenebilmiştim: Son raddeye varmış küstahlığı, soğuk alaycılığı, hayasızlığı insanda dehşetli tiksinti uyandırıyordu. Öyle sanıyorum ki, bu genç, canı içki istediğinde bir şişe şarap uğruna kimsenin bilmeyeceğinden emin olunca, bir adamı öldürmekten hiç çekinmezdi. Hapishanede hesaplı olmayı da öğrenmişti. İşte bu adam özel bölüm mahpusu Kulikov'un dikkatini çekti.

Kulikov'dan daha önce de söz açmıştım. Genç olmadığı halde tutkulu, canlı, kuvvetli, olağanüstü, çeşitli yetenekleri olan adamdı. İçinde yaşama isteğiyle doluydu. Bu tipte insanlar, yaşları ne kadar ilerlemiş olursa olsun, hep yaşamak isterler. Bizde niçin kaçan olmadığına şaşacak olsam, şüphesiz en başta Kulikov'a hayret ederdim. Ama Kulikov bu işi yapmaya karar vermişti zaten. A. mı Kulikov'u, Kulikov mu A.'yı daha çok etkilemişti, orasını bilemem. Ama ikisi de birbirine denk ve bu iş için gayet uygundular. Arkadaş olmuşlardı. Sanırım Kulikov, A.'nın kimlik belgelerini hazırlayacağını umuyordu. A. bir soyluydu, yüksek çevredendi. Bu bakımlardan ileride hayli işe yarayabilirdi, tabii Rusya'ya ulaşabilirlerse. Bunların nasıl anlaştığını, ne düşler kurduklarını Tanrı bilir. Herhalde umutları sıradan Sibirya serserisininkinden daha kuvvetliydi. Doğuştan aktör olan Kulikov, hayatta çeşitli rolleri oynayabilirdi, hiç değilse bu çeşitliliğe güveniyordu. Bu gibi adamları hapishane fena halde sıkar. Kaçmak için sözleştiler.

Ancak muhafızsız kaçmak da mümkün değildi. Birini kendileriyle birlikte kaçmak için ayartmak gerekti. Kalede bulunan taburların birinde bir Polonyalı vardı. Çok enerjik, belki de daha iyi bir hayata layık, oldukça yaşlı, yakışıklı, ciddi bir adamdı. Gençlikte asker olarak Sibirya'ya gelince memleket hasretine dayanamayıp kaçmış. Yakalanıp cezalandırıldıktan sonra iki yıl kadar askeri mahpus bölüklerinde yatmış. Tekrar askere dönünce akıllanıp uslanmış, olanca çabasıyla çalışmaya başlamış; buna ödül olarak onbaşılığa yükseltilmiş. Hırslıydı, kendine güveniyor, değerini anlıyordu. Duruşu da, konuşması da kendi değerini bilen bir adamınki gibiydi. Bu yıllarda ona birkaç defa muhafızlarımızın arasında rastlamıştım. Bizim Polonyalılar da bana ondan söz etmişlerdi. Bana öyle geliyordu ki, ondaki eskiye özlem, gizli, körletilmiş, sabitleşmiş bir kine dönmüştü. Bu adam her şeyi yapabilirdi. Kulikov arkadaş olarak onu seçmekte hiç yanılmamıştı. Polonyalının soyadı Koller'di. Sözleşip gün belirlemişler. Haziran ayının sıcak günleriydi. Bu şehrin iklimi oldukça ılımandır; yazın hava hiç değişmez, daima sıcaktır: Serseriler için elverişli bir iklim… Doğal olarak, bizimkiler asıl yerlerinden, kaleden kaçamazlardı. Bütün şehir tabak gibi her yandan apaçık görünür. Çevrede oldukça uzun bir mesafe boyunca orman yoktur. Şehirli kılığına girmeleri gerekliydi. Bunun için de ilkin varoşlara gitmek gerekti, Kulikov'un orada öteden beri bir yatağı vardı. Varoştaki ahbaplarının da bu sırdan haberleri olup olmadığını bilmiyorum. Olması gerekti, fakat sonra, mesele açığa çıkınca bu nokta iyice anlaşılamadı. O yıl varoşun bir kenarında, genç, eli ayağı düzgün, alanında umut vaat eden (sonradan bu umutların boşa çıkmadığı anlaşıldı) Vanka-Tanka takma adlı bir kız "mesleğine" başlıyordu. Vanka-Tanka'nın bir adı da Ateş'ti. Kaçma işinde onun parmağı da vardı galiba. Kulikov bir yıldan beri varını yoğunu bu kıza taşıyordu. Kaçış günü, bizim kabadayılar sabahleyin iş dağıtımında buluşmuş ve sobacı-badanacı mahpus Şilkin'le birlikte, çoktan kampa sevk edilmiş askerlerin boşalttığı tabur koğuşlarını badana etme işine gitmeyi ayarlamışlardı. A. ile Kulikov yardımcı olarak gidiyorlardı. Koller de onların muhafızıydı. Ama üç mahpusun yanına iki muhafız

gerektiğinden, kıdemli bir er ve onbaşı olan Koller'e henüz yeni gelen bir eri verdiler. Koller ona muhafızlık görevini öğretecekti… Kaçaklarımızın Koller üzerinde müthiş bir etkisi vardı anlaşılan; zeki, olgun, iş bilir bir adam olmasına, bunca yıllık, hele son yıllarda pek başarılı olan hizmetine rağmen, bunların peşine takılmaya karar vermişti.

Kışlaya varmışlar. Vakit sabahın altısıymış. Onlardan başka kimse yokmuş. Bir saat kadar çalıştıktan sonra, A. ile Kulikov, Şilkin'e atölyeye gideceklerini söylemişler: Hem birisiyle görüşecek, hem de eksik bir aleti alacaklarmış güya… Şilkin karşısında olabildiğince kurnaz, yani doğal davranmak gerekirdi. Moskova'nın yerlisi, kurnaz, hilekâr, zeki, az konuşan bir sobacıydı. Görünüşte cılız ve renksizdi. Şilkin, yeleğiyle ceketini giyerek ömrünün sonuna kadar bu Moskovalı kılığında kalmalıydı, ama yazgısı başka türlü yazılmıştı; uzun dolaşmalardan sonra bize, özel bölüme, yani en korkunç askeri suçlular arasına postu sermişti. Bu mevkii nasıl elde etmiş, bunu neyle hak etmişti, bilemiyorum. Ancak hiçbir zaman fazla aksilik etmez, uslu, sakin dururdu. Yalnız arada bir körkütük oluncaya kadar içerdi. Ama o zaman bile duruşunda bir fenalık yoktu. Şüphesiz ki, kaçma işinde onun parmağı yoktu. Gözleri pek keskin olduğundan, Kulikov ona, sanki dünden beri orada sakladıkları şarabı almak üzere atölyeye gittiklerini ima eder gibi bir göz kırpmış. Şilkin buna pek sevinmiş ve hiçbir şeyden kuşkulanmadan, acemi erle tek başına kalmış.

Yarım saat geçmiş; ne gelen var, ne giden… Şilkin düşünmeye başlamış. Feleğin çemberinden geçmiş bir adamdı. Her şeyi hatırlamaya başlamış: Kulikov'da görülmemiş bir hal vardı, A. da onunla iki defa fısıldaşarak bir şeyler konuşmuştu galiba… Öyle ya, Kulikov ona iki kere göz işareti yapmıştı; Şilkin bunu iyice görmüştü. Şimdi hepsini hatırlıyordu. Koller'de de bir başkalık seziliyordu. Hele giderken, ere kendisi gelinceye kadar ne yapacağını falan anlatmış, birtakım öğütler vermişti. Bu da, hele Koller için doğal sayılmazdı. Kısacası, Şilkin bunları birer birer hatırladıkça içine adamakıllı kurt düşmüş. Epey vakit geçmiş, gidenlerin hâlâ dönmemesi Şilkin'i fena halde meraklandırmış. Durumun aynı zamanda onun için ne kadar tehlikeli olduğunu pekâlâ anlıyordu. Amirleri ondan da şüphelenebilir, arkadaşlarını bile bile bıraktığını söyleyebilirlerdi. Bu yüzden Kulikov'la A.'nın kaçışını haber vermekte gecikirse, üzerindeki kuşkuları kuvvetlendirmiş olacaktı. Kaybedilecek vakit yoktu. Şilkin bir de şu son günlerde Kulikov'la A.'nın pek sıkı fıkı görüştüklerini, hep fısıldaşarak konuştuklarını, sık sık herkesten uzaklaşarak koğuşun arkasında gezindiklerini de hatırlamış. O vakit bile onlardan şüphelendiği de gelmiş aklına… Şilkin merakla muhafızını süzmüş: Muhafız, tüfeğine dayanmış esniyor, büyük bir saflık içinde parmağıyla burnunu karıştırıyormuş. Düşündüklerini ona da söylemeye tenezzül etmeyen Şilkin, kısaca, arkasından istihkâm atölyesine gelmesini söylemiş çocuğa. Atölyede ötekilerin gelip gelmediklerini sormuş, ama orada onları gören olmamış. Artık Şilkin'in hiç şüphesi kalmamış. Şilkin, "Varoşa içip eğlenmeye gitseydi, Kulikov bana söylerdi; bunda saklanacak bir şey yok ki…" diye düşünmüş. İşini bırakarak, kışlaya bir daha uğramadan doğruca hapishaneye yollanmış.

Başçavuşa çıktığı vakit, saat dokuza geliyordu. Meseleyi anlattı. Başçavuş korktu, önce inanmak bile istemedi. Tabii Şilkin de ona bunu bir düşünce, bir şüphe olarak söylemişti. Başçavuş hemen binbaşıya koştu, binbaşı da hemen kale komutanına haber verdi; bir çeyrek saat içinde gereken önlemler alınmıştı. Genel valiye de haber verildi, çünkü suçluların ikisi de önemliydi. Petersburg'dan adamakıllı zılgıt yemeleri de mümkündü. Doğru olup olmadığından emin değilim, ama A. siyasi suçlular sınıfındanmış; Kulikov'sa "özel bölüm"dendi, yani ağır suçlu, hem de askerdi. Şimdiye kadar uygulanmayan, "özel bölüm" mahpuslarına adam başı iki ya da hiç olmazsa birer muhafız

verilmesi kuralını da hatırlamışlardı. Bu kurala aykırı hareket edilmişti. Yani tatsız bir iş çıkıyordu. Bütün bucaklara ve dolaylarına, kaçakları haber vermek ve eşkallerini iletmek için adamlar salındı. Kaçakların ardından Kazaklar gönderildi. Komşu ilçelere ve illere yazıldı. Kısacası, ortalıkta herkes iyice fitili almıştı.

O sırada hapishanede de başka türlü bir telaş başlamıştı. İşten dönen mahpuslar olayı hemen öğrenmişlerdi. Havadis her yana yayıldı. Herkes bunu tabii olmayan, gizli bir sevinçle karşılıyordu. Herkesin kalbi bir kere “küt” ediyordu… Ayrıca bu olay hapishanenin durgun hayatını sarsmış, karınca yuvasını çomak sokmuştu; kaçış, hem de böyle bir kaçış, bütün ruhlarda bir yakınlık duygusu uyandırmış, çoktan beri dokunulmamış telleri germişti sanki; bütün yüreklerde umuda benzeyen bir duygu belirmiş, yiğitlik ve kaderini değiştirme isteği kıpırdanmıştı. “İşte, kaçan pekâlâ kaçıyor… neden olmasın ki?..” diye düşünüyorlardı. Bunu düşünen her mahpus kendini şöyle bir topluyor, başkalarına adeta küçümseyerek bakmaya başlıyordu. En azından hepsine birdenbire bir azamet gelmiş, çavuşlara tepeden bakmaya başlamışlardı. Tabii bütün amirler hemen hapishaneye üşüştü. Kale komutanı da geldi. Bizimkilerin üstünde hâlâ kabadayı tavırları vardı; cesaretle, biraz da küçümseyerek, üstelik sessiz ve sert bir vakarla duruyorlardı. “Biz böyle yaparız işte!” demek ister gibiydiler. Amirlerin böyle toplu bir ziyareti zaten beklenmekteydi. Birtakım araştırmaların yapılacağı da kestirilmişti. Bunun için her şey zamanında kaldırıp saklanmıştı. Amirlerin bu gibi durumlarda akıllarının sonradan başlarına geldiğini biliyorlardı. Nitekim öyle oldu: Ortalık telaş, gürültü patırtı içindeydi. Koğuşlar altüst edildi, her yan aranıp tarandı, ama hiçbir şey bulunamadı. Mahpuslar öğle paydosundan sonra işe, sayıları artırılmış muhafızlarla birlikte gittiler. Akşama doğru nöbetçiler ikide bir hapishaneye uğruyorlardı. Mevcudu toplarken olağandan bir defa fazla saydılar. Bunu yaparken de her zamankinden iki defa fazla yanıldılar. Bunun üzerine yeni bir telaş koptu. Gene hepimizi avluya çıkarıp saydılar. Ayrıca koğuşlarda da sayıldık. Kısacası, bir telaştır gidiyordu…

Ama mahpusların buna aldırış ettikleri yoktu. Hepsi gayet serbestti; böyle durumlarda her zaman yaptıkları gibi, o gece de pek usluydular: Kusur bulunacak tek bir yanları yoktu. Bu arada idaremiz, “Hapishanede kaçakların suç ortakları kalmış olabilir.” düşüncesiyle mahpusların göz hapsine alınması emretmişti. Mahpuslarsa yalnızca gülüyorlardı.

— Suç ortağı bırakılacak iş mi bu be?

— Böyle işler gizli yapılır…

— Kulikov’la A., öyle yaman adamlar ki böyle bir işte enselenirler mi hiç?

Herifler feleğin çemberinden geçmiş, iğne deliğinden sıyrılır onlar!

Kısacası, Kulikov’la A.’nın ünü yayıldıkça yayıldı, herkes onlarla övünüyordu. Onların zaferinin gelecek sürgün kuşaklarına ulaşacağını, hapishaneyi bile aşacağını biliyorlardı. Bazıları:

— Yaman herifler! diyordu.

Başkaları da:

— Bizde kaçan olmayacak sanıyorlardı, adamlar kaçtı işte! diye ekliyorlardı.

Üçüncü bir mahpus, bilgece bir tavırla çevresine bakarak:

— Kaçtılar! dedi. Ama kaçan kim?.. Senin gibi biri mi?

Başka zaman olsa lafı yiyen mahpus, bunun altında kalmayıp mutlaka hakarete karşılık vererek şerefini korurdu. Ancak bu defa alçakgönüllülükle sustu. İçinden: “Doğru ya, herkes Kulikov’la A.

gibi olabilir mi; sen de önce kendini göster…” diye düşünüyordu muhtemelen.

Mutfak penceresinin önünde oturup ellerini yanaklarına dayamış başka bir mahpus, hafif bir sesle, heceleri uzatarak, içten duyduğu bir hazla söze karıştı:

— Nedir buradaki hayatımız kardeşler? Ne yapıyoruz burada? Yaşıyoruz desek değil, öldük desek o da değil… Off, off!

— Ya… Ama bu işten öyle ayağındaki pabucu fırlatır gibi sıyıramazsın ki. Oflasan da puflasan da boş.

Genç, toy, atılgan çocuklardan biri söze karıştı:

— Ama Kulikov…

Başka bir mahpus, onu küçümseyen bir bakışla süzüp lafını ağzına tıkadı:

— Kulikov! Kulikov!.. Kulikov gibisi var mı dünyada be?

— Ya şu A.’ya ne demeli kardeş? Ne bilmiş, ne kurt herifmiş!

— Ne diyorsun! O, Kulikov’u da cebinden çıkarır, parmağının ucunda oynatır onu!

— İyice uzağa gidebildiler mi acaba? Ah bir öğrenebilsek!..

Konuşma hemen nereye kadar gidebilecekleri konusuna döküldü. Ne yana gitmişlerdi; hangi yol daha elverişliydi. Hangi bucak daha yakındı. Çevreyi iyi bilenler bulundu. Herkes onları merakla dinliyordu. Yakın köylerin halkından söz ettiler, bunlardan hayır çıkmayacağı kanısına vardılar. Şehre yakın oldukları için, malın gözüydü bunlar; mahpuslara dünyada yüz vermez, yakaladıkları gibi teslim ederlerdi.

— Buranın mujikleri çok kötüdür çocuklar! O-o-o ne mujiktir onlar!

— Hepsi meymenetsiz herifler!

— Ne olacak Sibiryalı işte! Ellerine düşmeye gör, bir kaşık suda boğarlar.

— Hoş, bizimkiler de…

— Elbette, el elden üstündür. Bizimkiler de yaman herifler!

— Eh, sağ olursak, duyarız…

— Ne dersin? Yakalarlar mı?

Ateşli delikanlılardan biri yumruğunu masaya vurarak söze atıldı:

— Bana kalırsa, onlar dünyada yakalanmazlar!

— Eh… belli olmaz, işin gidişine bağlı…

Söze karışan Skuratov:

— Size bir şey söyleyeyim mi kardeşler, dedi. Ben öyle bir serserilik yapsam, dünyada yakayı ele vermem.

— Sen mi?

Gülüşmeler başlıyor; bazıları onu dinlemek istemedikleri gibi, bunu açıkça gösteriyorlardı da… Ama Skuratov heyecanlanmıştı artık. Olanca gücüyle tekrarladı:

— Dünyada enselenmezdim! Bazen bu işi düşünür, şaşarım kendi kendime: Bir deliğe tıkılır, gene de yakalanmazdım!

— Acıkınca köylülerden ekmek istemeye gitmeyecek misin?

Hepsi birden kahkahayı bastılar.

— Ekmek mi isteyeceğim? Haydi be!.

— Zevzeklik etme! Vasya dayıyla, inek öldüreni[73] gebertmekten düşmediniz mi buraya?

73 Bazı hayvan hastalıklarını yaydığından şüphe edilen kadın ya da erkeklere “inek öldüren” denirdi. Hapishanede “inek öldüren” katletmiş bir mahpus vardı. (Yazarın Notu)

Kahkahalar artıyordu. Ağırbaşlılar gittikçe artan bir kızgınlıkla bakıyorlardı.

— Yalan! diye bağırdı Skuratov. Mikitka’nın iftirası bu… Hem bana değil, Vaska’ya attı; beni de yanına kattılar. Ben şehirliyim, Moskovalıyım; küçüklüğümden beri serserilikle mimliyim. Daha diyaçek[74] beni, kulağımdan çekerek, “Tanrım, büyük inayetinle merhamet eyle…” duasını ezberletirken, ben de arkasından, “Senin inayetinle polise götürürler beni…” diye tekrarlardım. Ben anamın karnında başladım serseriliğe.

74 Diyaçek: Kilise işleriyle uğraşan bir memur.

Yine ortalığı kahkahalar kapladı. Skuratov’un da istediği buydu zaten. Soytarılık yapmadan duramazdı. Biraz sonra onu bırakıp yeniden ciddi konulara döndüler. İhtiyarlarla bu işin erbabı dinleniyordu. Daha genç, daha uslu olanlar başlarını uzatmış, onları dinliyor, sevinçlerinden kaplarına sığamıyorlardı. Mutfak iyice kalabalıktı. Tabii çavuşlar yoktu. Onların yanında serbestçe konuşulmazdı. Bu işe en çok sevinenler arasında Tatar Mametka gözüme çarptı. Ufacık elmacık kemikleri, geniş yüzüyle son derece komik bir görünüşü vardı. Rusçayı hemen hiç konuşamıyor, hiç de anlamıyordu. Ama o da herkes gibi kafasını kalabalık arasından uzatmış konuşulanları dinliyordu. Hem de keyifle dinliyordu!

Tek başına kalan Skuratov hemen ona takıldı:

— Nasıl Mametka, yahşi mi?

Mametka canlanarak ve komik görünüşlü kafasını sallayarak:

— Yahşi! Oh yahşi! diye mırıldanmaya başladı.

— Tutamayacaklar onları, yok?

— Yok, yok!

Mametka ellerini bile sallıyordu.

— Yaşa be Mametka! Yaman adamsın sen, öyle değil mi?

Başını sallayan Mametka:

— Öyle, öyle; yahşi! diye onayladı.

— Eh, yahşiyse yahşi!

Skuratov bir fiske atarak Mametka’nın şapkasını gözlerine kadar indirdi. Sonra Mametka’yı şaşkın şaşkın bırakarak, neşe içinde mutfaktan çıktı.

Hapishanedeki sertlik, çevredeki sıkı izleme ve araştırmalar tam bir hafta sürdü. Nasıl olduğunu bilmiyorum, ama mahpuslarımız amirlerimizin hapishane dışındaki bütün hareketlerini hemencecik haber alıyorlardı. İlk günlerde alınan haberler kaçakların lehindeydi: Herifler sırra kadem basmışlardı… Bizimkiler kıs kıs gülüyordu. Kaçanlar hakkındaki bütün kaygılar yok olmuştu.

Gururla, memnunlukla:

— Zor bulurlar artık! diyorlardı.

— Bir varmış bir yokmuş oldular…

— Elveda hapishane, ver elini hürriyet!

Mahpuslar bütün çevre köylülerin seferber edildiğini, şüpheli yerleri, ormanları, hendekleri beklediklerini biliyorlardı. Gülerek:

— Vız gelir onlara! diyorlardı. Herifler onları saklayacak birini bulmuş, rahat rahat oturuyorlardır şimdi.

Başkaları bu söze hak veriyorlardı:

— Elbette bulmuşlardır. Ne hinoğlu hindir onlar. Her şeyi önceden hazırlamışlardır.

Hikâyeler düzmekte o kadar ileri gitmişlerdi ki, kaçakların henüz varoşlarda bir yerde, bir mahzene saklandıkları konusunda bile söylentiler çıkardılar. Güya ortalık duruluncaya, saçları adamakıllı uzayıncaya kadar orada kalacak, altı ay, bir yıl sonra gideceklermiş…

Kısacası, herkesi bir tür romantik hava sarmıştı. Ama kaçıştan sekiz gün sonra, birdenbire, kaçakların izlerinin bulunduğu duyuldu. Tabii bu saçma haber önemsenmeden derhal reddedildi. Fakat bu söylenti aynı akşam tekrarlandı. Mahpuslar meraklanmaya başladılar. Ertesi sabah şehirde, kaçakların yakalandığı, yolda oldukları haberi çalkandı durdu. Öğle yemeğinden sonra ayrıntılar duyuldu: Şehirden yetmiş verst ötede, köyün birinde yakalanmışlar… Sonunda kesin haber de ulaştı. Binbaşının yanından gelen başçavuş, kesin olarak, kaçakların bu akşam doğruca hapishanedeki inzibat karakoluna getirileceğini söyledi. Artık şüphe kalmamıştı. Bu haberin mahpuslar üzerindeki etkisini anlatmak çok güç. Önceden hepsi kızmış gibiydiler, sonra surat astılar. Arkasından işi alaya vurmak istediler. Gülüyorlardı; ama bu defa yakalayanlara değil, yakalananlara… Önce tek tük gülüyorlardı, sonra birkaç ciddi, sert mahpus haricinde hepsi gülmeye başladı; ciddiler alaylara kolay kolay kendilerini kaptırmazlardı. Ses çıkarmadan, kalabalığın hafifliğini küçümseyerek bakıyorlardı.

Kısacası, mahpuslar Kulikov’la A.’yı önceleri ne derece göklere çıkardılarsa, şimdi de o ölçüde, üstelik zevk duyarak yeriyorlardı. Sanki ötekiler hareketleriyle bunları gücendirmişlerdi. Dudak bükerek, kaçakların karınları acıkınca açlığa dayanamayarak köye, mujiklerden ekmek istemeye gittiklerini anlatıyorlardı. Bu ise serserilik kurallarına büsbütün aykırı bir davranıştı. Gerçi, bu hikâyeler doğru değildi. Kaçakları gözlemişler, saklandıkları ormanı aramışlardı. Onlar da kurtulma çaresi olmadığını görünce, teslim olmuşlardı. Başka türlü hareket edemezlerdi zaten.

Akşama doğru jandarmalar, elleri ayakları bağlı olarak kaçakları getirdiği vakit, mahpusların hepsi şarampol kazıkları arasından, ne yapacaklar diye seyre hazırlanmışlardı. Tabii dış karakolun önünde duran binbaşının, kale komutanının arabalarından başka bir şey göremediler. Kaçakları zincire vurup ayrı hücrelere tıktılar; ertesi gün mahkemeye verdiler. Mahpusların alayları, hakaretleri pek çabuk kesildi. Meselenin içyüzünü, teslimden başka çıkar yolları kalmadığını öğrenince, içten bir ilgiyle bu sefer yargılamayı izlemeye koyuldular. Kimi:

— Yiyecekleri binden aşağı değil, diyordu.

Kimi de:

— Hangi bin! Dayaktan gebertecekler. A. belki bin taneyle paçayı kurtarır. Ama ötekini mutlaka gebertirler. Adam özel bölümden ne olsa.

Ama hiçbirinin dediği çıkmadı. A.'ya beş yüz tane çıktı. Hapishanede şimdiye kadarki iyi hali ve bunun ilk suçu olması göz önüne alınmış. Kulikov'a da bin beş yüz verildi sanırım. Cezaları oldukça insaflı uygulandı. Aklı başında adamlar oldukları için, mahkemede sorulara başka kimseyi karıştırmadan cevap vermişler. Olanı biteni apaçık anlatmışlar. Kaleden hiçbir yere uğramadan kaçtıklarını da söylemişlerdi. Bu işte en çok acıdığım Koller'di. Artık onun hiç umudu kalmamıştı. Cezanın en ağırı da onunkiydi, iki bindi galiba… Sonra da hapishanemizden dışarı bir yere mahpus olarak sürüldü. A.'nın dayak cezası acıma sonucu hafif geçiştirildi; bunda doktorların yardımı dokunmuştu. Ama o gösteriş yapıyor, hastanede yatarken bundan sonrasının ona vız geldiğini, daha neler yapacağını söyleyip duruyordu. Kulikov'un duruşu her zamanki gibi, yani ağır, terbiyeliydi. Cezadan sonra hapishaneye döndüğünde, buradan hiç çıkmamış gibi bir hali vardı. Ama mahpuslar ona başka türlü bakıyorlardı artık. Kulikov her zaman, her yerde onurunu korumayı bildiği halde, bunlar içlerinden, ona karşı duydukları saygıyı kaybetmişler, sanki laubalileşmişlerdi. Yani bu kaçış olayından sonra Kulikov'un şöhreti hayli söndü. İnsanlar için başarı ne kadar önemli…

X: Hapisten Çıkış

Bütün bunlar hapishanedeki son yılımdaydı. Bu son yılı, aşağı yukarı ilk yılım kadar iyi hatırlıyorum; hele son zamanlarını… Ama ayrıntıları anlatmanın gereği yok. Bir an önce günümü doldurma sabırsızlığıma rağmen, bu son yılın sürgün hayatımın ilk yıllarından daha çabuk geçmesini hiç unutmam. Mahpuslar arasında iyi bir adam olarak tanınmış, bu yüzden epey dost, arkadaş edinmiştim. Bunların çoğu bana sadakatle bağlıydılar, beni içten seviyorlardı. Başka bir arkadaşla hapishaneden çıktığım zaman, bizi uğurlayan istihkâmcı neredeyse ağlayacaktı. Şehir içinde bir ay kaldığımız resmi binada hemen her gün bize uğradı. Bununla beraber, bazı sert, soğuk kimseler vardı ki, benimle, Tanrı bilir neden, son dakikaya kadar tek bir kelime konuşmadılar. Sanki aramızda bir tahta perde vardı.

Aslına bakılırsa son zamanda bütün hapishane hayatımdakinden çok daha fazla ayrıcalıklarım vardı. Şehrimizdeki askeri memurlar arasında ahbaplarım, hatta okul arkadaşlarım çıkmıştı. Onlarla münasebetlerimi tazeledim. Yardımlarıyla elime daha fazla para geçiyor, memleketime mektup yazabiliyordum. Dahası, kitap bile alabiliyordum. Birkaç yıldır elime kitap değmediği için hapishanede ilk okuduğum kitabın üzerimde yaptığı garip, heyecan dolu etkiyi anlatmak oldukça zor… Bunu hiç unutamayacağım… Kitabı akşam, koğuş kapandıktan sonra okumaya başladım; bütün gece, şafak sökünceye kadar okudum. Bu bir dergiydi aslında. Sanki öbür dünyadan bir müjdeciydi; eski hayat bütün açıklığıyla, parlaklığıyla önümde canlandı. Okuduklarımdan bu hayata göre geriliğimin derecesini anlamaya çalıştım. Orada bensiz ne kadar yaşamışlardı? Neyle, hangi meselelerle heyecanlanıp ilgileniyorlardı? Teker teker kelimeler üzerinde durarak satırların derinliğine inmeye uğraşıyor, onlarda gizli anlamlar, eski şeylere imalar bulmaya çalışıyordum. Zamanımda insanlara heyecan veren şeylerin izlerine rastladığım oluyor, sonra da derin bir kederle bu yeni hayatta kendimi yabancı, kesilip atılmış bir dilim olarak görüyordum. Yeniye alışmam, yeni kuşakla tanışmam gerekti. Eskiden tanıdığım, bana yakın olan kimselerin imzasını taşıyan başyazılara pek büyük bir özlemle sarılıyordum… Ama gözümün önünden yeni isimler de geçiyordu. Yeni kimseler çalışıyorlardı artık; bense olanca hırsımla bunlar hakkında bilgi edinmeye uğraşıyor, elimdeki kitap kıtlığına, kitap bulma zorluğuna kızıyor, kızıyordum. Daha önce, eski mevki komutanımız zamanında hapishaneye kitap getirmek tehlikeliydi. Aranıp bulunursa, derhal soruşturmalar başlardı: “Nereden çıktı bu kitap? Nerden aldın? Demek bağlantıların var ha?..” Nasıl cevap verirdim bu sorulara? Bu yüzden kitapsız kala kala, ister istemez kabuğuma çekilmiştim. Kendi kendime türlü sorular soruyor, çözmek için uğraşıyor, bazen bu yüzden azap duyuyordum… Ama bunları ne kadar anlatsam, yine bitiremem!

Hapishaneye kışın girdiğim için, dışarıya da kışın, girdiğim ayın aynı gününde çıkacaktım. Kışı ne kadar sabırsızlıkla bekliyor, yaz sonunda yaprakların, step otlarının sararıp solmasını ne büyük zevkle seyrediyordum! Sonunda yaz geçti; sonbahar rüzgârları uğuldamaya başladı… İşte o kadar özlemle beklediğim kış da gelmişti. Kalbim hürlük sezgisi içinde sık ve sert vuruşlarla atmaya başlıyordu. Ama tuhaftır, zaman geçtikçe, tahliye günüm yaklaştıkça, ben de aksine gitgide sabırlı oluyordum. Hele son günler o kadar soğukkanlı olmuş, öyle ilgisizleşmiştim ki, kendi kendime çıkıştım. Avluda, paydos saatlerinde karşılaştığım mahpusların çoğu konuşmaya başlıyor, beni

kutluyorlardı:

— Ee azizim Aleksandr Petroviç, hürriyet yakınlaştı, yakınlaştı artık. Bizleri burada bir başımıza bırakacaksınız…

— Sizin daha çok mu Martinov? diyordum.

— Benim mi? Hiç sorma canım!.. Daha yedi yıl çekeceğiz bu çileyi…

İçini çeker durur, geleceğini seyrediyormuş gibi dalgın dalgın önlerine bakarlardı… Evet; çoğu beni içten, sevinerek kutluyorlardı. Sanki hepsi bana karşı daha sevecen davranıyordu. Artık onlardan uzaklaştığım belliydi; benimle vedalaşıyorlardı. Soylulardan sessiz, iyi ahlaklı genç bir Polonyalı olan K. benim gibi paydos saatlerinde avluda uzun boylu gezinmeyi severdi. Temiz hava ve idmanla sağlığını koruyor, havasız koğuşta geçirdiği gecelerin zararını kapatmak istiyordu. Bir gün böyle bir gezintide karşılaştığımız zaman bana gülümseyerek:

— Çıkmanızı sabırsızlıkla bekliyorum, dedi. Siz çıktıktan sonra benim de tam bir yılım kalacak.

Yeri gelmişken şunu da söyleyeyim: Hayalciliğimiz, uzun süredir uzak oluşumuz yüzünden, hürriyet bize gerçek hayatta olduğundan daha geniş görünüyor, bizim için daha derin anlamlar taşıyordu. Mahpuslar hürriyet kavramını büyütürler ki, bu da onlar için gayet olağandır. Üstü başı dökük bir emir eri, kafası kazınmadığı, pranga taşımadığı, muhafızsız gezdiği için mahpuslara göre bir kral derecesinde, ideal sayılabilecek hür bir insandı.

Son günümden önceki akşam, alaca karanlıkta son defa şarampolün kazıkları boyunca hapishanemizin avlusunu dolaştım. Bütün bu yıllar içinde bu kazıkların önünden kaç bin kere geçmiştim! Koğuşların arkasında, burada, hapisliğimin ilk yılında yalnız, kimsesiz, üzgün dolaşıyordum… O vakit daha burada kaç bin gün kalacağımı nasıl saydığım aklıma geliyor da, Tanrım, şimdi bütün bunlar ne kadar uzak! İşte şu köşede esir kartalımız duruyordu, burada Petrov'la sık sık karşılaşırdık… Hâlâ da bırakmıyordu beni. Koşa koşa yanıma gelir, sanki düşündüklerimi anlıyormuş gibi sessizce yanımda yürürdü; bir şeye hayret ediyormuş gibi bir hali de olurdu arada. Kararmış ahşap kışlamızın yapılarıyla da içimden vedalaşıyordum. İlk zamanlarda bende ne kadar soğuk bir etki bırakmıştı. Sanıyorum *o zamandan* beri onlar da eskidi, ama ben farkına varamadım. Ya bu duvarların arasında kaç gençlik boşu boşuna çürüdü gitti, nice yetenekler boş yere mahvoldu! Olduğu gibi söylemeliyim: Buradaki adamlar olağanüstü insanlardı. Belki de milletimizin en yetenekli, en güçlü adamlarıydı. Bunca yetenekli adam boş yere, doğal olmayan bir şekilde, büsbütün mahvolmuşlardı. Peki. Ama kabahat kimin?

Hakikaten, kimde kabahat?

Ertesi gün, sabah erkenden, mahpuslar daha işe çıkmadan, hepsiyle vedalaşmak için bütün koğuşları sırayla dolaştım. Birçok nasırlı, kuvvetli el bana içten bir sevgiyle uzatıldı. Bazıları elimi tam anlamıyla arkadaşça sıktılar, ama böyleleri azdı. Diğerleri benim birazdan onlardan büsbütün başka bir adam olacağımı pekâlâ anlıyorlardı. Şehirde ahbaplarım olduğunu, benim buradan doğruca o *beylere* gidip onlarla yan yana, akran gibi oturacağımı biliyorlardı. Bunu anladıkları için benimle güler yüzle, tatlılıkla, ama bir arkadaşla değil de, tanıdık bir beyle vedalaşır gibi vedalaşıyorlardı. Bazılarıysa arkalarını dönüp selamımı hiç almıyordu. Arada nefretle bakanlar da çıktı.

İş trampeti çaldı. Hepsi işe gitti, ben evde kaldım. Suşilov bu sabah herkesten önce kalkmış, çayımı yetiştirebilmek için kendini paralamıştı. Zavallı Suşilov! Ona eski hapishane çamaşırımı, gömleklerimi, pranga kayışlarımı, biraz da para verince, ağlamaya başladı. Dudaklarının titremesini

zapt etmeye çalışarak:

— Bunu değil… bunu istemiyorum ben! diyordu. Sizden nasıl ayrılacağım Aleksandr Petroviç? Kimim kalacak siz gidince?

Akim Akimiç'le de son defa vedalaştık.

— Sizin de çok bir şeyiniz kalmadı! dedim.

Elimi sıkan Akim Akimiç:

— Ben daha çok pek çok kalacağım burada efendim, diye mırıldandı.

Boynuna sarıldım, öpüştük.

Mahpusların işe çıkmalarından on dakika sonra biz de, yani ben ve hapishaneye birlikte geldiğim arkadaşım, bir daha dönmemek üzere hapishaneden çıktık. Prangalarımızın sökülmesi için demirhaneye gitmemiz gerekiyordu. Hem bu defa arkamızdan süngülü bir muhafız gelmiyordu. Çavuşla birlikte gittik. Prangalarımızı istihkâm atölyesinde mahpuslarımız çıkardılar. Arkadaşımınkinin çıkarılmasını bekledim, sonra örse yaklaştım. Demirciler yüzümü öte yana çevirip ayağımı arkadan kaldırarak örsün üstüne koydular… Telaşlanıyor, işi ellerinden geldiği kadar iyi, ustalıkla yapmak istiyorlardı. Ustabaşı emirler yağdırıyordu:

— Perçini döndür, önce perçini döndür! Tut şöyle, hah!.. Şimdi vur çekici!

Zincirlerim düştü. Eğilip kaldırdım. Elime alıp son bir kez bakmak istiyordum. Daha biraz önce bunların ayaklarımda olduğuna şaşıyordum.

Mahpuslar kesik, kaba, ama nedense memnun seslerle:

— Haydi uğurlar olsun! dediler. Tanrı'ya emanet olun!

Evet Tanrı'ya emanetiz artık! Hürriyet, yeni hayat, yeniden doğuş… Ah ne tatlı bir an bu!